

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BAKİ ÖZ

ATATÜRK'ÜN DÜZENİ

Ücretsiz PDF Kitapları - <https://rantarsivi.com>

49

BAKİ ÖZ
□
ATATÜRK'ÜN DÜZENİ

CAN YAYINLARI - 48

BAKİ ÖZ

ATATÜRK'ÜN DÜZENİ

C
can
yayınları
48

Adil Ali Atalay Vaktidolu

Adil Ali ATALAY Vaktidolu

Molla Fenari Sok. No: 16 Cağaloğlu/İstanbul

Tel: (0212) 528 36 09

Tel/Faks: (0212) 528 36 10

Web Sayfamız: www.canyayinlari.com.tr

Birinci Baskı : Mayıs 1976

ISBN 975 - 7812 - 40 - 4

Baskı:

ANADOLU MATBAA

Tel.: (0.212) 629 36 75 - 629 26 43

Cilt:

YALÇIN MÜCELLİTHANESİ

Tel: (0.212) 544 50 73

İÇİNDEKİLER

ÇİZELGELER	9
ÖNSÖZ	11
BÖLÜM: -I-	
PAYLAŞIM EŞİĞİNE GETİRİLEN TÜRKİYE	
I - YARI SÖMÜRGELEŞME SÜRECİ	13
II - YABANCI ÜLKE ETKİNLİKLERİ	14
1) Fransız Etkinliği	14
2) İngiliz Etkinliği	17
3) Alman Etkinliği	22
4) ABD Etkinliği	52
III - DEVLET ADAMLARI EMPERYALİZMİN TEKELİNDE	27
IV - EKONOMİK DURUM VE BAĞIMLILIK	31
V - PAYLAŞILAN ÜLKE	42
BÖLÜM: -II-	
TÜRK DEVRİMİ STRATEJİSİ	
I - TÜRKİYE HALKININ ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞIMI	46
1) Türkiye Devrimi mi, Anadolu Devrimi mi?	46
2) Türkiye'nin Her Yanında Geniş Kamu Yığınlarının Devrime Katılımı	48
a) İstanbul'daki Halk Direnişi ve Devrime Katılım ..	48
b) Anadolu'daki Halk Direnişi ve Devrime Katılım ..	54
3 - Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Kurulan, Ulusal Savaşına Yandaş ve Karşı Örgütler	55
a) İstanbul'da Toplanmış Karşı-Ulusçu Örgütler.....	56
b) Ulusçu ve Bağımsızcı "Müdafaa-i Hukuk" Örgütler	58
4 - Ulusal Kurtuluş Savaşında Etnik Ögelerin Tutumu ve Katılımları	64
II - ATATÜRK DEVRİMİNDE GÜDÜM VE TAM BAĞIMSIZLIK ÇELİŞKİSİ	73
1 - Kurtuluşu Güdümünden Arama	73
2 - Güdümcülerin Yenilgisi ve Tam Bağımsızlık Düşüncesine Ulaşma Süreci	76
a) Anadolu'da İlk Girişimler	77
b) Erzurum Kongresi Dönemi	79

c) Sivas Kongresi Dönemi	79
d) Ulusal And (Milli Misak) ve Sonrasında	89
e) Emperyalizme Karşı Tam Bağımsızlık Olgusunun Değerlendirilişi	91
f) Yunan Saldırısının Arkasındaki İngiliz Emperyalizmi Olgusu	96
g) Emperyalistler Arasındaki Çelişki ve Türkiye'nin Tutumu	102
I - İngiltere-Fransa Arasındaki Çelişki.....	106
II - İtalya'nın İç Sorunları ve Bağlaşıklarıyla Olan Çelişkileri	109
h) Kurtuluş Savaşı'nda Parasal ve Askersel Dış Yardımlar	112
III - EKONOMİK "TAM BAĞIMSIZLIK" SÜRECİ	120
1) Kurtuluş Savaşı'nda Mali Durum	120
2) Dış Borçlar ve Kurtulma Çalışmaları	124
3) Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermayeye Çekingence Yaklaşım	131
4) Ulusal ve Yabancı Bankacılıktaki Konum	136
5) Tecimsel Durum	138
6) Sonuç ve Değerlendirme	139
BÖLÜM: -III-	
ATATÜRK DEVRİMİ VE NİTELİĞİ	
I - ATATÜRK'ÜN DEVRİM ANLAYIŞI	142
II - YENİ KEMALİZM VE KADRO HAREKETİ	149
III - ATATÜRK DEVRİMİ AZGELİŞMİŞ, YARI SÖMÜRGE VE MAZLUM ULUSLAR İÇİN BİR ÖRNEK	152
IV - ATATÜRK DEVRİMİNDE ÖNCÜLÜK SORUNU	159
1) Devrime Önderlik Eden Kadro'nun Toplumsal Yapısı	159
2) Kadronun Esnekliği ve İçerdiği Çelişkiler	166
3) Bilinçli ve Yoğun Bir İşçi-Köylü Sınıfının Olmaması	171
BÖLÜM: -IV-	
ATATÜRKÇÜLÜĞÜN ÇAĞDAŞ SİYASAL SİSTEMLER İÇERİSİNDEKİ YERİ	
I - ATATÜRK VE SOSYALİZM	177

1) Atatürk Sosyalizme Karşı mıydı? (Belgeler).....	177
2) Atatürk, Komünizmi "Türk Aleminin En Büyük Düşmanı" Olarak mı Görüyordu?	190
3) Atatürk'ün Mustafa Suphi Olayıyla İlgisi Var mı?	193
4) Çerkez Ethem Olayının Niteliği ve TBMM Hükümeti	211
5) Atatürk Döneminde Soldaki Tutuklamalar	213
6) Atatürk'ün Sola Karşı Genel Tutumu	218
II - ATATÜRK'ÜN EMPERYALİZME, FAŞİZME VE GERİCİLİĞE KARŞI TUTUMU	221
1) Emperyalizme Karşıtlık	221
2) Faşizme Karşıtlık	222
3) Atatürk Ulusçuluğunun Niteliği	227
4) Gericiliğe, Tutuculuğa ve Gerici Kurumlara Karşıtlık	234
5) Atatürkçü Cumhuriyet Düzeni ve Demokratik Özü	236
III - ATATÜRK'ÜN TASARLADIĞI VE UYGULADIĞI EKONOMİK DÜZEN	239
1) Tasarlanan Düzen	239
2) Ulusal Devrim ve Devletçilik Dönemlerinin Genel Nitelikleri	241
a) Türk Devrimi Kapitalist Bir Yol İzledi	241
b) Sanayinin Ortaya Koyduğu Nitelik	243
c) Yabancı Ortaklıkların Ulusallaştırılması	251
3) Sanayi Kesiminde Durum	254
4) Tarım Kesiminde Durum	255
5) Ticaret Kesiminde Durum	261
a) Genel Gelişme	261
b) Dış Ticaretin Yapısı	262
c) Dış Ticaret Hadleri	263
d) Türkiye'nin Dünya Ticareti İçindeki Yeri	263
e) Türkiye'de Kişi Başına Dış Ticaret Değeri	263
f) Ticaret Yapılan Ülkeler	264
6) Atatürk Döneminde Vergilendirme Sistemi	264
7) Denk Bütçe ve Enflasyonsuz Para Piyasası	266
8) Atatürk Döneminde Bayındırlık Çalışmaları.....	268
9) Kalkınmanın veya Kalkınamamanın Ölçüsü	270

BÖLÜM: -V-

"ATATÜRK DEVRİMLERİ" VE TOPLUMSAL ETKİNLİKLERİ

I - GELENEKLERDE DEĞİŞİKLİKLER VE LAİKLİK	273
II - HUKUKTA DEĞİŞİKLİKLER	276
III - KÜLTÜREL DEĞİŞİMLER	277
IV - GENEL NİTELİKLER	280

BÖLÜM: -VI-

ATATÜRKÇÜ DIŞ SİYASANIN TEMEL İLKELERİ

1 - Giriş	283
2 - Atatürk'ün Dış Siyasetinde İki temel Dönem	283
3 - "Tam Bağımsızlık"çı Dış Siyaset	285
4 - Dost ve Düşman Devletlerin Belirlenmesi	286
5 - İç ve Dış Siyaset Arasında Uyum	287
6 - Osmanlı Dış Siyasetiyle Yeni Türk Dış Siyasetinin Ayrıldığı Temel Noktalar	288
7 - Ulusal Siyaset	289
8 - Temel İlke; Savaş Değil, Barış	290
9 - Savaş Uzaklaştırmak Gerçekçi Olmaya Bağlı	291
10 - Barış ve Güvenlik Uygarlığın Kaynağıdır	292
11 - Barışa, Dünya Barışıyla Varılır	293
12 - Barış Emperyalizmin Yokedilmesine Bağlı	295
13 - Barış İçin Önemli Bir Etmen; Silahsızlanma	297
14 - Barış İçin Ülke ve Bölge Jeopolitiğini Gözönüne Alarak Davranma	297
KAYNAKÇA	299

ÇİZELGELER

Çizelge: I	Toprağın Dağılımı (1913)	31
Çizelge: II	İşyerleri mülkiyetinin dağılımı (1915) ..	32
Çizelge: III	Osmanlı sanayiinde ulusal ve yabancı sermaye	33
Çizelge: IV	Osmanlı sanayiinde kapitalist ve işçilerin etniksel dağılımı (1914)	33
Çizelge: V	Maden kesiminde yabancı sermaye yatırımları (1914)	35
Çizelge: VI	Demiryolu yapım ve işletiminde yabancı sermaye	36
Çizelge: VII	Yabancı sermaye yatırımlarının dağılımı (1914)	36
Çizelge: VIII	Osmanlı İmparatorluğunda yabancı sermaye (1914)	37
Çizelge: IX	Osmanlı Devletinde dış ticaret açığı (1910-14)	38
Çizelge: X	Osmanlı dış borçları (1854-1914)	39
Çizelge: XI	Osmanlı dış borçlarında ülkelerin payları	40
Çizelge: XII	Osmanlı İmp. ulusal gelir dağılımı	41
Çizelge: XIII	Ulusal Kurtuluş döneminde dış devletlerin parasal yardımı	113
Çizelge: XIV	Sovyet silah, cephane ve malzeme yardımı (1920-22)	113
Çizelge: XV	Kurtuluş Savaşı'nın maloluşu	121
Çizelge: XVI	Yıllık ödenen borcun dağılımı	128

Çizelge: XVII	Duyunu Umumiyyeye yıllara göre bütçeden ayrılan para	129
Çizelge: XVIII	Yabancı sermaye (1919)	132
Çizelge: XIX	Lozan Antlaşmasından sonra Türkiye'de işlevini sürdüren yabancı sermaye	133
Çizelge: XX	Ulusal ve yabancı bankalardaki para yatırımı durumu (1923-29)	136
Çizelge: XXI	Ankara ve İstanbul Hükümetlerindeki üyelerin doğum yılları ve yerlerine göre dağılımı	160
Çizelge: XXII	Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Temsilci Kurulların toplumsal yapıları	161
Çizelge: XXIII	I. Dönem TBMM'nde yapısal durum..	162
Çizelge: XXIV	TBMM'nin I. ve II. dönem üyelerinin toplumsal yapıları	165
Çizelge: XXV	Mebus mesleklerinin kesimlere göre dağılımı (1923-39)	165
Çizelge: XXVI	Atatürk dönemi Türk dış ticareti (1923-38)	261

ÖNSÖZ

Atatürk ve Atatürkçülük, üzerinde en çok durulan konulardan biri. Atatürkçülük alanında binlerce cilt kitap yazıldığını biliyoruz. Bu ölçüde üzerine düşülmesi, araştırılmaya gerek görülmesi; konunun önemini, gerekliliğini ve güncelliğini kanıtlar.

Çok kişi Atatürk'ün üzerinde durmuş, birçok araştırmalar yayınlanmış; kimisi askersel, kimisi siyasal, kimisiyse toplumsal ve ekonomik yönüne değinmiş... Atatürkçülüğü kimisi liberal-kapitalist, kimisi sosyalist, kimisi de faşist olarak görmüş...

Doğallıkla Atatürk büyük bir insan. Büyük insanlar birçok övgü ve yergilere uğrarlar. Ama haklı, ama haksız. Atatürk de böyle. Hakkında birçok yakıştırmalar var. "Gök gözlü deccal", "ulu put"tan tutun da "burjuva Kemal" „" demir çizmeli diktatör"... gibi birçok karalamalar Atatürk için söyleniyor. Böylesine yakıştırmalar ve karalamaları ciddiyle karşılamak olası değil, doğallıkla.

Bizim için önemli olan Atatürk ve Atatürkçülüğe yapılan karalamalar değil. Biz Atatürkçülüğün çağsal değerine ve evrensellik içerisindeki yerine bakacağız. Ulusal Kurtuluş hareketinin evrensel devrimler bütünlüğü içinde yerine, önemine ve etkinliğine bakacağız. Atatürk Ulusal Kurtuluşlar çağını başlatmış olarak görülüyor. Bizim için önemli olan Atatürk'ün ve Türkiye devriminin bütünsel niteliğinin belirlenmesi. Osmanlılık kalıbından kurtulan genç Türkiye'nin aldığı siyasal-toplumsal ve ekonomik öz... *Çağdaş siyasal sistemler içerisinde edindiği sistemsel biçim... Yapılanlar... Yapılanmayanlar... Yapılmak istenmeyenler...* İşte özellikle bu yönü Atatürk devriminin temel yanını ortaya koyacaktır.

Hiçbir zaman amacımız bu bütünlük içerisinde Atatürk'ü övmek değil. Aynı önyargılarla yermek de değil. Çünkü Atatürk gereği kadar övüldü, göklere çıkarıldı. Aynı zamanda haklı haksız yerildi de. Atatürk gereği gizlenme ve gözardı edilme yoluna da gidildi. Biz bu kervana katılmak isteginde değiliz. Atatürkçülük olayına daha gerçekçi, daha bilimsel ve daha somut eğilmek istiyoruz. Zaten dönemin bir savaş tarihini yazmaktan çok; siyasal, toplumsal ve ekonomik alanına eğilmek, bu nazik ve gerekli konuyu araştırmak bilimsellik bakımından bize daha da sorumluluk yüklüyor. Türkiye toplumunun tarihsel gelişim süreci içerisinde Ulusal Kurtuluş hareketinin nedenlerini; savaşımın tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik evrelerini... Ulusal Kurtuluş sonrası oluşan ve uygulanmak istenen, dahası uygulanan siyasal, toplumsal ve ekonomik sistem.. Bu sistemin dönemindeki sistemlerle ilişkisi... Onlar içerisinde ve onlar karşısındaki yeri... Kısaca Atatürk'ün oluşturmaya çalıştığı ve oluşturduğu düzen... İşte araştırmamızın özü...

Bu zor işin altından çıkabilirsek ne mutlu bize. Okurumuzun hoşgörüsüne sığınarak bu zor işi üstlendik. Okurumuzun bizi şimdiden bağışlaması dileğiyle... Saygılarımızla....

Baki Öz
Büyükkşehir- 1996

BÖLÜM: - I -

PAYLAŞIM EŞİĞİNE GETİRİLEN TÜRKİYE

I-YARI-SÖMÜRGELEŞME SÜRECİ:

Osmanlı İmparatorluğu klasik tarihçilerin övünç amacıyla söyledikleri gibi "üç kıtaya egemen" bir devlettir. Bu üç kıta Osmanlı'nın kılıcıyla edinilmişti. Bu üç kıta halkı zorla egemenlik altında tutuluyordu. Belirli ölçülerde, belirlenmiş biçimlerde Osmanlılar'a bu ülkeler haraçlarını ödüyorlardı. Böylece Osmanlılar'ın sömürü mekanizması çalışıyordu.

Bu sömürmenin yanı sıra, bir zaman sonra Osmanlılar sömürülmeye başladılar. Avrupa gelişmesi karşısında Osmanlı duraganlığı -egemen devlet olmasına karşın-, yenik kalma zorundaydı. İlk ayrıcalığı Beyoğlu Cenevizlileri Fatih Mehmet'ten koparmışlardı. Borsa ve karaborsacılıkla uğraşıyorlardı. İstanbul'un alınmasındaki yardımları nedeniyle ayrıcalıklar verilerek ödüllendirilmişlerdi. Daha sonraları 1535 yılında Avrupa haçlı birliğini dağıtmak amacıyla Kanuni Süleyman ilk sistemli ayrıcalığı (kapütülüşyon) Fransızlar'a tanıdı. Fransızlar bu hakla üretimlerini rahatlıkla ülkemizde satabiliyorlardı. Osmanlılar onlar için bir pazardı. Üretimlerine tüketici ve alıcı bulabiliyorlardı. Fransızlar bununla da yetinmediler, 1740 yıllarında Osmanlı siyasasının aymazlığından yararlanarak ayrıcalıklarını daha da arttırdılar. Artık bundan sonra gelecek hükümdarlar döneminde de aynı haklar yürürlükte kalacaktı. Böylece Fransız sömürüsü pekişmiş oluyordu. Fransa'nın yanı sıra; 1615'de Avusturya, 1680'de Hollanda, 1737'de İsveç, 1740'da Sicilya, 1746'da Danimarka, 1761'de Prusya, 1782'de İspanya, 1783'de Rusya, 1823'de Sardunya, 1830'da A.B.D., 1838'de Belçika ve İngiltere, 1839'da Hanse Birliği, 1843'de Portekiz, 1855'de Yunanistan, 1858'de Brezilya,

ve 1870'de de Bavyera ayrıcalık haklarını alarak sömürüye başlamışlardı (1). 19. yüzyılda Osmanlı ülkesi artık Avrupa'nın bir açık pazarıydı. Adriyatik kıyılarında Osmanlılar'a bağlı küçük bir ülke olan Ragusa Cumhuriyeti bile bir takım oyunlar çevirerek vereceği haracı, Osmanlılar'a sattığı tuzdan çıkarıyordu (2). Öte yanda müslümanlığın koruyucusu kesilmiş Osmanlılar İslâmlık için kutsal sayılan yerleri ayrıcalıklı eyaletler olarak niteleyerek oralardan haraç almadıkları gibi, onarım ve çeşitli yardım adı altında birçok da para harcıyorlardı.

Böylesi bir sömürü keşmekeşliği içerisinde 19.y. yıla gelindi. 19.y. yılda Osmanlı toprakları üzerindeki sömürü daha da sistemleşti. Babıali de elde edildi. Babıali dönem dönem kimi sömürge ülkelerin etkinliği doğrultusunda çalıştı. Devlet işlerinde dahi bu ülkelere danışıldı. Onların kararları doğrultusunda iç ve dış siyasa yürütüldü. Eğitim ve kültürel tanıtım yapmalarına olanak tanındı. Böylece ülke yarı sömürge bir biçime dönüştü (3).

II-YABANCI ÜLKE ETKİNLİKLERİ:

1) Fransız Etkinliği:

Emperyalizmin ülkemize giriş kapısı özellikle Batı Anadolu'ydu. Demiryolları yapımı ve limanlar emperyalistlerin göz diktikleri yerlerdi. Alman, İngiliz ve Fransız kuruluşları çokca pay aşırmaq için boğuşuyorlardı. J. Charnaud ve A. Bunker adlı iki İngiliz tacirin İzmir rıhtı-

(1) Prof. Niyazi Berkes - Türk İktisat Tarihi (1975), II/86.

(2) Berkes (1975), II/16.

(3) Yeri gelmişken sömürge ve yarı-sömürge kavramlarına da değinelim. Sömürge; hem ekonomik hem de siyaset ve siyasal kuruluşlar bakımından bağlı olan ülkelerdir. Hindistan'ın İngiltere'ye bağlı olduğu döneminde olduğu gibi. Yarı-sömürgecilikte ekonomik bağımlılık vardır, yalnız tam bir siyasal bağımlılık yoktur. Siyasal bağımlılık biçimsel olarak sürer. Ülke kendine özgü siyasal örgütleriyle hükümet organlarıyla yürür. Portekiz ve Osmanlılar'da olduğu gibi.

mini yapma hakları Osmanlılar'ca 1869'da Marsilya'da bulunan "**Dassaoud Ortaklığı**"na satıldı. 1877 yılında bitirilen bu rıhtım ortaklığı 400,000 sterline maloldu. Fransız ve Alman gemileri % 50 gümrük indirimiyle bu rıhtıma çalışıyorlardı. Ayrıca 1860 yılında "**M. Colles ve Ortakları**" adlı bir Fransız ortaklığı Osmanlı karasuları fenerlerini işletme ayrıcalığını koparmıştı. İngiliz gemileri dışında tüm gemilere indirim uygulanıyordu. Fransızlar bu ayrıcalıklarını 99 yıl uzattırmışlardı (4).

Türkiye üzerinde ekonomik sömürüyü böylece tezgâhlarken, siyasal ve kültürel de etki yaratma çabasındaydılar. Böylece ekonomik sömürü daha da kolaylaşmış oluyordu. Siyasal etkilerini açtıkları konsolosluklar yoluyla yapan Fransa; İstanbul'da Büyük Elçilik; Beyrut, İzmir ve Kudüs'de Genel Konsolosluk; Halep, Bağdat, Basra, Şam, Humus, Mersin, Musul, İzmir, Trabzon ve Tripoli'de Konsolosluklar; Adana, Gaziantep, Ayvalık, Iskenderun, Ankara, Çanakkale, Diyarbakır, Erzurum, Hayfa, Yafa, Lazkiye, Midilli, Sayda, Umman ve Sivas'ta Konsolosluk yardımcılıkları; Antalya, Aydın, Antakya, Hama, Humus, İzmit, Manisa, Urfa ve Kuşadası'nda Konsolosluk Ajanları açmışlardı. Görüldüğü gibi Fransa'nın temsilcilikler açtığı yerler genellikle Suriye ve Lübnan toprakları üzerinde toplanıyordu. Gelecekteki paylaşımda bu bölgenin Fransa'nın payına düşeceği görülecektir (5).

Etkinlikler dinsel misyon örgütleri, eğitim ve yardım kurumlarıyla da sürdürülüyordu. Örneğin "**Kapuçin**" adlı dinsel kuruluşun Osmanlı topraklarının güneydoğu kesimindeki (Beyrut, Kadıköy, Diyarbakır, Harput, Malatya, Mardin, Mersin ve Urfa) 13 okulunda 635 öğrenci eğitim görüyordu. Yukarı Mezopotamya'da (Musul ve Kerkük

(4) Orhan Kurmuş - Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, s: 228 v.d.

(5) Tevfik Çavdar - Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu (1970), s: 89.

yöresi) **"Dominikler"**e bağlı 7-10 rahip, 12 rahibe, 500 kadar da öğrenci vardı. Suriye ve Filistin'de 16 okulu, 1069 öğrencisiyle **"Fransiskanlar"** çalışmalarını sürdürüyorlardı. Ayrıca **"Fransiskanlar"**ın Malatya ve Elazığ'da gezici misyonları vardı. Etki alanı Trabzon, Erzurum, İzmir ve İstanbul'da yoğunlaşan **"Frères de la doctrine chrétienne"** dinsel örgütünün, Trabzon'daki okulunda 200, Erzurum'daki okulundaysa 250 öğrencisi vardı. Öğrencilerin çoğunluğu Ermeni katoliklerinden oluşuyordu. Örgütün İzmir'de 5 okulu, 40 öğretmeni, 768 öğrencisi vardı. İstanbul'daki hepimizin bildiği **"Saint-Joseph Koleji"** bu örgütündü. Okulda sürekli olarak o yıllarda 350-500 öğrenci eğitim görüyordu. Beyrut'ta **"Saint-Joseph Üniversitesi"** olan **"Cizvitler"** örgütünün Anadolu ve Suriye'de (Sivas, Tokat, Amasya, Ş. Karahisar, Kayseri, Adana, Beyrut, Sayda, Lübnan, Havran) 37 okulu ve 6565 öğrencisi, 125 dolayında da çoğu Cizvit papazı olan öğretmeni vardı. **"Fransiskan hemşireleri"** ise Diyarbakır ve Elazığ'da çalışıyorlardı. Öğrencilerinin tümü kızdı. Samsun, Trabzon, Harput, Malatya, Diyarbakır ve Mardin'de toplam 7 okulları 670 de öğrencileri vardı. Bunların dışında İzmir, Suriye, Filistin'de **"Les Peres Lazaristes"**, **"Pères des Missions Africaines de Lyon"**, **"Frères de la Mission Algérienne"**, **"Patriarcât Catholique Latin du Jérusalem"**, **"Trappistes"**, **"Carmelites"**, **"Charisses"**. **"Dames de Nazareth"**, **"Soeurs du Rosaire"**; Adana, Halep ve Sayda'da **"Soeurs Saint-Joseph de l'Apparition"**; İzmir, Trabzon, İstanbul, Suriye ve Filistin'de **"Soeurs Saint Vincent de Paul ou de la Providence"** (445 öğrenci), Buca okulu (132 öğrenci), Kula okulu (140 öğrenci), Aydın okulu (102 öğrenci) çalışmasını sürdürüyordu. Daha bunların yanı sıra birçok sağlık ve yardım kurumları sayılabilir. 1912 istatistikleri İstanbul'da 8425, Anadolu'daysa 14,000 dolayında öğ-

renci Fransız okullarında sömürü felsefesinin zehrini taddığını açıklar. Ayrıca İzmir ve İstanbul'da 11 gazete ve dergi Fransızca olarak aynı zehirleme doğrultusunda yayın yapıyordu (6).

2) İngiliz Etkinliği:

Avrupalılar Osmanlıları sömürme yarışı içindeydiler. Yıllarca Fransızlar'a tanınan ayrıcalıkları, Ortadoğu'da gözü olan İngiltere'yi de isteklendiriyordu. İngiliz yanlısı Mustafa Reşit Paşa'nın başa gelmesi en sonunda İngiltere'ye 16. Ağustos.1838 ticaret antlaşmasını kazandırdı. Bu antlaşmaya göre: 1) Antlaşma Osmanlı topraklarının tümünde geçerli olacak. 2) İngiliz uyruğuna önceden tanınan haklar onanacak. Yeni ayrıcalıklar eskilerine eklenecek. 3) İç tecimdeki tekel kalkacak. İngiliz tüccarı ülkenin her yanında her çeşit mal alıp satabilecek. Ödeyeceği vergi ve resimler en ayrıcalıklı İslâm uyruğundan çok olmayacak. 4) İngiliz tüccarlarının ortakları ve adamlarına İngiliz tüccarlarına tanınan tüm haklar sağlanacak. 5) Mal alımı ve taşıma için belge istenmeyecek. Zorluk çıkaran yetkililer cezalandırılacak. İngiliz tüccarlarının bu alanda uğrayacağı zararlar ödenecek. 6) İngiliz tüccarı ülkesine mal götürürken Osmanlıların ödedikleri vergilerin yerini tutmak üzere % 9 resim ve % 3 dışsatım vergisi ödeyecek. Dışardan getirdiklerineyse % 3 gümrük resmi ödeyecektir (7).

(6) S. Yerasimos - Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye (1975), II/942 v.d. Çavdar (1970), s: 88 v.d.; Baki Öz - "Osmanlılarda Emperyalist Eğitimin Etkinliği", Öğretmen Dünyası Der., Sayı: 32, s: 16; Cemil Koçak - "Tanzimattan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", T.C.T. Ans.,II/491 v.d.

(7) İsmail Cem - Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, s: 201; Dönem hakkında geniş bilgi için bkz: E. Z. Karal - Osmanlı Tarihi (1970), V. cilt.; Dr. Çağlar Keyder - "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", T.C. T. Ans. III/642 v.d.; Doç. Şevket Pamuk - "19. yy. da Osmanlı Dış Ticareti" T.C.T. Ans. III/653 v.d.; Seyfettin Gürsel - "1838 Osmanlı - İngiliz Ticaret Antlaşması", T.C.T. Ans. III/688 v.d.

İşte 1838 İngiliz ticaret antlaşması. Sanki Osmanlı halkı kendi için değil, İngiltere için yaşıyordu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Avrupa kapitalizminin siyasal-ekonomik mantığıyla bütünleşmesini kurumlaştıracak ilk adımını atmış oluyordu. Osmanlılar bu ekonomik tutsaklıktan 1929 yılına dek kurtulamayacaktı. Aynı doğrultuda ayrıcalık verici, ekonomik sömürülmeye neden olacak, Türkiye'yi bağımlılığa itecek antlaşmalar; Kasım. 1838'de Fransızlar'la, 20. Mayıs. 1839'da Löbek, Brem ve Hamburg kentleriyle, 2. Eylül. 1839'da Sardunya'yla (31. Mart. 1854'de yeniden), 31. Ocak. 1840'da İsveç ve Norveç'le, 4. Mart. 1838'de İspanya'yla, 20. Mart. 1840'da Flemenk'le, 30. Nisan. 1840'da Belçika'yla, 22. Ekim. 1840'da Prusya'yla, 1. Mayıs. 1841'de Danimarka'yla, 7. Haziran. 1841'de Toskana'yla, 30. Nisan. 1846'da Rusya'yla, 19. Eylül. 1850'de Sicilya'yla (yeniden 5. Mart. 1851), 5. Şubat. 1858'de Brezilya'yla, 6. Mart. 1843'de Portekiz'le yapıldı. Yalnız bu antlaşmalar 29. Nisan. 1861 tarihli yeni Fransız ticaret antlaşmasıyla geçerliliğini yitirdiler. Bu kez aynı içerikli yeni ticari antlaşmalar yapıldı. Bunlar 10. Temmuz. 1861 tarihli İtalyan, 1. Ekim. 1861 İngiliz, 10. Ekim. 1861 Belçika, 3. Mart. 1862 Rusya, 13. Şubat. 1862 Birleşik Amerika, 5. Mart. 1862 İsveç, 13. Mart. 1862 İspanya, 13. Mart. 1862 Danimarka, 20. Mart. 1862 Prusya, 25. Mart. 1862 Flemenk, 27. Mayıs. 1862 Avusturya, 6. Mayıs. 1866 Meksika, 23. Şubat. 1868 Portekiz'le imzalanan antlaşmalardır (8).

Tarihe bakıldığında İngiliz tüccarlarının Osmanlı Devleti'yle ticaret yapmalarına 1579 yılında izin verildiğini görürüz. Bundan iki yıl sonra bu ticareti tekeline alan "**Levent Ortaklığı**" kuruldu. 1799'da İngilizler'in Kara-

(8) Cem, s: 201; Necdet Kurdakul - "Ticaret Antlaşmaları", T.C.T. Ans. III/666 v.d.

deniz'deki limanlarımızla sınırlı olarak ticaret yapabilecekleri açıklandı. 1809'da Çanakkale'de yapılan bir antlaşmayla İngilizler'e önceden verilen tüm antlaşmalar yeniden onandı. Böylece İngiltere ayrıcalık bakımından Fransa'ya eşit kılındı. 19. y. yılın ilk çeyreğinde İngilizler'in Osmanlılar'la olan ticareti ilk sıradaydı. 1827-1838 yılları arasında Türkiye'nin İngiltere'den aldıkları % 100 arttı. 1827-32 yıllarında Türkiye yılda ortalama 743,000 sterlin değerinde mal alırken, mal alımı 1833-38 yıllarında ortalama yılda 1,543,000 sterline yükseldi. 1838 yılından sonra da önemli yükselme oldu. 1839-44 yılları arasında ortalama 2,174,000 sterlin olan dışalım, 1845-50 yıllarında 3,769,000 sterline çıktı. Böylece 23 yıl içerisinde Türkiye'nin İngiltere'den dışalımını % 400'den çok artarken, Türkiye'nin toplam İngiliz dışalımındaki payı % 1,9'dan % 4,9'a yükseliyordu. Sayılar Türkiye'nin gittikçe İngiltere'nin ekonomik etkinliği alanına girdiğini, İngiltere'nin açık pazarı durumuna dönüştüğünü açıkça göstermektedir (9).

İngiltere'yle olan ticaretimiz doğallıkla dengesizdi. Türkiye yapılmış mal ve özellikle sanayi ürünleri alırken, işlenmemiş maddeyle tarım ürünleri satıyordu. Bu dönemde İngiltere'den gelen malların % 91' i pamuklu mallar, demir-çelik, yünlü mallar ve şeker oluştuyordu. Buna karşın, 1840-50 yılları arasında Türkiye İngiltere'nin toplam kökboya dışalımının % 65'ini, palamut dışalımının % 85,5'ini, 1817-50'ye dek İngiltere'nin işlenmemiş iplik dışalımının % 8,9'unu, tahıl dışalımının da % 9'unu sağlıyordu. 1850'lerin sonuna doğru İngiltere'ye dışsatımımız hemen hemen aynı kalmasına karşın, dışalımımız oldukça yükselmişti. Bu alış-verişleri örgütleyebilmek için Türkiye'de birçok İngiliz ortaklığı kurulmuştu. Araştırmacılarımızdan Dr. O. Kurmuş'un İngiltere Ti-

(9) Kurmuş, s: 43.

caret Dairesi arşivlerinden yaptığı saptamaya göre, 1850-1913 yıllarında bu amaçla kurulmuş ortaklıkların sayısının enaz 166 ve sermayelerinin de 10,000 sterline-le 1,000.000 sterlin arasında değişmektedir (10).

Tecimsel sömürü İngiltere'ye yetmiyordu. Batı Anadolu'nun verimli toprakları İngilizler'in mülkiyet edinme isteklerini kabartıyordu. Hükümete yaptıkları baskı sonucu 1866 yılında çıkarılan yasa gereği taşınmazmal edinebilme hakkını aldılar. Gerçi bu yasadan da önce İngilizler toprak edinmişlerdi. Örneğin, W. Williamson'un 1840 yılında İzmir'de 2620 dönüm toprak ve üzerinde 7500 dut ağacı bulunan bir bahçe satın aldığını öğreniyoruz. 1860 tarihinde İngiliz konsolosu Sir Henry Bulwer'in raporuna bakılacak olursa Batı Anadolu topraklarımızın paylaşıldığı görülür (11).

Yasa sonrası alınan topraklar 2,400,000-2,800,000 dönüm arasında olduğu hesaplanıyor. Buna Rus, Ermeni ve Yahudiler'in edindikleri toprakları da eklersek 5-6 milyon dönüm olduğu görülür. Böylece 1868 yılında İzmir yakınlarındaki tarıma uygun toprakların enaz üçte biri İngilizlerin tapulu malıydı (12).

Taşınmazmallar değer olarak ta oldukça yüksekti. 1843'de İzmir'de İngilizler'in taşınmazmalları 369,875 sterlinken, bu değer 1861'de 577,233 sterline çıktı. 1877'de bu değeri 2,750,000 sterlin, 1881'deyse 4,375,000 sterlin olarak görüyoruz. 1892'de İngiliz konsolosu, İzmir'de İngilizler'in taşınmazmallarının değerinin Türk, Rum, Yahudi ve öteki Avrupalı tacirlerin taşınmazmallarının değerinden dört kat yüksek olduğunu savunuyordu (13).

(10) Kurmuş, s 23, 26 v.d.

(11) Kurmuş, s: 113.

(12) Kurmuş, s: 114, 116

(13) Kurmuş, s: 113, 254.

İngilizler her kazançlı gördükleri alana giriyorlardı. 19.y. yılda İran'dan sonra Türkiye (özellikle Batı Anadolu) halıcılıkta ikinci sıradaydı. İngilizler bu alana da girdiler. 1884'de Batı Anadolu'da 155,000 m2 olan halı üretimi, İngiliz çabasıyla 1893'de 367,876 m2'ye çıkartıldı. Aynı yıllar arasında İzmir'in halı dışsatımı 3 milyon frankken 7,5 milyon frang'a yükseldi. Dışsatımın % 70'e yakını İngiltere'ye yapılıyordu (14).

Fabrika kuruluşları bakımından da İngilizler ataklardılar. 1880'lerde yalnızca İzmir'de İngilizler'in 16 kuruluşu vardı (15).

Ekonomik sömürüyle ilgili örnekler bitmez. Biraz da siyasal, kültürel ve dinsel alandaki İngiliz etkinliğine bakalım.

Siyasal etkinlik için; İstanbul'da Büyük Elçilik; Beyrut, Bağdat ve İzmir'de Genel Konsolosluklar; Halep, Ankara, Basra, Şam, Erzurum, Kudüs, Mersin, Trabzon ve Tripoli'de Konsolosluklar; Ayvalık, Hayfa, Lazkiye, Midilli, Sayda, Amman, Sisam, Kuşadası, İzmir ve Van'da Konsolos Yardımcılıkları; Aydın, İskenderun, Antakya, Kerbela ve Yafa'da Konsolosluk ajanları açmışlardı (16).

Dinsel tanıtım kurumları arasında da şunları görüyoruz: 14 rahip, 25 rahibesıyla Yakındoğu ve Mezopotamya'da çalışan "**The Church Missionary Society**". Suriye'de örgütlenen "**The British-Syrian Mission**". Suriye, Mısır, Filistin ve Kıbrıs'ta etkin olan "**Anglican Bishop's Blyth Mission**" veya "**Bishop's Gobat Fund for Missions**". "**The Babtist Missionary Society**" örgütü. Halep'te çalışan "**English Presbyterian Mission to the Jews**". Beyrut ve İzmir'de işlevini sürdüren "**The Church of Scotland Jewish Mission**". Ayrıca aynı ça-

(14) Kurmuş, s: 149.

(15) Kurmuş, s: 177.

(16) Çavdar (1970), s: 86.

lışmayı sürdüren şu kurumları da sayabiliriz: "The Free Church of Scotland Jewis Mission", "The Chiristan Alliance", "The Friends of Foreign Mission", "Irish Presbyterian Mission", "Jerusalem Chirst Union Mission to the Jeje", "London society for promotion Christianity among the Jews", "London Religions Tract's Society", "The British and Bible Society", "Smyrna Rest", "Sant Georg's train home for Moslem Girls" ve "Society for the Promotion of Female Education in the East" (17).

İngiliz dinsel etkinliği İsrail, Mezopotamya ve Ege yörelerinde yoğunlaşmıştı. Zaten paylaşımda da İngilizler buraları düşünüyorlardı. Osmanlı İmparatorluğunda 30 dolayında İngiliz okulu, bunlarda 131 öğretmen ve 2996 öğrenci (1914 öncesinde) vardı (18).

İngiliz hayır kurumlarının en yaygını hastanelerdi. 1914 öncesinde, İmparatorluğun amaçlamış bölgelerinde görev yapan 10 dolayında hastanesi vardı (19).

3 - Alman Etkinliği:

1870 dünya kapitalisleri için "büyük bunalım" yılıydı. Bu bunalım en çok İngiltere'yi etkiledi. Kabına çekilmek zorunda kalan İngiltere yalnız sömürgeleriyle ilgilenmek zorunda kaldı. Osmanlı İmparatorluğu gibi yarı-sömürgesi olan ülkelerdeki ilişkilerini oldukça sınırlandırdı.

Almanya bu bunalımda oldukça kazançlı çıktı. Tekelci ekonomisini koruyabilmişti. İngiltere'nin çekildiği alanlara gittikçe sızmaya başladı. Almanya Batı kapitalislerinin arasına 1870' den sonra girdi.

İngiltere'nin 1878' de Mısır'ı işgali Osmanlı Devleti'ni İngiltere'den uzaklaştırmıştı.

(17) Çavdar (1970), s: 86 v.d.; Yerasimos (1975), II/944 v.d.

(18) Çavdar (1970), s: 87, Öz, Sayı: 32, s: 15.

(19) Çavdar (1970), s: 87 v.d.

Almanya'ya gözünü Mezopotamya ve Filistin topraklarına dikmişti. İmparator Guillaume'un ziyareti, Ermeni ve Girit sorunundaki Alman siyaseti, düzeltimler (reform)... Osmanlı-Alman ilişkilerini olumlu yönden etkilemişti. Böylece 20.y. yılın başlarında Almanya, Türkiye'nin paylaşılmasında en etkinlerden biri oldu (20).

Sermaye aktarımını "4 D" diye adlandırdıkları dört banka yoluyla yapmayı kararlaştırmıştı. Bu dört banka yoluyla dünyayı sömüreceklerdi. Osmanlı İmparatorluğu "Deutsche Bank"ın payına düştü. Bu bankanın Türkiye'deki yatırımlarının tutarı 1880'de 40 milyon marktan 1913'te 600 milyon marka yükseldi. Anadolu'da Bağdat ve Doğu demiryolları, Haydarpaşa liman ortaklığı ve İstanbul tranvayları Deutsche Bank'ın doğrudan denetimine girdi. I. Dünya Savaşı'nın çıkışına önemli ölçüde katkısı olan Bağdat demiryolu hattı, Asya'nın sömürüye açık topraklarına Alman emperyalizmini ulaştıran bir araç oldu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Alman emperyalizminin kucağına düştü. Öyle ki Bağdat demiryolu ortaklığı Osmanlı İmparatorluğu içerisinde bağımsız bir devlet görünümündeydi (21).

Borçlanma da doğallıkla, Almanya'nın uydusu olmamızla birlikte Almanya yararına gelişti. 1880 yılında Almanya, Osmanlı borçlarının ancak % 4,7' sini verirken, bu oran 1912 yılında % 19,8'e yükseldi (22).

Emperyalizmin Türkiye'ye giriş kapısı olan Batı Anadolu'da, Alman emperyalizminin etkinliği 1878'lerden hemen sonra görüldü. İngiliz etkinliği gittikçe zayıflıyor, Alman etkinliğiye ters oranda artıyordu. 1878'e dek

(20) Çavdar (1970), s: 95; Doç. İlber Ortaylı - Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu (1983 a), s: 12 v.d.; Prof. H. Ülman - "Tanzimattan Cumhuriyete Dış Politika ve Doğu Sorunu", T.C.T. Ans, I/283 v.d.

(21) Kurmuş, s: 211; Çavdar (1970), s: 95, 125 v.d.; Ortaylı (1983 a), s: 28 v.d.

(22) Kurmuş, s: 211.

İzmir'de yapılan Alman mallarının dışalımını, hemen % 10'dan % 14'e yükseldi. 1877-80 yıllarında İzmir limanında İngiltere mallarının dışalım payı % 45,2, Avusturya-Almanya'nın % 14.1 iken, Almanya'nın payı gittikçe arttı, İngiltere'ninse oldukça düştüğü, Alman-Avusturya payının 27,4'e yükseldiği görüldü (23).

Alman emperyalizmi zamanla Osmanlı topraklarında yaygınlaştı. Doğu Rumeli'de Alman malları pazarları kapladı. Triyeste ve Makedonya arasındaki Alman ticareti oldukça gelişti. Bu nedenle Selanik ve dolaylarındaki İngiliz çıkarları zedelendi. Şam ve Girit'te Almanlar İngilizler'e büyük bir rakip olarak ortaya çıktılar. Beyrut'ta yünlü dışalım tümüyle Almanlar'ın tekeline geçti (24).

1888 yılında İzmir'le Hamburg arasında düzenli bir servis açıldı. Böylece Alman gemilerinin gelişi oldukça arttı. Ticaret yerleri de aynı ölçüde çoğaldı. 1890'da İzmir'de 4 Alman 6 Avusturya ticaretevi varken, bu sayı 1913'de 40'a yükseldi. Ayrıca Rum ve Ermeniler de hep Almanlar'la ticaret yapıyorlardı (25).

Almanlar'ın Osmanlı İmparatorluğundaki siyasal kurumları arasında şunları sayabiliriz: İstanbul'da Büyük Elçilik; İzmir, Beyrut, Kudüs, Şam ve Mersin'de Konsolosluklar; Halep, Hayfa, Yafa, Lazkiye, Sayda, Amman ve Tripoli'de Konsolos Yardımcılıkları; İskenderun, Antakya, Çanakkale'de Konsolos Ajanlıkları vardı (26).

Dinsel tanıtım kurumlarıysa şunlar: Çalışma alanı Betlehem, Hayfa, Nazaret, İzmir ve Beyrut olan "**Communauté évangélique**". Çalışmalarını Kudüs'te yoğunlaştıran "**Deutscher Palastina Verein**". Bir protestan örgütü olan "**Jerusalem Verein**". Bir katolik örgü-

(23) Kurmuş, s: 233. 246 v.d.; Ortaylı (1983 a), s: 40 v.d.

(24) Kurmuş, s: 235.

(25) Kurmuş, s: 235.

(26) Çavdar (1970), s: 95.

tü olan "**Warte des Tempels**". Ayrıca gazete yayını da yapan "**Verein von Heiligen Grabe**". Amacı Filistin'deki Alman sömürgelerinin dinsel kurumlarını tamamlamak olan "**Das Heilige land, Zions verein von der unkeflecten emplangniss**"... (27).

Alman misyonerlerinin hemen hemen tümü Filistin'deydi. Bunlar ayrıca burada 2 de tarım kolonisi (Hayfa, Yafa) kurmuşlardı. Beyrut'ta 7, Kudüs'te 4, İstanbul'da da 1 okulları vardı (28).

4 - A.B.D.'nin Etkinliği:

A.B.D. emperyalizmi Osmanlı İmparatorluğunu sömürme kervanına en son katılanlardan biri. Gerçi Osmanlılar'dan 1830'da ayrıcalık hakkını almıştı ama, bir etkinlik gösterememişti. A. B. D. emperyalizminin Türkiye'deki emelleri ilk olarak "**Chester projesi**"yle 1907'de su yüzüne çıktı. Amiral Colby Chester 1901 yılında Türkiye'ye geldiğinde, Doğu Anadolu dikkatini çekti.-Ulaşım uyricalıklarının kazanç getireceğini düşündü. 1907'de oğlunu aynı gözlemler için gönderdi. 1908'de önilişkilere girildi. Amerikan Dışişleri Bakanı Knox da projeyi destekliyordu. Hatta 1910'da Washington Maslahatgüzarımıza yazarak Chester ayrıcalığının verilmesini istedi. 1909'da Osmanlı Meclisi Dr. Pastırmacıyan'a Sivas-Süleymaniye arasındaki demiryolunun yapımı için anlaşma yapma yetkisini verdi. Sadrazam Hakkı Paşa'nın istemesine karşın, Chester Amerikan grubu Dr. Pastırmacıyan'ın yardımıyla 1909 yılında, 900 milyonluk ayrıcalığı ele geçirdi. Hemen Amerika'ya dönüldü. "**Osmanlı-Amerikan Kalkınma Ortaklığı**" adında, 600 bin dolar sermayeli New Jersey eyaleti yasalarına göre ortaklığını kurdu. Ne var ki I.Dünya Savaşı'nın çıkışı Chester proje-

(27) Çavdar (1970), s: 95.

(28) Çavdar (1970), s: 96; Yerasimos (1975), II/947; Öz, sayı: 32, s: 16.

sinin sömürü emellerini kursağında bıraktı (29).

Görüldüğü gibi Chester projesi Ermenistan toprakları üzerinde düşünülüyordu. Hatta Ermenistan kurucularının çabaları göze batır ölçüdeydi. Amerikalılar Ermenileri kullanıyor, Ermeniler de ayrılma planlarına dayanak arıyorlardı.

A.B.D.'nin siyasal temsilcilikleri şöyleydi: İstanbul'da Büyük Elçilik; İzmir ve Kudüs'te Konsolosluklar; Halep, İzmir, Yafa, Beyrut, Tripoli ve Mersin'de Konsolos Yardımcılıkları; İskenderun, Şam, Çanakkale, Hayfa, Lazkiye, Midilli, Sayda, Amman ve Trabzon'da Konsolos Ajanları vardı(30).

Dinsel tanıtım kurumlarıysa şunlar; **"American Board of Mission"**, **"American Presbyterian Board of Foreign Mission"**, **"Eglise Presbyterienne réformée du Nord de l'Amérique"** ve **"Alliance Chrétienne de New York"** (31).

Amerikan okulları Türkiye'de dal-budak salmıştı. Tevkif Çavdar'ın yaptığı saptamaya göre ülkemizde 181 Amerikan okulu ve bunlarda da yaklaşık 21-22,000 dolayında öğrenci eğitim görüyordu (32). Amerikalılar umutluydular bu durumda. 1895 yılında **"American Board of Mission"** örgütünün yetkililerinden Mr. H. O. Dwight'in yazdığı mektup, Amerika'nın Türkiye'deki eğitim kurumları yoluyla kirli emeller düşlediklerini açıklar:

"Amerikalılar Asya Türkiye'sinde daha şimdiden kazanca geçen bir iş kurmuşlardı. Bu durum tüm bölge

(29) Çavdar (1970), s: 147 v.d.; T. Çavdar - Milli Mücadelenin Ekonomik Kökenleri (1974), s: 107 v.d.; Doğan Avcıoğlu - Türkiye'nin Düzeni (1969), I/101 v.d.

(30) Yerasimos (1975), II/947; Çavdar (1970), 98; Cem, s: 206.

(31) Yerasimos (1975), II/947 v.d.; Çavdar (1970), s: 101 v.d.

(32) Çavdar (1974), s: 101 v.d.; Öz, Sayı: 32, s: 16 v.d.; Ayrıca bkz: Uygur Kocabaşoğlu - "Amerikan Okulları", T.C.D. Ans. II/495 v.d.

halkının birgün bizim müşterimiz olacağına dair umudumuzu gerçekleştirmektedir. Şu anda Asya Türkiye'sinin değişik bölgelerinde 435 okulumuz ve bunlarda eğitim gören 19,795 öğrencimiz vardır" (33).

III - DEVLET ADAMLARI EMPERYALİZMİN TEKELİNDE:

Osmanlı İmparatorluğunun sonu yaklaşırken, devlet adamlarının erklerini koruyabilmek için emperyalist devletlerin arabalarına binmeleri hız kazanmıştı. Herhangi bir devlet adamının başa gelmesi konsolosluklarca tartışma konusu oluyordu. Babıali yapacağı bir işte yabancı konsolosluklara danışmadan iş yapamaz olmuştu. Son kararı konsolosluklar veriyordu. Devlet adamlarının atanmasında büyük etkinlikleri vardı. Birçok devlet adamı artık yönünü açıkça ortaya koymuştu. Örneğin, Mustafa Reşit Paşa, Fuat Paşa, Kamil Paşa ve daha birçokları İngiliz; Ali Paşa Fransız; Mahmut Nedim Paşa Çar Rusya'sının; Abdülhamit II., Enver Paşa, Talat Paşa, Cemal Paşa gibi daha birçoklarıysa açıkça Alman yanlılarıydılar (34). Ünlü Alman Feld Mareşali Von Moltke 1835'de Türkiye'ye çağrılarak orduda ve Anadolu'da incelemeler yapmıştı (35). General Golç Paşa 1883'de Türkiye'ye gelerek 1895'e dek Osmanlı Genelkurmaylığının ikinci başkanlığını yapmıştı ve "Türkler'in İstanbul'u bile bırakıp, Anadolu ve Mezopotamya'ya çekilmeleri ve Almanya'nın önderliğinde bu bölgenin ıslahını üstlenmeleri gerektiğini" ileri sürüyordu. Bir başka Alman generali Liman Von Sanders askersel alanda düzeltme yapmak için gelmiş, padişahı mareşal rütbesi almıştı. Pancermenizmin kurucusu Becker, "her Avrupa ülkesinin geri kalmış

(33) Yerasimos (1975), II/948.

(34) Cem, s: 205 v.d.; Tevfik Çavdar - Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu (1982), s: 47 v.d.

(35) Geniş bilgi için bkz: Moltke - Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi. 1969, İst.

doğuda kendine ait bir yaşam alanı" olduğu kanısındaydı. Düzeltme amacıyla donanma İngiliz Amiral Limpus'un, Jandarma gücüyle Fransız generali Bauman'ın eline bırakılmıştı (36).

Golç Paşa'nın Alman Başbakanı Prens Bismark'a yazdığı şu mektup yabancıların kirli emellerini ve yerli uzantılarının da bu emellere ne ölçüde aracı olduklarını belgeler, umarım.

"... bize pek hizmeti dokunan (R), (M) ve (H) paşalardan etkili yardım göreceğimize kuşku edilmez. Bu paşaları siz de tanırırsınız; buyruklarınız üzerine şimdiye değin kararlaştırılan paraları kendilerine iki kez vermiş olduğumu biliyorsunuz. İşte bu ödemeler yenilendiğinde, yukarıda adlarını açıkladığım kişilerin geniş ve önemli yardımlarını göreceğimize inanıyorum. Birçok generaller de bizim dostlarımızdır. Düzenli biçimde kendilerine ayrılan paraları almaktadırlar" (37).

Emperyalizmin güdümüne öyle girilmişti ki, örneğin 1870 yıllarında bir İngiliz yazar, **"Türkiye: Koruyuculuğunu yaptığımız Yeni Bir Ülke"** adıyla bir kitap yazabiliyordu. Böylesi bir ad koymasında haklıydı da. Çünkü, o ölçüde İngiliz ekonomik ve siyasal etkinliği altına girilmişti. Türkiye'nin Osmanlı hükümetince mi, yoksa kendisine **"Elçi Sultan"** denilen Stratford Canning yoluyla Tarabya'daki İngiltere Büyük Elçiliğinden mi yönetildiği bile tartışılır olmuştu. Yüksek düzeyli bir Osmanlı yöneticisinin yerinde alınması için İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarının *"... paşayı yerinden at!... paşayı ata!"* demesi yetiyordu (38).

(36) Cem, s: 208; Ayrıca geniş bilgi için bkz: Ortaylı (1983 a), S: 46 v.d., 58 v.d., 71 v.d., 78 v.d., 83 v.d., 139.

(37) Cem, s: 208.

(38) Kurmuş, s: 26.

I. Dünya Savaşı gibi bir insanlık belasını yine yabancı yanlılığı Osmanlılar'ın başına çıkarmıştı. Osmanlılar'ın siyasal ve ekonomik yönetimini yabancılara bırakması, emperyalist güçlerin hayranı olması, sonunda savaşa girmesine neden oldu. Bilindiği gibi boğazlara iki Alman gemisi (Goben, Breslav) sığınmıştı. Talat Paşa'nın önerisiyle bu gemilere Midilli ve Yavuz adları verilerek kiralandı. İçindeki subay ve erleriyle birlikte Osmanlı devletinin buyruğuna girdiler. Komutasına Alman Amiral Souchon atandı. Alman yanlısı Savaş Bakanı Enver Paşa'yla kimi hükümet üyeleri devletin savaşa girmesinden yanaydılar. Tansu'ya göre, Alman Amirali buyruğundaki donanmayı kasden Karadeniz'e çıkarmasıyla (39), Prof. Armaoğlu'na göreyse Enver Paşa'dan aldığı buyrukla Karadeniz'e geçip Odesa ve Sivastopol gibi Rus limanlarını topa tutarak Osmanlıların savaşa girmesine neden oldu (40).

Prof. Armaoğlu bu yargısında haklıdır. Deniz Bakanı Ahmet Cemal donanmaya verdiği buyrukta, Amiral Souchon'un buyruklarına kesinlikle inanılmasını, hangi koşullarda olursa olsun yerine getirilmesini istiyordu (41). Enver Paşa kapalı zarfla verdiği buyruğundaysa; "Türk donanması Karadeniz'de deniz egemenliğini sağlayacaktır. Rus donanmasını arayınız ve nerede bulursanız savaş ilanı etmeden kendisine saldırınız" (42) deniyordu. Bu tam Enver'ce bir davranıştı.

Tansu Alman Amiralinin bu olup-bittiyi bilinçli yaptığı kanısında. Amaç Osmanlı Devletinin Alman emperyalizminin yanında savaşa girmesi, cephenin dağılması ve böylece Alman cephesinin daralmasıydı. Alman Amirali

(39) S. N. Tansu - İki Devrin Perde Arkası, s: 127 v.d.

(40) Prof. Fahir Armaoğlu - Siyasi Tarih, s: 421 v.d.

(41) Ş. S. Aydemir - Tek Adam (1969), I/421 v.d.

(42) Aydemir (1969), I/405.

Souchon Paşa'nın anılarında anlattıkları konumuz bakımından düşündürücüdür.

"Bu bombardımanı yapmaya zorunluydum. Ötede vatandaşlarım kan ve ateş içinde anavatanı savunurken, ben burada Bosfor'un mavi sularına, güzel mehtaplarına bakarak koskoca savaş yıllarını elbette boş geçiremezdim. Benim yapacağım, anavatanın yükünü hafifletmekti, işte o da bu yolla yapılırdı. Türkler'i yanı başımızda savaşa zorunlu kılmakla olurdu" (43).

Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi bir bakıma zorunluluktur. Çünkü bunun maddi koşulları yıllardan beri hazırlanmıştı. Türkiye İpleri yabancıların eline vermişti, bir kez (44). Oysa bağlaşıklık olarak seçtiği Almanya hiç de iyi niyetli değildi. Karşısına aldığı emperyalist devletlerden farkı yoktu. Türkiye yalvararak Almanya'nın bağlaşıklığını sağlamasına karşın (45), Almanya emperyalistlerle gizlice aynı masaya oturuyor, *"Türkiye'yi bölerlerse Almanya'nın da kendi payını alacağını"* söylüyordu (46).

I. Dünya Savaşı Türkiye açısından büyük bir yıkım oldu. Resmi sayılara göre, Türkiye I. Dünya Savaşı'nda 2,850,000 kişiyi silah altına almıştı. Mondros Bırakışması onaylanırken 560,000 kişinin kalmış olduğu görüldü. Araştırmacı Larcher'e göre ölü sayısı 500-600,000'i aşmıştı. Ayrıca Doğu illerinde Rum ve Ermeniler sayılmazsa 500,000 kadar insan savaşa kurban gitmişti. Hasta,

(43) Tansu, s: 130.

(44) Doç. Doğu Ergil - Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, s: 18; Ayrıca bkz: General von Seeckt'in 4.11.1918 tarihli raporu. Prof. A. N. Kurat - Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Alman Generallerinin Raporları, s: 38.

(45) Prof. Y. H. Bayur - Türk İnkılabı Tarihi (1952), C: II, K: IV, s: 504 v.d.2.3.1914 tarihli Alman-Türk bağlaşıklık antlaşmasının metni için bkz: Bayur (1952), C: II, K: IV, s: 642 v.d.; Aydemir (1969), I/401.

(46) Erol Ulubelen - İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, s: 165.

kayıp, tutsak olarak genel yitik 1,565,000 kişiydi. Anadolu, toplam nüfusun 1/5'ini, erkek nüfusunun 1/4'ünü, silah altına alınabilecek nüfusun 1/3'ünü yitirmişti. Nüfus 12 milyonken 10 milyonun aşağısına düşmüştü (47).

I. Dünya Savaşında devletlerin savaş giderleri Amerikan parasının savaş öncesi değeriyle 211 milyar dolardı (48). Osmanlı devletinin savaş gideriyse 400 milyon Osmanlı lirasıydı (49). İşte emperyalist güçlerin dümen suyuna kapılışın sonucu...

IV - EKONOMİK DURUM VE BAĞIMLILIK:

Osmanlı tımar sistemine 1838'de Tanzimatla büyük darbe indirildi. Daha sonraları 1858'de çıkarılan toprak yasasıyla (Arazi kanunnamesi) özel mülkiyet iyice yasal-laştı. Toprak çar-çur edilerek feodal beylikler oluştu. Bu dönüşümde vergi toplayan mültezimlerin etkisi hiç de kü-çümsenemezdi. Toprak sistemi son darbeyi 1913 yılında yiyerek geleneksel özelliği tümüyle ortadan kalktı.

ÇİZELGE: I. Toprağın Dağılımı (1913)

	Aile Sayısı	Çiftçi Allesl Oranı	Toplam Hektar	Toprakların Oranı
Derebeyi	10.000	1	3.000.000	39
Toprak Ağası	40.000	4	2.000.000	26
Orta ve az top- raklı köylü	870.000	87	2.700.000	35
Topraksız köylü	80.000	8	-	-

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, s: 24; Cem, s: 227; Avcioğlu (1969), I/125.

(47) D. Avcioğlu - Milli Kurtuluş Tarihi (1974), III/929; Doç. E. Aybars - İstiklâl Mahkemeleri (1975), s: 19.

(48) Zafer Toprak - Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918) (1982), s: 234.

(49) Vedat Eldem - "Cihan Harbinin ve İstiklâl Savaşının Ekonomik Sorun-ları", Türk İktisat Tarihi Semineri, s: 388.

Çizelge açık. Bey ve ağalar tarım kesimindeki ailelerin ancak % 5'i. Yalnız şu var ki toprağın da % 65'i ellerinde. 950.000 dolayındaki köylü ailesi 50.000 kadarki derebeyi ve toprak ağasının yarıcısı... İşin ilginç yanı 80 bin ailenin hiç toprağı yok.

Bunların yanı sıra, bu yıllarda, Türk köylerinin % 80'i sağlığa uygun olmayan yerlerde kuruluydu. Halkın % 14'ü sıtmal, % 9'u frengili, % 72'si bitli, evlerin % 97'sinde tuvalet yoktu. Okur-yazar oranıysa % 7'yd (50).

Ekonominin öteki alanlarında da aynı olumsuzluklar görülüyordu. Gelişmiş bir Osmanlı sanayisi yoktu. İstanbul'da 155, İzmir'de 62, öteki yerlerde 65 olmak üzere toplam 282 sanayi kuruluşu vardı (1915 yılı). Sanayide özel mülkiyet egemendi. Özel sanayi kurumları devlet kurumlarının 9,7 katıydı. Devlet işletmelerinin üretim içinde ancak % 2 payı oluşu biçimindeki mülkiyet dağılımı, Osmanlı sanayisinde devletin sahip olduğu yerin etkisiz ve önemsizliğini belirtir.

ÇİZELGE: II. İşyerleri mülkiyetinin dağılımı (1915)

Ekonomik İşlev kolu	Devlet	Anonim Ortaklık	Özel	Toplam
Gıda	1	8	66	75
Toprak ürünleri	1	5	11	17
Deri	1	1	11	13
Ağaç	—	—	24	24
Dokuma	18	10	45	73
Kağıt, matbaa	1	—	50	51
Kimya	—	4	7	11
Toplam	22	28	214	264

Kaynak: T.T.E.G. 50. Yılı, s: 37; Prof. Gündüz Ökçün - Osmanlı sanayisi (1913-1915), S.B. Fak. yay. tarandı.; Zafer Toprak - "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayii", T.C.T. Ans. V/1356.

(50) Çavdar (1974), S: 124

Yabancı sermaye 19. y. yılın sonunda Osmanlı ülkesinde doruğa çıktı. Sanayie yatırdığı sermaye ulusal sermayemizden daha çoktu. Gerçi sanayi kuruluşu azdı ama, sermaye olarak yabancı sermaye ulusal sermayenin 8 katı kadardı.

ÇİZELGE: III. Osmanlı sanayiinde ulusal ve yabancı sermaye

Yıl	Ulusal sermaye ile kurulanlar		Yabancı sermaye ile kurulanlar	
	Sayı	Milyon krş.	Sayı	Milyon krş.
1881-1914	52	130,6	44	1062,4

Kaynak: Yerasimos (1975), II/960'dan çıkarıldı.

Osmanlı İmparatorluğundaki etnik ögeler açısından sanayide mülkiyet dağılışına bakıldığında, temel etnik olarak kabul edilen Türk halkının aleyhine bir durum görülür. Kapitalistlerden %50'si Rum'ken Türkler ancak %15'ini oluştuyordu.

ÇİZELGE: IV. Osmanlı sanayinde kapitalist ve işçilerin etniksel dağılımı (1914) (%)

Etnik gruplar	Mülk sahibi-Kapitalist	İşçi
Türk.....	15.....	15
Rum.....	50.....	60
Ermeni.....	20.....	15
Yahudi.....	5.....	10
Yabancı uyruklu.....	10.....	--
Toplam:	100	100

Kaynak:Doç.Emre Kongar-Türkiye'nin Toplumsal Yapısı (1976), s: 230; Çavdar (1970), s: 115.

Bir başka kaynak da aynı gerçeği vurgula-

maktadır. 1915 yılı istatistikleri üzerinde İbrahim Pertev'in yaptığı hesaplama göre işyerlerinin %19,6'sı Türk-İslam, %80,4'ü ise İslam olmayan unsurun mülkiyetindeydi. Aynı araştırmaya göre özel kişilerin üzerinde gözükten 29 değirmenden 24'ünün, 9 makarna fabrikasından 8'inin, 18 şeker ve tahin imalathanesinden 16'sının, konserve fabrikalarınınsa tümü İslam olmayan kesimin elindeydi (51).

1849-1920 yılları arasında Osmanlı ülkesinde 351 yabancı anonim ortaklık kurulmuştu. Bu anonim ortaklıklar II.Meşrutiyet'ten sonra daha artarak işlevlerini sürdürmüşlerdi. Meşrutiyet'in ilk beş yılında yabancı-İslam olmayan öge ortaklığına yerverilerek yabancı sermayeye ağırlık kazandırılmıştı. 1914-18 Ulusal Ekonomi dönemindeyse İslam-Türk eşrafça kurulan ortaklıklar çoğunlukta idi. II.Meşrutiyet yıllarında anonim ortaklıklar genellikle Anadolu'ya kaydırılmıştı. Ortaklıkların en yoğun olduğu kentse Konya'ydı. Bu ortaklıklar I.D.Savaşı yıllarında siyasal gücü de arkalarına alarak önemli kazançlar sağlamışlardı (52).

Emperyalist sömürünün neden olduğu aynı dengesizlik maden kesiminde de görülüyordu. 1870-1911 yılına kadar 283 maden işleticisinde (yetki belgeli);109'u yabancı uyruklu, 67'si azınlıklardan, 107'siyse Türk'tü (53). Maden üretiminde bu çelişkilerin yanı sıra; Türk ve azınlıkların üretim paylarında düşme, yabancı uyrukluların kindeyse oldukça yükselme vardı. Örneğin, Türkler'in maden üretimindeki payları 1902'de %42,70 iken 1911'de yarı oranında inme göstererek %20,11 düştü. Aynı düşüş azınlıkların paylarında da vardı. 1902'deki %7,25'lik azınlıkların maden üretim payı, 1911'de

(51) Toprak (1982), s: 191, 192, 376.

(52) Toprak (1982), s: 57 v.d.

(53) Kurmuş, s: 185; T.T.E.G. 50. Yılı, s: 33.

%4,61'e düşmüştü. Fakat yabancı uyruklular yine "han-ı yağma" larını sürdürüyorlardı. 1902'deki %50,05'lik pay-ları, 1911'de %75,28'e yükselmişti (54).

ÇİZELGEe: V. Maden kesiminde yabancı sermaye yatırımları(1914).

Ülke	Sermaye (milyon O.L.)	Yatırım (milyon O.L.)
Fransız.....	2,094.....	2,852
İngiliz.....	0,275.....	0,495
Alman.....	0,100.....	0,210
İtalyan.....	0,03.....	0,06
Rus.....	0,06.....	0,04

Kaynak: Yerasimos (1975), II/961; T.T.E.G. 50 Yılı, s: 34'den çıkarıldı.

Yabancı sermaye Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulaşım kesimini çok yağlı bulmuştu. Karayolları pek ilgi çekmemişti. Liman yapımlarındaki yatırım ağırlığı Fransızlar'ın elindeydi. İlgili demiryolları üzerinde yoğunlaşmıştı. D.Avcıoğlu'nun yargısında gerçeklik bulduğu gibi Türkiye'de "demiryollarının tarihi, Türkiye'nin emperyalist devletlerce parçalanıp yok edilme çabalarının tarihi"ydi (55). Bağdat demiryolunun öyküsü, bu demiryolunun ayrıcalığı için emperyalistlerin yarışı, sonra bu ayrıcalığı koparan Alman emperyalizminin Türkiye'ye girişi bilinenler arasındadır. Demiryollarındaki Alman sermayesi gittikçe artacak, 20.y.yılın başlarında öncülüğü koruyacaktır (56).

(54) T.T.G. 50. YILI, s: 34.

(55) Avcıoğlu (1969), I/94.

(56) Çavdar (1970), s: 125, 128, 131, 137; Yerasimos (1975), II/1022 v.d.; Avcıoğlu (1969), I/97,

ÇİZELGE: VI. Demiryolu yapım ve işletiminde yabancı sermaye.

Ülke	Sermaye (milyon krş.)
Fransız.....	2369
Alman.....	2273
İngiliz.....	754
Ulusal sermaye.....	428
Belçika, İsviçre, Avusturya.....	110
Toplam:	5934

Kaynak: Yerasimos (1975), II/965.

Ekonomik bağımlılık Osmanlı İmparatorluğu'nu kısır döngü içerisine almıştı. Dış borç, dış ticaret açığı ve yabancı sermaye üçlüsünün varlığı Osmanlı Devletini az gelişmiş bir ülke olarak dışa bağılıyordu. Şu çizelge belgeliyici niteliktedir.

ÇİZELGE: VII. Yabancı sermaye yatırımlarının dağılımı (1914).

Alan	Yatırım (O.L.)	Yıllık safi gelir (O.L.)
Demiryolları	53,310,000	1,040,000
" Km. teminatı ---		420,000
Elektrik, Tranvay, su	5,700,000	170,000
Liman, rıhtım	4,710,000	160,000
Sanayi	6,500,000	560,000
Ticaret	2,660,000	---
Madenler	3,580,000	230,000
Banka, sigorta	8,200,000	890,000
Genel dış borç (Duy.Um.)	149,140,000	13,000,000
Toplam:	234,140,000	16,370,000

Kaynak Yerasimos (1975), II/949; T.T.E.G. 50. Yılı, s: 19; Vedat Eldem - Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik (1970), s:190.

Gelirlere 1913-14 yılı ticaret açığı olan 8,190,000 Osmanlı Lirasını da eklersek; 24,560,000 Osmanlı Lirasının her yıl yabancı ülkelere aktığını görürüz. Devlet giderlerinin % 70'i "**Duyunu Umumiye**" ile askeri giderlere ayrılıyordu. Cari ve yatırımlar ancak bütçenin % 30'unu kapsıyordu (57). Sömürülmenin bundan daha belirginini olamazdı.

I. D. Savaşına girerken yabancı sermayenin ülkemizdeki dağılışı Fransız sermayesi birinciliği, Almanya ikinciliği, İngiltere'ye üçüncülüğü almıştı (58). Toplam 245 milyon Osmanlı lirası yatırım yapılmıştı. Dış sermaye faiz toplamayı amaçlıyordu.

ÇİZELGE: VIII. Osmanlı İmparatorluğundaki yabancı sermaye (1914).

Yatırımlar	Fransa	Almanya	İngiltere	Toplam
Kamu borcu (Duy. Um.)	107.748.923	38.086.916	25.352.342	171.188.081
Özel girişimler	59.637.000	24.261.467	10.117.135	74.015.605
Toplam	147.385.926	62.348.383	35.469.377	245.203.686
Oransal dağılımı (%):				
Kamu borcu (Duy. Um.)	60.31	21.31	14.36	
Özel girişim	53.55	32.77	13.66	
Toplam	60.08	25.42	14.46	

Kaynak: Çavdar (1970), s: 112; Yerasimos (1975), II/998.

Tecimsel ilişkiler bakımından da yabancı ülkelerin yarışı alanıydık. 1913-14 yıllarında dışalımımızda İngiltere'nin 19,4, Avusturya-Macaristan'ın 14,7, Fransa'nın 8,6, Almanya'nın 11,2, payı vardı. Dışsatımımızdaki emperyalistlerin payları da şöyleydi (1913-14): 21,6'ıyla İngiltere, 19,9'la Fransa, 10,4'le Avusturya-Macaristan, 5,7'yle Almanya (59).

(57) Eldem (1970), s: 244.

(58) Jacques Thobie - "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye", T.C.T. Ans. III/724 v.d., 734.

(59) Şevket Pamuk - "19. yy.'da Osmanlı Dış Ticareti", T.C.T. Ans, III/653 v.d.

Dış ticaret sürekli açık veriyordu. Ticaretin açık veriş i doğallıkla borçlanmayı zorunlu kılıyordu ki, Batılılar ın istediği buydu. Ekonomimizin dizginlerinin yabancıların elinde oluşu Osmanlı ekonomisini doğallıkla bu duruma sokuyordu.

ÇİZELGE: IX. Osmanlı devletinin dış ticaret açığı (1910-14) (milyon krş.)

Yıl	Dışalım	Dışsatım	Açık.
1910-1911	4256	2208	- 1818
1911-1912	4506	2491	- 1696
1912-1913	5355	2392	- 1693
1913-1914	4184	2160	- 1759

Kaynak: Yerasimos: (1975), II/956; Çavdar (1982), s: 33'de çıkarıldı.

Çizelgede görüleceği gibi dış ticaret açığımız % 90 dolaylarında zikzaklar çiziyordu. Ekonomideki bu düzensizlik I.D. Savaşının ilk yıllarında da aynı oranda sürdü. Örneğin, 1913-14 yıllarında 44,18 (milyon O.L.) dışalım, 21,60 (milyon O.L.) dışsatım varken, 1914-15 yıllarında da aynı olumsuzluğunu korumuş, dışalım 23,1 (milyon O.L.), dışsatım 14,5 (milyon O.L.) olarak sürmüştü. Birinci yılın dış ticaret açığı (-) 22,58 (milyon O. L.), ikinci yılın açığı ise (-) 8,6(milyon O.L.) oldu (60).

Osmanlı ekonomisinde dış borçlar 1854 yılında başladı. Dış borçlanma "**Genel Borçlar-Duyunu Umu-miye**"ce yapılıyordu. Genel Borçlar yönetimi 1881'de kuruldu ve devlet içinde devletti. 1912 yılında 5653 sürekli, 3253'ü geçici olarak 8931 memur çalıştırıyordu. Bu kala-

(60) Eldem (1970), s: 185 v.d.; Eldem - Seminer, s: 382.

balık memuruyla devlete 400 bin liraya maloluyordu (61). *Batı emperyalizmi sömürü egemenliğini Genel Borçlar, Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank üçlüsü üzerine kurmuştu*: Bu üçlü yoluyla Osmanlı İmparatorluğu Batı emperyalizminin siyasal ve ekonomik tutsağı durumuna girmişti. Osmanlı Bankasının adı bizleri aldatmasın, tam anlamıyla bir dış ülkeler kuruluşuydu. Bu banka devletin mali siyasasına hiçbir zaman yardımcı olmadığı gibi, ülkemizdeki sömürünün tezgâhlanmasında en büyük araçlardan biriydi. Fransız ve bir ölçüye dek de İngiliz emperyalizmini Osmanlı ülkesine getiren Osmanlı Bankasının yanı sıra, Deutsche Bank da Alman İmparatorluğu'nun Doğuya yayılma siyasasını yürütüyordu (62). Bunun da en geçerli yolu Osmanlı Devleti'ni dış borçlandırmaktı.

ÇİZELGE: X. Osmanlı Dış borçları (1854-1914)
(Altın lira.)

Dönem	Borç adedi	Borçlanılan	Ele geçen
Abdülmecit (1854-61)	4	16 milyon	8 milyon
Abdülaziz (1861-75)	12	227 milyon	121 milyon
Abdülhamit (1876-1909)	18	113 milyon	77 milyon
Mehmet Reşat (1909-14)	8	46 milyon	37 milyon
Toplam	42	402 milyon	243 milyon

Kaynak: Cem, s: 203; H. Tahsin Ayni- "Maliye Sistemimiz ve Vergi Usullerimiz", Yüzüncü Yıl Armağanı, s:26; S. Gürsel- "Osmanlı Dış Borçları", T.C.T. Ans. III/672 v.d.

Dışa borçlanma kendisiyle birlikte yeni bir açık doğuruyordu. Alınan borcun büyük bir kısmı eski borçların ödenmesine, faize ve çeşitli giderlere harcanıyordu. Ör-

(61) Cem, s: 204; Avcıoğlu (1969), I/87; Prof. Haydar Kazgan - "Duyun-u Umumiye", T.C.T. Ans., III/708.

(62) Çavdar (1970), s: 117; Yerasimos (1975), II/993 v.d.; Avcıoğlu (1969), I/93 v.d.; Çavdar (1982), s: 42 v.d.

neğin, 1914'e kadar borçlanılan 402 milyonun 159 milyonu kesilmiş ve ancak 243 milyonu alınabilmişti (63).

Dış borçlarımızın emperyalistlere göre dağılımı da önemliydi. I.D. Savaşına gidiş sürecinde Fransa ve Almanya'nın dış borçlarımızdaki payı artarken, İngiltere ve Belçika gibi bir takım ülkelerin payları düşüyordu. Bununla birlikte I.D. Savaşı yıllarında Almanya Osmanlı Devleti'ne 235,056,344 Osmanlı lirası tutarında ödünç para vermişti (64).

ÇİZELGE: XI. Osmanlı dış borçlarında ülkelerin payları (%)

Ülke	1900 (%)	1914 (%)
Fransa	45	49
İngiltere	11	7
Almanya	12	20
Belçika	18	11
Hollanda	4	3
İtalya	1	1
Avusturya-Macaristan	2	1
Türkiye (İç borç)	7	8

Kaynak: T.T.E.G. 50. Yılı, s: 19; Eldem (1970), s: 266.

Osmanlılar'ın yıkılışını hazırlayan gelişmeyi tamamlarken, halkın yaşantısının anlaşılması bakımından gelir dağılımına da bakmak gerekiyor. "*Han-ı yağma*" durumuna düşmüş Osmanlı İmparatorluğu; ülkenin her kesimine aynı ölçüde eğilemezdi. Ve öyle de oluyordu. Çünkü bozulma sarmıştı, bir kez. Halkın gönenci değil, Sarayın gönenci düşünülüyordu. Böylece birçok kesim, birçok bölge savsanıyordu. Ülkedeki ulusal gelirin dağılımı konu bakımından açıklayıcıdır.

(63) Toprak (1982), s: 253.

(64) Toprak (1982), s: 253.

**ÇİZELGE: XIII. Osmanlı İmp. ulusal gelir dağılımı
(kişi başına krş.)**

Bölgeler	1907	1913	1914
Doğu Trakya	837	1040	1160
İstanbul ve Çatalca	1790	2085	1934
Anadolu	765	911	1018
Suriye, Beyrut	840	1030	1130
Irak	576	656	745

Kaynak: Kongar (1976), s: 374; Eldem (1970), s: 302 v.d.'den çıkarıldı.

Ülke ekonomisinde belli bir kararlılık yoktu. Kullanılan paraların değeri düşüktü. 1914-18 yılları arasında kağıt Osmanlı lirası, geçinme endeksine göre % 95,5 değer yitirmişti. Bu yıllarda Osmanlı lirasının karşısında en çok değer yitirdiği para İsviçre frangıydı. Ağustos 1914'de 23 İsviçre frangi 1 Osmanlı lirası ederken Kasım 1917'de Osmanlı lirasının değeri 12 İsviçre frangına düşmüştü. Savaş giderlerini karşılayabilmek için kağıt para basımı yoluna gidildi. Böylece Osmanlı para sistemi çığırtından çıktı. Aynı yıl içerisinde Osmanlı ülkesinin çeşitli illeri arasında para ticareti yapılıyordu. Sarraflık, bugünkü deyişle bankerlik yoluyla büyük para vurgunları olmaya başladı. Yabancı paralar da ülke içerisinde kullanılıyordu. Merkeze uzak kesimlerde özellikle yabancı paralar kullanılıyordu. Trabzon dolaylarında Rus rublesi, Bağdat ve Basra'da İran kranı ve Hint rupisi, Yemen'de Maria Theresa taleri, Filistin ve Hicaz'da gezginlerin ve hacıların getirdikleri Fransız napolyonu ve frangi, Maria Theresa taleri ve Rus rublesi serbestçe kullanılıyordu. 1914'lerde altın ve gümüş olarak tüm ülkede 90 dolayında para kullanılıyordu (65).

(65) Çavdar (1982), s: 43; Toprak (1982), s: 126, 235, 243, 245, 249.

I. Dünya Savaşı içerisinde aylıklı ve ücretlilerin alım gücü % 60-80 arasında düşmüştü. 1915'de Türkiye'nin 130, İngiltere'nin 123, Fransa'nın 118, Almanya'nın 125, Yunanistan'ın 120 olan geçim endeksi 1919'da Türkiye'nin 1,428, İngiltere'nin 221, Fransa'nın 259, Almanya'nın 401, Yunanistan'ın 340 dolayında değişme göstermişti (66). Sabit gelirli asker-sivil kesim sürekli yoksullaşıyor ve mülksüzleşiyordu (67). Paranın değerini yitirmesiyle herkes birikimini mala yatırmaya başlamış, böylece piyasada mal darlığı doğmuştu (68). 1914-23 arası fiat ortalama artışı % 1279 artarak geçim oldukça zorlaşmıştı (69).

Dönemin ülkelerine göre Osmanlı Devleti'nin kalkınma hızı da ibret vericidir. 1880-1914 yılları arasında Japonya % 4,1, Kanada 3,6, A.B.D. 3,3, Danimarka 3,2, Almanya 3,1, Macaristan 2,5, B. Birytanya 2,4'lük bir kalkınma gösterirken Türkiye'nin ise % 2,2'iydi (70).

V-PAYLAŞILAN ÜLKE:

Tarihsel süreç Osmanlı ülkesini Avrupa emperyalizminin açık pazarı durumuna getirmişti. Siyasal egemenliklerini kullanarak ekonomik ayrıcalıklardan yararlanmaları artık onları doyurmaz olmuştu. Edimsel olarak ülkeyi alıp, Ortadoğu'nun petrollerini, Doğu Anadolu'nun tahıl ürünlerini, Batı kesiminin sanayi ve ticaretini açıkça kullanmak istiyorlardı. Osmanlı yönetiminin "*hasta adam*" niteliği, ulusal değerlerinden soyutlanmaları emperyalistlerin işini kolaylaştırıyordu. Zaten gereği kadar uyutma siyasası uygulamış, aydın ve yönetici kesimden birçoğunu yanlarına almışlardı. İş, emperyalistlerin sessizce ül-

(66) Toprak (1982), s: 423, 334

(67) Toprak (1982), s: 342.

(68) Toprak (1982), s: 343.

(69) Doç. Çetin Yetkin - Serbest Cumhuriyet-Fırkası Olayı (1982), s: 19

(70) Eldem (1970), s: 316.

keyi paylamalarına kalıyordu. Öyle de oldu. Emperyalistler toplanarak kendi aralarında antlaşmalar düzenlediler. Herkes kendine uygun bir "aslan payı" koparıyor, "Hasan'ın böreğine ortak çıkmaya" çalışıyordu. Bu "gizli antlaşmalar" gelişmesini şöyle sıralayabiliriz:

a) Aralık 1913 Almanya-Fransa antlaşması.

b) 15. Şubat. 1914 tarihli Alman-Fransız Antlaşması. Bu antlaşmaya göre; Kuzey Anadolu Fransız etkinlik alanı olacaktı. Bu bölgenin demiryolları Bağdat demiryoluna bağlanacaktı. Buna ek olarak Zonguldak liman yapımı gerçekleşecek, ayrıca Suriye Fransa'ya bırakılacaktı. Almanya'ya ise Bağdat demiryolunun geçtiği bölgeler bırakılıyordu.

c) 15. Haziran. 1914 Almanya-İngiltere antlaşması. Almanya'nın Londra Büyükelçisi Prens Lichnowsky, "Bu antlaşmaların gerçek amacı, Küçük Asya'yı etkinlik bölgelerine bölmektir", diyordu. Bu antlaşma gereği Doğu illeri Rusya'ya, Suriye ve dolayları Fransa'ya, Mezopotamya ile İzmir-Aydın demiryolunun geçtiği kopraklar İngilizler'e, Anadolu'ysa Almanlar'a veriliyordu.

ç) Mart 1915 yılında yapılan Fransız, Rus ve İngiliz gizli antlaşması. Bu antlaşma gereği İstanbul Ruslar'a bırakılıyordu.

d) 26.Nisan. 1915 Londra antlaşması. Bu antlaşmada özellikle İtalya'nın çıkarları belirleniyordu. Antalya ve çevresi İtalya'ya bırakılıyordu.

e) 26. Nisan. 1916 tarihli Sazanov-Paléologue antlaşması. Rusya ile Fransa arasındaki etkinlik bölgelerini saptıyordu. Rusya'nın payına Türkiye'nin kuzeydoğu kesimlerinde (Erzurum ve Trabzon da içinde) 60,000 mil-karelik alan düşüyordu. Fransa da Akdeniz kıyılarında, Çukurova'dan batıya doğru uzanan zengin bölgeleri alıyordu.

f) 9. Mayıs. 1916 yılında Fransa-İngiltere arasında yapılan Sykes-Picot antlaşması. Bu antlaşma gereği; güneyde Akra'ya dek uzanan Suriye kıyıları, Dicle vadisi ve Suriye Frans'ya veriliyordu. İskenderun ise İngiliz ticaretine açık bir transit liman durumuna getiriliyordu.

g) Ağustos. 1917 St. Jean de Maurienne antlaşması. Bu antlaşmayla İtalya'nın İzmir ve çevresini işgal kararlaştırıldı.

h) Clemenceau-Lloyd George antlaşması. Bu antlaşmayla Fransa Musul üzerindeki haklarını İngiltere'ye bırakıyordu.

Fakat gelişmeler değişik doğrultuda oldu. Batı Anadolu'ya İtalyanlar değil de Yunanlılar'ın çıkarılmasının düşünülmesi, Sovyet devrimiyle Rusya'nın gizli antlaşmalardan elini çekmesi, A.B.D.'nin paylaşımında yerini alabilme isteği ve Ermenistan tasarıları yeni gelişmelere neden oldu. A.B.D. Anadolu'ya King-Crane inceleme kurulunu gönderdi. Dr. Henri Churcill King, Charles R. Crane, Prof. Albert How Lybyer, Dr. George R. Montgomery, Yüzbaşı Willam Yale, Yüzbaşı Donald Brodie, Dr. Sami Haddad ve Lawrence S. Moore'den oluşan kurul üyeleri Anadolu yönetimiyle ilgili raporlarını hazırlayarak **Paris Barış Konferansı**'na ve A.B.D. Kongresine sundular. Anadolu'nun paylaşımını öneren bu rapor şunları içeriyordu: 1) Doğu Anadolu'da A.B.D.'nin egemenliğinde bağımsız bir Ermenistan.2) A.B.D. yönetiminde, Marmara denizi ve boğazları yönetecek bir İstanbul devleti.3) Belli bir süre Batı ülkelerinin egemenliğinde yönetilecek Orta Anadolu ve Konya çevresinde bir Türk devleti.4) Egemenliği Yunanistan'a bırakılacak İzmir ve dolaylarında özerk (otonom) bir bölge .5) Bu bölgelerin sınırlarının saptanması için yerel sorumlularla çalışacak ve yönetimi Anlaşıklarda (Müttefik) olacak bir yarkurulun oluşturulması...

Böylece gizli antlaşmalardaki Rus Çarlığının yerini A.B.D. almıştı. Doğuda Ruslar'a bırakılacak yerlerde A.B.D.'nin egemenliğinde bir Ermeni Devleti, ayrıca yine boğazlar da A.B.D.'nin egemenliğine bırakılıyordu. Görüldüğü gibi 19.y. yıl süresince yarı-sömürge olan Osmanlı Devleti artık tam sömürge edilmek isteniyordu (71).

Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki bu tam sömürgeleştirme tasarıları 31.Ekim.1918 Mondros Bırakışması ve 10.Ağustos.1920 tarihinde onaylanan Sevr antlaşmasıyla siyasal belge durumuna gelerek gerçeklik kazandı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ölüm belgesi olan bu iki antlaşmanın amaçladığı ortak özellikler şunlardı: 1) Boğazlar düşman devletlerine açık olacak. 2) Güvenlik güçlerinin dışında ordu terhis edilecek. 3) Doğuda Kürdistan ve Ermenistan devletleri kurulacak. 4) Trakya ve Ege Yunan egemenliğine geçecek. 5) Suriye toprakları Fransa'ya verilecek. 6) Arabistan ve Mezopotamya İngiltere'ye bırakılacak. 7) Azınlıklara Türkler'den çok ayrıcalıklar tanınacak. 8) Ayrıcalıklardan (kapütülasyon) tüm devletler yararlanacak (72).

Bu siyasal antlaşmalar Türkiye halkının ölümünü, tam bağımlılığını onaylıyordu. Fakat Türkiye halkı bu bağımlılığı kabul etmeyecek ve ulusal kurtuluşunu verecektir.

(71) Paylaşmayla ilgili gizli antlaşmalar için bkz: Çavdar (1970), s: 164 v.d.; Avcioğlu (1969), I/100 v.d.; Yerasimos (1975), II/1102; L. Evans - Türkiye'nin Paylaşılması, s: 108; Ergil, s: 25 v.d.; Dr. İzzet Öztoprak - Kurtuluş Savaşında Türk Basını, s: 15 v.d.; Dr. Salâhi Sonyel - Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I/2 v.d.; Prof. Y. Hikmet Bayur - Türk İnkılabı Tarihi, C: III, K: 4, s: 1-34 arası.

(72) Metinler ve geniş bilgi için bkz: Prof. Suna Kili - Türk Devrim Tarihi, s: 5, 188; Aydemir (1969), II/428 v.d.; Kâzım Karabekir - İstiklâl Harbimiz (1969), s: 4

BÖLÜM: -II -

TÜRK DEVRİMİ STRATEJİSİ

I - TÜRKİYE HALKININ ULUSAL BAĞIMSIZLIK SAVAŞIMI :

1- Türkiye Devrimi mi, Anadolu Devrimi mi? :

Bu alanda önemli bir yetke olan araştırmacı - yazar Sebahattin Selek; 1)ulusal savaşımın kaynağını Anadolu'dan alışı, 2) devrimin öncülerini Anadolu'nun barındırması, 3) tüm devrimci ve savaşçı güçleri Anadolu'nun vermesini gözönüne alarak bu devrime "**Anadolu İhtilâli**" adının verilmesini savunuyor (1). Bu alanda yaptığı önemli araştırmasına da bu adı veriyor. Mehmet Arif de 1924'lerde yayınladığı bir yapıtına bu tür bir ad (**Anadolu İnkılabı**) vermişti.

Ulusal savaşıma yalnızca bir "Anadolu" hareketiymiş gözüyle bakmak ve ayrıca bu hareketi bir tek Atatürk'e veyahut Atatürk ve çevresine, veya dar bir kesime indirgemek, bağımsızlık savaşını eksik tanımlamak olur. Ulusal Kurtuluş Savaşı Anadolu ve Trakya'sıyla; Atatürk, çevresi ve tüm toplumla bir bütünlük gösteriyordu. Devrimin "ulusallık" özü de zaten bu bütüncül niteliğinden ileri gelmekteydi.

Ulusal Kurtuluş Savaşımızda hiçbir zaman Anadolu'nun payını küçümsemiyoruz. Gerçekten Anadolu devrim hareketinin odak noktasıydı. Atatürk dahi savaşımında en uygun çevreyi Anadolu'da bulmuştu. Devrimci savaş güçlerini Anadolu barındırmıştı. Bu açıdan bakınca Anadolu'nun devrim içindeki önemi kendiliğinden ortaya çıkıyor.

Hiçbir zaman bir devrim, arkasına geniş kamu yığınlarını almadan başarıya ulaşamaz. Türkiye halkında

(1) Sebahattin Selek - Anadolu İhtilâli, s: 219.

bağımsızlık isteği vardı. Anadolu'da ve İstanbul'da Atatürk henüz daha eyleme geçmeden direniş başlamıştı. Bilindiği gibi yurdun çeşitli bölgelerinde kurulan ulusal güçler (kuvayi milliye), Batı Anadolu Kongreleri ve Doğu Anadolu'daki Şûra Hükümetleri... Atatürk ve Atatürk eyleminden bağımsız olarak emperyalist düşmana karşı bağımsızlıkları için direnişe geçmişlerdi. Atatürk daha sonraları bu direniş güçlerinin ve kuruluşlarının denetimini ve yönetimini eline aldı. Dahası Atatürk'ün kurtuluş eylemine geçmesine en büyük etken de halkta olgunlaşmış bu direniş isteğiydi. Atatürk bunu gördü ve en iyi bir biçimde değerlendirmesini bildi. Burada da Atatürk'ün önderlik kişiliği yatar.

Atatürk'ün devrim içindeki yeri; toplumdaki direnişin yeşerdiğini görmesi, toplumun kurtuluşu için eyleme geçmesi idi. Doğmakta olan direniş güçleri için bir kıvılcım gerekliydi. Bunu Atatürk yükledi. Dağınık olarak oluşmuş direniş güçlerini toplayarak bağımsızlığın sağlanması gerekiyordu. Buna Atatürk önder oldu. Bunu derken hiçbir zaman devrim içerisinde Atatürk'ün payını küçümsemek düşüncesinden değiliz. Atatürk'ün ölçsüz payı var. Yalnız halkın da payını küçümsememek gerekir. Halk istiyordu, Atatürk bu istekleri yoğunlaştırdı, yönlendirdi ve önder oldu. İki güç birleşti. Türkiye bağımsızlık savaşımı bu iki gücün birliğinden doğdu. Ürün, bu iki güce aittir.

Şunu demek istiyoruz, biz. Belki, Anadolu'nun devrim olayına daha yakın olması, devrim olayıyla içiçe yaşaması; devrime "Anadolu Devrimi" adını vermeyi usa getirmiş olabilir. Öte yandan Atatürk'ün devrim olayı içerisindeki öndersel yeri, daha sonraları getirdiği toplumsal değişiklikler, harekete Atatürk'ün adının verilmesine neden olmuştur. Her iki durumda da Türkiye'nin her yanında yaşayan ve direnişe geçen geniş kamu yığınlarının

etkinlikleri görülmemezlikten gelinemez. Devrim hareketinde Türkiye halkı olanaklarının da üstünde özverili davranmıştı. Bu yadsınamaz. Bu nedenle devrime bir "Anadolu devrimi" denmesinden çok "*Türkiye devrimi*" veya Türk milletinin onuzlaması nedeniyle "*Türk devrimi*" denmesi, oluşan sistemin de "*Atatürkçülük*" veya "*Kemalizm*" adını alması yerinde olur.

2- Türkiye'nin Her Yanında Geniş Kamu Yığınlarının Devrime Katılımı:

Türkiye devrimi yalnızca Anadolu halkıyla, yahut İstanbul'un çabasıyla verildi, diyemeyiz. Türkiye devrimine yurdun her köşesinden insan katıldı. Örneğin, "Bırakışma (Mütareke)" koşulları altındaki İstanbul halkı hiç de katkısız kalmadı. Sonra batıda Yunanlılar'a güneyde İngiliz, Fransız ve Ermeniler'e, doğuda İngiliz ve Ermeniler'e karşı verilen savaşımда temel öge halkın kendi ulusal güçleriydi.

a) İstanbul'daki Halk Direnişi ve Devrime Katılımı:

İstanbul Bırakışma koşulları içerisinde olmasına karşın hiç de çekimser kalmadı. Halkın büyük kesimi, aydınlar, subaylar her yönüyle Ankara'nın yanındaydılar. Daha Atatürk Anadolu'ya geçmeden İstanbul'da örgütlemeler başlamıştı. Anadolu'da Atatürk eyleme geçtikten sonra gizli yollarla, binbir zorluklar içerisinde Anadolu'ya adam, silah, cephane ve para gönderiliyordu.

Çok önceleri Enver Paşaca kurdurulmuş gizli bir devlet örgütü olan "Özel Örgüt (**Teşkilâtı Mahsusa**)"nın başkanlığına getirilen Albay Hüsamettin (Ertürk)'nin "**İki Devrin Perde Arkası**"ndaki anıları İstanbul'daki gelişmeyi tüm gizli yönleriyle aydınlatıcı niteliktedir. Albay Hüsamettin'in izlenimlerine göre, "Ulusal Savaşım Mustafa Kemal'in Anadolu'ya ayak basmasından önce başlamış, yer yer direniş istekleri belirmişti"(2). Atatürk'ün bu dağı-

(2) Tansu, s: 207.

nık direniş eylemlerini düzenlemesi, kendi önderliğinde toplaması sonradan oldu.

Albay Hüsamet'tin'in anılarına göre, halk içerisinde kurtuluş amacı için çok kişiler; hamalından tutun manavına, hizmetçisine varıncaya dek, görevliydi. Zonguldak, İnebolu, Mersin ve Samsun limanlarına özel adamlar yerleştirilmişti (3). İçişleri Bakanı İzzet Paşa ve Savaş Bakanlığı Müsteşarı İsmet Beye göre "Enver Paşa'nın buyruklarını uygulamak koşuluyla" Albay Hüsamet'tin "Teşkilatı Mahsusa"nın başına getirilmişti. Albay Hüsamet'tin Bey uğraşısını şöyle anlatır:

"İlk iş imparatorluk döneminde buraya çağırdığımız kimseleri sağlıklı olarak, yeniden geldikleri yerlere göndermekti. Bunları İngiliz ve Fransızlar'a elimizle teslim etmek, bizim için çok acı ve üzücü olacaktı. Kısmen bunda başardık. Öte yanda Teşkilatı Mahsusa'nın evrakı, dosyaları geliyordu. Bunların da düşmanın eline geçmesi birçok kimselere zararlı olabilirdi. Geceleri sırtla bunları taşıyorduk. Bu işi başaranlar Giritli deniz binbaşı Hüseyin, Serezli Niyazi Beylerdi. Üçüncü önemli sorun; Teşkilatı Mahsusa buyruğundaki depolarda olan silah ve cephanenin teslimi işi geliyordu. Bu işi yapmak bana yükletilen görevlerin en fecii idi. Anadolu'ya bunları göndermenin bir yurt görevi, bir vatan borcu olduğuna inanıyordum. İşimi pek ağır alıyor, gizli örgüttekilerle, bu depoları ani baskınlarla boşaltmaya çalışıyordum" (4).

İstanbul'da birçok ulusal örgütler vardı. Bunlar bağımsızlık uğruna kendi çaplarında savaşım veriyorlardı. Talat Paşa'dan aldığı buyrukla kurulan, "KG" simgesiyle çalışma sürdüren, Kara Vasıf'ın yönlendirdiği "**Karakol Örgütü**" bunlardan biriydi. Bu örgüt Anadolu'ya silan ve

(3) Tansu, s: 206.

(4) Tansu, s: 222.

adam gönderme işleriyle görevlendirilmişti.

İstanbul'un birçok semtinde "ulusal örgüt"ler kurulmuştu. Topkapı, Eyüb, Bakırköy, Kadıköy ve Çengelköy'de kendi çaplarında örgütler oluşturulmuştu. İlk örgütlenen semt Topkapı oldu. Üyeleri arasında Emin Ali Bey (yüzbaşı), İsmail Hakkı Bey, Binbaşı Şevket, Serezli Ahmet Niyazi, Gözlüklü Cemal, Önyüzbaşı Muhlis'i sayabiliriz. Eyüb Sultan'da ilk ulusal örgütü de Hafız Kemal Bey kurdu. Reşadiye Okulu Müdür yardımcısı Fikri, aynı okulda Fizik öğretmenini Murtaza, Şahap, ustabaşı Kazak Mehmet, terlikçi Hüseyin, emekli Said Beyler bu örgütün ilk üyeleriydiler.

Bakırköy'de; örgütü ilk olarak Savaş Bakanlığından Binbaşı Cemal Bey (sonradan general) kurdu. Sonradan Cemal Bey'in kardeşi eczacı Hulisi, eczacı İlhami Bey, Hacı Kadınlı Arif, Sapancalı Hakkı Bey ve Rıza Bey, avukat Cavit Bey üye olarak katıldılar.

Kadıköy'de; tarikatçı Şeyh Münip Efendi ile oğlu Yusuf Efendi ilk örgütü kurdular. Sonraları bu örgüte dilci Samih Rıfat ve kardeşi, operatör Cemil Paşa, Bektaşî tarikatından İbrahim Mihrabi Baba gibileri katıldılar.

Çengelköy'de; örgütü Binbaşı Bahaeddin Bey'le Binbaşı Cemal Bey ve Gümrük Başmüdürü Nail Bey kurdular. Ayrıca Kasımpaşa'da Muhittin Bey, Üsküdar'da Anadolu'ya silah ve adam kaçırmada eşsiz görev yapan arabacı kâhyası Ethem Pehlivan, Kuzguncuk örgütünde Hasan Paşa ve oğulları, Sarıyer örgütünde Pertevniyal okulu müdürü Aziz Bey ve ötekiler çok önemli görevler yüklendiler(5).

Daha bunların yanısıra birçok ad'a ve örgüte rastlamak olanaklı. Örneğin Galip Vardar (gizli polis) sürekli olarak Damat Ferit'in evini gözetliyordu. Burada dönen

(5) Tansu, S 227 v.d.

dolaplardan Ankara'ya bilgi sağlanıyordu (6).

"İstanbul o tarihlerde silah ve mühimmat depolarıyla bize birkaç Kurtuluş Savaşı yaptıracak ölçüde zengin-di" (7). Bu silah ve gereçler Topal Osman gibi bölgesel etkin kişiler yoluyla olduğu gibi, **"Sebatı Milliye"**, **"Ay Grubu"**, **"Hamza Grubu"**, **"Mucahit Grubu"**, **"Muharip Grubu"**, **"Yıldırım Grubu"**... (8) gibi ulusal örgütler yoluyla da binbir tehlike içerisinde, İngiliz ve Fransız silahlarının gölgesinde ulusun kurtuluşu için Anadolu'ya kaçırılıyordu.

Ulusal savaşında Ankara-İstanbul arasındaki gizli telle iletişimi sağlayan postacılar tutun, araç-gereğin gönderilmesinde yararları dokunan denizcilere ve adamların Anadolu'ya geçmesinde yardımcı olan dergâhlara varıncaya dek herkes kendisini bu savaşımın içerisinde duyuyordu (9).

Bırakışma sonrası eldeki silahların Anlaşık (İtilaf) devletlere verilmesi gerekiyordu. M. Kemal ve Fevzi Paşa'nın İstanbul'da kurdukları **"Milli Müsellâh Kuvvetleri** (Ulusal Silahlı Güçler)" örgütü silahların Anadolu'ya kaçırılmasıyla görevlendiler. İstanbul'un çeşitli semtlerinde kurulmuş olan bu örgütün gönderdiği silah ve cephaneye Anadolu'daki ulusal güçler silahlandırıldı (10).

M. Kemal'e katılmak için birçok aydın Anadolu'ya geçiyordu. İşgal altındaki İstanbul'dan Anadolu'ya geçmek Anlaşık devletlerce yasaklanmıştı. Ancak geçiş işini bağımsızlığa inanmış kimi kişi ve örgütler yapıyorlardı. Bu insanların geçiş işlemlerini, taşıt bulmalarını, konak-

(6) Tansu, s: 255 v.d.

(7) Tansu, s: 503.

(8) Tansu, s: 504.

(9) Tansu, s: 507; Atatürk Kurtuluş Savaşının telgraf telleriyle verildiğini söyleyerek, postacıların oynadıkları rolü dile getirmektedir.

(10) Tansu, s: 233. M. M. K. İstanbul'da semt kuruluşları ve uğraş veren üyelerinin listesi için bkz. s: 575.

lama yerlerini bu kişi ve örgütler ayarlıyorlardı. Halide Edib ve Yunus Nadi'nin anılarında bu geçiş işlemleri; bu işi üstlenmiş Üsküdar'daki "**Özbekler Dergâhı**", "**Üsküdar Jandarma Karakolu**" ve Lazistan mebusu Osman Bey'in uğraşları oldukça usta bir dille anlatılır. (11).

İstanbul'daki öğrenci gençliği, daha işin başından beri Anadolu'da gelişen Ulusal Kurtuluş hareketinin yanındaydı. Gençlik hiçbir dış etkidenden esinlenmeden, hiçbir yerden yönetilmeden Ulusal Kurtuluşa yönelmişti. Tarihi Emin Ali Beyler Şehzadebaşı'ndaki Koopertifte gizli toplantılar yapıyorlardı. Emin Ali Bey'in üniversiteden uzaklaştırılması nedeniyle üniversitenin zemin katındaki salonlarda gizlice toplanmaya başladılar. O zaman asistan olan Hilmi Ziya (Ülken) da öğrencilerin yakalanmamaları için gözetimcilik yapıyordu. Güvenlik görevlisi olan Ragıp Hulusi'yle Hasan Ali (Yüce) de toplantıları görmezlikten gelerek, öğrencilerin yanlarında yer alıyorlardı (12).

Dönemin Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden olan İçişleri Bakanı Ali Kemal'in Ulusal Savaşıma sert çıkması, felsefe öğretim üyelerinden Rıza Tevfik'in Sevr Antlaşmasını onaylaması, üniversite gençliğini eyleme geçirdi ve ilk öğrenci eylemleri Edebiyat Fakültesinde başladı. Önce Edebiyat öğrencisi Necmettin Halil (Onan)'ın öncülüğünde Ali Kemal'in derslerine girilmedi. Felsefe bölümü öğrencileri de aynı eylemi Rıza Tevfik'e uyguladılar. Olay büyüdü. İşe Öğrenci Derneği elkoydu. Dört Türk ve bir Ermeni profesörün okuldan uzaklaştırılması önerildi. Öğrenci direnişi dört ay sürdü. Padişah Vahdettin sonunda öğrenci isteklerine boyun eğdi ve istenmeyen profesörleri okuldan uzaklaştırdı. Üniversite

(11) H. Edip Adıvar - Türk'ün Ateşle İmtihanı, s: 57 v.d.; Yunus Nadi - Kurtuluş Savaşi Anıları, s: 186 v.d.

(12) Mahmut Goloğu - Cumhuriyete Doğru (1971), s: 381.

Kurulu, Kurtuluştan hemen sonra, Ekim 1922'de Ankara'ya giderek T.B.M.M.'ni ziyaret etmişti (13).

İstanbul Üniversitesi gençliği Anadolu'daki Kongrelerle de ilgilenmişti. Sivas Kongresine Hikmet Bey (şimdiki sunucu Orhan Boran'ın babası) adında askeri tıp öğrencisini, Tıp Fakültesi öğrencilerinin delegesi olarak göndermişlerdi. Hikmet Bey'in oradaki güdüm (manda) düşüncesine sertçe karşı çıkışı İstanbul öğrenci gençliğinin düşünce ve duygularını dile getirdiği gibi, güdüm altına girmeyi kabul edenleri de yeterli ölçüde utandırmıştı. Hikmet Bey Sivas Kongresinde şunları söylüyordu:

"Paşam, delegesi bulunduğum, tıbbiyeliler beni buraya bağımsızlık davamızı başarmak yolundaki çalışmaya katılmak üzere gönderdiler. Güdümü kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa, bunlar her kim olursa olsun şiddetle red ve kınarız. Diyelim ki güdüm görüşünü kabul ederseniz, sizi de reddeder, Mustafa Kemal'in (vatan kurtarıcı değil, vatan batırıcısı) olarak adlandırır ve lânet okuruz"... Mustafa Kemal bu duygulandırıcı sözler üzerine, *"gençliğe bakın, Türk ulusal yapısındaki soylu kanın anlatımına dikkat edin"* der (14). Amerikan güdümü isteğinin bastırılmasında bu gencin coşkulu sözleri etken olur.

İstanbul aydını hiç de boş durmuyordu. Halka emperyalist güçlerin çirkin yüzünü göstermek ve bunlara karşı savaşım vermede Anadolu'yla birlik olmanın gerekliliğini benimsetmek için mitingler düzenliyorlardı. Bu mitinglere en yetkin aydınlar konuşmacı olarak katıldılar. Fatih ve Sultanahmet'te yapılan mitinglere geniş halk yığınları katıldı. O günün saygın ve yetkin kalem adamlarından; Halide Edib, Hamdullah Suphi, Süleyman Nazif,

(13) Goloğlu (1971), s: 381 v.d.

(14) Vehbi Cem Aşkun - Sivas Kongresi, s: 143; Mazhar Müfit Kansu - Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, II/248.

Prof. Muslihiddin Adil gibileri aydınlatıcı ve ulusal direniş doğurucu, coşturucu konuşmalar yapıyorlardı. Mitinglerin düzenlenmesinde yine en saygın kişiler görev alıyorlardı. Matbaacı Şeref Bey, Adnan (Adivar), Nakiye Hanım, Esat Paşa (göz doktoru), Cemil Bey, Arif Bey (maliye müfettişi), Ahmet Hikmet Bey (basın-yayın müdürü), Vasıf Bey, Kolsuz Hayri Bey, Fehim Galip Bey... gibileri bunlar arasındaydı (15).

Çeşitli dergi ve gazetelerde de aynı yollu yazılar yaygınca yer alıyordu. Yunus Nadi, Falih Rıfkı, İsmail Hami (Danışmend), Hamdullah Suphi yazılarıyla; Yahya Kemal, Mehmet Akif, Mehmet Emin şiirleriyle bu direnişin öncülüğünü yapıyorlardı (16).

İstanbul solunu da aynı doğrultuda görüyoruz. Yayın ve örgütlenmeleriyle, işçi direnişleriyle ulusun bağımsızlığını ön plana alıcı çalışmalar içerisindeydiler. Ülkenin emperyalizmden temizlenmesi için Anadolu hareketiyle birleşiyorlardı (17).

b) Anadolu'daki Halk Direnişi ve Devrime Katılım:

Anadolu'da devrime katılım daha somut. Devrimi yönlendiren kesim Anadolu'da olduğundan, Anadolu'daki gelişim iyice belirgin. Bu alandaki çalışmalar oldukça yoğun olduğundan ve olaylar bilinir düzeye eriştiği için, olguyu ayrıntılarına girerek vermeyi, bilinenleri yinelemeyi istemiyoruz. Antep, Maraş Urfa'nın kurtuluşu ve Batı Anadolu'daki savaşımın büyük bir kısmı halkla oldu. Örneğin, 7-8. Şubat. 1920 gecesi Badıllı aşiretinden 250 atlı, Döğerli aşiretinden 100 atlı, Seyhanlı aşiretinden 100 atlı, Bucak aşiretinden 150 atlı, Milli aşiretinden 150

(15) Tansu, s: 325 v.d.

(16) Tansu, s: 326 v.d.

(17) Doç. Mete Tuncay - Türkiye'de Sol Akımları (1978), s: 69 v.d., 95 v.d., 293 v.d.

atlı, İzoli aşiretinden 100 atlı, ayrıca Vaziki aşiretinden katılanlarla birlikte Urfa'da Fransız ve Ermeniler'e karşı savaşım verildi. Sonunda Urfa 10-11. Nisan. 1920 gecesi düşmandan temizlendi (18).

Bu örnekte olduğu gibi, Batı Anadolu'daki; Ayvalık, Bergama, Soma, Aydın, Denizli, Nazilli, Salihli ve Alaşehir; Güney Anadolu'daki Adana, Antep, Urfa ve Maraş'ta; Trakya'da Cafer Tayyar Paşa'nın ulusal cephesi; İzmit'te oluşan ulusal cephe; Kuzeyde, Giresun'da Topal Osman Ağa'nın oluşturduğu ulusal cephe; Doğu Anadolu'da Kars ve Erzurum'da oluşan ulusal cephe, ulusal şûralar... İngiliz, Fransız ve Ermeniler'e karşı amansız savaşım verdiler ve kendi bölgelerini düşmandan kurtardılar. Bu direniş hareketleri Türkiye halkının batısıyla, doğusuyla, güneyiyle, kuzeyiyle ulusal bağımsızlığa katılışını gösterir.

3-Ulusal Kurtuluş Savaşında Kurulan, Ulusal Savaşım Yandaş ve Karşı Örgütler:

Ulus bağımsızlığa ulaştırmak için İstanbul'da olsun, Anadolu'da olsun birçok örgüt kuruldu. Ulusal akıma düşman örgütler genellikle azınlıklardandı. Emperyalist devletlerin ayırma siyasetlerinin etkisinden kalarak ayrılmak veya herhangi bir devletin güdümüne girmek uğraşındaydılar: Ulusal Bağımsızlık Savaşımını baltalamak için kurulmuş örgütlerdi bunlar. Özellikle; İngiliz, Fransız ve Amerika'nın etkisindeydiler. Daha çok yabancı işgali altında olan İstanbul 'da yuvalanmışlardı. Burada barınma ve serbestçe hareket edebilme olanakları vardı. Anadolu'daysa pek örgütlenme olanakları yoktu. Fakat gizli yollarla Anadolu'ya sızıp, verilen bağımsızlık savaşımını yerinde parçalamak çabasındaydılar. Azınlıkların dışında kurulmuş zararlı örgütlerse "**Hürriyet ve İti-**

(18) Mahmut Goloğlu - Üçüncü Meşrutiyet (1970), s: 138. Geniş bilgi için bkz: 65 v.d.

İlaf Partisi"nden kaynaklanıyorlardı. Çünkü H.İ. öteden beri **"İttihat ve Tarakki Partisi"**nin karşısındaydı. Ulusal bağımsızlık hareketini İttihatçı bir hareket sanıyor ve öyle yansıtıyordu. Bu nedenle bütün ulusal kurtuluşu balta-layıcı hareketleri bağrından gizledi. İkinci bir yan H.İ. Partisi öteden beri İngiliz etkisindeydi. Kurtuluş Savaşında düşmanca davranmasında bu etkinin payı büyüktü. Ayrıca zararlı örgütlerde şu durumu da gözlemlemek olanaklı. Zararlı örgütler hiçbir zaman emperyalizme karşı hal-kın yeterince direneceğini sanmadılar. Halktaki bu isteği de göremediler. Türkiye halkına güvenleri yoktu. Türkiye halkının içinde bulunduğu kötü koşullar içerisinde emperyalizme karşı savaşabileceklerini gözleri kesmedi. Bu nedenle kurtuluş yolunu emperyalist ülkelerin güdümünde (manda) aradılar.

Ermeniler, Rumlar, Kürtler, Çerkezler yer yer ayrılmak istiyorlardı. Bu düşüncenin arkasında yabancı parmağı vardı. Bunun yanı sıra bu etnik kesimlerin bir kısmı da Türkiye'yle birlikte davranıyorlardı. Kurtuluş Savaşı etnik öğelerin çelişkileriyle doludur.

Ulusçu örgütler genellikle M. Kemal'in kurtuluş çabasını benimsemiş olanlardı. Hepsinde de ortak öğe ülkenin bağımsızlığını istemeleri, bağımsızlık savaşımı için Türkiye halkının temel güç olacağı ve hiçbir yabancı güdümü kabul etmemelerinde toplanıyordu.

a) İstanbul'da Toplanmış Karşı-Ulusçu Örgütler:

İstanbul'da yoğunlaşan zararlı örgütler 1911 yılında Osmanlılık, merkez dışıcılık ve özel girişimcilik ilkeleri üzerinde kurulan H.İ. partisi çevresinde oluşan ufak-tefek örgütlerden oluşuyordu. Kurtuluş Savaşına karşı çalışıyorlardı. Bu ufaklı-büyükü örgütler özellikle şunlardı:

Mavri Mira: İstanbul Patrikhanesinde kurulmuştu. Ülkede Ulusal Kurtuluş Savaşını başarısız kılmak için

çeteler oluşturmuş, kimi tanıtım (propaganda) eylemlerine girişmişlerdi. Ermeni Patriği Zayen Efendi de Mavri Mira'yla aynı görüşte, Ermeniler için hazırlık yapıyordu.

Pontus Örgütü: Merkezi İstanbul'daydı. Trabzon, Samsun ve tüm Karadeniz kıyısında kurulmuştu. Mavri Mira eğilimindeydi. Rum Pontus Devletini kurmayı amaçlıyordu.

Kürt Teali (Yüceltme) Örgütü: Merkezi İstanbul'daydı. Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ illerinde çalışmasını sürdürüyordu. Özellikle İngiliz etkisindeydi. Yabancı güdümünde bir Kürt devleti amaçlıyordu (19).

İslam Teali (Yüceltme) Örgütü: Merkezi İstanbul'daydı. Konya ve dolaylarında çalışıyor, bir İslam devleti tasarlıyordu.

İngiliz Muhibler (dostları) Örgütü: En tehlikeli örgütlerden biriydi. Osmanlı yönetim kadrosunundan; Padişah Vahdeddin, Sadrazam Damat Ferit, İçişleri Bakanı Ali Kemal, Adil ve Mehmet Ali Bey ve Sait Molla bu örgüte girmişlerdi. Örgütün başkanı Rahip Frew'di. İngiliz et-

(19) Genel olarak her ulusun kendi geleceğini belirlemesi temel hakkıdır. Ne var ki Kürtler'in ve Ermenilerin kurdukları bu dernekler, ulusal bağımsızlıklarını İngiliz güdümünde görüyorlardı. Bu, bir bağımsızlık sağlamıyordu. Aksine İngiltere'nin Doğu siyasetine yem olmayı getiriyordu ki, sonuçta bölgenin tümünün bağımsızlığını tendit ediyordu.

Kürt Teali (yüceltme) Örgütü ve Türkiye'deki Kürt hareketleri hakkında yakından gözlem ve anıları olan Vet. Dr. Muhammed Nuri Dersimi'nin Kürt Teali Derneği Başkanı Seyt Abdulkadir hakkındaki görüşleri daha ilginçtir. Dersimi'ye göre; Seyit Abdulkadir, emperyalizm karşısında Türkler'den ayrılmanın yersiz olduğunu, savaşımın birlikte verilmesi gerektiğini savunuyor. Seyt Abdulkadir'in açıklamasında "Türkler'in bir Kürdistan kurmak istediğini kabul etmiş olduklarını ve Osmanlı Padişahlığına bağlı özerk bir Kürt yönetimi kurmaya rıza gösterdiklerini" belirtiyor. Birlikte olmak istedikleri doğrulukla İstanbul'daki padişah-halife yönetimidir. Bu kadarını da yeterli bulmayan Dersimi, Seyt Abdulkadir'in "Kürdistan Teali Derneği sinesinde bir Türk ajanı rolünü bilerek veya bilmeyerek oynadığını" yazır. Bkz: M. Nuri Dersimi - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan yay. Diyarbakır, 1992, s: 120 v.d.

kisini almış birçok kişi bu örgütün yıkıcı etkisine araç oluyor, İngiliz güdümlülüğünde bir Türkiye istiyorlardı (20).

Bu zararlı görüşler ve örgütler arasında şunları da sayabiliriz: **Rum-Ermeni Birliği Komitesi, Kordos, Sulh ve Selamet (Barış ve Esenlik) Osmanlı Partisi, İlâyı Vatan (vatanı yüceltme) Örgütü, Askeri Nigeban (gözcü) Örgütü, Mağdurini Siyasiye ve Teavin (Haksızlığa uğramışların siyaseti ve yardımlaşma) Örgütü, Tariki Salah (İyilik yolu) Örgütü v.s...** (21).

b) Ulusçu ve Bağımsızcı "Müdafaa-ı Hukuk" Örgütleri:

İstanbul'da örgütlenmiş, ülkenin kurtuluşunu amaçlayan, bağımsızlığı savunan birçok örgüt vardı. Bunlar tümünden bir ulusal cephe oluşturmuşlardı. Cephelerine **"Milli (ulusal) Kongre"** adını vermişlerdi. Bu Ulusal Kongrenin kuruluşuna "Milli Talim ve Terbiye (ulusal eğitim ve öğretim) Örgütü" ve onun başkanı göz doktoru Esat Paşa neden oldu. Ulusal Kongre yayınladığı bildirinde kuruluş amacını şöyle açıklıyordu:

"Devlet ve ulusun geçirdiği bu en zor ve tarihsel anlarda vatanın yüksek çıkarlarını ve haklarını savunmak üzere çalışmaya geçen Ulusal Güçler (Kuvayi Milliye)'in, ortak amaca doğru yönelim ve yönetimini sağlamak için, bütün kurum, örgüt ve partileri biraraya getirmektedir" (22).

Ülkenin ekonomik ve siyasal kurtuluşunu amaçlayan 29. Kasım. 1918' de kurulan bu Ulusal Kongreye şu örgütler katılmıştı: Milli Talim ve Terbiye (ulusal eğitim ve öğretim) Derneği, Edebiyat Fakültesi, Üsküdar Türk Ocağı, Teceddüt (yenilik) Partisi, Türk Ocağı, Himaye-i

(20) Prof. Suna Kili - Türk Devrim Tarihi, s: 11.

(21) Genel zararlı örgütler için bkz: Söylev, I/1 v.d.; Kili, s: 10 v.d.; Selek, s: 89 v.d.

(22) Selek, s: 93

Etfal (çocuk esirgeme) Derneği, Hürriyetpervan Avam (özgürlükçü halk) Partisi, Radikal Avam (köktenci halk) Partisi, Tıp Fakültesi, Muallim Mektepleri Mezunları (öğretmen okullarını bitirmişler) Derneği, Donanma Derneği, Galatasaraylılar Yurdu, Fünün (fenler) Fakültesi, Kaba-taş Teavun (yardımlaşma) Derneği, Kadınları Çalıştırma Derneği, Müdafai Milliye (ulusal hakları koruma) Örgütü, Matbuat (basın-yayın) Derneği, Muallimler (öğretmenler) Derneği, Mehamiler (baro) Derneği, Milli (ulusal) Türk Derneği, Ressamlar Derneği, Çiftçiler Derneği, Vilayeti Şarkıye (doğu illeri) Derneği, İzmir Müdafai Hukuku Osmaniye (Osmanlı haklarını savunma) Derneği, Adanalılar Derneği, Trakya-Paşaeli Derneği, Sulhu Salah (barış ve iyilik) Derneği, Selameti Osmaniye (Osmanlı esenliği) Derneği, Milli Husisi Mektepler (ulusal özel okullar) Derneği, Ahali (halk) İktisat Partisi, Sanatkârlar Derneği, Cemiyeti Hayriye Nisvaniye (iyilikçi kadınlar derneği), Esirgeme Derneği, İstihlâkî Milli (ulusal tüketici) Kadınlar Derneği, Hilâliahmer (kızılay) Kadınlar Merkezi, Himaye-yi Etfal (çocuk esirgeme) Kadınlar Merkezi, Kadıköy Hanımlar Müdafai Milliye (ulusal savunma) Merkezi, İslam Kadınları Çalıştırma Derneği, Bıçkı Yurdu, Musiki Muhibleri (sevenleri) Hanımlar Derneği, Bilgi Yurdu, Müdafai Hukuku Nisvan (kadın haklarını savunma) Derneği, Üsküdar Bıçkı Yurdu, Asri (çağdaş) Kadın Derneği, Amerika Talebeleri Mezunin (bitiren öğrenciler) Derneği, Tıp Mezunin (bitirenler) Derneği, Darülmuallimat (yüksek öğretmen okulu) Derneği, İnas Darülfünun (üniversiteli kızlar) Derneği, İspatı Sanayi Nefise (uygulamalı güzel sanatlar) Derneği, Darüelhan (müzik okulu) Derneği, Ticaret Mektebi İnas (kız ticaret okulu) Derneği (23)

Kurtuluş Savaşını yürütecek olan "Müdafai Hukuk

(23) Selek, s: 92 v.d.; Alev Er - "Milli Mücadele'de Siyasal Kuruluşlar", T.C.T. Ans., IV/1122 v.d.

(*Hakların Savunması*)" Örgütleri ulusaldı. Ülkenin bağımsızlığını amaçlıyorlardı. Bırakışmadan hemen sonra işgalci emperyalist güçlere karşı yurdu savunmak için kurulmuşlardı. İlkın dağınık ve bölgesel kuruluşlardı. Siyasa gütmediklerini, İ.T. veya H.İ. partileriyle hiçbir bağıntıları olmadıklarını ileri sürüyorlardı. Oysa, "Müdafaai Hukuk"çular genellikle İttihatçı idiler (24).

Dönem, ulusçuluk hareketlerinin yoğun olduğu bir dönemdi. Ulusçuluk hareketleri Osmanlı ülkesindeyse Genç Türkler hareketiyle biçimleniyordu. Bu hareketin içerisinden gelen Türk ulusçuluğunu benimsemiş asker-sivil bürokratların önderliğinde özellikle taşra eşrafı (tüccar ve büyük çiftçiler) Bırakışma sonrası örgütlenmeye başlamıştı. Bunlar genellikle "*reddi işgal*", "*reddi ilhak*", "*müdafaai hukuk*", "*muhafazai hukuk*", "*istihlasi vatan*" adları altında kurulmuş yerel örgütlerdi (25). Bu ulusçu ve bağımsızlıkçı örgütler şunlardı:

Trakya-Paşaeli Müdafaai Heyeti Osmaniye Cemiyeti (*Trakya-Paşaeli Osmanlı Savunma kurulu Derneği*): 2.Kasım. 1918 günü merkezi Edirne olarak kuruldu. Başkanı Şehbender Şükrü Bey, kurucu üyelerse Yolageldili tüccar Kasım Efendi, Dimetokalı fabrikatör Cemal, matbaacı ve Belediye Başkanı Şevket Beyler'di. Trakya'nın savunulmasını amaçlıyor, yerel ve bölgesel bir amaç taşıyordu.

İzmir Müdaaf-i Hukuku Osmaniye Cemiyeti (*İzmir Osmanlı Haklarını Savunma Derneği*): Merkezi İzmir'di. 1.Aralık. 1918'de kuruldu. Kurucuları tüccardan Moralızade Halit ve Nail, Menemenlizade Muvaıffak, emekli Binbaşı Hüseyin Lütfi, İtibarı Milli Bankası müdürü Naci, eski İçişleri müsteşarı Cami, eski Adalet Bakanı

(24) Selek, s: 94.

(25) Muzaffer Sencer - Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri (1971) s: 77.

İsmail Sıtkı, ilerigelenlerden Şerif Paşazade Remzi'lerdi. Batı Anadolu halkının durumunu bilimsel ve propaganda yoluyla uygar dünyaya tanıtmayı amaçlıyordu.

İstihlası Vatan Cemiyeti (*Vatan Kurtarma Derneği*): Kasım. 1918'de Manisa'da Karaosmanzade Kâni'nin önderliğinde kuruldu. Daha sonra İzmir'deki örgüte katıldı.

Kilikyalılar Cemiyeti (*Adana ve Çevresi Derneği*): Merkezi İstanbul'daydı. 1918'de kurulmuştu. Bölgenin eski bakan ve milletvekilleri kurmuşlardı.

Milli Şûra Hareketi (*Kars Ulusal Kurulu Hükümeti Derneği*): Kars ve çevresinde örgütlenmişti.

Reddi İlhak Cemiyeti (*Katılmayı Reddetme Derneği*): İzmir'de kurulmuştu.

Balıkesir Hareketi Milliyesi (*Balıkesir Ulusal Eylemi*): Balıkesir'de kurulmuştu.

Rodos ve İstanköy Adaları Müdafaa-i Hukuku İslamiye Cemiyeti (*Rodos ve İstanköy Adaları Müslüman Haklarını Savunma Derneği*): İstanbul'da kurulmuştu.

Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti (*Trabzon Ulusal Hakları Koruma Derneği*): Merkezi Trabzon'du. 12.2.1919'da bölgesel amaçlarla kentin eşraf ve ilerigelenlerince, müftü İmameddin'in başkanlığında 21 aydın tarafından kurulmuştu.

Vilayeti Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti (*Doğu İlleri Haklarını Savunma Derneği*): İstanbul'da, Yazar Süleyman Nazif'ler kurmuşlardı. Erzurum'da da bir şubesi açılmıştı. Erzurum şubesi M. Kemal, K. Karabekir ve Rauf Bey'in katılımıyla bağımsız.

(26) Ulusal örgütler için bkz: Selek, s: 95; Kili, s: 13; Söylev, I/2 v.d., Sencer (1971), s: 77 vd.; Zeki Sarıhan - Kurtuluş Savaşı Günlüğü (1982), I/7, 47, 127; M. Goloğlu - Erzurum Kongresi (1968), s: 18; 143; Nurdoğan Taçalan - Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, s: 147, Alev Er - T.C.T. Ans., IV/1120 v.d.

bir kimlik kazanmıştı (26).

Anadolu ve Rumeli Müdafaaı Hukuk-u Milliye Derneği: Dağınık olan ulusçu ve bağımsızlıkçı derneklerin M.Kemal'in çabasıyla Sivas Kongresinde tek bir örgütte toplanmasıyla oluşmuştu. Çekirdeğini Doğu İlleri Ulusal Haklarını Savunma Derneği oluşturuyordu (27). Merkezi Sivas'tı. Öteki dernekler ise bu ana örgütün kolları sayılıyor, V.Ş.M.H.M.C.'nin tüzüğü birkaç ufak ufak değişiklikle kabul ediliyordu (28). A.-R.M.H.M.C.'nin tüzüğüne göre, bu örgütün Osmanlı yurtseverliğini savunan İslamcı bir niteliği vardı. Bir dernekten çok, dernekler federasyonuydu. A.-R.M.H.M.C.'nin şubeleri görünüşte gönüllü dernekler olmakla birlikte, güdümlü kuruluşlardı (29). Kurtuluş Savaşını göğüsleyecek ve yeni Türkiye'yi kurma yolunu açacak olan bu örgütün temel amacı şu idi: "Osmanlı vatanının bütünlüğünün, yüce halifelik ve sultanlık makamlarının ve ulusal bağımsızlığın dokunulmazlığını sağlamak için ulusal güçleri etken ve ulusal iradeyi egemen kılmak" (30). Ayrıca örgütün partilerüstü olması, tüm İslam vatandaşların derneğin doğal üyesi sayılması... temel ilkeleri oluyordu (31).

Wilson İlkeleri Derneği: Derneği İstanbul'da 4 Aralık 1918'de gazete başyazarları ve avukatlar kurmuşlardı. Fakat etkin çalışmalarına Sivas kongresi günlerinde başlamıştı. Bunlar Amerikan güdümcüleri idi. Düşünce, genellikle Anadolu'daki lider kadrodan kaynağını bulmuştu. Kurtuluş yanlısı birçok yazar da katılmıştı. Bir takım aydınlar ve Atatürk'ün kadrosunda olan kişiler Sivas

(27) Selek, s: 97.

(28) Sencer (1971), s: 82

(29) Doç. Mete Tuncay - Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1981), s: 28 v.d.

(30) A. - R.M.H.M.C.'nin tüzük metinleri için bkz: Tuncay (1981), s: 341 v.d., 347 v.d.

(31) Tuncay (1981), s: 31.

Kongresinde geçici olarak Amerikan güdümünü istemişlerdi (32). Örneğin Türkiye'nin en belirgin aydınlarından olan Halide Edip, öteden beri aldığı Amerikan eğitiminin etkisiyle olacak ki, İstanbul'da halkı ulusal direnişe çağıran mitinglerinin yanı sıra, M. Kemal'e yazdığı 10.8.1919 tarihli mektubunda "Biz, İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını kapsamak üzere geçici bir Amerikan güdümünü, katlanabilir en kötü durum olarak görüyoruz", diyordu (33). Atatürk'ün çevresinde yer alanlardan Refet Bey, Sivas Kongresinde "Amerikan kefilliğini kabul etmek zorunda" olduğunu belirtiyordu (34). Kara Vasıf Bey de aynı görüşe katılıyor, "Amerika'yı katlanılabilir kötü bir yönetici" sayıyordu (35). Rauf Bey Amerikan güdümünü dolanbaçlı yollarla Kongreye getirmişti. Ona göre "yansız olan Amerika'nın yardımını kabul etmek" zorundaydık (36).

Gerçi Amerikan güdümcüleriyle İngiliz güdümcüleri arasında kesin ayrılıklar vardı. Amerikan güdümcüleri İ.T., İngiliz güdümcüleriye H.İ. kökenliydi. İngiliz güdümcüleri teslimiyetçi olmalarına karşın, Amerikan güdümcüleri uzlaşmacıydılar. İngiliz güdümcülerince ülke kurtuluşu söz konusu olmamasına karşın, Amerikan güdümcülerince, Amerikan güdümü bir kurtuluş yoluydu. Bağımsızlığı tam kavramamışlardı. Koşulların kötülüğü onları bu karamsarlığa sürüklemişti. Özünde yurtseverlerdi. Dolayısıyla Wilson ilkeleri Derneğinde olanlar, Wilson'un kandırıcı ilkelerine inanıp, Anadolu direnişinin içinde yer alan bir takımdı.

(32) Alev Er - T.C.T., Ans. IV/1125 v.d.

(33) Atatürk - Söylev, I/69.

(34) Söylev, I/78.

(35) Söylev, I/80.

(36) Söylev, I/82.

4-Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Etnik Ögelerin Tutumu ve Katılımları:

Kurtuluş Savaşı'nda etnik ve mezhepsel ögeler oldukça çapraşık bir tutum ortaya koydular. Bir takım Kürt elit kesimi İngiliz yönlendirmesiyle Kürt bağımsızlığını savunuyorlardı. İngiltere'nin sömürgecilik ve petrol amacıyla bu Kürt istek ve eğilimlerini belirlemesi uzun zaman sürdü. Özellikle İngiliz altını büyük rol oynadı. 1919,1920 ve Musul olaylarında bunun açık örneklerini görüyoruz (37).

Atatürk, devriminin başından sonuna dek etnik ögelere ulusal birlik açısından bakıyordu. Özellikle Kürtler'in ayrı bir yeri vardı. Sorunun Türk-Kürt ayrımı yapılmadan Kürt ve Türkler'in ulusal birliğiyle çözülebileceğini savunuyordu. Amasya genelgesinin gizli maddelerinden, Erzurum Kongresi kararlarından, Kürt ilerigelenlerine gönderilen telyazılardan ve genel tutumundan bu anlaşılmaktadır (38). Bunun ötesinde Türk-Kürt birliğini Ermeni sorunu da gerekli kılmaktaydı. Sömürgeci devletler Kürtler'in yaşadığı bölgeleri "*Ermeni Yurdu*" olarak görüyor ve Ermeniler'e vermeye çalışıyorlardı. Ötedenberi birbirlerine düşman olduklarından Kürtler, topraklarının Ermenilere verilmesini kabullenemeyeceklerdi. Bu durum özellikle Kürtler'i Türkler'in yanına itti. Ulusal önder M.

(37) Ergil, s: 37 v.d., 247 v.d.; Kansu, II/473 v.d.; Sonyel (1973), I/26 v.d.

(38) Türk-Kürt ulusal birliği için bkz: A.S.D., IV/63 v.d.; Söylev, I/31 v.d., Kansu, I/43 v.d.; Doç. Sina Akşin - İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (1983), s: 534 v.d.; Ergil, s: 135 v.d.; Atatürk'ün Kürt aşiret başkanlarını kazanmak için yazdığı telyazı metinleri için bkz Nutuk-Ves. - III/937-945 (Belge: 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53); Atatürk 1.5.1920'de sorunu şöyle değerlendiriyordu: "Meclisi oluşturan kişiler yalnız Türk, Çerkez, Kürt, Laz değildir, hepsinden meydana gelmiş samimi bir topluluktur. (...) Sınırlarımızı çizerken Kürtler'i ayırmadık. Bu topluluğu temsil edenler bizim kardeşimizdir, çıkarları ortak olan vatandaşlarımızdır. Vatandaşlar birbirine karşı saygılıdır, birbirlerinin her türlü hakkına saygı duyarlar". Bkz: A.S.D., I/73 v.d.

Kemal bu durumu çokiyi değerlendirerek Kürt aşiretlerini Anadolu'nun düşmandan temizlenmesinde yanına aldı. Birçok Kürt önderi ulusal kongrelerde, T.B.M.M.'nde ve bizzat kadro içerisinde yer alarak ulusal hizmette bulundular (39).

Kurtuluş Savaşı içerisinde ve Cumhuriyet kurulurken Kürt halkı ve aydınlarının çoğunun genel tavrı Kürt-Türk ulusal birliği doğrultusunda olmuştur.

İzmir, Ege, İstanbul ve Karadeniz Pontusçu Rumları'nın tutumları yorum getirilmeyecek kadar açık. İzmir'in işgalinde Yunan ordusu sevinilerek karşılanmış, onlara yardım edilmiş, onlarla birlikte talan ve kıyıma katılmıştı. Pontusçu Rumlar örgütsel çalışma göstererek eski Pontus Rum Devletini yeniden canlandırmaya çalışarak, bölgede Türk kıyımına girişmişlerdi. Ayrıca İngiliz desteğini de sağlamışlardı. Rumlar'ın bu tutumu ırkçı-ayrılıkçı bir eğilimdi. Bilindiği gibi M. Kemal bu olaylar üzerine İngiliz isteğiyle bölgeye gönderilecektir (40).

Ermeniler Osmanlı toplumu içerisinde 19.y.yıl sonlarına dek pek bir sorun olmamasına karşın; İngiliz, Fransız, Rus Çarlığı ve daha sonra da Amerika'nın kışkırtma ve desteklemeleriyle kronik sorun durumuna geldi. Ermeni etniği ve yaşadığı bölge sömürgecilerin iştahını kabartıyordu. Bölgenin dağınık ve birden çok etnik kümelerden oluşması, maden ve yeni enerji kaynağı olarak petrolün geçerliliği çağın süper devletlerini bu bölgeye çekiyordu. Dolayısıyla bölgeyi dağınık ve güçsüz tutmak, kendilerine bağlı küçük devletlere bölmek, Osmanlı Devleti'nin bölge üzerindeki etkinliğini ve düzenini kırmak, emperyalistler için bölgeye sahip olmanın yollarıydı.

(39) Ergil, s: 41.

(40) Rum ayrılıkçılığı için bkz: Selek, s: 205; Söylev, II/459; Aydemir (1969), I/388; Sonyel (1973), I/30 v.d.; Goloğlu (1968), s: 10; Dr. Selahattin Tansel - Mondrostan Mudanya'ya Kadar (1977), I/96; Ergil, s: 244 v.d.; Baki Öz - Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İçyüzü, s: 36 v.d.

Ermeni sorunu ilk kez Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) sonucunda ortaya çıktı. Doğu Anadolu'nun kimi kentlerini alan Ruslar Ermeniler'i kıskırttılar. Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşmasının (3.3.1878) 16. ,Berlin Antlaşmasının (13.7.1878) 61. maddeleriyle Ruslar Ermeniler'in koruyucusu oldular. Böylece Ermeni sorunu ilk kez bir uluslararası antlaşmada yer alıyordu. Berlin antlaşmasından sonra Ermeniler süper devletlerin siyasalarının aleti oldular. 1885'de Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'a katılması Ermeniler'i harekete geçirdi. Osmanlı İmparatorluğu, İran ve Rusya'daki tüm Ermeniler'i toplayarak bağımsız bir Ermenistan kurmak amacıyla Hıncak ve Taşnaksutyun örgütleri kuruldu. İlk ayaklanma 17.8.1914'de Zeytun'da çıktı. Osmanlı ordusu savaşa girmişti. Ermeniler'se Ruslar'la işbirliğine girmişlerdi. Osmanlı ordusu iki ateş arasında kalmıştı. Cephe gerisindeki halka kırım uygulanıyordu. Cephe gerisinde düşmanla işbirliği içerisinde olan bu insanlar doğallıkla böyle serbest bırakılamazdı. Doğal olarak 14.5.1915 tarihinde **Tehcir (göçürme) Yasası** çıkarılarak Ermeniler yurt dışına sürülmüşlerdi. Göçürülen Ermeniler İzmir, Orta Anadolu, Güney Anadolu ve İstanbul'da da ayaklanmaya katılanlardı. Savunulduğu gibi bu göç sırasında 1,5 milyon Ermeni öldürülmemiştir. Bu tarihte zaten bu kadar Ermeni dahi yoktu. Bu tür savlar İngilizler'in sömürgecilik amacıyla yayınladıkları "**Mavi Kitap**"a dayanmaktadır. 1 - 1.5 milyon kadar Ermeni için göç düşünüldüğü, bunlardan 200,000 dolayında Ermeni'ninse doğa koşulları nedeniyle yollarda telef olup yerine ulaşamadıkları tahmin edilmektedir. 1,5 milyon Ermeni'nin öldürüldüğü savıysa yalnızca bir uydurmadan ibarettir.

Ermeni sorunu Mondros Ateşkes Antlaşmasında, Paris Görüşmelerinde, Sevr Antlaşmasında yer almış, "**Ermeni Yurdu**" ayrılmıştı. Ermeniler Kurtuluş Savaşı

yıllarında emperyalistlerle ortak hareket etmiş, "**Ermeni Intikâm Tugayları**" kurmuşlardı. Ne var ki Güneydoğu Anadolu halkının ve Kürt aşiretlerinin ortak direnişiyle İngiliz-Fransız emperyalizmiyle Ermeni ortaklığı amacına ulaşamamıştı. Sonuca varamayacaklarını anlayan Fransızlar anlaşarak çekilmiş, bölge kurtarılmış, Türk vatandaşlığını kabul etmeyen Ermeniler'se Rusya ve Suriye'ye kaçmışlardı. Sonra Sovyetler Birliğiyle 2/3.12.1920'de Gümrü ve 16.3.1921 Moskova Antlaşmaları imzalanarak doğu sınırimız çizildiği gibi, Ermeni sorunu da bir ölçüye dek çözülmüş oldu.

Emperyalist blok Lozan Görüşmeleri sırasında "Ermeni Yurdu" üzerinde çok durduysa da delege kurulunun direnişiyle birşey koparamadılar. Ermeni sorunu Antlaşma metninde yer almadı. Yalnızca azınlıklara tanınan haklar Ermeniler'e de öngörüldü (41).

Kurtuluş Savaşı'nda etnikler arasında çapraşıklığın ilginç bir örneğini de Çerkezler verdiler. Çerkezler Osmanlı döneminde Saray ve Hilafet kurumuna bağlı olarak yaşadılar. Fakat Kurtuluş Savaşı yıllarında bir takımı Yunan'ı kendilerine daha yakın ulus gördüler ve Yunan güdümüne konulmalarını Anlaşıp devletlerden istediler. 17 Çerkez kabilesini temsil eden önderlerin 24.10.1921 tarihinde İzmir'de toplanarak Anlaşıp devletlere Çerkez devletinin kurulması istemiyle sundukları bildirilerinde şöyle diyorlardı: Anadolu'da yaklaşık "iki milyon" oldukları, "Çerkezler'in Yunan hükümetine sığındığı", "Osmanlılar'ın kendilerini Türkleştirici bir siyasa" izledikleri, "ulus-

(41) Ermeni sorunuyla ilgili olarak son dönem değerli araştırmalar yayınlandı. Biz ayrıntıya girmedik. Geniş bilgi için bkz: Mehmet Hocaoglu - *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976; Kamuran Gürün - *Ermeni Dosyası*, T.T.K. yay. 1983; Sonyel (1973), I/21 v.d.; Prof. Seha L. Meray - *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler* (L.B.K.), I/I/I s: 220 v.d., S. Bil. Fak. yay.; Prof. Hamza Eroğlu - *Milletlerarası Antlaşmalara Göre Ermeni Sorunu* (teksir); Ergil, s: 30 v.d.; Prof. Fahir Armaoglu - *Siyasi Tarih*, s: 267 v.d., 272 v.d.

guların açıkça Çerkez ulusunu yok etmeye kalkıştığı... (bu nedenle) silahla savunmaya ve çarpışmaya zorunlu kaldıkları", M. Kemal'in yanında yer alanların "Kemalistlerin insanlık dışı hareketlerini ve yanlış siyasalarını" görürnce geri döndükleri, "Yunan ordusuna katılmayı ulusal ve yaşamsal çıkarlarından saydıkları", "Yunan hükümetinin uluslararası insanlık ve uygarlık taşıdığı", amaçlarının "Yunan hükümetinin fiili koruması altına sokulmaları" olduğunu açıklıyorlardı (42).

İlkin ulusçu kadroda yer alan Ethem ve kardeşleri sonradan Yunan'la birleşmiş, İngiliz-Yunan emperyalizmine hizmet etmişti. Mart 1921 başlarında İzmir'de bir mülteciler derneği kurmuş, günün gazetelerinin verdiği habere göre Ethem ve kardeşleri "ellerinde mülteciler levhasıyla birlikte Ayafotini kilisesine gelerek Rumların düzenledikleri bir mitinge katılmışlardı" (43).

24.10.1921 tarihli Çerkez Kongresinde İngiliz desteği arandığını Yüksek Komiser Rumbold 13.12.1921'de İngiltere'ye, "İzmir'deki Çerkez Kongresinin Anadolu Çerkezlerinin Karadeniz kıyısında toplanıp İngiltere koruması altında özerklik istediklerini" bildirmişti. 1922 yazında düşünülen "**İonya Devleti**"ndeysen "İçinde Hristiyanların, Çerkezlerin ve öteki antikemalistlerin güvenlik ve egemenlikle kalacakları bir Küçük Asya Devleti"nden söz edilmeye başlandı (44). Lozan'daysa Curzon, Çerkez afı üzerinde önemle duruyordu (45).

Kuvayi İnzibatiye ve Halife Ordusu içerisinde, Ahmet Anzavur'un çevresinde; Bolu, Düzce, Hendek, Adapazarı ayaklanmalarında genellikle Çerkezler vardı. Çer-

(42) Bildirimin metni için bkz: Ergil, s: 250 v.d.; Cemal Şener - Çerkes Ethem Olayı, s: 23; Zeki Sarıhan - Çerkez Ethem'in İhaneti (1984), s: 127.

(43) Sarıhan (1984), s: 126.

(44) Avcıoğlu - Milli Kurtuluş Tarihi (1974), I/156 v.d.

(45) L.B.K., I/I/I s: 303.

kez Ethem ayaklanması ve Yunan'a sığınmasının yanı sıra, Çerkez halkı ve askerlerini Ankara Hükümetine karşı ayaklanmaya çağırıyordu (46).

Ulusçu akıma katılan Çerkezler'in birçoğunda olduğu gibi, Çerkez Ethem ve kardeşleri kararlı ve inançlı bir Türk ulusçusu ve bağımsızlıkçısı değillerdi. Reşit Bey, "bana İran da bir Turan da (...). Ben Venizelos'la da pekâla diz dize oturabilir adamım" (47) diyordu. Yunanlılar'a sığınma düşüncesini İstanbul Hükümetine danışmayı da ihmal etmemeiştii (48). Ulusal akıma Rauf Bey yoluyla çekilen Ethem ve kardeşleri (49) eğer kazanılmaya çalışılmasaydı daha başından İstanbul Hükümeti yanlısı veya ayrılıkçı bir güç olabilirlerdi.

Bunun yanı sıra bir takım Çerkezler ulusçu akımı sonuna dek destekleyip, bizzat içinde yer almışlardı. Önce kadroda yer alan Rauf (Orbay) Bey, Ali Fuat (Cebe-soy), Yusuf İzzet Paşa, Albay Bekir Sami ve Hakkı Behic'ler Çerkezdiler (50). Kuvvayi Seyyare çoğunlukla Çerkez kökenliydi (51). Anadolu'da İngiliz desteğinde İstanbul Hükümetinin kışkırtıp düzenlediği ayaklanmaların bir çoğu bizzat Çerkez Ethem ve onun çoğunluğu Çerkez olan kuvvetlerince bastırılmıştı. İzmir'de ayrılıkçı amaç güden Çerkez Kongresine binlerce Çerkez katıldığı gibi, 12.8.1921'de Çerkez Müşir Deli Fuat Paşa'nın başkanlığında toplanan bir başka Çerkez Kongresi ise, Anadolu ulusal direnişine ve M. Kemal'e bağlılık kararı almıştı (52).

Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler'in yeri ve rolü

(46) Bildirimin metni için bkz: Şener, s: 97; Sarıhan (1984), s: 119.

(47) Şener, s: 89.

(48) Şener, s: 96; Avcioğlu (1974), II/596.

(49) Şener, s: 32; Sarıhan (1984), s: 14; Avcioğlu (1974), II/578.

(50) Şener, s: 21, 119; Sarıhan (1984), s: 11.

(51) Şener, s: 119.

(52) Avcioğlu (1974), I/158.

umarım küçümsenemez. Rauf Orbay'ın "**Yakın Tarihimiz**"de yayınlanın anılarında Vaniköydeki Bektaşî tekkesinin Anadolu'ya adam gönderdiğini anlatır. 1920 Mayıs'ında İstanbul'da kurulan "**Mim Mim Grubu**" adlı gizli örgüt Anadolu'ya adam, savaş aracı ve cephane kaçıırıyordu. Örgüt üyelerinin çoğu Bektaşîydi. Hatta Hamdi Baba bir Bektaşî örgütün kurucularındandı (53). Albay Hüsamettin anılarında II. Dönem Meclis seçimlerinde Atatürk'ün kendisinde Anadolu'daki Alevî ve Bektaşîlerin kendi kadrosu olan I. Grubu seçmelerini ister. Dolayısıyla Atatürk'ün isteği kabul edilerek, Alevî ve Bektaşîlerin desteğiyle I. Grup seçimi kazanır (54). Bektaşî tarikatındaki geleneğe göre ülke yöneticisi için yakarıшта (dua) bulunulurdu. Cumhuriyet döneminde yazılmış bir belgeye göre artık padişah için değil, Atatürk ve Ulusal Güçler için yakarmak postnişinin görevi sayılıyordu (55).

Alevî-Bektaşîler yediden yetmiş bu bağımsızlık savaşları içerisinde yer almışlardı. Atatürk bunun bilincindeydi. Samsuna çıkarken hangi güçlerden yararlanabileceğini, kimlerin yanında ve karşısında yer alabileceğini bir ölçüye dek biliyordu. Alevîler'den gerekli yardımı görebileceği inancıyla, yaklaşık üç milyonluk bu kesimle bağ kurmak ve ulusal harekete çekmek istiyordu. Bu amaçla 26.6.1919'da Tokat'tayken Konya'da II. Ordu Müfettişliği-ne şu telyazıyı çekiyordu:

"Tokat ve yöresinde İslam nüfusunun yüzde seksen ve Amasya yöresinin de önemli bir kesimi Alevî mezhebinden olanlar oluşturmaktadırlar ve Kırşehir'deki Baba

(53) Bu konuda şu ayrıntılı çalışmamıza bkz: Baki Öz - Kurtuluş Savaşı'nda Alevî-Bektaşîler, Can yay. İst. 1990; Doç. Bedri Noyan - "Bektaşîlik-Alevîlik Nedir?" serisinde "İstiklâl Savaşında Bektaşîler". No: 16, Günaydın gazetesî, Ocak-1977.

(54) Tansu, s: 530 v.d.

(55) Dr. Suraiya Faroquhi - "15-18. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Aileleri", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, s: 216.

Efendi Hazretlerine oldukça bağlı bulunuyorlar. Vatanın ve ulusal bağımsızlığın bugünkü tehlikesini bizzat görmekte olduğunuzda kuşku yoktur. (...) söz sahibi ve güvenilir kimi kişileri görüştürerek kendilerince uygun görülecek Müdafaa Hukuku Milliye ve Reddi İlhak örgütlerini destekleyecek biçimde birkaç mektup yazdırılarak bu yöredeki Alevi ilerigelenlerine dağıtmak üzere Sivas'a gönderilmesini pek yararlı görüyorum" (56).

M. Kemal Sivas'tan Ankara'ya giderken özel olarak Kırşehir yolunu izlemiş ve Hacıbektaş dergâhına uğrayarak konuk olmuş, son postnişin Cemalettin Efendi'yi ulusal akıma kazandırmış ve onun desteğini sağlamıştı (57). Destek ve güç veren Cemalettin Efendi Temsilci Kurulun Ankara'ya kadarki yol giderini karşılamış, dergah kasasında biriken 1800 altını ülkenin kurtuluşu uğruna harcanması için kurula vermişti (58). Milletvekiliğine seçilen Cemalettin Efendi T.B.M.M. İkinci Başkan Vekilliğine getirilmişti (59).

Atatürk, Anadolu'da tutucu çevrelerin ayaklanmaları karşısında da Alevilerden yardım istemiş ve desteklerini görmüştü. Yıldızeli, Zile ayaklanması sırasında Atatürk Mucur Askerlik Şubesi Başkanına şu buyruğu veriyordu:

"Yıldızeli ve Zile'de bulunan Aleviler'i uyarmak ve olumlu düşünceler aşılama için Alevi Dedesi Çelebi Efendi'nin harekete geçirilmesi..." (60).

Alevi halkın M. Kemal'e karşı aşırı sevgi ve bağlılığı vardı. Bizzat "evliya" olarak niteleniyorlardı. 1921'de Mecitözü kaymakamı Konya valiliğine tel çekerek, bölge

(56) Selek, s: 76; Prof. Tayyib Gökbilgin - Milli Mücadele Başlarken, I/148; Baki Öz, (1990) s: 42 v.d.

(57) Kansu, II/492.

(58) Avcıoğlu (1969), I/204; Baki Öz (1990), s: 50.

(59) Kansu, II/492; Tuncay (1981), s: 152.

(60) Baki Öz, (1990) s: 53.; Avcıoğlu (1974), I/153.

halkının M. Kemal'i "evliya" gördüklerini, "mehdi" niteleyerek umud bağladıklarını dile getiriyordu (61).

Atatürk'e aşırı sevgi ve bağlılığın sonucu olarak, Onu "evliya" olarak görme inancı daha da Alevi halk arasında yaşamaktadır (62).

İstanbul fetvalarının etkisiz kalışında, devrimlerin tutunmasında, halifeliğin kaldırılmasında Alevi halktan güç sağlanmıştı (63). Şeriatçı ve ayrılıkçı biçimde ortaya çıkan Şeyh Said ayaklanmasında da Aleviler kendilerini korumuş, destek olmamışlardı (64). Cumhuriyetin kabulünde, devrimlerin uygulanmasında, yeni seçimler döneminde bizzat Hacıbektaş Baba ve Çelebileri Atatürk'ün yanında yer alınması için savaşım vermişlerdi. II. T.B.M.M. seçimlerinde Hacı Bektaş Veli Çelebisi Veliyeddin Efendinin Alevi halka müridleri yoluyla gönderdiği 25.4.1923 tarihli bildirisi bu açıdan önemli bir belgedir:

"Anadolu'da bulunan soylu Hacı Bektaş Veli Hazretlerine içten sevgisi olan tüm sevenlere (...)

Bu ulusu yaşatan, bağımsızlığımızı sağlayan yüce varlığı bütün İslama şeref olan T.B.M.M. başkanı Gazi adıyla Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin yayınladıkları bildiriler tümünüzce bilinmektedir.

Gazi Paşa'nın vatanın ilerleme ve yükselmesi hakkındaki her türlü isteğini yerine getirmek bizlere farzı ayındır. Ulusumuzu kartarcak, mutluluğumuzu sağlayacak onun amaca uygun görüşleridir. Bunu yadsıyanların bizimle kesinlikle ilgisi yoktur. Yüce tarikatımızdan olan-

(61) Bkz: Baki Öz, (1990)s: 29; Kenan Esengin - İç Ayaklanmalar, s: 212 v.d.

(62) Atatürk'ü "evliya", "peygamber" ve "ermiş" olarak görme biçiminde ortaya çıkan halk geleneği için bkz: Prof. P. Naili Boratov - "Halk Geleneğinde Atatürk ve Atatürk Devrimleri", S. Bil. Fak. Dergisi, Atatürk Özel Sayısı, C: 36, S: 121 v.d. Ocak-Aralık 1981.

(63) Avcıoğlu (1974), III/993.

(64) Mehmet Şerif Fırat - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s: 194, 207.

lara M. Kemal Paşa'nın gösterdiği adaylardan başkasına oy vermemelerini vatanımızın kurtulması bu yolla olacağını sizlere güvenle öneririm. Bu öğüdüme uymayanlar bizden değildir. Hak erenler onlara destek olmaz. Yeniden bildiririm ki, bu halkı kurtaracak ancak Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır. Onunla birlikte kutsal vatanımızın has evlatlarıdır. Hiç kimsenin sözünü dinlemeyiniz, sözünden dışa çıkmayınız. Sizin mutluluğunuzu düşünenler, sizi kölelikten kurtaracak B.M.M. başkanı ve tümünüzün büyüğü M. Kemal Paşa Hazretleridir" (65).

II - ATATÜRK DEVRİMİNDE GÜDÜM VE TAM BAĞIMSIZLIK ÇELİŞKİSİ:

1 -Kurtuluşu GÜDÜMDEN Arama:

Savaş yıllarında ülkede oluşan ekonomik ve toplumsal çöküntü birçok aydını ve devlet adamını karamsarlığı düşürmüştü. Halkın savaştan bezginliği, askerin Mondros ve Sevr gereği terhis edilmesi, ülkenin emperyalistlerce işgali, ekonomik üretimdeki durgunluk, bütçe açıkları, dış borçlar, kısaca yenilmişlik ilk bakışta kurtuluş umudunu sifıra indiriyordu. Toplumun yeniden derlenip-toparlanıp bağımsızlığına ulaşmasının düşünülməsi birçok kişilerce hayaldi. Böyle bir şeyi düşünmek, düş dünyasına dalmak sanılıyordu. Bu türden olanlara göre, artık Osmanlı İmparatorluğu bitmişti. Bunu kendi olanaklarıyla diriltmenin olanağı yoktu. Türk ulusu bu durumuy-la bağımsızlığına ulaşamayacaktı. Tek bir yol kalıyordu. O da "kötünün iyisi olan" bir büyük devletin, yani emperyalizmin güdümüne girerek parçalanmaktan kurtulmaktı. İlerde bir olasılıkla, bu sığınılan devletin "himmetiyle", yani izin vermesiyle bağımsızlığa ulaşılabilirdi. Güdümüne girilecek devleti seçmede de kararsızlık vardı. Herkes hayranı olduğu, yıllarca okullarında eğitildiği,

(65) Belge için bkz: Baki Öz, (1990) s: 57; Enver Behnan Şapolyo - Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, s: 284 v.d.

misyonerlerinin propagandalarını dinlediği devletin güdümünü istiyordu. Güdümü istenilen devletler özellikle İngiltere ve Amerika'ydı. İstanbul'un işgal altında oluşunun yarattığı karamsarlıktan olacak ki, güdüm yanlıları İstanbul'da yoğundu. Yine de tüm bu karamsarlıkların karşısında halkın öz benliğine güveni olan M.Kemal, "tam bağımsızlık" düşüncesiyle bunların karşısında yer alıyordu.

İngiliz yanlılığı genellikle "**İngiliz Muhibler (sevenler) Derneği**"nce yönlendiriliyordu. Bu derneğe girenlerin başında Padişah Vahideddin, Sadrazam Damat Ferit, İçişleri Bakanı Ali Kemal, Adil Bey, Mehmet Ali Bey ve Sait Molla vardı. Derneğe İngiliz serüvencilerinden Rahip Frew (Fru) gibileri de katılmıştı. Bu dernek İngiliz güdüm yanlılığını yaymayı amaçladığı gibi, asıl olarak ülkede ulusal direnişi zayıflatmak için kargaşalıklar ve başkaldırıları çıkarmayı da tezgahlıyordu (66).

Devlet ve düşünce adamı Ali Kemal Bey'in şu açıklaması İngiliz güdümcülüğü açısından ilginçtir:

"Çare yok, bu ülke adamakıllı bir yönetime ulaşmak için İngiliz işgali altında kalmalı ve buradaki İtilaf (devletleri) işgali kaldırılmalıdır. Bizim yönetimde yeteneğimiz olmadığı daha anlaşılmadı mı?" (67).

Padişah Vahdettin açık İngiliz yanlısıydı ve İngiliz Sevenler Derneği üyesiydi. Kurtuluşu İngiltere'ye dayanmada arıyordu. İngiliz yanlısı olmakla, koşulları hafif bir antlaşma yapılabileceğine inanıyordu. Bu nedenle de karşı direniş eylemlerinden kaçınmış, dahası Anadolu ulusal direniş akımına düşman konumuna düşmüştü (68). Başbakan Damat Ferit Paşa'yla ortak hareket edi-

(66) Söylev, 1/5.

(67) Nadi, s: 10.

(68) Vahdettin'in İngiliz güdüm yanlılığı ve Anadolu Ulusal Kurtuluş düşmanlığı için bkz: Prof. G. Jaeschke - Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri (1971) , s: 1 v.d. 161 v.d.; Akşin (1983), s: 413 v.d.; Avcioğlu (1974), I/205 v.d.; Sonyel (1973), I/43, 63; Baki Öz - Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İçyüzü, Can yay. İst. 1995, 2. baskı, s: 83 v.d.

yorlardı. Damat Ferit'in İngilizciliği ve ulusal akıma düşmanlığı Padişah'tan geri değildi. D. Ferit İngilizci H. İ. Partisinin lideriydi (69). Ulusal direnişçiler aleyhinde başında bir kampanya başlatmıştı (70). M. Kemal ve arkadaşlarının tutuklanmasını İngilizler'den istiyordu (71). İngiltere'yle gizli antlaşma yaparak ülkenin bölünmesini kabul etmişti (72). Özellikle İstanbul Hükümeti çevresinde etkin olan İngiliz güdüm yanlılığı birçok devlet ve düşün adamı yoluyla savunuluyordu,

Özellikle Ankara Hükümeti çevresinde güdüm isteyenlerin çoğunluğu Amerika yanlılarıydı. Yazarlardan Halide Edip, İsmail Hami (Danişmen) Ahmet Emin (Yalman); devlet adamı ve aydınlardan göz doktoru Esat Paşa, Ahmet Rıza Bey, Ahmet İzzet, Cevat Paşa, Çürüksulu Mahmut, Cami (Bozkurt), Reşat Hikmet, Rauf (Orbay) Bey, Raşit Sami, Kara Vasıf, Rafet (Bele) Bey, İsmail Fazıl Paşa ve Bekir Sami Bey gibileri ateşli Amerikan güdümü savunucularıydı (73).

Kara Vasıf 10.8.1919'da Atatürk'e gönderdiği mektubunda açıkça Amerika'nın güdümüne başvurulmasını istiyor, tek kurtuluş yolu olarak bunu görüyor, Amerika'nın güdüm uyguladığı ülkelerdeki yönetimi övüyor, mektubunun sonuna da A.B.D. güdümünü isteyenlerin uzun bir listesini ekliyordu. Bunlar arasında İsmet (İnönü) Bey'le Cevat (Çobanlı) Paşa'nın adları da geçmek-

(69) Avcıoğlu (1974), I/213 v.d.; Jaeschke (1971), s: 8 v.d.; Öz (1995), s: 96 v.d.

(70) Avcıoğlu (1974), I/145 v.d.; Sarıhan - Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C: I ve II. gazete özetleri; Öz, (1995) s: 97 v.d.

(71) Sonyel (1973), I/110; Öz, (1995), s: 103.

(72) Gizli Antlaşma metni için bkz: Kâzım Karabekir - İstiklâl Harbimiz (1969), s: 403; Kâzım Karabekir - İstiklâl Harbimizin Esasları (1951) s: 158 v.d.; Öz (1995), s: 104

(73) Kansu, I/182 v.d.; Sabiha Sertel - Roman Gibi, s: 13; Vehbi Cem Aşkın - Sivas Kongresi, s: 140; Söylev, I/65 v.d.

teydi (74). H. Edip'in aynı tarihte M. Kemal'e gönderdiği mektup da aynı düşünsel içeriği taşıyarak A.B. D. 'yi "kötünün iyisi" olarak niteliyordu (75). Bekir Bey de Sivas'a M. Kemal'e gönderdiği şifreli telyazısında "güdümü seçme değer" buluyor, "belirli süre için Amerikan güdümünü istemenin ulusumuz için en yararlı durum" olduğunu, "bu konuda Amerikan temsilcisiyle görüşüğünü" bildiriyordu (76). Ahmet İzzet Paşa da Amerikan güdümü için bir taslak hazırlamış Saffet (Arıkan) Bey yoluyla Atatürk'e sunmuştu (77). İsmet (İnönü) Bey de İstanbul'daki karamsar havadan etkilenerek geçici bir zaman için Amerikan güdümünü düşünmüştü (78).

Şu bir gerçekki 1919'ların aydınları ve devlet adamları soruna yanlış açıdan bakıyorlardı. Güdümle bağımsızlık birbiriyle çelişen kavram ve olgulardı. Ya bağımsızlık, ya güdüm! İkisinden birini kabul etmek gerekiyordu. Bağımsızlığa ulaşmak için güdümü savunmak, bağımsızlığa hiç ulaşamamak sonucunu doğurabilirdi. *Bağımsızlığa ulaşmak emperyalizmin koltuğunun altına sinek olmaz. Bağımsızlığa ulaşmak ancak emperyalizme karşı savaş vermekle olur. Bu gerçekçi yolu da Atatürk izlemiştir; "Ya bağımsızlık ya ölüm!"* diyerek.

2 - Güdümcülerin Yenilgisi ve Tam Bağımsızlık Düşüncesine Ulaşma Süreci:

Güdüm tasarısı 1918 Mondros Bırakışmasının yarattığı karamsarlık içerisinde başladı. Ulusçu direnişten

(74) Mektubun tam metni için bkz: Doç. Dr. Fahrrettin Kırzioğlu - "Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı", BTT Der. Sayı: 67 - 68, s: 31 v.d.

(75) H. Edip'in mektubunun metni için bkz: Cemal Kutay - Türk Milli Mücadelesinde Amerika (1979), s: 49 v.d.; Söylev, I/69 v.d.

(76) Kutay (1979), s: 55.

(77) Kutay (1979), s: 67 v.d.

(78) Bkz: Kutay (1979), s: 67 v.d.; Kırzioğlu, BTTD. Sayı: 67-68, s: 35; Avcıoğlu (1974), I/242, 276.

çok, birinin koruyuculuğunda, Türk ulusunun varlığını koruma düşüncesi doğdu. Yunus Nadi anılarında gelişmeyi şöyle anlatır:

"Mondros Birakişmasının ilk günlerinden bu yana geçerlilik bulan bir görüş de 'güdüm-mandacılık'dü. Bu 'güdüm' sözcüğü de 'Versay' Konferansının buluşlarından birşey olup yenen devletlerin saldırı siyasalarını örtmeye yarar bir kavram olduğunda bir aralık ülkemizde:

'Bütün bütün yok olmaktansa kötünün iyisi addolunacak bir devletin güdümüyle durumu kurtaramaz mıyız?' anlayışının belirmesi sonucu olarak ve buna öteki propagandalar da katılarak yavaş yavaş ortaya çıktı. Ünlü ilkeleriyle bir bakıma yeni bir peygamber gibi görülen 'Vilson'un ülkesinden bir takım kurullar İstanbul'a gelerek burada, Suriye'de ve Doğu yörelerinde kimi araştırmalar yapmaya girişmişlerdi. Bunlar gittikleri yerin halkına:

-Hangi devletin güdümünü istersin? sorusunu sorup karşılıklar alıyorlardı.

Buna karşılık İngilizler ve yandaşları dururlar mı?.. Derhal 'İngiliz Muhibler (Dostlar) Derneği' biçiminde öte bir örgütleşme ve (İngiliz güdümü isteriz) diye bir girişim!.." (79).

a) Anadolu'da İlk Girişimler:

Atatürk için başından beri her türlü güdüm ve egemenliğe karşıydı. Emperyalizmi ülkeden atabilmenin tek yolu; O'na göre tam bağımsızlık düşüncesini herkese kavratmaktı. Çevresinde çeşitli umutsuz görüşler yaygındı. Kadrosunu oluşturacak olan çok kişi güdüm yanlısıydı. Bu nedenle Atatürk daha işin başındayken hiç kimseye ödün vermek istemiyordu. "Tam bağımsızlık" ilkesini atmıştı. Bu ilke üzerinde duruyordu. Amacı bu ilkenin içeriğinden hiç bir ödün vermeden ulusa kabul ettirmektir.

Atatürk" İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğü ve Samsun'dan Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulamaya başladığı kararı" şöyleydi: "Ulus egemenliğine dayanan, kısıntısız, koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak (...). Temel ilke, Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşamasıdır. Bu, ancak tam bağımsız olmakla sağlanabilir. Ne denli varlıklı ve gönençli olursa olsun, bağımsızlıktan yoksun bir ulus, uygar insanlık karşısında uşak durumunda kalmaktan kendini kurtaramaz.

Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği açığa vurmaktan başka bir şey değildir. Gerçekten bu aşağılık duruma düşmemiş olanların, isteyerek başlarına yabancı bir yönetici getirmeleri hiç düşünülemez.

Oysa, Türk'ün onuru ve yetenekleri çok yüksek ve büyüktür. Böyle bir ulus, tutsak yaşamaktansa yok olsun, daha iyidir.

Öyleyse, ya bağımsızlık, ya ölüm!" (80).

Atatürk daha Amasya'dayken gereken çabalara girişti. İşi, başından sağlam temele oturtmak istiyordu. Toplantı ve genelgelerinde düşüncelerini kararlar biçimine getirtti. 22.6.1919'da Amasya'da yayınladığı genelgede "Ulusun bağımsızlığını yine ulusun kesin kararı ve direnişi kurtaracaktır" (81) maddesini koydu. Böylece Amasya genelgesiyle; 1) Devrimin stratejisi, 2) Devrimin gerçekleştirmesini ulusun kendisinin yapacağı, 3) Yeni düzeni amaçlayan ulusal kongrelerin toplanacağı, 4) Ordunun devrim eyleminin içine girmiş olduğu ve 5) Kurtuluş Savaşı'nın başlatıldığı... ortaya çıktı.

Görüldüğü gibi Atatürk Anadolu'ya "tam bağımsız-

(80) Söylev, I/9 v.d.

(81) Nutuk (Vesikalar), III/916.

lık" görüşüyle gelir. Amasya'daki davranışı da bu yoldadır. Erzurum'a da aynı görüşle gider.

b) Erzurum Kongresi Dönemi:

Amasya genelgesiyle temelleri atılan felsefe Erzurum Kongresinde de kabul edildi. Dahası daha ayrıntılı bir biçime sokularak kongre kararı biçimine dönüştürüldü. Yanlız bu kongrede Kâzım Karabekir'in ayrıcalık taşıyan bir görüşü vardı. O yalnız Doğu'nun kurtuluşunu düşünüyordu. Türkiye geneli O'nu ilgilendirmiyordu. Atatürk içinse *"Savunma hattı yoktu, savunma alanı vardı. O alan bütün yurttu"*. Bu noktada Karabekir Paşa'yla çelişiyordu. Fakat Karabekir Paşa çok geçmeden M. Kemal'le aynı görüşte birleşti. Fakat asıl büyük çelişki güdüm (mandaterlik) sorununda yatıyordu. Kongre sonunda yayımlanan bildiri (7.8.1919) ve örgüt tüzüğünde bağımsızlık şu biçimde ilkelendirildi:1) Ulusal sınırlar içindeki yurt parçaları bir bütündür, bölünmez (Tüzük ve Bildiri, I. mad.). 2) Direniş ve savunma için ulusça birlik olunacaktır (Tüzük: 2,3,mad.,Bildiri: 3. mad). 3) Temel ilke ulusal gücü etken, ulusal iradeyi egemen kılmaktır (Bildiri: 3. mad.). 4) Hristiyan azınlıklara siyasal üstünlük ve toplumsal dengeyi bozacak ayrıcalıklar verilemez (Bildiri: 4. mad.). 5) Yabancı devletlerin güdümü ve koruyuculuğu kesinlikle kabul olunamaz (Bildiri: 7. mad.) (82).

c) Sivas Kongresi Dönemi:

Güdüm-tam bağımsızlık çelişkisi ençok kendini Sivas Kongresinde gösterdi. Bu Kongrede Atatürk'ün devrim anlayışının varoluşu veya yokoluşu yaşanacaktı. Öyle de oldu. Güdümcüler var güçleriyle M. Kemal'in karşısına dikiliyor, durmadan yandaş oluşturunyorlardı.

Erzurum Kongresinde düğümlenen güdüm tasarımı

(82) Tam metin için bkz: Server Tanilli - Anayasalar ve Siyasal Belgeler s: 55 v.d.; Kansu, I/114 v.d.; Kili, s: v.d.

iki yönden gelişiyordu. Birincisi Atatürkçü kadro içerisinde yer alan ve alacak olan Bekir Sami ve Rauf Bey gibi öncü kadrodan; ikincisi de yine Atatürk çevresinde yer alan veya alacak olan Halide Edip gibi aydınlardan kaynaklanıyordu.

Özünde bunların tümü de Türkiye'nin kurtuluşundan yanaydılar. Fakat belli bir karamsarlık içerisinde olduklarından, başkasının yardımı olmadan bağımsızlığın elde edilemeyeceğini sanıyorlardı. Bunların M. Kemal'in karşısına çıkmaları, ayrı bir hizip oluşturmaları bu nedenleydi.

Erzurum Kongresinden bu yana güdüm sorunu dillerden düşmemekteydi. Gerek M. Kemal'i gerekse Kongre üyelerini bu doğrultuda etkilemek istiyorlardı. Örneğin V. Kafkas Tümeni Komutan Vekili Arif, Amasya'ya gelmiş olan Bekir Sami Bey'in görüşlerini telle M. Kemal'e şöyle iletliyordu (25-26. Temmuz. 1919) : Bekir Sami Bey, "Tam bağımsızlık istemeye kalkışırsak ülkemiz birçok parçalara ayrılacaktır. Bu, kesindir ve hiç kuşku götürmez. Bu durum karşısında, iki üç il içinde kalacak bağımsızlıktan, yurdumuzun bütünlüğünü sağlayacak bir devletin güdümü altına girmek elbette yeğdir. Bütün Osmanlı ülkesini kapsayacak meşrutiyetimiz ve dışarda temsilci bulundurma hakkımız yürürlükte kalmak üzere *belli bir süre için Amerika'nın güdümünü istemeyi ulusumuz için en yararlı bir çözüm yolu sayıyorum. Bu konuda Amerika temsilcisi ile görüştüm*" (83), diyordu.

Devrim kadrosundakilerin böylesi tutumu M. Kemal için çok üzücüydü. Kadronun bu tutumunu kabullenemiyordu. M. Kemal'in gelen tel hakkındaki yargısı ve tepkisi şöyle oldu:

"Ooh ne iyi, savaşım yerine güdüm kabul edeceğiz

(83) Söylev, I/65.

ve erince kavuşacağız!.. Bu ne dalgınlık, ne kurlük ve hatta ne budalalık? 'İstanbul'daki büyük devlet adamları' da bu görüşte. İçlerinde biri çıkıp da 'Ya bağımsızlık, ya ölüm' diyemiyor" (84). Böylece Amasya'daki V. Tümen Komutanlığına tel çekerek görüşlerinde olmadığını yumuşak bir dille şöyle anlattı:

"(...) meşrutiyetimiz yürürlükte kalınca hükümet, ya-sama organından güvenoyu almış ve onun denetimi altına girmiş bir kurul olur ki, artık bu kurulun oluşturulmasında Amerika'nın eli ve etkisi olamaz. Öyle ise ya meşrutiyet yürürlüktedir ve tüzegen (adil) bir hükümet kurulmasını Amerika'dan istemeye yer yoktur; ya da tüzegen bir hükümetin kurulması Amerika'dan istenilince, meşrutiyetin yürürlüğü sözde kalır" (85).

V. Tümen Komutanı Arif aracılığıyla gönderilen telde (30.7.1919) B. Sami Bey görüşlerini yineler..."... Tek devletin güdümünü istemenin en uygunu olacağı", "Amerika'da herhangi biçimde bir hükümet kuruvermesinin istenemeyeceği", "Anayasamız hükümleri yürürlükte kalmak, padişah soyunun her türlü egemenlik haklarına dokunulmamak ve dışarda temsilcilerimiz eskisi gibi bulunmak koşullarıyla Amerika Hükümetinin mutluluğumuza ve gelişmemize yardım etmesini isteyeceğimiz" (86) belirtiliyordu.

Aydınlardan gelen Amerikan güdümü isteğinin en tipik örneğini Halide Edip veriyordu. H. Edip bir yandan işgal altında kalmış İstanbul'u emperyalizme başkaldırmaya çağırırken, öte yandan Amerikan güdümünü savunarak kentsoylu aydın tipini ortaya koyuyordu. 10.8.1919'da M. Kemal'e yazdığı mektubunda; "Biz, İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye sınır-

(84) Kansu, I/179.

(85) Söylev, I/66.

(86) Söylev, I/67.

larını kapsamak üzere geçici bir Amerikan güdümünü, katlanılabilir kötü durum olarak görüyoruz. (...) Filipin gibi yabancı bir ülkeyi kendini yönetebilen yepyeni bir makine durumuna getiren Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. Onbeş yirmi yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi; her kişisi öğrenimi ve anlayışıyla gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi, ancak Yeni Dünyanın yeteneği yaratabilir. Yurdumuzda boy ölçüşen devletleri ve güçleri uzlaştıracak bir elde bulabiliriz. (...) Anadolu'da olup bitenleri dikkat ve sevgiyle izleyen bir Amerika var. (...) Böylece bir vekil adı altında, Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek Doğu sorununu da, Türk sorununu da gelecek için kendimiz çözmüş olacağız" (87) diyordu.

Amerikan güdümünün devrim kadrosundaki başı Rauf Bey'di. Güdüm yanlısı aydınlar M. Kemal'in Rauf Bey'le birlikte çalışmasını öneriyorlardı. Böylece güdüm-cü görüşlerin gerçekleşeceği umudundaydılar. Örneğin Halide Edip o ünlü mektubunun sonunda "Rauf Bey kardeşimizle sizin, temelleri bile çöken zavallı yurdumuz için uzakları görerek birlikte düşünüp çalışmanızı bekliyoruz", diyordu. Fakat bu çalışmalar sonuç vermedi. Sonunda M. Kemal'in "tam bağımsızlık" ilkesi yaygınlık kazanarak kabul edildi.

Sivas Kongresi çekişmeli geçmişti. Türk devrimi ikinci sınavını veriyordu. Bu Kongrenin Türkiye devriminin başarılmasında önemli yeri vardı. Atatürk de bunun bilincindeydi. O nedenle bu Kongrede "Tam bağımsızlık" ilkesini devrimin temel ilkesi durumuna getirmek istiyordu. Fakat güdüm-cüler oldukça çetin cevizlerdi. Arka arkaya söz alıyor, Amerikan güdümünün Türkiye'nin bağımsızlığı için gerekliliğini savunuyorlardı.

(87) Söylev, I/69 v.d.; Kutay (1979), s: 49 v.d.

Refet Bey, "Bizim Amerikan güdümünü yeğ tutmaktan amacımız, tüm toplumları tutsak kılan; yürekleri, vicdanları söndüren İngiliz güdümünden kurtulmak, yumuşak ve ulusların vicdanlarına saygı gösteren Amerika'yı kabul etmektir. (...) Herhalde Amerika kefilliğini kabul etmek zorundayız. Yirminci yüzyılda, beşyüz milyon lira borcu, yıkık bir yurdu, pek verimli olmayan bir toprağı ve ancak on, onbeş milyon lira geliri olan bir ulus, bir dış yardım olmaksızın yaşayamaz" (88), diyordu.

Kara Vasıf Bey de "güdüm"e "destek" denmesini öne sürüyor, "Milletler Cemiyeti" ve Wilson'un ilkelerine safça inanıyor, onların gizlediğı emperyalist amaçları göremiyor, "İngiltere'yi kendimize temelli düşman, Amerika'yı da katlanılabilir bir kötü yönetici sayıyorum" (89) diyordu.

Rauf Bey "bu tehlike karşısında yurdumuz için en yansız durumda bulunan Amerika'nın yardımını kabul etmek zorundayız. Ben bu kanıdayım" derken, tarihçi İsmail Hami (Danışment) de sık sık kürsüye çıkıp güdüm kabul edilmemesi durumunda iflas edeceğimizi, varlığımızın giderlerimizi karşılayamayacağını, "varlığımızı koruyabilmek için güdümünden öte bir yolun olmadığını, İstanbul'da İzzet Paşa ve öteki yüksek yöneticilerin de aynı görüşte olduklarını" savunuyordu. Bekir Sami Bey ve İsmail Fazıl Paşa (Cebesoy; Ali Fuat Paşa'nın babası) da bu yolda çaba gösteriyor, Amerikan güdümü tasarısının onaylanmasını istiyorlardı (90).

Atatürk, Sivas Kongresinin amacına ulaşmadan dağılmasından ve dış baskılardan korkuyordu. Sivas Kong-

(88) Söylev, I/78; Aşkun, s: 135 v.d.; Kansu, I/244.

(89) Söylev, I/80; Aşkun, s: 135 v.d.; Kansu, I/237 v.d.

(90) Söylev, I/76 v.d.; Aşkun, s: 135 v.d.; Kansu, I/241.

resinin basılması ve dağılması Türkiye devriminin geleceğini köreltebilirdi. Bu nedenle Rauf Bey'in Amerikan Senatosuna yazıp bir araştırma kurulu isteme önerisine sessiz kaldı. Dahası öneri oybirliğiyle kabul edildi. (Bu durum Sivas Kongresinin eğilimini göstermektedir.) Bir çağrı telyazısıyla (9.9.1919) birlikte bir de mektup yazılmıştı. Bölünmeyi önlemek, güdüm sorununu zamana bırakıp unutturmak amacındaydı, Atatürk. Açık bir güdüm istemeden öte, varolan durumu dünyaya anlatmayı amaçlayan bu telyazı çekildiyse de ABD'de ilgi uyandırmamış, bir gelişme olmamıştı. Talyazıda şöyle deniyordu:

"Üyelerinizden oluşmuş bir kurulu Osmanlı İmparatorluğu'nun her köşesine göndermenizi diliyoruz. Bu kurul özel çıkar ile ilgileri olmayanlar ve bir ulusa özge olan berrak görüşle, Osmanlı İmparatorluğunda eylemsel olarak yürürlükte olan durum ve koşulları araştırmadan geçirmelidir. Böyle bir araştırma; Osmanlı İmparatorluğu'na ait nüfusun ve arazinin geleceği hakkında bir barış antlaşması gereğince isteksel kararlar verilmeden önce yapılmalıdır" (91).

(91) Amerikan Senatosuna yazılan telyazının tam metni için bkz: Atatürk'ün Milli Dış Politikası, I/88; Selek, s: 286; Yakın Tarihimiz, s: 270; Kutay (1979), s: 202. Mektubun tam metni için bkz: Kutay (1979), s: 189 v.d. A.M.D. Politikası adlı yapıtta telyazıyla ilgili açıklayıcı notta bu telyazının Senato'ya gönderilmediğini, dosyasında saklandığını yazıyorsa da, Turgut Menemencioğlu ABD'de görevliken 1963'te Stanford Üniversitesine bağlı Hoover Enstitüsünde bu belgenin aslından alınmış bir fotokopisini eline geçirmiştir. Bkz: Yakın Tarihimiz, s 270. Bu durumda telyazının Amerika'ya gönderildiği anlaşılmaktadır. Yalnız Wilson sonrasında yönetim değişikliğiyle birlikte yeni ABD Senatosunun dış politikası da değişmiştir. Yeni yönetim Ortadoğu sorunlarıyla ilgilenmeyi bırakmış ve ABD'nin iç sorunlarıyla ilgilenmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin çağrı mektubu ilgi uyandırmamış, Senato yanıt bile vermemiştir.

Görüleceği üzere Amerikan güdümü isteği genellikle şu ilkelere dayanıyordu: 1) Emperyalist Avrupa karşısında haklarımızı savunacak olanaklarımız yok. 2) Hristiyan azınlıkların haklarını korumak sözde nedeniyle, emperyalistlerce yapılacak sürekli baskı ve karışmalara, küçük ve zayıf Türkiye'nin karşı koyacak gücü yok. 3) Çağdaş bir ulus ve devlet olabilmek için gerekli para, uzmanlık ve güce sahip değiliz. Böyle bir Türkiye'yi ancak Filipin örneğinden olduğu gibi, Yeni Dünya'nın yeteneği varedebilir. 4) Dış yarışları ülkemizde uzaklaştırabilecek bir koruyucuya gereksinmemiz var. Bunu ancak, Avrupa dışında ve Avrupa'dan güçlü bir devlet yapabilir. 5) Amerika sömürgeci bir devlet değildir. Üzerimizdeki işgali ve sömürüyü kaldırdıktan sonra, yalnız Amerika ile karşı karşıya kalacağız ki, onunla uğraşmak daha kolay olacaktır. 6) Amerikan yönetim biçimi dinin etkisinden uzak ve ulusalsız (milliyetsiz)dir. O ayrı etnikten ve türden insanları bir arada uyum içerisinde tutabiliyor. (Amerika'nın dünya üzerinde daha sonraki tutumu bu düşüncelerin tersini kanıtlayacaktır.)

Türkiye'deki bu güdüm isteğine karşı acaba Amerika ne diyordu? Amerikan güdümü isteyenler acaba Amerika'dan bir söz almışlıkları var mıydı? Atatürk daha Erzurum'dayken bu gelişmelere kuşkuyla bakıyordu. Arif Bey aracılığıyla Bekir Sami Bey'e 1.8.1919'da gönderdiği telde "Amerika Hükümeti böyle bir güdümcülüğü kabul etmesine yani buna katlanmasına karşılık, Amerika adına ne gibi yararlar ve çıkarlar sağlamış olacaktır? Bununla kendi hesaplarına ne amaç güdüyorlar?" (92) diye soruyordu. Bu soruna gerçekçi bir yaklaşımdı. Amerika herhaldeki Türkiye'ye acıyarak onu korumayacaktı. Saltlıkla kimi ayrıcalıklar verilmesini düşünmek gerekiyordu. Amerikancı çevrelerde böylesi bir eğilim de vardı. Oysa

Amerika'yla bu alanda herhangi bir antlaşma olmamıştı. Türkiye kendi kendine gelin güvey oluyordu. Amerikan Hükümet çevrelerinden çok, kimi Türkiye'ye gelmiş gazetecilerden aldıkları ödüllere dayanıyorlardı. Bu sözlerin yasal bir yanı yoktu. Örneğin Amerikan gazetecisi Bay Bravn'ın sözlerine dayanıyorlardı. Güdümçüler bundan söz aldıklarını ileri sürüyorlardı. Atatürk Bravn'la görüştü. Bravn işin ciddiye gittiğini görünce yetkisizliğini belirtmek zorunda kaldı. "Ben görevli bir kişi olarak görüşmüyorum, büsbütün özel olarak görüşüyorum" (93) demeye başladı. Bay Bravn'ın "özel"liğinin bir geçerliliği yoktu, doğrulukla.

Gerçi güdüm tasarıları Bırakışmadan sonra başlamıştı. Türk aydınlarının bu tür isteği Amerikan basınında da kimi yorumlara neden oluyordu. Kimi Amerikan gazeteleri bu konuda yorumlar geliştiriyorlardı. Fakat bu gelişme Amerikan Senatosunun dışında oluyordu. Senato bu gelişmelere pek yakınlık duymuyordu. 18.5.1919 tarihli **"The New York Times"**, Fransız gazetelerinin İstanbul'da bir Amerikan güdümü kurulacağı yolundaki haberleri üzerine görüşlerine başvuru olan Amerika Birleşik Devletleri yetkilileri bu konuda henüz kesin bir karara varılmadığını belirtmişlerdir", biçiminde yazıyordu (94). 24.5.1919 tarihli gazetelerde ise Amerikan eski Türkiye büyükelçisi Henry Morgenthau Başkan Wilson'a Amerika'nın İstanbul'da bir güdüm yönetimi kurmasını öneriyordu (95). İstanbul'daki Amerikan yetkilisi Amiral Bristol 23.7.1919 tarihli raporunda "Büyük Türkiye için bir güdüm önerilir" derken, Türkiye'de incelemeler yapmış olan King-Crane komisyonu da 28 Ağustos'ta Paris'te açıkla-

(93) Söylev, I/75; Kansu, I/239 v.d.

(94) Bkz: Osman Ulagay (Der.) - Amerikan Basınında Türk Milli Kurtuluş Savaşı, s: 47. Bu yapıtta 1918-23 yılları arasında Amerikan gazete ve dergilerinde Türkiye hakkında çıkan yazıların tümü derlenmiştir.

(95) Ulagay, s: 48

diği raporunda aynı öneride bulunuyordu (96). 29.8.1919'da ABD Ortadoğu Yardım Komisyonu Başkanı David Arnold, Amerika'nın bütün Türkiye'yi güdümüne almasının uygun olacağını, 100.000 kadar askerin Türkiye'yi polis denetimi altına almaya yeteceğini savunuyordu (97). 31.8.1919'daki gazetelerde ABD Barış Konferansına katılan delegelerinden Charles R. Crane ve Henry Churchill King'in raporları yer alıyordu. Bu rapora göre, ABD'nin yalnızca İstanbul ve Ermenistan'ı değil, Suriye ve Filistin'i de içeren tüm imparatorluğu kapsayacak bir güdüm yönetimi kurmasının uygunluğu belirtiliyordu (98). 3.4.1920'de Türkler'in varlıksal etkinliğini kaldırıp, ABD etkinliğini öneren, böylece Ortadoğu'da Amerikan çıkarlarını öne geçirecek olan Harbord'un raporu ABD Senatosuna sunuldu (99). Mayıs 1920 sonlarına doğruysa Başkan Wilson'un Senato'ya sunduğu "yalnızca Ermenistan'ı kapsayacak" kısmi güdüm önerisi, ABD Senatosunca reddedildi (100).

Paris Konferansı Ermeni bağımsızlığına karar vermişti. Konferansta Amerikan resmi gözlemcisi Wallece Ermenistan devletini ABD'nin tanımasının olanak dışı olduğunu belirtiyor, ABD Başkanıysa Paris kurulunca önerilen Ermeni güdümünü üstlenmekten kaçınıyordu (101). Amerikan Kongresiyse Ortadoğu'da güdüm üstlenmeye olduğu kadar, hükümetçe yapılacak eylemler için ödenek vermekten de kaçınıyordu (102). ABD'nin asıl tutumu Ortadoğu konusunda "açık kapı" bırakarak Osmanlı ül-

(96) Ulagay, s: 49.

(97) Ulagay, s: 52.

(98) Ulagay, s: 52.

(99) Ulagay, s: 89; Harbord raporu için bkz: Kutay (1979), s: 117 v.d.; "Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası", BTDD. Sayı: 33; s: 10 v.d.

(100) Ulagay, s: 94.

(101) Evans, s: 264.

(102) Evans, s: 269.

kesindeki varolan hak ve ayrıcalıklarını sürdürmekte (103). Sonunda Senato 1.6.1920'de Ermeni güdümü isteğini reddetti (104). Türkiye'ye gelen Amerikan kurulları da Türkiye aleyhine pek bir sonuca varamamışlardı.

Böylece Türkiye'de kabaran Amerikan güdüm isteği suya düşmüş oluyordu. Atatürk'se başından buyana "tam bağımsızlık" ilkesinde diretiyordu. "Ahmaklar, ülkeyi Amerikan güdümüne, İngiliz koruyuculuğuna bırakmakla kurtulacak sanıyorlar. Kendi erinçlerini sağlamak için bütün bir vatani ve tarih boyunca sürüp gelen Türk bağımsızlığını gözden çıkarıyorlar" (105) diyordu. "Güdüm yok.. Ya bağımsızlık, ya ölüm var..." (106) ilkesinde diretmişti. Ülkenin kötü koşulları bağımlılığı getirmez. Bağımsızlığa iten şey işte bu kötü koşullar. Savaşımınla çözülecek şeylerdi bunlar. "Tepe tepe, tek kurşun kalınca ya dek savaşım, yahut da: Ya Bağımsızlık, ya ölüm!" (107). Bu ilke Atatürk'ün değişmez kuralıydı.

Sivas Kongresi tam bağımsızlık ilkesini kabul ettirdiği gibi, şu önemli ilkeleri de gerçekleştirdi: 1) Atatürk hareketinin, büyük halk yığınlarının tepki gösterdiği "İttihatçı" hareket olmadığı anlaşıldı. 2) Ulusal örgütler arasında birlik sağlanarak, tüm örgütlerin yerini **"Anadolu ve Rumeli Müdafaaı Hukuk Cemiyeti"** aldı (Bildiri: 9. 10. mad.). Böylece Türkiye devrimini bu örgüt üstlendi. 3) Ülkenin tümünde bağımsızlığı sağlamak için Ulusal Güçler temel, ulusal irade de egemen kılındı (Bildiri: 2. mad.). Böylece ülkede bölünmezlik ve tam bağımsızlık onanmış oluyordu (Bildiri: 3. mad.). 4) Güdümculük görüşü onanmadı (108).

(103) Evans, s: 291 v.d.

(104) Kutay (1979), s: 206.

(105) Kansu, I/171.

(106) Kansu, I/192.

(107) Kansu, I/193.

(108) 11.9.1919 tarihli Sivas Kongresi Bildirisinin tam metni için bkz: Aşkun, s: 153 v.d.; Tanilli, s: 57 v.d.

Görüldüğü gibi Saray ve çevresi İngiliz, Atatürk'ün çevresi ve Anadolu'ysa Amerikan güdümünü tasarlıyorlardı. İngiliz güdümcüleri H. İ., Amerikan güdümcüleriye İ. T. Partisi kökenliydi. İngiliz güdümcüleri açık teslimiyetçi, Amerikan güdümcüleri tam bağımsızlıkçı Atatürk'le uzlaşıp, O'nun yanında yer almalarına karşın, İngiliz güdümcüleri sonuna dek Atatürk'ün ve Ulusal Kurtuluş Savaşının karşısında yer almış ve açık ihanet içerisine girmişlerdi.

Erzurum Kongresi'nde İngiliz, Sivas Kongresi'ndeysen Amerikan güdümculüğü mahkûm edilmiş, Atatürk'ün "tam bağımsızlık" düşüncesi genel kabul görmüş ve Milli Mücadele'nin ortak politikası olmuştur.

d) Ulusal And (Milli Misak) ve Sonrasında:

Ulusal And'ın İstanbul Hükümetince yürürlüğe sokulduğu ve bu programın son Osmanlı Mebuslar Meclisinin Türkiye halkına bir son hizmeti olduğunu biliyoruz. Aslında Ulusal And çoktan beri Atatürkçü çevrenin programıydı. İlk olarak Ankara'da görüşüldü. Daha sonra Osmanlı Mebuslar Meclisinin kabul edip dünyaya duyurmaları için önerildi. Program O. M. Meclisinin 28.1.1920 tarihli gizli oturumunda görüşüldü. Tüm Mebuslara onaylattırıldı. 17.2.1920 tarihli açık oturumla basına duyuruldu ve tüm yabancı parlamentolara bildirildi (109).

Gerçek şudur ki; Ulusal And ne ölçüde İstanbul Hükümetinin ürünü olarak gözükse de, aslında Ankara ve Atatürk çevresinin ürünüdür. Çoktan beri bu ilkeler konuşulmuştu. Bunu bir meclise ve hükümete onaylatmak gerekiyordu. Yasal olması ve geçerli kılınması buna bağlıydı. Bu nedenle O. M. Meclisi onayıyla dünyaya duyurulmaya çalışıldı. *Birinci elden bir kaynak olan Atatürk'ün "Söylev"inde hazırlama süreci şöyle anlatılır:*

(109) Ulusal And'ın Anadolu'dan gönderildiği hakkında bkz: Tunaya (1981), s: 189.

"Ulusun istek ve ereklarının de, kısa bir programa temel olacak biçimde topluca yazılması görüşüldü. Ulusal And adı verilen bu programın ilk karalamaları da, bir fikir vermek amacıyla, kaleme alındı. İstanbul Meclisinde bu ilkeler, gerçekten toplu olarak yazılmış ve saptanmıştır. (...) Her görüştüğümüz kişi ya da kişiler, bizimle düşünce ve görüş birliği yaparak ayrılmışlardı" (110).

Ulusal And öteden beri savunulan sınırları ve bu sınırlar içerisinde "tam bağımsız"ca yaşama ilkelerini saptıyordu. Artık Ankara çevresinin devrim savaşımında erekleği bir programı vardı. Bu program ulusal savaşımın önüne amaçlar koyuyordu. Bu amaçlara ulaşma eylemleri, artık devrim savaşımı için yasalı. Programın çizdiği ilkeler Türkiye'nin varoluşunu erekliyordu. Ulusal Savaşımın da amacı buydu. Türkiye sınırları içerisinde ve dünya ulusları arasında tam bağımsız kalabilmektir. Ulusal And'ın erekleği, tam bağımsızlığı getiren ilke özellikle şunu diyor (6. mad.):

"Ulusal ve ekonomik gelişmemize olanak sağlamak, daha çağdaş bir düzenli yönetimle işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bir bağımsızlığa ve özgürlüğe gereksinmemiz vardır. Bu, yaşamamızın ve geleceğimizin temelidir. Bu nedenle siyasal, yargısal, parasal gelişmemizi önleyecek sınırlamalara karşıyız" (111)

Atatürk'ün üzerinde egemen ve özgür olarak yaşamayı amaçladığı Ulusal And (ulusal sınırlar) da kendi kalemıyla şöyle çiziliyordu:

"Doğu sınırına üç ili (elviye-i selaseyi) dahil ederek düşününüz. Batı sınırı Edirne'den bildiğimiz gibi geçiyor. En büyük değişiklik güney sınırında olmuştur. Güney sı-

(110) Söylev, I/261.

(111) Tam metin için bkz: Kili, s: 48; Tanilli, s: 59; Selek, s: 325; Aydemir (1971), II/216.

nırı İskenderun'un güneyinde başlar. Halep'le Katıma arasından Cerablus köprüsüne varır. Doğu parçasında da Musul ili, Süleymaniye ve Kerkük yöresi ve bu iki bölgeyi birbirine bağlayan sınır. Bu sınır yalnızca askeri görüşle çizilmiş bir sınır değildir, ulusal sınırdır. Ulusal sınır olmak üzere çizilmiştir. Fakat bu sınır içerisinde düşünülmesin ki İslam öğelerinden yalnız bir cins halk vardır. Bu sınır içerisinde Türk vardır, Çerkes vardır ve öteki İslam öğeleri vardır. *Bu sınır birlikte yaşayan, tüm amaçlarını tam anlamıyla birleştirmiş olan kardeş halkların ulusal sınırıdır*" (112).

M. Kemal ulusal sınırları elde etmek için ulusal bir savaşım zorunluluğuna inanıyordu. Bu durum "bağımsızlık" ilkesine dayanıyordu. O her toplantısında, her konuşmasında bu ilkeyi vurguluyordu. Yabancı ülkelere duyurmak için, ajanslara verdiği demeçlerde özellikle konuşmayı bu noktaya çekiyor, ilkelerini dış dünyaya duyurmaya çalışıyordu. 10.5.1920 tarihinde "**Chicago Tribune**"e, Ağustos 1921'da "**Associated Press**" muhabirlerine verdiği demeçlerinde; "Türkiye Türklerindir", "Türkiye bağımsız olmalıdır", "*İşte ulusçuların ilkesi budur*", "*Biz, haklarımızın savunması için savaşıma devam etmeye karar verdik*"... (113) diyordu.

e) Emperyalizme Karşı Tam Bağımsızlık Olgusunun Değerlendirilişi:

Alınan kararlar, savunulan ilkeler yalnızca sözde ve kuramda kalmadı. Türkiye, Atatürk'ün önderliğinde tam bağımsızlık için emperyalizmle savaşa girdi. Kimilerinin savunduğu gibi bu bir Türk-Yunan savaşı değildir. Yunan olgunun görünen yüzüydü. Yunanistan olgusunun arkasında İngiliz-Fransız-İtalyan emperyalizmi vardı. Türkiye bir tek Yunanistan'la savaşıyor; bağınaz, kıyıcı, payla-

(112) A.S.D., I/30.

(113) A.S.D., III/15; V/83.

yıcı emperyalizmle savaşıyordu. Bu savaşta Yunan yalnızca işin asker çıkarma ve saldırma yönünü üstlenmişti. İngiliz-Fransız ise plan, para, silah ve gerecini sağlıyordu. Emperyalizmin Türkiye'yi yutabilmesi için böyle bir işbölümüne gidilmişti. Aynı biçimde de paylaşışacaklardı.

Bu konu yakın yıllarda yetkililer ve uzmanlarca tartışıldı. Milliyet gazetesinin düzenlediğı bir tartışmada (114) uzmanların görüşleri yayınlandı. Birincisi Kurtuluş Savaşının emperyalizme karşı verildiğı, görünürde olan Yunan saldırısının arkasında İngiliz-Fransız emperyalizmi vardı. İkinci görüşte ise emperyalizm olgusu gözardı ediliyor, öte deyişle yadsınıyor, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın yalnızca Yunanlılar'a karşı verildiğı savunuluyordu.

Burada görüşlerine başvuru olanlardan biri de Türkiye'nin yakın tarihini etkince yaşamış olanların en önde gelenlerinden İsmet İnönü'ydü. İnönü şöyle savunuyordu:

"Bağımsızlık savaşımı temelinde İngilizlere ve İngiliz düzenlerine karşı yapılmıştır... Savaşı onlarla yaptık ve barışı onlar karar verdikten sonra sağladık. İngiltere'nin savaşa, askersel savaşa devam olanakları yoktu... Yeniden başlatacak askersel harekâtın başarı şansı ne olacaktı, o da belli değildi... İngiltere, Türkiye'yi dize başka yoldan da getirebileceğı inancı içinde, barıştan yana durum oldu".

İnönü, İngilizler'in askersel savaş olanaklarının olmadığını, bu işi Yunanlılar'a yaptırarak kendileri savaş araç-gereci ve ekonomik yönünü sağladıklarını vurguluyor, böylece. Ayrıca, İnönü, "başka yoldan dize getirme", borç para verme ve çeşitli yollara başvurarak ayrıcalık (kapitülasyon) düzenini geri getirme amacından olduklarını açıklıyor.

(114) Ellinci Yıl Özel Eki, 28 Ekim - 4 Kasım 1973; Milliyet gazetesi.

Prof. İdris Küçükömer İnönü'nün savına, Türk-Yunan savaşı olduğunu savunarak karşı çıkar. Ona göre; "Bir yanda Llyod George'un desteklediği Yunanlılar, öte yanda ise Lord Curzon ile askersel çevrelerin yandaş olduğu Kemalistler arasında bir savaş verilmiştir. İngiliz İmparatorluğu'nu savunmak ve geliştirmek için farklı stratejiler söz konusudur. Lord Curzon ve askerler, Anadolu'da bir Türk devleti kurulmasından yana olamışlardır. Bu nedenle Kurtuluş Savaşı anti-emperyalist değildir."

L. Curzon'da nasıl bir Türk yanlılığı var? Bilemiyorum. Prof. Küçükömer bu yargıya nasıl varmış, bilinmiyor. Prof. T. Z. Tunaya, Ş. S. Aydemir ve Prof. Reşat Kaynar da bu savı yadsımaktadırlar. Tunaya, "İngiltere emperyalizmi temsil ediyorsa, Yunanistan da alt-emperyalizmi temsil ediyordu". "Yalnız Yunanlılar'a karşı bir savaş mıydı, Bağımsızlık Savaşı? Hayır değil... Yunanlılar bir alt-emperyalizmin temsilcileriydiler. Emperyalizmi İngiltere temsil ediyordu. Yunanistan onun kurşun aske-riydi. Tarihçe de bilinir: İngilizler ne kadar isterlerse Yunanlılar o kadar ileri giderdi, ya da dururdu. Kim ne derse desin, Bağımsızlık Savaşı anti-emperyalisttir".

Şevket Süreyya, Lozan'da karşımıza Yunanistan'ın değil, İngilte'nin çıktığını anımsatarak şunu savunur:

"Kurtuluş Savaşı'nda bizim Yunanlılar'a karşı savaştığımız, anti-emperyalist bir savaş yapmadığımız görüşü çok önemli bir savdır. Fakat biz Lozan'da kesinlikle Yunanlılar'la karşılaşmadık. Gerçi Venizelos oradaydı, ama Lozan'da biz dünyanın yenen devletleriyle karşılaştık, savaşımımızı da (mücadele) bu yenen devletlere karşı yaptık. Bu antiemperyalist savaşta, karşımızda metropoller elinde tutan dünya devletleri vardı. Onların Yunanlılar'a karşı az ya da çok yardım ettikleri önemli değil. Kesin olan şu ki bizim savaşımız emperyalizme

karşıydı, çünkü yarı-sömürgecilikten kurtulmak istiyorduk".

Ş. S. Aydemir'in Lozan hakkındaki savına Prof. İ. Küçükömer katılmaz ve antlaşmayı şöyle değerlendirir:

"Lozan'da karşımıza Yunanlılar'ın değil, Batılıların çıktığı söylenebilir. Lozan'daki sorunlara özenle bakacak olursak burada Anadolu'daki Ulusal And'dan biraz çok, biraz geri bir antlaşma zemininin bir bakıma konvansiyonel olarak varlığını görürüz. Kaldı ki Lozan antlaşması da tartışılabilir ve tartışılacaktır".

Prof. Reşat Kaynar da tartışma dışında görüşlerini şöyle açıklar: "Atatürkçülüğün niteliklerinden biri de, dünyada ilk kez emperyalizme karşı savaşarak tam bağımsızlığa ulaşma başarısıdır... Şimdi diyorlarki, bu savaş anti-emperyalist değil, yalnızca bir Türk-Yunan savaşıdır. Bu yargı ulusal tarihimize karşı işlenmiş ağır bir yarınlıdır. Evet Sultan Hamit döneminde yapılan savaş bir Türk-Yunan savaşıydı. Ama Sevr antlaşmasıyla Türklüğü yok etmek isteyenler emperyalist devletlerdi".

Prof. Küçükömer'in savını Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba da desteklemektedir. Atatürk'ü Anibal'le karşılaştıran Burgiba, O'nun bütün başarısının güçsüz Yunan ordusunu yenmek olduğunu söyler. Doç. Taner Timur ise daha esnek konuşarak Kurtuluş Savaşı'nı, emperyalizme karşı değil, sömürgeciliğe karşı savaş saymakta, bu anlamda bir emperyalist yönde söz etmektedir.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme karşı bir savaş olduğunu, Yunanlılar'ın arkasında İngiltere'nin silah ve parasıyla var olduğunu Doğan Avcioğlu da vurgulamaktadır:

"Aslında Türk-Yunan savaşı, bir Türk-İngiliz savaşıdır. Sömürgeci devlet İngiltere, her ulustan asker kullan-

maya alıştıktır. Yunanlılar'ı da kendi hizmetinde asker olarak kullanmıştır. Hiç değilse 1921 yılı başlarına kadar durum açıkça böyledir. Yunanlılar, İngiliz askersel makamlarının denetimi ve dahası komutası altındadır" (115).

Bu alanın uzmanlarından Sabahattin Selek Prof. Küçükömer'e yaklaşan bir görüştedir. Kurtuluş Savaşını çok özelleştirerek bir Türk-Yunan savaşı düzeyine indirir.

"Kurtuluş Savaşı'nda kesin sonuç alınacak yer, Batı cephesi idi. Bu nedenle, Kurtuluş Savaşı'na, Türk-Yunan savaşı demek de olanaklıdır. Batı cephesinde gösterilen direnme ve gösterilen başarılar, kurtulmakta olan yeni Türk devletinin Batılı devletlerce bir olay olarak kabulüne yol açmış, Anlaşıklar arası anlaşmazlıkları arttırmış ve Rus yardımının sürmesini sağlamıştır. Hatta güneyde Fransızlar'la yapılan savaş bile, biraz da Batı'daki direnme yüzünde sona ermiştir" (116).

Düşünce alanındaki bu çelişkiyi sürdürmek olanaklı. Fakat gerek yok. Önemli olan bir takımının emperyalizm olgusunu göremeyişleri... Emperyalizm olgusu görülmemediğindedir ki, Kurtuluş Savaşı bir Türk-Yunan savaşı olarak niteleniyor. Sorunun özünde ulusal kurtuluşları küçümseme olgusuyla birlikte Atatürk karşıtlığı da yatmaktadır. Oysa çağımız emperyalizmin parçalandığı, ulusal kurtuluş savaşlarının verildiği, toplumsal devrimlerin yapıldığı çağdır. Bunların ortak noktası baş çelişki olarak emperyalizmi almaları ve onu parçalamak, yok etmek için savaş vermeleridir. Sovyet önderleri ulusal kurtuluşların bu özünü gördükleri için Türk Kurtuluş Savaşı'nı siyasal olarak destekledikleri gibi, o yok günlerinde önemli ölçüde para ve silahca da destek olmuşlardı.

(115) Avcıoğlu (1974), I/161.

(116) Selek, s: 378.

Türkiye bu eylemiyle emperyalizme karşı savaş açmış, ulusal kurtuluşlar dönemini başlatmış, Batılı emperyalistleri ve yönlendirdiği devletleri yenmiş, ülkede bağımsızlığı sağlamıştır. *Bu olgu, Türk bağımsızlık hareketinin bir Türk-Yunan Savaşı değil, bir Türk - emperyalizm savaşı olduğunu gösterir.*

f) Yunan Saldırısının Arkasındaki İngiliz Emperyalizmi Olgusu:

Başından bu yana vurguladığımız nokta şuydu: Türkiye'ye saldırıran Yunanlılar'sa saldırtansa ağırlığını İngiltere'nin oluşturduğu; İngiliz-Fransız-İtalyan emperyalizmiydi. Türkler Batı Anadolu'da Yunanlılar'a karşı savaşıyorlardı. Bu durum Türkiye'nin emperyalizmle bir ölüm-kalım savaşıydı.

Bu dönem İngiltere'sinin ve Yunanistan'ın başında Türk düşmanı yöneticiler bulunuyordu. Doğu işleriyle ilgilenen İngiliz Başkanı Lloyd George amansız bir Türk düşmanıydı. İngiliz çıkarları için Türkiye'nin ortadan kalkmasından yanaydı. Bunu Türkiye'nin Batı kesimlerinde gözü olan öte bir Türk düşmanı Yunan Başkanı Venizelos kanalıyla, zora dayanarak yapmak istiyordu (117). L. George anılarında amacını şöyle anlatır:

"İngiliz İmparatorluğu için Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardır. Osmanlı halifesi İslam dünyasının başı idi ve İngiliz İmparatorluğu içinde her yerde çok müslüman vardı. Bu yüzden bizim Türkiye ile savaşımız nazik bir işti. Türk İmparatorluğu, bizim Doğudaki büyük ülke-lerimizin (Hindistan, Birmanya, Malaya, Borneo, Hong-Kong, Avusturalya ve Yeni Zelanda Dominyonları) deniz ve karayolları üzerinde bulunuyordu. İçinde İmparatorluğumuzun ana candamarı olan Süveyş su yolunun geçtiği

(117) Lord Curzon da "Türkler Avrupa'dan atılmalıdır" savındaydı. Bkz: Ulubelen, s: 210, 244.

Mısır, Türk egemenliği altındaydı. Dolayısıyla İmparatorluğumuzun gidiş-geliş yolları ve Doğudaki prestijimiz bakımından, Türkler'in bize savaş ilan eder etmez yenilip saygınlıklarını yitirmeleri çok önemliydi" (118).

L. George'ce temsil edilen İngiltere'nin Ortadoğu siyaseti genellikle şunları amaçlıyordu: 1) Osmanlı Devleti'nin parçalanması, 2) Padişah-halifenin dinsel etkinliğinin kırılarak İslam birliği düşüncesinin saygınlığını yitirmesi, 3) İngiltere çıkarları açısından Mısır ve Hindistan yolu güvenliğinin sağlanması. 4) Hilafetin İngiltere egemenliğinde kurulacak Arap Birliğinin eline geçmesi. 5) Doğu Akdeniz'de güçlü olma. 6) Irak petrolünün elde tutulması. 7) İstanbul ve Boğazların İngiliz egemenliğine geçmesi...

Bu siyasetin yerine getirilmesi için, İngiliz çıkarlarının gerçekleşmesi ve Türkiye'nin yerine başka bir devletin, özellikle Yunanistan'ın geçmesi gerekiyordu. Çünkü Yunanistan'ın hem Batı Anadolu ve Trakya'da gözü vardı, hem de İngiliz çıkarlarının Ortadoğu'da bekçiliğini yapabiliyordu. Öte bir durum, İngiltere askersel olarak Türkiye'ye saldıracak durumda değildi. Yunanistan'ın savaş girmemiş taze güçleri vardı. İngiltere bu durumu değerlendirdi. Silah, araç-gereç ve para işini yükledi (119). Yunanistan'sa asker çıkarma işini severek üzerine aldı. Zaten paylaşma planında İzmir ve dolayları Yunanistan'a verilmişti. Buralara elkoymak için Yunanistan'ın çıkarma yapması gerekiyordu. İngiltere'nin bu siyaseti Churchill'in anılarında şöyle dile getirilir:

"Yunanlılar Doğu Akdeniz'de geleceğin ulusudurlar. Doğurganlık ve enerji ile dolu olup, Türk barbarlığı karşısında Hristiyan uygarlığını temsil ederler. Bizim generallerimiz onların askersel değerini küçümsemeleri yalnız-

(118) Aktaran Selek, s: 431.

(119) Belgeler için bkz: Ulubelen, s: 239.

ca gülünçtür. Büyük Yunanistan, İngiliz İmparatorluğu için değer biçilmez bir kazanç olacaktır. Gelenekleri ve çıkarları bakımından Yunanlılar bizim dostlarımızdır. (...) Doğu Akdenizin en önemli adaları onlarındır. Bunlar, Süveyş kanalı yolu ile bizim Hindistan, Avusturalya ve Uzakdoğu'ya giden ulaştırma yollarımız üzerinde bulunan doğal denizaltı üsleridir. Yunanlılar'da minnettarlık güçlü bir duygudur. Eğer onlara ulusal yayılışları döneminde sağlam bir dostluk gösterirsek, İmparatorluğumuzun birliğini sağlayan büyük yolun başlıca koruyucularından biri olurlar" (120).

Anadolu'ya Yunanlılar'ın asker çıkarması tümüyle İngiltere'nin buyruğuyuydu. Yunanlılar diledikleri gibi hareket edemiyorlardı. Hareketleri İngiltere'nin iznine bağlıydı. Venizelos, Sevr'i Türkler'e kabul ettirmek amacıyla, Yunan ordusunu emperyalistlerin hizmetine vermek ve böylece Türkiye'de daha büyük bir pay koparmak istiyordu. 22.6.1920 ilerlemesinde böylece izin koparılmıştı. Bu saldırı planları İngiliz kurmaylarıyla birlikte hazırlanmıştı. Yönetim işinin denetimi İngilizlerin elindeydi (121). Venizelos, L. George'den izin koparışını şöyle anlatır: "Bu hareketle barış antlaşmasının imza ve uygulanmasını sağlayamazsam, Yunan güçlerinin sayısını arttırmayı üzerime alacağım. Şöyle ki hâlen Türkiye'de bulunan İngiliz güçleriyle birlikte isteklerimizi askerce uygulamak mümkün olsun; bu durumda gerek paraca ve gerek araç-gereçce, İngiltere'nin yardımına gereksinme duyacağım ve bu önemli gücü Yunan ulusundan isteyebilmem için Türkiye'nin paylaşımına karar verilmeli ve Türkler Anadolu yaylasına atılmalıdır. Önerilerimi Lloyd George'ye kabul ettirmeyi başardım ve onun yüzünde Bolonya'da bize verilen izni elde ettik" (122).

(120) Aktaran Selek, s: 432.

(121) Avcıoğlu (1974), I/161 v.d.

(122) Aktaran Selek, s: 403.

Saldırı planlarının İngiliz kurmaylarıyla birlikte yapıldığını (123) , Yunan davasının savunucusu, hellenizm uzmanı tarihçi Prof. Toynbee, olayların içindeki biri olarak şunları yazar:

"Hiç kuşku yok ki, İngiltere Karadeniz ordusu kurmayları planların hazırlanmasına katıldı. İngiltere Deniz Güçleri de olanağı bulunan her yerde bu hazırlığın içindeydi" (124).

Hazırlığa katkının ötesinde 22.6.1920 Yunan saldırısı, İngiltere ile birlikte yürütülmüştü. Gemlik, Mudanya gibi Marmara denizi kıyı kasabalarının alınması İngiliz-Yunan güçlerinin ortak hareketiyle olmuştu. Prof. Toynbee Gemlik'teki Türkler'le konuşmalarını ve gözlemlerini şöyle anlatır:

"Gemlik, Yunan birlikleriyle işbirliği yapan İngiliz donanmasınca alınmıştı. Halen Yunan kıyımını egemen olduğu bölgedeki Yunan Genel Komutanlığı Tümen Kâargâhı yapılarını daha önce biz kullanıyorduk. Duvarlarda İngilizce yazılmış uyarı yazıları hâlâ okunabilir durumdaydı. (Rum kıyımına uğrayan) Kuzeydeki köylerin yazgısını paylaşmayı hergün bekleyen Ömer Bey köyünde, bize söylediler ki, İngiliz deniz güçleri ayrılmadan önce, köydeki bütün silahları toplamışlardı. Köylüler, eğer bilseydik ki silahları toplayan İngilizler birkaç hafta sonra çekilecekler ve bizi Yunan işgaline bırakacaklar, böylece biz ulusal düşmanın karşısında silahsız olarak onun acımasına kalacağız, bu durumda daha başından döğüşürdük" (125).

(123) L. George; "Yunan ordusunda İngiliz subayları vardır ve bunlar Yunan ordularını çok beğeniyorlar". Aynı toplantıda "silahsızlandırılmış olan bütün Yunan bölgelerinin derhal silahlandırılıp Mareşal Foch'un buyruğuna verilmesi..." biçiminde konuşuyordu. Bkz: *Ulubelen*, s: 235.

(124) Aktaran Avcioğlu (1974), I/167.

(125) Aktaran Avcioğlu (1974), I/168.

Toynbee'nin açıklamalarında görüldüğü gibi, ilçenin işgali birlikte kararlaştırılmış. Belli bir plan içerisinde, İngiliz ve Yunan kara ve deniz güçleri ortak hareket etmişlerdi. Bir Yunan tümeni, İngiliz deniz gücünden yararlanarak, İngiliz topraklarının koruyuculuğunda İzmit'te karaya çıkmış ve İngiliz komutanlığının buyruğuna girmişti. İki İngiliz zırhlısının katıldığı bir İngiliz - Yunan karma deniz gücünce desteklenen bir başka Yunan birliği, Tekirdağ ve Edirne'yi de içeren bütün Doğu Trakya'yı almıştı. Bu durum İngiltere'yle Türkiye'nin bizzat karşılıklı savaş içerisinde olduğunu gösterir. Dahası bu durum İngiliz yetkililerinin yazdığı mektuplardan da anlaşılır. Örneğin, İstanbul'daki İngiltere Yüksek Komiseri Amiral de Robeck, Haziran 1920'de L. Curzon'a yazdığı mektubunda, "biz halen Türkiye ile savaşmaktayız. Barış antlaşmasının (Sevr) bütün Türkler'i bir araya getirdiğini görerek, yeni bir savaşa devam edecek miyiz?" biçiminde yazması anlamlıdır (126).

Yunanistan'daki yönetim değişikliği (Venizelos'un yıkılıp yerini Kostantin'in alması) özde pek olumlu bir değişiklik getirmedir. Kral Kostantin'in birliklerine gönderdiği bildirilerde hâlâ, "Anadolu'daki Müttefik Güçler" deyimini yer alıyordu. İngiltere'nin hizmetlerinde Türkiye'yi dize getirmek için Venizelos'tan daha çabalıydı. Dahası Türk - Yunan savaşı, bir Türk - İngiliz savaşı olarak sürdürüldü.

Batı Anadolu'da ordulu ve meclisli, başkenti İzmir, sınırları Bursa ve Marmara'ya dek uzanan **"İyonya Devleti"** tasarısının arkasında İngiliz - Yunan birlikteliği vardı. Bu tasarıdaki amaç Ankara Hükümetini devirmek ve Anadolu'yu Kemalcilerden temizlemektir. 30.07.1922 yılında "İyonya Devleti"nin kurulduğunu Yunan yetkilisi

(126) Aktaran Avcioğlu (1974), I/169.

resmen açıkladı. L. George Avam Kamarasındaki konuşmasında (4. 8. 1922) açıkça desteklediğini söyledi. Ona göre, "Ne olursa olsun, Anadolu'nun bu bölgesindeki (Batı) azınlıkları (Hristiyanları) etken bir biçimde korumak gerekmektedir. (...) Koruma, bu belli bölgedeki hükümetin anayasası biçiminde ve etkisinde, yeterli bir koruma olmalıdır" (127).

Görüldüğü gibi L. George, Batı Anadolu'da kurulacak "İyonya Devleti"nin açıkça hükümet ve anayasasından söz ediyordu. Böylece bu tasarının arkasında olduklarını belgelemiş oluyorlardı. Hatta İstanbul'un bile Yunanistan'a verilmesini düşünmüşlerdi. Yunanistan bu nedenle oldukça umuda kapıldı. İzmir'de denize döküldükleri ana dek, İngilizler'in gelip kendilerini kurtaracaklarına inanıyorlardı.

Emperyalist güçler ekonomisi çökmüş, bütçesi açık veren Yunan kuklalarını paraca da destekliyorlardı. İngiltere aracılık ederek Kanada'dan Yunanistan'a beş milyon İngiliz lirası aldı. İngiltere ve Fransa da on'ar milyon İngiliz lirası vermek için anlaştılar. Bu iki devlet başlangıçta hemen 6, 5 milyon lira verdiler. 1914 - 20 arası İngiltere'nin Yunanistan'a yardımı 16 milyon sterlini aşmıştı (128).

Zaten Yunanlılar arkalarındaki emperyalizmi gizlemiyorlardı. Onların askeri, silahı ve parasıyla, onların isteği doğrultusunda savaştıklarını açıkça söylüyorlardı. Venizelos'un Lozan'daki açıklamaları konuyu belgeler niteliktedir, umarım. Şöyle diyor:

"Yunan ordusunun İzmir'e kendi isteğiyle değil, Anlaşıkların (Müttefiklerin) çağırısı üzerine; Yunanistan'ın,

(127) Avcıoğlu (1974), I/187; Baki Öz - Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İçyüzü, Can yay. İst. 1995, 2. baskı, s: 150 v.d.

(128) Selek, s: 410.

kendi özel çıkarları için değil, bütün Anlaşıkların çıkarları için çıkartılmış olduğu (...), Yunanistan'ın İzmir'i alması ve Küçük Asya'da askersel hareket izlemesi kendi adına değildir. Bunlar Anlaşıkların ortak çıkarları için olmuştur" (129).

g) Emperyalistler Arasındaki Çelişki ve Türkiye'nin Tutumu:

Emperyalizme karşı savaşı Türkiye biran önce barışa ulaşılmasından yanaydı. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Bunları şöyle sıralıyabiliriz: 1) Türkiye I. Dünya Savaşı'ndan çıktıktan hemen sonra Kurtuluş Savaşına girmişti. Askerdeki yılgınlık göze alınacak bir neden olduğu gibi, sürekli savaş ekonomisi içinde yaşıyordu. Üretim düşüklüğü, bütçe açıkları, parasızlık, silah ve araç - gereçsizlik vardı. Biran önce bu yoklukların önüne geçilmesi gerekiyordu. Bu da savaşın bitirilip, barış dönemine geçilmesiyle olanak bulacaktı. 2) Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki zorunlu yakınlaşma, Atatürk ve Atatürkçü kadronun isteyemeyeceği doğrultuda geliyordu. Sovyet rejimine karşı sınırlı tutum takınma içerisindeydiler. İçteki gelişmeler de Ankara Hükümeti için düşündürücüydü. Savaşın uzaması durumunda kimi kesimlerin siyasal hareketleri güçlenebilirdi. Anti - emperyalist savaş içerisinde bilinçlenen ve örgütlenme olanağı bulan yoksul kesim silahlarını sınıfsal yönde kullanabilirlerdi. Ankara Hükümeti bu olasılıkları gözönüne alıyordu.

Emperyalistler Türkiye'deki bu tür gelişmelerin farkındaydılar (130). Emperyalistler için en iyisi Türkiye'yi sömürgeleri durumuna getirmektir. Bu nedenle Batılı emperyalistlerde 1920 yılı sonlarına doğru kimi yumuşamalar oldu. Bu yumuşamaların nedenlerini şöyle sıralayabi-

(129) L.B.K., I/3, s: 11.

(130) L. George 3.12.1920'de "Bolşeviklerle ulusçu Türkler arasında bir çıkar ayrılığı yaratmalı" diyor. Ulubelen, s: 238.

liriz:1) Türkiye "tam bağımsızlık" ilkesinde diretiyordu.2) Türkiye'nin emperyalizme başkaldırmasının uzaması, emperyalizme karşı silaha sarılması, dahası emperyalizmi yenmesi öteki sömürgelere örnek olacak, ayaklanmak için cesaret kazanabileceklerdi. Emperyalistler için en doğrusu henüz tam sonuca varılmamışken hareketi yarıdan kesmek, esnekleştirmek, zamana yaymak ve öteki sömürgelerdeki kaynaşmaları başından önlemektir.3) Emperyalizmin en büyük düşmanı olan Sovyet Rusya'nın, emperyalizmin umut bağladığı general Vrangler'i yenmesi.4) Yunanistan'da seçim sonrası emperyalistlerin has adamı Venizelos'un düşmesi, Venizelos ölçüsünde İngilizler'in buyruğunu yerine getiremeyecek olan Kral Kostantin'in başa geçmesi (131).

Emperyalistlerdeki - bu nedenlerden ötürü doğan - yumuşama sonucu, uzlaşma olanakları ortaya çıktı. Sovyetler'e göre, "İtilaf devletlerinin Kemalistlerle ciddi olarak cilveleştigi ve Kemalistler'in belirli bir sağa dönüş yaptıkları" görüldü (132). Bu gelişmeler sonucu Ankara Hükümeti 1921 yılı başlarında Londra Konferansına çağırıldı. Türkiye'nin Batı'yla uzlaşma, Batı'nın yanında olduğunu gösterme, belli ölçülerde Sovyetler'den uzaklaşma siyasası başladı. M. Suphi olayının, Türkiye Halk İştirakiyyun Partisine karşı tutuklamalara girişilmesinin bu döneme rastlaması bu açıdan anlamlıdır.

Emperyalistler arasındaki çelişki ve tutarsızlık her siyasal antlaşmalar döneminde kendini ortaya koymak-

(131) Bu gelişmeler Sovyet Rusya'nın da gözünden kaçmıyordu. 30 Kasım 1920'de Stalin gelişmeyi şöyle değerlendiriyor: "Genel olarak Türkiye ve özellikle Kemalistlere yöneltilmiş olan Sevr Antlaşma dönemi, şüphesiz sona ermektedir; bir yanda Kemalistlerin Anlaşık devletlerine karşı savaşımı ve bu savaşım temeli üzerinde İngiliz sömürgelerinde güçlenen kaynaşma, öte yandan Vrangler'in ezilmesi ve Yunanistan'da Venizelos'un düşmesi, Anlaşık devletlerinin Kemalistlere karşı olan siyasetini önemli ölçüde yumuşatmasını zorunlu kılmıştır". Bkz: Türkiye Üzerine, s: 129.

(132) Türkiye Üzerine, s: 130.

taydı. Birbirlerinden ayrı kendi özel çıkarları peşindeydiler. Bu tutumlarıyla kendi kendilerine dağılacaklarını sezinleyebiliyorlardı. Ne var ki amaçları biraz da olsa kazançlı çıkmaktı. Bu davranışlar içerisinde Londra Konferansına varıldı. Londra Konferansı 27. Şubat. 1921'den 12. Mart. 1921 tarihine dek sürdü. Emperyalistler 26. Ocak. 1921'de İstanbul Hükümetini Londra Konferansına çağırırken, gönderilecek kurul arasında Ankara üyelerinin de bulunmasını istemişlerdi. Ancak dolaylı olarak yapılan bu çağırımı M. Kemal reddetti. 27. Ocak. 1921'de Sadrazam Tefik Paşa durumu Ankara'ya telle bildirdi (133). Atatürk, bir gün sonra Sadrazama çektiği telde "Ulusal iradeye dayanarak, Türkiye'nin alinyazısını eline alan, hukuka uygun ve bağımsız tek egemen güç, Ankara'da sürekli çalışmakta olan Türkiye Büyük Millet Meclisi" (134) olduğunu bildirdi. Böylece M. Kemal Londra'da Türkiye sorunlarının tartışılmasında İstanbul Hükümetinin yetkisi olmadığını, bu yetkinin Ankara Hükümetine ait olduğunu ileri sürüyordu. Sonunda "Kurulumuz İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza aracılığıyla, Konferansa resmi olarak çağırıldı" (135). Türk Delegeler Kurulu Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığında gönderildi. Ankara Hükümetinin Bekir Sami Bey'e verdiği buyruk şuydu: "*Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve ulusun tam bağımsızlığını sağlamak...*" (136).

Fakat Bekir Sami Bey Londra'da İngiliz, Fransız ve İtalyanlar'la resmi olmayan, salt kişisel düşüncelerine dayanarak görüşmeler yaptı ve antlaşmalar onayladı. Emperyalistlere önemli ödünler verdi. Onlarla uzlaştı. İngilizler'le yaptığı antlaşmaya göre; tüm İngiliz ve Türk

(133) Söylev, II/408.

(134) Söylev, II/409.

(135) Söylev, II/424.

(136) Söylev, II/493.

tutsaklar değiştirilecekti. Yanlız Ermeni ve İngiliz tutsaklarına kıyım yapmış tutsaklar bunun dışındaydı. Türk Hükümeti istememesine karşın İngilizler'in kimi Türk tutsaklarını bırakmaları sonucu Türkler de İngiliz tutsaklarını bırakmak zorunda kaldılar.

11. Mart. 1921 günü Fransız Başkanı Briand'la bir antlaşma yapılmıştı. Buna göre iki devlet arasındaki savaşa son verilecekti. Ayrıca Elazığ, Diyarbakır ve Sivas illerinde Fransızlar'a kimi ekonomik ayrıcalık ve Ergani madenlerini işletme hakkı tanınacaktı.

B. Sami Bey 12. Mart. 1921'de de İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile bir antlaşma yaptı. Buna göre, İtalya'nın İzmir ve Trakya'nın Türkiye'ye geri verilmesi yolundaki isteklerimizi Konferansta desteklemesine karşılık; Türkiye ise onlara Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyonkarahisar, Kütahya, Aydın ve Konya'da ekonomik ayrıcalık hakkı verecekti. Ayrıca, bu bölgelerde Türk sermayesinin yapamayacağı girişimlerin İtalyan sermayesine verilmesi ve Ereğli madenlerinin bir İtalyan - Türk ortaklığına bırakılması onanmaktaydı.

Fakat M. Kemal ve Ankara Hükümeti B. Sami Bey'in bu ödünlerini onamadı. M. Kemal karşı çıktı. Kurtuluş Savaşı'nın amacına ters buluyordu. "Hükümetimiz elbette böyle bir sözleşmeyi uygun görüp onaylayamazdı" diyordu (137). Çok geçmeden B. Sami Bey görevinden alınarak yerine Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey atandı.

Emperyalistlerin B. Sami Bey'e onaylattıkları bu antlaşmalar çok önemliydi. Sevr'den sonra aralarında yaptıkları "**Üçlü Antlaşma**" adını verdikleri, Anadolu'da etkinlik bölgeleri oluşturma siyasaları böylece geçerlik kazanacaktı. Fakat M. Kemal ve Ankara Hükümetinin karşı çıkışlarıyla istahları kursaklarından kaldı.

(137) Söylev, II/431.

Londra Konferansının Atatürk devrimi açısından önemli bir yanı daha vardı. İstanbul Hükümeti temsilcisi Sadrazam Tevfik Paşa'nın söz sırası kendisine geldiğinde "Türk ulusunun gerçek temsilcisinin TBMM'nin başdelegesi olduğu"nu açıklaması ve sözü B. Sami Bey'e bırakması Atatürk devrimi için önemli bir kazançtı. İstanbul, "eşkiyalar" olarak nitelediği Ankara Hükümetinin varlığını artık kabul etmiş oluyordu. Türk ulusunun sözcüsü ve Hükümeti emperyalistler önünde belirlenmiş oluyordu, böylece.

Ankara Hükümetine Londra Konferansında temsil hakkının verilmesi, bu hareketin meşruluk kazanması, emperyalist devletler ve İstanbul Hükümetince tanınması demektir. Londra Konferansı -nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın- Ankara Hükümetine meşruluğun yolunu açtı.

I - İngiltere - Fransa Arasındaki Çelişki:

Türkiye'nin karşısındaki emperyalist güçler arasında en etkin rol oynayan İngiltere'ydi. Küçükasya, Ortadoğu ve Güneyasya'da İtalya ile Fransa ikinci planda bir rol oynuyorlardı. Çünkü Fransa'nın topraklarının önemli bir kısmı Almanlarca alınmıştı. Fransa için güncel olan anavatanın kurtarılmasıydı. Sömürge edinme siyasası onlar için ikinci planda kalıyordu. Ayrıca Türkiye'nin ayakta kalması Fransa'nın yararınaydı. Şöyle ki Fransa Ortadoğu'da etkin sömürge edinme savaşı veremiyordu. Etkinlik İngiltere'nin elindeydi. İngiltere'nin almak istediği yerlerde Fransa'nın da gözü vardı. Bu nedenle İngiltere'nin çabasını kabullenemiyordu.

Ayrıca, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'in verimli topraklarına Yunanistan'ın sahip olması İngiltere'nin yararınaydı. Bu toprakların Yunanlılar'a kazanılmasında İngiltere'nin önemli payı olduğundan, önemli ölçüde ayrıcalıkları da olacaktı. Fakat Fransa için bu olanak söz konusu değildi.

Fransız ve İngiliz sömürgeleri arasında önemli nitelik farkı vardı. İngiliz sömürgeleri genellikle Ortadoğu'da, Fransız sömürgeleriye Kuzey Afrika'da toplanıyorlardı. İngiliz sömürgeleri daha uyanık, ulusal duyguların uyanmasına daha yakındı. Fransız sömürgelerinde yaşayan müslüman halk daha bilinçsizdi. Bu nedenle Türkiye'nin bağımsız devlet olması İngiliz sömürgelerini bağımsız olmaları yolunda etkileyip ayaklandırılabildi. Dolayısıyla İngiltere işi sıkı tutuyor, Türkiye'nin bağımsız olmasını engellemeye çalışıyordu. Sömürge halkların bağımsızlık ayaklanmalarını boğmak için, Türkiye'ye bağımsız olma hakkı tanımıyordu. Fransa'nın elindeki sömürgelerde bağımsız olma isteği zayıf olasılıktı. Bu nedenle Fransa böyle bir ivediliğe başvurmuyor, kendi birincil önemde olan (anavatanını kurtarmak gibi) sorunlarını çözmeye çalışıyordu.

İşin içinde Avrupa'daki denge sorunu da vardı. Alman donanması parçalandığından, İngiltere için bir Alman korkusu yoktu. Öte yandan, Almanya'nın yenik ve güçsüz olması Kara Avrupa'sında Fransa'nın egemenliğini getirecekti. Bu nedenle İngiltere devreye girdi. Fransa'ya güçlük çıkararak yenik olan Almanya'nın yanında yer aldı. Çünkü savaştan önce Almanya, İngiltere için açık pazardı. Savaş sonrası bu durum daha da gelişme göstermekteydi.

Bu nedenlerden ötürü Fransa İngiltere'den koptu. Güney Anadolu'da Türkler'le yapılan savaş, Fransa'ya birşey kazandırmadığı gibi, İngiltere'nin işine yarıyordu. Gittikçe egemenliğindeki Araplar da ayaklanmaktaydılar. Bunları bastırmak için askersel güçlere gerek vardı. Türk cephesinde ağır kayıplar vermesi yararına olmayacaktı. İslâm dünyasındaki saygınlığı da gittikçe sarsılıyordu. Dolayısıyla Türk cephesinden güçlerini çekerek, güdümü altında olan Arap cephesini güçlendirmesi gerekiyordu.

Türkler de gittikçe güçlerini ortaya koyuyorlardı. I. ve II. İnönü Savaşlarındaki başarıları küçümsenemezdi. Sakarya Savaşı başarılmıştı. Bu gelişmeler oldukça Fransızlar'ı umutsuzluğa düşürdü ve Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından tam 37 gün sonra 20. Ekim. 1921'de Ankara Antlaşması onaylanarak Fransızlar Türkler'in yakasını bıraktılar (138).

Bu antlaşma gereği Türkler'in Fransızlar'la savaş durumu kesinlikle sona eriyor, Türkiye - Suriye sınırı çiziliyor ve Fransa Güney Anadolu'dan çekiliyordu. İşin olumlu yanı düşman cephesi daralmış, güneyde Fransızlar'a karşı kullanılan güçler batıya, Yunanlılar'a karşı kullanmak için aktarılmıştı. Ve Ankara Hükümeti bir Batı devletince tanınmış oluyordu.

Olumsuz yanları da vardı, bu gelişmenin. Emperyalizm izini bırakmada ayrılmamıştı. Hatay bölgesi özerk oluyordu (mad. 7). Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat Demiryolu parçasının işletme ayrıcalığı Türkiye'ce Fransız Hükümetinin göstereceği bir Fransız'a veriliyordu (mad. 10). Türk delegesi Yusuf Kemal (Tengirşek) ekonomik ayrıcalık verici bu bölümlerin altını onayladı. Harşit vadisinde bulunan demir, krom, gümüş madenleri ayrıcalığının 99 yıl süre, % 50'ye dek Türk sermayesi ile, Türk yasalarına göre kurulmuş bir ortaklıkça, Antlaşmanın onayından itibaren beş yılda tamamlamak zorunluluğunda olan bir Fransız grubuna verebileceğini bildirmeye yetkili olduğunu açıkladı. Madenler, demiryolları, limanlar ve nehirlerle ait ayrıcalıkları Türkler'in hoşnutlukla karşıladıklarını, teknik okulların hazırlanmasında Fransız öğretmenlerinden yararlanmak istendiğini belirtti (139).

(138) Geniş yorumlar için bkz: Selek, s: 444 v.d.; Mumcu, s: 76 v.d.; Sonyel (1973), I/193 v.d.; Gönübol - Sar, s: 29 v.d.; Armaoğlu, s: 634 v.d.; Faruk Sönmezoğlu - "Milli Mücadele ve Dış Dünya", T.C.T. Ans. V/1191 v.d.

(139) Ankara Antlaşması için bkz.; s: 101 v.d.; Gönübol - Sar, s: 29 v.d. Antlaşma metni için bkz: Atatürk'ün Milli Dış Politikası, I/587 v.d.

Duruma bakıldığında ayrıcalıklar (kapitülasyon) konusunda oldukça direten Franklen Buyon, birşeyler ko-parmış. Kimi ayrıcalıklar verilmeden antlaşma yapılamamış. Bunlar *Ankara Hükümetinin, öte deyişle Kemalistlerin Batı'ya bağımsızlık için, koşullar gereği, zaman zaman ödün verdiğini, zaman zaman uzlaştığını gösterir. Ama işbirliği ettiği anlamına gelmez.*

II - İtalya'nın İç Sorunları ve Bağlaşıklarıyla Olan Çelişkileri:

İtalya'nın emperyalist devletler arasında ayrı bir konumu vardı. Gerek I. Dünya Savaşı sırasında, gerekse Paris Görüşmelerinde ve 29. Temmuz. 1919'da Yunanistan'la yaptığı gizli anlaşmasında isteğine ulaşamadı. Yunanistan'ı desteklemesine karşın, kendisi planladığı yerleri alamadan - Arnavutluk'taki İtalyan ordusunun güç duruma düşmesi sonucu - geri çekilmek zorunda kaldı. İçten de çelişkileri vardı. Nitti Hükümeti 20. Haziran. 1920'de düşmüş, yerini Gioletti Hükümeti almıştı. Dışişleri Bakanlığına Kont Sforza getirildi. İtalya uluslararası siyasada değişiklikler yaptı. 22. Temmuz. 1920'de Yunanistan'a gönderdiği notayla tek yanlı olarak aralarındaki anlaşmayı bozdu.

Kont Sforza'yla İtalyan dış siyasası gerçekçi bir yola girdi. Bu tutum İngiltere'nin hoşuna gitmiyordu. Yalnız yeni gelişmeler Türkiye için kazançtı.

Kont Sforza uzak görüşlü bir siyaset adamıydı. 1921. yılında sömürgeciliğin geleceği hakkında şunları söylüyordu; "Uluslar artık uyanmaktadır. Umuyorum ki, yirmi yıl sonra Afrikalılar hepimizi dışarı edecekler". Emperyalist bir devlet olarak kendi geleceklerini iyi kestirebiliyordu, Sforza.

Sforza, Bırakışmadan sonra İstanbul'da İtalyan Yüksek Komiseri olarak bulunmuştu. Burada Türkler'e

yandaş bir tutum izledi. İzmir'in alınacağını yirmi gün önceden Türkler'e duyurdu. M. Kemal'in evinin aranılmasını önlediği gibi, aranılmaması için belge de vermişti. Dahası kimi araçlar yoluyla M. Kemal'le gizli görüşmüşlerdi de. Anadolu'ya adam kaçıрма işlerinde Türkler'e yardımcı da olmuşlardı.

Türkiye'deki İtalyan işgali ötekilerle ölçülmez biçimde yumuşak oldu. İtalyanlar Türkler'i hoş tutmak, öteki emperyalistlerden ayrı olduklarını sezdirerek, Türkler'i kazanmaya çalışıyorlardı. Böyle davranmalarının kendilerine göre nedenleri vardı. Çünkü; 1) Batı Anadolu'da Yunanlılar'ın girdikleri yerlerde İtalyanlar'ın gözü vardı. Yunanlılar'ın buraları almalarını kabullenemiyorlardı. 2) İngiliz - Fransız emperyalizminin Yunanlılar'ın arkasında olması İtalyanlar'ın işine gelmiyordu. Bu blokta çatlaklık yaratarak, uğraşlarını boşa çıkarmak İtalya'nın çıkarları gereği idi. 3) Anadolu'nun Yunanlılar'ca alınması İtalya'nın ekonomik çıkarlarının suya düşmesi demekti. 4) Paylaşım planlarında Yunanlılar Türkiye toprakları üzerinde yararlanma olanağı bulmalarına karşın, İtalyanlar bu olanağı bulamamışlardı. 5) Gizli antlaşmalarda İzmir İtalya'ya verilmesine karşın, sonradan Yunanistan'a uygun görülmüş, dahası Yunanlılar'a işgal ettirilmişti.

Bu nedenlerle İtalya gizlice Türkiye'ye yardım ediyor, emperyalistlerin uğraşlarını baltalıyordu. Kendi ekonomik çıkarlarını koruyabilmek için Türkler'in Yunanlılar'a karşı savaşımını kolaylaştırıyordu. Gerçekten de İtalyan işgal bölgesinde, ulusal güçler kolaylıkla örgütlenbilirdi. Hatta İtalyanlar'dan özendirme ve yardım dahi gördüler. İtalyanlar sürekli olarak Türkler'e çeşitli alanlarda yardım ediyor (para veriyor, okul, dispanser açıyor, çadır, yiyecek veriyor, yol yapıyor), kendisini sevdirmeye çalışıyor, bunun yanısıra oldukça Yunan - İngiliz düşmanlığı aşılıyordu. Böylece "İtalyan - Fransız çıkar birliği

Yunan - İngiliz ortaklığının karşısına dikilmiş" oluyordu (140).

İtalya bağlaşıklarına karşı açıkça Türkiye'yi destekleme çabası içerisindeydi. Londra Görüşmelerine Türk kurulunun çağrılmasını Kont Sforza sağladığı gibi, 10. Ocak 1921'de Roma'da Yunan Başbakanına "Yunanistan'ın savlarında büyük ölçüde vazgeçmesi gerekir. Çünkü, büyük devletlerden hiçbirisi Türkiye'ye barışı kabul ettirecek bir güçte değildir", diyerek Türkiye'yi savunmaktaydı. Bu çabaları Türkiye'yi Yunan - İngiliz ortaklığına kaptırma kaygısından doğuyordu.

İtalya'nın emperyalist emellerinden cayarak, Anadolu'da askerini çekmesindeki nedenler arasında, İtalya'daki iç kargaşalıkların payı büyüktü. Kurtuluş Savaşı döneminde İtalya iki seçim, dört hükümet değişikliği geçirdi. Faşist ve sosyalist hareketler en şiddetli dönemini yaşıyordu. Bu nedenlerden ötürü İtalya emperyalist emellerinden cayarak, iç çelişkilerini gidermek için ülkesine çekildi. Böylece Haziran 1921'den itibaren Antalya bölgesindeki güçlerini çekmeye başladı (141).

* * *

Kemalist devrim böylece en zor dönemini geçirmiş oldu. Kimileri karşıtını savunsalar bile; *Ankara Hükümeti hiçbir zaman emperyalizme teslim olmadı, Anlaşık devletlerin cephesine geçmedi. Emperyalizmin çelişkilerinden yararlanmasını bildi. Asıl saldırgan İngiltere'yi dışladı. Fransa ve İtalya'yı da etkisiz ve yansız kılmayı becerdi. Emperyalist devletler en kesin darbeyi zaten Sakarya utkusuyla yediler. Birlikte olan hareketleri suya düştü. Zaten İtalya ve Fransa savaşın sürmesi duru-*

(140) Mumcu, s: 77.

(141) İtalya'nın tutumu hakkında geniş bilgi için bkz: Selek, s: 449 v.d.; Söylev, II/408-424, 431 v.d.; Gönübol - Sar, s: 23 v.d.; Armaoğlu, s: 634 v.d.; Goloğlu (1971), s: 183 v.d.; Avcıoğlu (1974), I/384.

munda Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya daha da yakınlaşacağından korkuyorlardı. Kemalist devrim de tüm seçenekleri gözönüne alıp, yararlanmaya çalıştı. Tüm bunlar olurken kentsoylu (burjuvazi) doğası gereği emperyalizme ödün ve ayrıcalıklar verdi. Ne var ki bunlar, Kemalist Hükümetin işbirlikçi olduğunu, Kurtuluş Savaşının emperyalizme karşı olmadığını getirmez. Burada zaman zaman ödün verme, uzlaşma ve ulusal kentsoyluluğun tutarsızlığı sözkonusudur. Bunların yanı sıra Kurtuluş Savaşı bir anti - emperyalist savaştır, halkımızın tarihinin en şanlı sayfasıdır. Kurtuluş Savaşı'nda sonraki Türkiye tarihi, ülkemizin geleceğini belirleyen, o çapta büyük bir savaşı henüz daha yazmamıştır. Kurtuluş Savaşı'yla emperyalizmin halkaları kopmuştur. Türkiye siyasal bağımsızlığına ulaşmıştır. Kurtuluş Savaşı'yla kazanılan bu sonuçlar küçümsenemez. Türk toplumsal yapısında önemli değişiklikler yaratmıştır. Özünde ulusal kentsoyluluğun önderliğinde emperyalizme karşı kazanılan bir zaferdir.

h) Kurtuluş Savaşı'nda Parasal ve Askersel Dış Yardımlar:

Kurtuluş Savaşı yapılırken, Türkiye'deki devrime destek amacıyla dost ve emperyalizme karşı ülkelerden yardımlar geldi. Türkiye'nin bu acılı ve yoksul anında en büyük destek Sovyet Rusya'ca yapıldı. Askersel araç - gereç, silah ve para olarak yapılan bu yardım Türk devrimine ek destek değil, temel destek oldu. Birçok kaynakların çelişik verdikleri bu yardımları şöyle toplamak mümkün

ÇİZELGE: XIII. Ulusal Kurtuluş döneminde dış devletlerin parasal yardımı

<u>Ülke</u>	<u>Tarih</u>	<u>Para</u>
Hindistan	1922	300.000 TL (I) veya 500 -

		600.000 TL (II) veya 200.000 Sterlin (III)
Mısır (A. Hilmi Pş.)	1924	900.000 TL (IV)
A.B.D.'deki Türkler	1920'ler	1.000.000 TL dolayında (V)
Sovyet Rusya	8.1920	(Halil Paşa'nın getirdiği) 100.000 altın Osmanlı li- rası karşılığı külçe altın.
	9.1920	(Y. Kemal'in getirdiği) 1.000.000 altın ruble
	4.1921	(Y. Kemal'in getirdiği) 4.000.000 altın ruble
	5.6.1921	(Almanya'dan silah alımı için) 1.400.000 altın ruble
	12.1921	(Frunze'nin getirdiği) 1.100.000 altın ruble
	5.1922	3.500.000 altın ruble 11.000.000 altın ruble
	9.1920	(Erzurum'da teslim edildi) 200,6 külçe altın
	Genel Toplam	80.000.000 kağıt TL (VI)

Kaynak: (I) Selek, s: 136 v.d.; (II) Cem, s: 247; (III) M. Kemal Öke - "Hilafet Meselesi", Nisan, 1937, Tercüman; (IV) Cem, s: 247; Sabiha Sertel - Roman Gibi, s: 59; (VI), Yerasimos - Türk-Sovyet İlişkileri, s: 630; Aydemir (1971), II/429; Armaoğlu, s: 630; A. K. Meram - Türk-Rus İlişkileri Tarihi, s: 258, 264 v.d.

ÇİZELGE: XIV. Sovyetler Birliği'nin Yaptığı Silah, Cephane ve Malzama Yardımı 1920 - 1922

Anadolu Liman-
larına Varış

<u>Tarihi</u>	<u>Cinsi</u>	<u>Kaynağı</u>	<u>Sayısı</u>
21.9 - 15.10.20	Tüfek	İngiliz	2.815
15.10 - 4.11.20	"	"	625
16.12.20	"	"	345

Ocak 1921	"	"	198
7 - 25.6.21	"	"	4.013
25.7. - 5.10.21	"	"	3.562
26.10.21 - 14.6.22	"	"	472
			12.030
16.12.20	"	Avusturya	93
20.6. - 24.7.21	"	"	9.049
26.10.21 - 14.6.22	"	"	2.710
			11.582
22 - 30.5.21	"	Rus	11.920
7.6.21	"	Alman	902
25.7.21	"	"	471
26.10.21 - 14.6.22	"	"	4.022
			5.395
26.10.21 - 14.6.22	"	Fransız	529
26.10.21 - 14.6.22	"	Japon	279
26.10.21 - 14.6.22	"	Osmanlı	1.703
		Belçika	293
25.7.21 - 5.10.21	"	Çeşitli	892
5.1.22	"	"	288
			1.180
		Toplam :	45.181
22 - 30.5.21	Süngü	Rus	9.520
21.9. - 15.10.20	Piyade cep.	İngiliz	1.885 sandık
16.10 - 4.11.20	" "	"	1.576 sandık
16.12.20	" "	"	410
Ocak 21	" "	"	43 "
25.7. - 5.10.21	" "	"	5.803 "
			9.717 "
22 - 26.5.21	" "	Rus	9.062

19.8 - 4.10.21	"	"	"	4.497	"
19.10.21 - 12.5.22	"	"	"	283	"

13.842 "

16.10 - 4.11.20	"	"	Alman	59	"
4.4.21	"	"	"	1.392	"
2.4.21	"	"	Alman,		
			Avusturya	2.500	"
19.8. - 4.10.21	"	"	Alman	371	"
26.6 - 16.7.21	"	"	"	842	"
19.8 - 4.10.21	"	"	Avusturya	1.691	"
5.1.22	"	"	"	479	"
2.4.22	"	"	"	325	"
19.10.21 - 12.5.22	"	"	"	2.951	"
22.5 - 6.7.21	"	"	Avusturya,		
			Fransız	6.564	"
19.8 - 4.10.21	"	"	Fransız,		
			Belçika	401	"
2.4.22	"	"	Belçika	20	"
19.10.21 - 12.5.22	"	"	Osmanlı	2.185	"
19.10.21 - 12.5.22			Mavzer cep.	8.383	"
19.10.21 - 12.5.22			Manevra Mermisi	717	"
1.12.21			Mermi kovani Rus	48	"
1.12.21			Mermi kapsülü	8	"
1.12.21			Mermi çekirdeği	104	"

Toplam: 52.599 "

4.11.20			Makinalı tüfek hafif "Levis"	20
19 - 20.8.21	"	"	"	28
7 - 24.6.21	"	"	"	93
19 - 20.8.21	"	"	"Şuşe"	60
19 - 20.8.21	"	"	Avusturya	1

23.10.21	"	"	"	"	9
11.5 - 7.6.21	"	"	ağır	"	99

Toplam: 310

26.5.21	Ağır Mk. tf.			1.123 sandık
	cephanesi			
Ocak 1921	120 mm.lik tp	Fransız		2
8.2.21	Sahra topu	İngiliz		2
3 - 17.8.21	"	"	"	36
4.4.21	"	"	"	
	88 mm.lik	"		4
28 - 30.6.21	Top	"		18
5.1 - 25.4.22	Top	"		32
3 - 17.8.21	Sahil topu	Rus		2

Toplam: 96

Ocak 1921	120 mm.lik			
	top mermisi			902
Ocak 1921	120 mm.lik			
	top mermisi	Fransız		99
8.2.21	Sahra topu	İngiliz		1.296
5.4.21	Top mermisi	Rus		2.544
2.6 - 17.7.21	75 mm.lik			
	top mermisi			20.481
16 - 19.7.21	75 mm.lik			
	top mermisi	Rus		18.020
26.6 - 22.7.21	88 mm.lik top			
	mermisi	İngiliz		9.794
2.8 - 10.9.21	88 mm.lik top			
	mermisi	"		36.146
30.5 - 11.7.21	105 mm.lik obüs			9.175
2.8-10.9.21	120 mm. lik top			
	mermisi	Fransız		1.946

2.8 - 10.9.21	Sahra ve dağ tp. m. si	Rus	24.103
2.8 - 10.9.21	75 mm.lik top mermisi	Avusturya	248
5.1.22	Sahil topu mermisi	Rus	500
5.1.22	105 mm.lik obüs		1.960
5.1.22	Top mermisi	Avusturya	235
5.1.22	Top mermisi	Fransız	6.402
15.10.21 - 23.5.22	75 mm.lik top mermisi	Fransız	7.242
15.10.21 - 23.5.22	120 mm.lik top mermisi	"	1.131
15.10.21 - 23.5.22	105'lik obüs	"	7.083
15.10.21 - 23.5.22	Dağ topu mer. "Erhart"		8.686
15.10.21 - 23.5.22	Dağ topu mer.	"	8.706
15.10.21 - 23.5.22	Sahra Topu mer. Osmanlı		211

Toplam: 166.910

5.1.22	105'lik obüs hartucu	Rus	1.143
5.1.22	Top mermisi hartucu	Avusturya	55
5.1.22	Top kaması	"	11
5.1.22	Top nişangahı	"	11
5.1.22	Top nişangahı	Japonya	11
19.2.22	Top hartucu	Fransız	5.410
1.1.22 - 14.3.22	Top hartucu	"	9.103
5.1.22	Top kaması	Japon	11
4.4.22	Top kapsülü	"	150
Ocak 1921	Bomba	Rus	200
25.7.21	Bomba	"	123 sandık
5.1.22	Mayın	"	200
25.4.44	Mayın	"	150

8.2.21	Dikenli tel	"	500 kangal
5.4.21	Cephane arabası	"	2
5.4.21	Uçak motoru	"	3
16.7.21	Süvari kılıcı	"	60
24.9.21	Deniz		
	motorganbotu	"	1
10.9.21	Gaz maskesi	"	19.359
12.2.22	Piyade mermi fabrikası		
	aletleri	"	18 sandık
1.12.21	Dumansız barut	"	10 "
1.12.21	Ham pamuk	"	20 çuval
22.2.22	Telsiz telgraf		
	istasyonu	"	2
5.1.22	Dürbün	"	4
4.4.22	Aydınlatma		
	tabancası	"	22
4.4.22	Aydınlatma		
	mermisi	"	351
Ocak 1921	Çeşitli ilaç	"	10 sardık
Ocak 1921	Yatak çarşafı	"	3.692
Ocak 1921	Yastık kılıfı	"	3.761
Ocak 1921	Don	"	3.440
Ocak 1921	Gömlek	"	3.496

Kaynak: Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler, C: VII, Tablo: 8 ve s: 313-320; S. Yerasimos - Türk - Sovyet ilişkileri, s: 631 v.d.; Ergil, s: 416 v.d.

Sovyetler Birliği'nin bu para ve savaş gereci yardımı oldukça işimize yaradı. Küçümsenemeyecek ölçüde büyük bir yardımdı. Sovyet Rusya'dan gelen bu yardım hem 1920, hem de 1921 yılı bütçesinden (79,160,058 TL) çoktu. Ayrıca 1920 ve 1921 yılı bütçelerinde ulusal savunma için ayrılan para (27,576,039+54,160.058) kaddı.

Sovyetler'in silah yardımı da küçümsenemez. Sovyetler'den alınan piyade tüfekleri Ulusal Kurtuluş Savaşı boyunca sağlanan tüm tüfeklerin 1/4'den çoktu. Piyade mermilerinin yarısından çoğu Sovyetler'den gelmişti. Ağır silahlar da öyle. Makineli Tüfeklerin 1/4'ü, topların 1/3'ünü yine bu dost ülke göndermişti. Avrupa'dan alınan savaş gerecinin karşılığı da Sovyetler'in gönderdiği para ile karşılanmıştı.

Gerçi bir takım araştırmacı ve yazarlar Sovyet yardımını bir "efsane" olarak niteler ve altında "Çapanoğlu" ararlarsa da (142) yardımın yapıldığı kesindir, belgelerle ortaya konmuştur. Yadsınması olanak dışıdır.

Sovyetler Birliği Türk devriminin niteliğini, sosyalist olmadığını biliyordu (143). Onların yardımlarındaki temel amaç; Türkiye'nin emperyalizme karşı savaş veriş ve Sovyetler'in güneylerinde gelecek tehlikeye özveriyle ve dirençle karşı durabilecek bir devletin kurulmakta oluşuydu.

* * *

Atatürk, Türk devrimine her türlü olanaksızlıklar ve kötü koşullar içerisinde başladı. Devrimin başarıya ulaşmaması için hemen hemen her neden vardı. Fakat M. Kemal gibi bir taktik dahisi; çelişen çıkarları değerlendirmesini bilmiş, koşulların gerektirdiği ödünleri vermekten kaçınmamış, bir bakıma siyasa oyunlarıyla feodal çevreleri dahi yanına toplayabilmiş, davanın "yabancıların elindeki zavallı halifeyi kurtarmak olduğunu" tutucu çevresine inandırabilmişti. Toplumdaki her kesimde, her bölgede, her mezhepte destek toplayabilmişti. Dış siyasa ustaca yürütülmüş, emperyalistlerin kendi aralarındaki çelişkilerden yararlanılmış, İngiliz emperyalizmi yalnız bi-

(142) Prof. Tarık Zafer Tunaya - Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, s: 59, 85.

(143) S. İ. Aralov - Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, s: 37 v.d.

raktirılmıştı. Ulusal savaşının hemen hemen tek dış yardım kaynağı Sovyet Rusya'yla ilişkiler ustaca yürütülmüş, hoş gidecek kimi diplomatik ve politik sözler edilmiş, komünist edebiyatı yapılmış, düzmece komünist partileri kurulmuş, fakat Sovyet modelinin etkisinden de özenle kaçınılmıştı.

Sonradan hilafeti kaldıracak bir eylemin "halifeyi kurtarmak" gerekçesiyle yola çıkması; toplumsal koşullar oluşmadan "cumhuriyet" sözünü dahi ağzına almayışı; "amacımız her köşe başına bir milyon dikmektir" diyecek önderin önceleri "emperyalizmi ve kapitalizmi en büyük düşman" olarak yayması; kadrodakilerin iyi ve kötü yanlarını en iyi biçimde değerlendirerek onlardan oldukça yararlanabilmesi, onları ülusun kurtuluşu doğrultusunda birleştirmesi; karmakarışık meclisleri toplayabilmesi; eşrafa ne zaman sert, ne zaman yumuşak davranılacağını çok iyi ayarlaması; dağılmış bir orduyu düzene sokması; canından bıkmış, inancını ve kendine güvenini yitirmiş halka biraz da olsa ulusçuluğu aşılayabilmesi; en zayıf birliklerle, en güçlü düşmanı savaşta altedecek stratejiyi uygulaması; yani Atatürk'ün bu çok yönlü ustalığı ve siyasal dahiliği Ulusal Savaşının utkuyla sonuçlanmasında en büyük etken olmuştu.

Olayın bir başka yönü şu: Atatürk, emperyalizme karşı savaşı, emperyalizmle heran için uzlaşmaya ve onu dost görmeye hazır kadrolarla yapmıştı. İngilizler'e karşı bir teslimiyet ve uzlaşıcılık, Kurtuluş Savaşı'nın ön plandaki kadrolarında derece derece gözükmekteydi.

III - EKONOMİK "TAM BAĞIMSIZLIK" SÜRECİ:

1) Kurtuluş Savaşında Mali Durum:

M. Kemal taktik ustalığıyla toplumun her kesimini savaşının içine çekebilmişti. Halkın savaşıma katılmasına işgalci emperyalistlerle, durumdan yararlanmak iste-

yen azınlıkların tutumları da neden oldu. Eşraf paraca savaşımlı destekledi. Aydınların ve subayların payı da küçümsenemez. Bilindiğı gibi Kurtuluş Savaşı'nda her 13 ere karşılık 1 subay şehit olmuştu (144). Bu oldukça yüksek bir orandı. Bununla birlikte birçok aydın ve subay M. Kemal'in zorlamaları, oldu - bittileri üzerine savaşıma katılmışlardı. Aralarında hilafetçiler, güdümcüler, burnunun ucunu görmeyen paşalar, Tanzimat Batıcılığının tipik örnekleri oldukça yoğundu. Ulusal Kurtuluş böylesine her cinsten bir kadroyla başlamış ve yürütölmüştü.

İşin kötü yanı M. Kemal'in Kurtuluş Savaşına parasızlık içerisinde başlamasıydı. Bu savaşım Türkler'e 147 milyon liraya mal oldu. Bu giderin karşılanması için birçok yollara başvuruldu. Bütçeden ayrılan paralar, bağışlar ve dış yardımlarla bu savaşın mali giderleri karşılandı.

ÇİZELGE: XV. Kurtuluş Savaşı'nın maloluşu

Gelirin Türü	Milyon Lira	%
Bütçeden ayrılan	94	63,9
Bütçe dışı kaynaklar	10	6,8
Öteki kaynaklar ve elkoymalar	23	15,7
Bağışlar	7	4,8
Sovyetler Birliği yardımı	13	8,8
	147	100,0

Kaynak: V. Eldem - Seminer, s: 404.

Kurtuluş Savaşı bozuk bir ekonomiyle başladı. Ekonominin her sahası iflas etmişti. Bir borçlu ülke konumundaydık. Duyunu Umumiye (Genel Borçlar) ülkeyi dışa tutsak kılmıştı. Cumhuriyet, Duyunu Umumiye'nin 86 milyon altın liralık dış borcunu yükledi. Tüm ekonomik eklentileriyle bu borç 107,528,463 altın lira ediyordu.

(144) Cem, s: 239.

1930'dan sonra ödenmesine başlanan bu borç ancak 1954'de bitebilecektir (145).

Başındanberi bütçe açık veriyordu. Zaten savaş ekonomisi içerisinde olan, ayrıca yıllarca yarı - sömürge durumuna getirilen bir ülkenin bütçesinin denk olması düşünülemez. Gerçi 1920/21 bütçesi gelirleri son Osmanlı bütçesine göre % 20 artış göstermişti ama, savaş içerisinde olunması nedeniyle gider de oldukça artmıştı. Zaten 1920/21 bütçesi de TBMM'de zamanında onaylanmadığından kamu hizmetleri durmuştu (146).

Ticaret açığı da aynı kötü koşulları taşıyordu. 1917/18 yılları dış ticareti 1,10, 1918/19 dış ticaretiyse 6,39 milyon Osmanlı lirası açık verdi (147). 1923 yılının dışalımını 144,800,000'ken dışsatımı 84,700,000'dü. 60,100.000 dış ticaret açığı olmuştu (148).

Gerikalmış bir sanayii devralındı. 1922'de irili ufaklı sanayi işyerlerinin sayısı 386'ydı (149).

Kırda feodal ögeler egemendi. Toprağın büyük bir kesimi feodal bey ve toprak ağalarının elindeydi. Bir kısım topraksa küçük parçalar biçiminde kişi mülkiyetindeydi. Kırsal kesim halkı (nüfusun % 70 - 75'i) üzerinde açık feodal ve yarı - feodal sömür uygulanıyordu. "Mültezim" ler yoluyla toplatılan "aşar" vergisi genel bütçe gelirlerinin % 40'ını oluştuyordu. (150)

(145) Cem, s: 240; Yıldız Sertel - Türkiye'de İlerici Akımlar, s: 13; Eldem (1970), s: 259 v.d.; Parvus Efendi - M. Sencer - Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, s: 204; Seyfettin Gürsel - "Osmanlı Dış Borçları", T.C.T. Ans, III/694, 706, 713.

(146) Eldem (1973) - Seminer, s: 402

(147) Eldem (1973), s: 382.

(148) Doç. Necdet Serin - Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası (1975) s: 20.

(149) Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, s: 41; Tefik Çavdar - "Devralınan İktisadi Miras", C.D.T. Ans. IV/1054.

(150) Yıldız Sertel, s: 17.

Ticaret ve sanayi alanında yabancı sermaye ağırlıktaydı. Yerli sermaye dış sermaye ile boy ölçüşecek durumda değildi. Önemli gelir getirici alanlar dış sermayeye kaptırılmıştı. 1923'de Cumhuriyet'in devraldığı 4018 km. lik demiryolunun % 67,5'i Alman, % 98'i Fransız, % 12,7'si İngiliz ortaklarının elindeydi (151). 1914 yılında ülkede ancak yatırılan toplam sermayenin % 15'i Türk, geri kalan % 85'i yabancı uyruklu ve azınlıklardı (152). 1919'da Anadolu'da tüm yabancı sermaye 74,180,000 altın Türk lirasıydı.

Bu saptamalardan görüldüğü gibi Osmanlı Devleti ekonomik ve siyasal bakımdan dışa bağımlı, yarı - sömürge bir ülke. Yatırımıyla, üretimiyle, işletmesiyle, ticaretiyle dış sermayenin tekelinde. Yabancı sermayenin kiskacı durumuna gelmiş. I. Dünya Savaşı sonrası paylaşım ile bu bağımlılık üzerine iyice tuz - biber ekildi. Kurtuluş Savaşı Türkiye'nin bu bağımlılıkta kurtulma savaşıydı. Atatürk siyasa alanında "tam bağımsızlık" ilkesine sarıldığı gibi ekonomik alanda da "tam bağımsızlık" ilkesine sarılmıştı. Şimdi bu kötü koşullar içerisindeki ülkenin ekonomik tam bağımsızlık savaşımını görelim.

Atatürk siyasal ve ekonomik alandaki bağımsızlığın birbirini bütünlediğini ve bunların sağlanması sonucunda tam bağımsızlığa ulaşılacağını savunuyordu. 1 Mart 1922'de Meclis'in III. toplanma yılını açış söylevinde görüşünü şöyle ortaya koyuyordu:

"Bugünkü savaşımımızın amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın tümü ise ancak mali bağımsızlıkla olanaklıdır. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca o devletin tüm yaşam kollarında bağımsızlık felce uğramıştır. Çünkü devletin her yanı güçlü maliye ile yaşar. Mali bağımsızlığın korunması için önkoşul, bütçenin eko-

(151) Yıldız Sertel, s: 13.

(152) Çavdar (1970), s: 115.

nomik yapı ile orantılı ve uygun olmasıdır. Dolayısıyla, devlet yapısını yaşatmak için dışa başvurmaksızın ülkenin gelir kaynaklarıyla yönetimi sağlamak, yol ve önlemlerini bulmak gerek ve olanaklıdır" (153).

2) Dış Borçlar ve Kurtulma Çalışmaları:

Ekonomik ve toplumsal koşullar "ekonomik tam bağımsızlık" sloganının kuramsal düzeyde kalmasına neden oldu. Yabancı sermaye çağrıldığı gibi, dış borçlanma da düşünülüyordu. Doğallıkla Osmanlı uygulamasının verdiği deneyimle akılcı hareket edilmek isteniyordu. Bu kez dışa açılış Türk ekonomisini yönlendirmeyecek, bizzat Türk ekonomisinin denetiminde olacaktır. Bu ilke akılda tutuluyordu.

"Hükümetimizin her uygar devlet gibi dış borçlar sözleşmesi yapmasına gerek vardı. Şu kadar ki borç alınan yabancı paraların, şimdiye dek Babıâli'nin yaptığı biçimde, ödemeye zorunlu değilmişiz gibi, amaçsız harcamaya ve tüketim ile oldukça yüksek borcumuzu arttırarak mali bağımsızlığımızı tehlikeye sokmaya kesinlikle karşıyız. Biz ülkede, bayındırlığı, üretimi ve halka refah sağlayacak, gelir kaynaklarımızı geliştirecek, yararlı borçlara taraftarız" (154) deniyordu.

Dış sermayenin Türkiye'yi kalkındıracağı bekleniyordu. Türkiye'de yeteri kadar çalışacak kesimin olduğu, fakat bunlara çalışma olanağı yaratacak sermayenin olmadığı, dış sermayenin ise bu işi yükleneceği düşünülüyordu.

M. Kemal İzmir İktisat Kongresini açış söylevinde bu düşüncelerini şöyle dile getiriyordu:

"Sanılmasın ki yabancı sermayeye düşmanız; hayır bizim ülkemiz geniştir. Çok emek ve sermayeye gerekim

(153) A.S.D., I/228.

(154) A.S.D., I/229.

var. Yasalarımıza uymak koşuluyla yabancı sermayelere gereken güvenceyi vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye bizim emeğimize katılsın ve bizim ile onlar için yararlı sonuçlar versin" (155).

Yabancı sermaye yanlılığı çok kısa zamanda Atatürk çevresince modalaştı. İzmir İktisat Kongresine katılanlardan birçoğunun savunduklarına bakılırsa, Atatürk'ün kadrosu da yabancı sermaye yanlısıydı. İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt), "Bizim yabancı sermayesine düşman olduğumuzu savunuyorlar. Bunlar tümüyle yalan ve iftiradır. Chester projesiyle ülkemize 400 milyon liralık bir yabancı sermaye girecektir. Ulusumuzun haklarına ve ülkemizin yasalarına uyan herhangi bir yabancı sermayesine düşman olmadığımıza bundan daha güçlü kanıt olabilir mi? Düşman kaynaklarında çıkan bu iftiranın içe ve dışa karşı kesinlikle yalanlanmasını (tekzibini) diliyorum" (156) diyordu. Bunları derken emperyalizmle uzlaşmış olunuyordu. Bağımsızlık savaşının özülle çelişmeydi, bu durum. Emperyalist yabancı sermaye kökünden sökülüp atılamadığından Türk devrimine önderlik eden ulusal kentsoyluluğun üst tabakası, zamanla yabancı sermayenin yanında yer aldı. Onunla uzlaşma olanağı yarattı. Yabancı sermayeyle işbirliği ederek, onların ülkede temsilciliğini (patentliğini) yaptılar. Dönemin zor koşulları ekonomik tam bağımsızlığa ulaşmayı engelledi. Daha savaş yıllarındayken ulusal kentsoyluluğun üst tabakasının yabancı sermayeyle uzlaşması, Atatürkçü kadronun da bu doğrultuda bir siyasa yürütmesi, Türkiye'yi - devrim rüzgârının hızının kesilmesinden sonra - emperyalizmin kucağına düşürdü. Ülke yarı - sömürge konumunu tam olarak atılamadı.

(155) Prof. Gündüz Ökçün - Türkiye İktisat Kongresi (1971), s: 252. Buradaki metinle A.S.D., II/109'daki metin arasında ufak tefek farklar var.

(156) Ökçün (1971), s: 10 v.d. Benzer görüşler için ayrıca s: 16, 263, 265.

Şimdi ekonomik tam bağımsızlık savını gerçekleştiremeyeş olgusunu görelim.

Lozan Antlaşmasının "Bağıtlı Yüksek Yanlar, her biri kendi yönünden, Türkiye'de ayrıcalıkların (kapütölasyon) her bakımdan kaldırılığını kabul ettiklerini bildirirler" (mad. 28) (157) biçiminde formüllediği ayrıcalıkları kaldıran maddesiyle Türkiye tarihler boyu sırtına yüklenen ekonomik yükten ve sömürölmekten antlaşma gereğı kurtuldu. Dış borçlar Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ölkelere göre bölüştürölerek (mad. 46 - 57) (158) Türkiye'nin payına düşen belirlendi. Borcun toplamı ve ödeme biçimi şöyle olacaktı: Osmanlı Devleti'nden doğan yeni devletlerin Osmanlı ölkesinden aldıkları toprakların ortalama yıllık gelirlerinin, İmparatorluğun 1910-12 dönemindeki ortalama yıllık gelirine oranı esas alındı. Bir takım güçlükler nedeniyle alacaklarıyla ilk antlaşmayı 1928'de ancak yapabildi. Antlaşmaya göre Türkiye Osmanlı borçlarının 1912'den önceki kısmının % 62'sini, bu tarihten sonra alınan borçların ise % 76'sını üstlendi. Böylece Türkiye'nin payına 161,3 milyon altın lira olan borcun 107,5 milyon lirası düşüyordu. Borç 99 yılda ödenecekti. İlk yıl 1,435,000 sterling (1 sterling = 1,1 altın lira), amortisman dışında faiz karşılığı olarak ödendi. Ne var ki Danya Ekonomik Bunalımının başlaması borç taksitlerinin ödenmesini engelledi. 1933'de Paris'te alacaklılarla ikinci bir antlaşma yapıldı. Borç, 86 milyon lira olarak belirlendi. Yıllık taksitler 700,000 lira olarak belirlendi. Faizi % 7,5 olarak, 50 yılda Fransız Frangı ile ödenecekti. 1936 yılında Türkiye alacaklılarından yeni bir ödün kopardı. Borcun yarısı Fransız Frangıyla, yarısı da Türk Lirasıyla (altın lira) ödemeye bağlandı. 1938'deyse ödemelerin Türk lirası olarak yapılması alacaklılara kabul etti-

(157) L.B.K.,II/2,s:9.

(158) L.B.K.,II/2,s:19.

rildi. Bu yöntemle Fransa'ca istenilen Türk malları bu ülkeye serbestçe verilecekti. Böylece ek döviz kazanma zorluğundan kurtulunmuş olunuyordu. Borç yükünün hafiflemesine bir başka neden de Fransız Frangının 1936'dan bu yana hızla değer yitirmesiydi. Böylece 1936'da 79 milyon olan borç 53,6 milyona iniyordu. Ödemelerden sonra 1943'de varolan borç 23 milyon liraydı. Savaş yüzünden biriktirilen dövizlerin ve Fransız Frangının değer yitirilişinin yardımıyla Türkiye acele ederek 1954'de borcunu kapayarak, Osmanlı dış borç öyküsünü yüz yıl sonra bitirmiş oldu (159).

Ankara Hükümetinin o zor günlerinde borç ödemesi de ayrı bir öyküydü. Şöyleki Ankara Hükümeti devirdiği Osmanlı İmparatorluğu borçlarının yaklaşık 2/3'ünü ödemeyi yüklenmişti. Türkiye'nin yüklendiği borç 82,456,337 altın liraydı. Bu anapara kimi ekonomik oyun ve eklentilerle (tahvil karşılığı borç, tahvil kuponu, amortisman karşılığı borç v.s.) 107,528,463 altın liraya çıkıyordu (160).

(159) Seyfettin Gürsel - "Dış Borçlar", C.D.T. Ans. II/470; Prof. Mustafa A. Aysan - Atatürk'ün Ekonomi Politikası, s: 69 v. d. Osmanlı'dan devralınan borcun Osmanlı Devleti'nden doğan ülkelere dağılımı için bkz: Mete Tunçay - "Siyasal Miras", C.D.T. Ans. VII/1965.

(160) Parvus - Sencer, s: 204; Korkut Boratav - Türkiye'de Devletçilik, s: 21. Kimi kaynaklarda anapara değişik verilmektedir. Yıldız Sertel (s: 13) buçuksuz bir rakam verir. Onun verdiği bu rakam 86 milyon altın liradır. İ. Cem'de (s:240) aynı rakam üzerinde durur ve Türkiye Cumhuriyeti'nin üstlendiği borcu 86milyon altın lira olarak belirler. O dönemi yaşayan ve adım adım izleyen Şefik Hüsnü 30 Nisan. 1926'da yayınladığı bir yazısında (Kominintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmaları, s: 42 v.d.) Türkiye'ye düşecek olan borçları, bunların dış kökenlerini, ödenme biçimindeki ekonomik oyunlar hakkında şu açıklayıcı bilgiyi verir: "Türkiye'nin en büyük alacakla-sı hâlâ Fransa'dır. 1919 yılında toplam 171,490,000 altın lira tutan borcun, 107,970,000 lirası yani % 60,31'i Fransa'ya, buna karşılık 38,140,000 lirası (% 32,77'si) Almanya'ya, 25,380,000 lirası (% 13,60'i) İngiltere'yedir. Belediyelerin aldığı krediler ve Osmanlı borçları arasına girmeyen öteki kimi borçlar da bu rakamların içindedir. Bu nedenle de Paris Komisyonunun hesapladığı toplam tutar 143 milyondur. Paris Komisyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarının Türkiye ile çeşitli devletlerce katılan eyaletler ara-

Yıllık ödemeler 5,809,313 lira olarak saptanmış, ancak daha sonra bu ödemeler 1929 yılına dek dondurulmuştu. 1929'da büyük bunalımla birlikte borç ödemelerin başlaması, paramızın dış değerini sarsmış ve ayrıca kamu gelirinin bir kısmını bu yola bağlayarak devletin işlevlik alanını daraltmıştı (161). Ekonomik bunalım sonrası Türkiye'nin istediği kolaylık görüşmeleri 1932'de sonuçlandı. Böylece yıllık ödemeler 700,000 altın liraya indirildi. 700,000 altının dağılımı şöyleydi:

Çizelge: XVI. Yıllık ödenen borcun dağılımı

Borcun % 7,5 üzerinde faizi	613,464 Lira
Ödüllü demiryolu tahvilleri	30,686 "
Amortisman.....	15,850 "
Duyunu Umumiye Kurulu gideri.....	29,450 "
Banka ve başka görev giderleri....	10,550 "

Kaynak: Parvus - Sencer, s:205.

Ödemedeki dengesizlik açık. Asıl borç ödemesi yalnızca 10,550 lirayken, 613,464 lira gibi korkunç bir faiz yükü de ekleniyordu. Borç ödeme oranı nerdeyse, banka giderlerine ulaşıyordu. Bir de bunun yanı sıra açıktan 29,450 altın lira harcanarak Duyunu Umumiye Kurulu besleniyordu. Üstelik Duyunu Umumiye'ye ödenecek paraları Osmanlı Bankasının sterline çevirebilme yetkisi ol-

sında paylaştırılmasıyla görevlendirilmişti. Bu paranın hangi biçimde ödeneceği konusunda karar verilmemiştir. Kemalistler bunu altın olarak ödemeyi kesinlikle kabul etmemektedirler. Paranın kağıt para veya Frank olarak ödemesi kabul edilirse, bu Türkiye halkı için bir yük olmayacaktır. Fakat Türk borçları, 1914 yılında kalan bu dış kerdilerden oluşmuş değildir. Savaş sırasında Almanlar'dan ve Avusturyalılar'dan alınan avansların 62,700,000 TL.yi bulduğu sanılmaktadır. 1917 yılındaki iç borçlarına 17,850.000 TL. sıdır. Askersel amaçlarla elkonulan malların karşılığı 30 milyon lirayı bulmaktadır. Askersel sipariş ve donatımın karşılığı olarak henüz ödenmemiş olan borçlar 25 milyon TL. ye varmaktadır. Borçlar 10.390,000 TL yi, tedavüldeki kağıt para ise 153.600.000 TL yi bulmaktadır. Yani hepsi toplam olarak aşağı yukarı 300 milyon kağıt lira tutmaktadır".

(161) Boratav, s: 205.

duğundan, bu bankada biriken Türk liralari enflasyona da kaynak olmaktaydi(162).

Emperyalizm, gerçekten emperyalistçe oyunlarını oynamış ve Türkiye'ye ekonomik bağımsızlığını kazanma şansını tanımamıştı. Bu durum emperyalizmin ne ölçüde çetin ceviz oluşunun sonucuydu. Ayrıca Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik bunalım, emperyalizmin isteklerine yardımcı oluyordu. Muammer Sencer şu yargı da bulunuyor.

"Bütün bunlara bakıp, Türkiye'nin utkulu bir kurtuluş savaşı mı verdiği, yengin bir devlet olarak mı görüşme masasına oturduğunu soracağı geliyor insanın. Kurtuluş Savaşını, emperyalizmin icazetini almak için mi yapmış-tık ?" (163).

Dış borçları ödeme çabası genç Cumhuriyet Hükümetini çok yordu. Yeni savaştan çıkmış bir ülkenin böylesine ağır ödemelerin altına girmesi, ödemeye uğraşması pek de kolay sayılmasa gerek. Genel Borçlara (Duyunu Umumiye) bütçeden ayrılan para şöyleydi.

ÇİZELGE: XVII. Duyunu Umumiye'e yıllara göre bütçeden ayrılan para

1926	10.138.000 TL
1927	6.870.000 TL
1928	13.468.000 TL
1929	32.189.000 TL
1930	30.016.000 TL
1931	26.450.000 TL
1932	49.705.000 TL

Kaynak: Ş. Süreyya Aydemir - İkinci Adam (1973), I/433.

(162) Parvus - Sencer, s: 205.

(163) Parvus - Sencer, s: 205.

Örneğin 1930'larda Türkiye'nin yaklaşık 200 milyonluk bütçesinden 30 milyondan çoğu Osmanlı borçlarını ödemeye ayrılmıştı. Bu borç ödemeleri 1924'de devlet bütçesinin % 7,56'sıyken, 1930'da % 17,8'ine yükseldi (164). 1918'den sonra bilindiği gibi dış borç alınmadı. Ancak 1933 yılından sonra iç borç alınmaya başlandı (165). Bu tarihten sonra da pek az dış borçlanma yoluna gidildi. Ama bütçe gelirlerinin darlığı ve Osmanlı borçlarının ağırlığı, devlet giderleri arasında dış borç ödemeler sütununu kabartıyordu. 1923-37 arası bu ödemelere ayrılan pay, toplam giderler arasında % 20 ile ikinci sıradaydı (Birinci sırayı % 23'le ulusal savunma giderleri alıyordu). Üstelik bütçeyi denkleme için Hükümet, iç borçlanmalara gitmek zorunda kaldı. Bu yolla sağlanan 1930-39 yılları arası toplam devlet gelirlerinin % 10-12'si kadardı. Hükümet bu nedenlerle yeniden dış borçlanmaya yönelmedi (166). Çünkü böylesi bir yöneliş emperyalizmi çağırmış oluyordu.

Ekonomik sıkıntılar ve 1928'den sonra başlayan yabancı ortaklıkları ulusallaştırma yeniden borçlanmayı gerektirdi. 1933 yılına dek bir takım yabancı ortaklıklar ulusallaştırılırken, yabancı sermayedarlardan 138 milyon lira borç alınmak zorunda kalındı. Ekonomik bunalım nedeniyle bu borçlar da yapılan bir antlaşmayla 84 milyon liraya (yaklaşık 64 milyon dolar) indirildi. Daha sonraki ulusallaştırma hareketi yeni borçları gerektirdi. Bu borçların geri ödenmesi 1950'lere dek sürmüştü. Bu borçların döviz girdisi sağlamayan türde olan borçlardı. İlki Merkez Bankasının kuruluşu sırasında özel bir Amerikan ortaklığından alınmıştı. 10 milyon dolarlık borca karşılık ortak-

(164) Emre Kongar - Türkiye'nin Toplumsal Yapısı (1976), s: 233.

(165) Dr. H. Ü. Arsan - Türkiye Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları, s: 18.

(166) Yerasimos (1976), III/1317.

liğa 25 yıl süreyle Kibrit Tekeli ayrıcalığı verilmişti. 1934'de Sovyetler Birliğiyle I. Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen özellikte tekstil sanayisinin kurulması için 8 milyon dolarlık bir kredi antlaşması yapılmıştı. Bu kredinin çoğu 1938'e dek kullanıldı. Karabük Demir-Çelik sanayisinin inşaatında kullanılmak için 3 milyon sterling (yaklaşık 18 milyon TL.) lik bir kredi de İngiltere'den alınmıştı. Bu kredi % 5.5 faizliydi ve 10 yılda ödenecekti. Ayrıca İngiltere'den alınacak makineler için 1938'de 7 milyon sterling tutarında ticari kredi alındı. Ancak savaş nedeniyle bu kredinin tümü kullanılamadı. 1939 yılında Türkiye'nin dışalımına ilgili kısa süreli dalgalı borcu dışında, birikmiş net dış borcu yaklaşık 104 milyon dolar (134 milyon TL.) dolayındaydı (167). Bu Borçlardan zamanında ödenerek kurtulundu. Bu borç taksitleri mal dışsatımıyla kapatıldı. Uygulanan yöntem ödemeyi kolaylaştırmıştı. Bu borçlanmalarda Türkiye'nin ürkek davrandığı, Osmanlı deneyimi gözönüne alınarak hareket ettiği, hatırı sayılır bir borçlanmaya gitmediği, dahası "1932-1939 devletçilik yıllarında yabancı özel sermayeye karşı oldukça kapalı bir siyasa izlendiği" (168) görülür.

3) Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermayeye Çekingence Yaklaşım:

Kurtuluş Savaşı'na girerken ülkede yabancı sermaye at oynatıyordu. Temmuz 1919'da Anadolu'daki İngiliz, Fransız ve Alman sermayesi 74,180,000 altın Türk Lirasıydı. Bu küçümsenmeyecek bir rakamdı.

(167) Gürsel, C.D.T. Ans. II/471 v.d.

(168) Cem Alpar - "Yabancı Sermaye", C.D.T. Ans. II/509.

ÇİZELGE: XVIII. Yabancı sermaye (Temmuz 1919, milyon altın TL.)

Ülke	Sermaye Alanı	Sermaye
Fransız	Demiryolları	19,5
	Liman	12,9
	Maden	2,4
	Fabrika	4,9
		39,7 = % 53,55
Alman	Demiryolları	18,2
	Liman	3,5
	Maden	0,8
	Fabrika	1,8
		24,3 = % 32,77
İngiliz	Demiryolları	4,6
	Liman	2,2
	Maden	1,3
	Fabrika	2,1
		10,2 = % 13,66

Kaynak: Şefik Hüsnü - "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları", Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmaları, s: 45 (30.4.1926 tarihli yazı).

1919'dan sonra İtalya ve Amerika'nın da genel yabancı sermaye içerisinde % 1-2 oranında sermayesi aktı. Gerçi 1925-38 arası kimi işletmeler satın alındıysa da yabancı sermaye büyük ölçüde yerini korudu. Dahası yerli yatırımla kıyaslanamayacak ölçüde varlığını sürdürüyordu. Örneğin "**Banque de Credit National**"'ın 4 milyon TL. sermayesi varken, Türkiye İş Bankasının 1 milyondur. Yerli sermaye 50 milyon kağıt TL. sına bile ulaşmamaktaydı. Altın lira olarak 6,250,000 yapan bu yerli

sermaye 80 milyon altın lira değerinde olan yabancı sermayenin ancak % 7,5'i kadardı. Türkiye'de 1924'de 94 işletmenin denetimi yabancı sermayenin elindeydi. 1933'lerdeyse bu sayı halâ 71'di. Lozan Antlaşmasıyla Türkiye'de 28,8 milyon İngiliz lirasıyla Alman sermayesi önde gidiyordu. Bunu Fransız ve İngiliz sermayeleri izlemekteydi (169).

Şnurov'un 1929'da verdiği bilgilere göre Türkiye ulusal ekonomisine 1,100 milyon Frank yabancı sermaye yatırılmıştı. Bu sermayenin 450 milyonunu Alman, 350 milyonunu Fransız, 200 milyonunu İngiliz ve 100 milyonunu öteki ülkelerin sermayesi idi (170).

ÇİZELGE: XIX. Lozan Anlaşmasından sonra Türkiye'de işlevini sürdüren yabancı sermaye (1000 İngiliz Lirası)

	İngiliz	Fransız	İtalyan	Alman	Amerika	Hollanda	Belçika		
Teşebbüs sahası	Teşebbüs sayısı	Sermaye	Teşebbüs sayısı	Sermaye	Teşebbüs sayısı	Sermaye	Teşebbüs sayısı	Sermaye	Teşebbüs sayısı
1- Demiryollar	1 4587	1 6002	---	---	3 26421	---	---	1 153	---
2- Madenler	1 200	2 2333	1 380	2 135	---	---	---	---	6 3048
3- Bankacılık	3 690	6 6020	4 300	2 2251	1 100	1 100	5 350	22 9811	
4- Belediye İşletmeleri	2 1897	2 1142	---	---	---	---	6 1934	1 10	11 4983
5- Sanayi Teşebbüsleri	4 1850	5 269	---	---	---	---	1 81	2 244	12 2444
6- Ticaret	10 1480	6 4621	4 65	---	---	5 500	3 107	2 65	30 6838
TOPLAM	21 10.704	22 20.387	9 745	7 28807	6 600	12 2375	10 2669	87 66287	

Kaynak: Ş. Süreyya Aydemir, İkinci Adam, I/350.

(169) Yerasimos (1976), III/1284.

(170) Şnurov - Türkiye Proletaryası, s: 73.

Yabancı sermaye tekellere (inhisar) de sızmıştı. 1923'lerden sonra devlet tekelinde olan birçok ekonomik işletmeler ayrıcalıklı özel veya yabancı ortaklıklara verildi. Kibrit ve Çakmak tekeli önce bir Belçika, sonra da bir Amerikan ortaklığına bırakıldı. Bu tekelde yabancı sermayenin payı % 51'di. İspirto ve alkollü içkiler tekeli 1926 yılında bir Polonya ortaklığıyla birlikte kurulan İspirto ve Meşrubat (Külliye İnhisarı İşletme) T.A.Ş.'ne verildi. Bu ortaklığın % 45 payı T.C. hazinesine aitti. Yasa-sızlık gereği tekel yabancı ortaklığa bırakıldı. Bir Fransız grubuna da 1927 yılında Barut ve patlayıcı maddeler tekeli verildi. Kurulan anonim ortaklığının 1,500,000 TL. sermayesinin 740,000'i Fransız grubunundu. Amerika da paysız bırakılmamıştı. Petrol - benzin dışalımıyla ilgili tekel "**Amerikan Standard - Oil**" ortaklığına verilmişti. Ayrıca pek sonuç vermeyen ve 99 yıllık bir ayrıcalık koparan Amerikan Chester projesi bunlar arasında sayılabilir. Zaten Ulusal Kurtuluş Savaşının öncüsü ulusal kentsoyluluk, yabancı sermayeyle birleşen, azınlık sermayesinin yerini kapmak amacındaydı. "Ulusal Kurtuluşu biz verdik, çıkarlarından da biz yararlanacağız" diyorlardı. Örneğin, Meclis ikinci başkanı ve Adalet Bakanı Celâlettin Arif Bey'in 1920'lerde İtalyan sermayesiyle olan işbirliği ilginçtir. İtalyan Terni ortaklığını Türkiye'ye getirtti ve Ereğli Kömür işletmelerini % 10 pay karşılığı bu ortaklığa devretti. Bu alanda siyasal etkinliğini de yeterli ölçüde kullanmıştı (171):

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yabancı sermayeye ürkek gözlerle bakılıyordu. Pek açıkça Türkiye'ye giremeyen yabancı sermaye, ulusal bir renge bürünerek anonim ortaklıklar biçiminde giriyordu. Prof. Gündüz Ökçün (172)'ün bulgularına göre, 1920-30 yılları arasında kuru-

(171) Boratav, s: 36 v.d.

(172) Bkz: Gündüz Ökçün - "1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye" adlı yapıtında yabancı sermayenin anonim ortaklıklar içerisine girişini saptamaktadır.

lan 201 Türk anonim ortaklıklarının ödenen sermayelerinin toplamı 73 milyondur. Bu toplamın 31,5 milyonu, yani % 43'ü yabancı sermayeli Türk anonim ortaklıklarına aittir. Bu ortaklıklarda Türk paylarının göstermelik olduğu, kazançtan pay, daha doğrusu komisyon aldıklarını, fakat sermayeye katılmadıklarını, yabancı sermayenin Türkiye'ye girebilmesi için uyguladıkları bir yol olduğunu söylersek, doğruyu vurgulamış oluruz. Yabancı sermayeli anonim ortaklıkları yüzdeyüz yerli ortaklıklardan daha güçlü, daha etkindir. Dokuma, gıda, çimento sanayisi, elektrik, hava gazı üretimi, oran işletmeciliği, iletişim - yayın, sinema - tiyatro, otel ve kaplıca işletmeleri yabancı sermayeli anonim ortaklıklarının elindeydi (173).

1920-30 arası yabancı sermayenin ülkemizde at oynattığı bir başka alan da bankacılıktır. Bunların bir kısmı yabancı banka, bir kısmı azınlıkların kurduğu, bir kısmı da ulusal bankalardır. Yabancılarca **"Ticaret ve Sanayi Türkiye ve İran Bankası Anonim Şirketi"** 3. Temmuz 1921'de kuruldu. İlk sermayesi 200,000 TL. sı. Bu sermaye 1922'de 400,000 TL. sına çıkarıldı. Sermayenin tümü ödenmişti (174). Ayrıca yabancıların kurdukları şu bankalar da vardı. 1921'de Türkiye'de şube açan İtalyan sermayeli **"Banco Italiana di Sconto"**. 1921 yılında Türkiye'de şube açan 53,124 TL. lik Amerikan sermayeli **"Amerikan Ekspres Bankası"**. 1921'de şube açan Hollanda sermayeli **"Hollandsche Bank Voor de Meddelandsche Zee"**. 1923 yılında 100,000 TL. lik İngiliz sermayesiyle Türkiye'de şube açan **"Commercial Bank of the Near East"**. 1923'de Fransız sermaye kaynaklı **"Mermaliki Şarkıye Fransız Bankası"**. 1924 tarihli Romen sermaye kaynaklı **"Hrisoveloni Bank"**. 1925'de

(173) Boratav, s: 47.

(174) Prof. Gündüz Ökçün - "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", Türkiye İktisat Tarihi Semineri (1975), s: 414.

100,000 TL. lik sermayeyle Hollanda'nın kurduğu "**Bahri Sefit Felemenk Bankası**". 1925'de S.S.C.B.nin 106,247 TL. ile şube açtığı "**Sosyalist Sovyet Cum. İttihadı Bankası**". 83,333 TL. lik İtalyan sermaye kaynaklı "**Banco İtalin Orientale**". Türkiye'de şube açan Yunan sermaye kaynaklı "**Atina Bankası**" ile "**Banka of the Orient**" bankası ve bir de yabancı olarak "**Anglo Levantin Bankası**" vardı (175).

Azınlıklar da özellikle yabancı sermayeyle işbirliği ederek banka kurmuşlardı. Örneğin 19 Haziran. 1923 yılında kurulan "**Dersaadet (İstanbul) Küçük İkrasat Sandığı T.A.Ş.**". Tümüyle ödenmiş 50,000 TL. sermayesi vardı. Kurucularının bir takımı yabancı uyrukluymdu (176).

4) Ulusal ve Yabancı Bankacılıktaki Konum:

Yabancı bankalar ulusal bankalarla kıyasıya yarışa durumundaydı. Cumhuriyet döneminde - üzülerək söylemek gerek -, böyle bir olanağı bulabilmişlerdi. Ama şu varki gitgide yarışayı yitiriyorlardı. Şu sayılar belgeler niteliktedir, umarım.

ÇİZELGE: XX. Ulusal ve yabancı bankalardaki para yatırımı durumu (1923-1929).

Yıl	Toplam birikimde (tasarruf) para yatırımının (mevduat) payı (%)		Para yatıran (mudi) sayısı	
	Ulusal Banka	Yabancı Banka	Ulusal Banka	Yabancı Banka
1923	59,7	40,3	3181	4874
1929	81,7	18,3	53.216	6335

Kaynak: Silier, s: 522.

(175) Dr. Oya Silier - "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, s: 529; "Bankacılık" - Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973), I/327, Kaynak yay.

(176) Ökçün (1975), s: 415.

Ulusal bankalar, yabancı bankalar ölçüsünde uzun süreli kredi ve düşük faizle para veremiyorlardı. Ulusal bankalar 90 günlük tecimsel kredi verirken, yabancı bankalar düşük faizle 12 aylık krediler dağıtabiliyorlardı. Yabancı bankalar içerisinde en büyüğü olan Osamanlı Bankasına yatırılan paraların çok azı Türkiye'de kullanılıyordu. Az sermayelerle kurulmuş öteki bankalarsa topladıkları paraları tecimsel kredi olarak dağıtıyorlardı. Yabancı bankalar 1929 yılına dek genellikle yatırılan paraları çekebilmişlerse de birikim bakımında dönem boyunca sürekli gerilemişlerdi. Yalnız oniki yabancı bankanın Türkiye'deki sermayesi 2,770,000 TL. si ve 30,000 İngiliz lirasıyken, bu bankalara Türkler'in para yatırımı ve cari hesapları tam 58,668,339 liraydı. Bilançoları 1928'de 75,729.528 Türk lirasıydı. Dolayısıyla yabancı bankalar koydukları sermayeden çok yatırılan paralarla çalışıyorlardı. Bu durum 1930'lara dek sürdü. Bu tarihten sonra yabancı bankalar üstünlüklerini yitirdiler (177).

1923'de 18 ulusal 13 yabancı banka vardı (178). Sayısal denge gittikçe ulusal bankalar lehine bozuldu. Ulusal bankaların çoğu yöreseldi. Devletin desteğiyle hızla gelişmişti. Dış ticaret genellikle yabancı bankalar yoluyla finanse ediliyordu. Yeni Türkiye ulusal bankacılığı güçlendirmekle Mahmut Esat Bey'in vurguladığı gibi, ulusal bankaları "Türkiye'nin ekonomik sınırlarının siperleri" (179) yapmak istiyordu. Bunun sonucu olarak 1938'de 9 yabancı bankaya karşılık 41 ulusal banka ayakta kalabilmişti (180).

(177) Silier, s: 522 v.d.

(178) Türkiye Ans I/326; Dr. Aslan Yüzgün - "Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi", C.D.T. Ans. I/155, 156, 161.

(179) Metin için bkz: Ökçün (1971), s: 321; Türkiye Ans. I/326.

(180) Yüzgün - C.D.T. Ans. I/161.

5) Tecimsel Durum:

Dış tecim siyasası bağımsız bir gelişme gösteremiyordu. Dengesizlik olduğu gibi, emperyalizmin denetimi de açıkça etkindi. Türk dış tecimi serbest düzene (rejim) bağlıydı. Bu bağılıktan 1929'da kurtulduk. Lozan Antlaşması gereğince, Türkiye 1929 yılına dek gümrük tarifesi ni yükselte miyordu. Emperyalizmin elde ettiği en zararımıza olanaktı bu. Bu durum 1499 sayılı yasayla Ağustos 1929 tarihinde kaldırıldı. Böylece gümrük tutsaklığından kurtulmuş olundu.

Dış tecim 1925 yılına dek sürekli bir artış gösterdi. 1928'e dek gerileme olduysa da, bu tarihten sonra yeniden yükselme oldu. 1923-29 arasında dış tecim sürekli açık veriyordu. 1923-29 arası açıkların toplamı 396,403,000 TL.sıydı. Bu rakam ortalama yılda 56,629,000 TL.sı ediyordu. Dışsatım, dışalımın miktar olarak ancak % 89'unu, değer olarakta % 74'ünü karşılıyordu ve dışsatımın ortalama ton fiyatı 250 TL. ydı. Kısaca yükte hafif pahada ağır mallar satılıyordu. Satılan alınan sürekli altındaydı. Bu nedenle de açık durmadan artıyordu. Fakat 1930'dan sonra durum değişti. Açık kapandı. Az da olsa dışsatım lehine bir gelişme görüldü. 1938'de yeniden açık verildi. 1930-38 dönemi dış ticareti, 1923-29 dönemine göre daha düşük seyretmekle birlikte, dünya ticareti içindeki oranı yükselmesini sürdürmüştü (181).

Türk dış tecimindeki dengesizliğin nedenlerini şöyle sıralayabiliriz: 1) Yatırım mallarının ve piyasada yokluğu çekilen malların dıştan alınması. 2) Dıştan alınan malların Türkiye'ye rahat koşullar içerisinde girebilmesi. 3) 1929'a dek gümrük tarifesi ni yükselte bilmekten yoksun olunuş. 4) Yüksek oranlı gümrük tarifesi yürürlüğe girme-

(181) Serin (1975), s: 20; Prof. E. Alkin - "Dış Ticaret", C.D.T. Ans. II/449 v.d.

den önce, dışalımçıların oldukça çok mal getirtmeleri, bu nedenle aşırı para kazanmaları, bunun sonucu olarakta dışalımın büyümesi.5) Yabancı dışsatımcıların ellerindeki stokları eritmek için Türkiye'deki dışalımıcılara oldukça kolaylık sağlamaları (182).

Birinci Dünya Savaşında doymayan Almanya aynı jeopolitik önemini koruyan Türkiye'yle ilişkilere hazırlandı. 1933 yılından itibaren Türkiye'yle "**clearing**" antlaşmalar yaparak bağlar kurdu. Yüksek fiatla mal satmaya başladı. 1937'de Türkiye dışsatımının % 42'si, dışalımının % 36,5'i Almanya'yla idi. Almanya genellikle fabrika makineleri satıyordu. 1934'de Krupp Fabrika ve kuruluşlarının temsilcisi Türkiye'ye 20 milyon TL.sı kredi verdi. Türkiye demiryolları yapımı için gerekli, büyük ölçüdeki demir gerecini Krupp kuruluşlarından alacağını onayladı. Sömürü kervanına İngiltere de katıldı. 27.Mayıs. 1938'de Türkiye'ye 16 milyon İngiliz lirası borç verdi. Bunun 10 milyonu sanayi gereci, 6 milyonu da askersel gereç almak üzere hepsi İngiltere'den alınacak mallara yatırıldı. Bundan altı ay sonraysa Alman ekonomi bakanı Walter Funk Ankara'ya geldi ve 150 milyon Reichmarklık (12,6 İngiliz lirası) bir borç antlaşması imzalandı (183).

6) Sonuç ve Değerlendirme:

Konu hakkında verdiklerimizi toparlamak için şunları söyleyebiliriz. Lozan, Türkiye için bir dönüm noktasıydı. Adli ve mali ayrıcalıklar kaldırıldı. Emperyalizmin kabullenemeyeceği şeyler, emperyalizme kabul ettirildi. Fakat uzlaşılan ve geri çekilen noktalar da oldu.

Atatürk Türkiye'si'nin görevi "kendi ülkesini ekonomik bakımdan ele geçirmekti" (184). Siyasal tam bağım-

(182) Serin (1975), s: 19; Ş. S. Aydemir -İkinci Ardam (1973), I/426.

(183) Yerasimos (1976), III/1315 v.d.

(184) Şefik Hüsnü - Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmaları, s: 132.

sızlığı bu nedenle durmadan vurguluyorlardı. Savaş sırasında ulusal pazarı koruyabilmek ve ellerinde tutabilmek için emperyalizme karşı kimi sınırlı önlemler de alındı. Hükümetin ekonomik siyasası, "yerli bir kapitalist kentsoyluluğun (burjuvazi) gelişmesini hızlandırmak ve ülkenin zenginliklerinin sömürülmesinde, ona, kozmopolit ögeler karşısında bir ağırlık sağlamaktı" (185). Amaç azınlıkların ekonomik olanaklarını ulusal kentsoyluluğun eline geçirmekti. Böylece ekonomik kağımsızlık sağlanmış olacaktı. Ayrıca, "Türkiye sömürgelere ve dış pazarlara sahip olmadığı için, ulusal kentsoyluluk sermayesini yerli pazardan sağlıyordu. "Kemalizmin en yetenekli siyasal önderleri, Hükümetin maddi ve manevi desteği yüzünden oldukça kısa bir süre içinde iş dünyasında güçlü orunlar elde ettiler. Çok sayıda milletvekilinin, yüksek rütbeli subayın ve eski bakanın bir gecede banker, sanayici ve büyük tüccar durumuna geldiği görüldü" (186). Yeni kentsoyluluk, Kurtuluş Savaşında canlarını vermekten sakınmayan geniş halk kesimine karşın, zenginleşti ve gelişti. Ulusal kentsoyluluk bu amaçla, "işgücünü iligine dek sömürebilmek için, yabancı sermayeyle, karma ortaklıklarla birleşmeye çalıştı" (187). Böylece dünkü karşıtı komprador kentsoyluluğa gittikçe daha çok yaklaşıyordu. Yerli sermayeyle yabancı sermaye arasındaki yarış gittikçe keskinleşti. 1930'lardan sonra yerli sermaye daha başat gelerek yabancı sermayeyi güdümüne aldı. Atatürkçü yönetim siyasal bağımsızlıkla ilgili tüm konularda katı ve uzlaşmaz olmalarına karşın, ekonomik konularda bu ölçüde katı davranamıyordu. Büyük bir olasılıkla, Cumhuriyet yönetimi "uluslararası sermayeyle ilişkilerini koparmaktan çekinmesinin nedeni, ileride ya-

(185) Ş. Hüsnü, s: 37.

(186) Ş. Hüsnü, s: 53.

(187) Ş. Hüsnü, s: 74.

(188) Ş. Hüsnü, s: 145.

bancı sermayeden yardım isteme durumunda kalacağını hesaplamalarından" (188) ileri geliyordu. Türk devrimi yakından izlendiğinde görülen ş u ki; " 1930'lara dek Türk Hükümetleri, siyasal kadroları değil, bizzat ortak olarak yabancı sermayeyle uzlaşmayı ve işbirliğini amaçlamıştı" (189). Cumhuriyet yönetiminin bu duruma geçişi, dolayısıyla, bir süreç içerisinde oldu. Türk kentsoyluluğu, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra emperyalist sermayeye karşı köklü bir temizleme çabasına girmemiş ve onunla zaman zaman uzlaşmıştı. Birkaç yıl sonra ise artık onunla işbirliğine girmek düzeyine gelmişti. *Ne var ki hiçbir zaman yabancı sermayenin boyunduruğuna girilmedi. Yabancı sermaye Türk ekonomisinin güdümü altında işlerliğini sürdürdü. Türk ekonomisi sürekli denetleyici oldu. Ekonomik ödünler verilmesi siyasal bağımsızlığı elde etmek için bir yol olarak görülüyordu. Yoksa emperyalizmin katı kiskacından kurtulmak oldukça zordu.*

(189) Boratav, s: 47.

BÖLÜM:-III- ATATÜRK DEVRİMİ VE NİTELİĞİ

I- ATATÜRK'ÜN DEVRİM ANLAYIŞI:

Devrim, nicel bir gelişme sonucunda oluşan nitel bir durumdur. Toplumların belirli bir evrimleşme sonrası kazandığı yeni toplumsal yapıdır ki, bu geçişler çoğu kez zorlamalarla olur. Özünde bir bütün olan, fakat iki parçalı gibi gözükten bu devrim süreci; Osmanlıca "ihtilâl" ve "inkılâp" kavramlarının ikisinin birden anlamlarını karşılar.

M. K. Atatürk devrimleri bir "ilerilik" olarak görüyordu. Bu da toplumdaki eskimiş öğeleri söküp atmakla sağlanırdı. Ona göre, hiçbir zaman, "Adalet dilenmekle ve başkalarını kendine acındırmakla ulus işleri, devlet işleri görülmez; ulusun ve devletin onuru ve bağımsızlığı güven altına alınamaz" (1). Erk, çabayla alınır. "Egemenliği hiç kimse, hiç kimseye, bilim gereğidir diye, görüştürmeyle, tartışma ile veremez. Egemenlik, güçle, erkle ve zorla alınır" (2) diyordu.

Elinde erki bulunduran sınıfın veya kesimin yönetimi isteyerek bırakmayacağını iyi biliyordu. Aynı şey Osmanlı Devleti için de geçerliydi. Altı yüzyılı aşkın yönetimi sürdüren Osmanlı Devleti, yönetimden aciz kalmasına karşın, erki bırakmayı düşünmediği gibi; ulusal güçleri bastırmayı da sürdürüyordu. Bu olgu karşısında zor kullanmak, silahlı güçlerle yönetimi devirmek zorunluluk oluyordu. Durumun bilincinde olan M. Kemal şunları söylüyordu: "Kan ile yapılan devrimler daha dayanıklı olur, kansız devrim sonsuzlaştırılmaz. Fakat biz bu devrime ulaşmak için gereği kadar kan döktük. Bu kanlarımız yal-

(1) Söylev, I/257.

(2) Söylev, II/505.

nız savaş alanlarında değil, aynı zamanda ülkenin içinde de döküldü" (3).

M. Kemal'in bu görüşünü "**İstiklâl Mahkemeleri**"nin kuruluşu kanıtlar. "İstiklâl Mahkemeleri" devrim mahkemeleriydi (4). Atatürk devrimine karşı gelen birçok kişinin buralarda yargılandığı ve cezalandırıldığı bilinenler arasındadır.

Devrimler insanların istemi dışında gelişirler. Koşullar olduğu zaman kendiliğinden patlak verir. Bütün devrimler kimi toplumsal - ekonomik koşulların ürünüdür. Atatürk, devrimin nedenlerini şöyle belirler.

"Devrimlerin başlıca üç nedeni vardır. Birinci neden, özgürlüksüzlüktür. İkinci neden, yoksulluk ve yoksunluk gibi, ekonomiktir. Üçüncüsü, halka karşı yapılan davranıştır. Hükümet yönetenlerin yüklendiği ağır görevlerin kötüye kullanılması, bunu gerektirecektir. İşte bu etmenler devrimi yaratır. Devrimi ulusun gerçek ereğine ulaştırmak, ancak, bütün ulusun ilişkisiyle olanaklıdır. O zaman, ulusun yönetimini ulusal meclisler yüklenir" (5).

Atatürk devrimin, hiçbir zaman bir azınlık kadro veya silahlı çekirdek işi olmadığını savunuyordu. Devrim büyük yığınların isteği ve desteğiyle olur. Kamu yığınlarının desteğini ve katılımını sağlayamayan devrimler başarısızlığa uğrarlar. "Ulusun güveneceği bir hükümet kurmak için önce o hükümete destek olacak bir gücü yaratmak gerekir," (6) diyordu. Anadolu'yu dolaşıp, kongreler yoluyla halkla ilişkiler içerisine girmesi de zaten bu amaç içindi.

(3) A.S.D., II/69.

(4) Bkz: Ergun Aybars - İstiklâl Mahkemeleri (1975), s: 13, 15, 26, 41, 66, 67, 228; E. Aybars - İstiklâl mahkemeleri (1923-27) (1982), s: 400 v.d.

(5) Tansu, s: 561; Meram, s: 295.

(6) Söylev, I/41.

Devrimler belirli bir toplumsal gelişmeyi amaçlarlar. Atatürk de böyle bir amaç içerisindeydi. Türkiye toplumunu çağdaş ve uygar uluslar düzeyine çıkarmayı amaçlıyordu. Bu nedenle "ilerlemek" Onda bir kural biçimindeydi. Ona göre paslanmış Osmanlı kalıpları Türkiye toplumunun ilerlemesine engeldi. Yeterli ilerlemeyi sağlayabilmek için engel olan bu kalıpları kaldırmak gerekiyordu. Osmanlı kalıpları Türkiye halkını tutsak kılmıştı. Öncelikle halkın tutsaklığını kırmak gerekiyordu. Belirli bir özgürlüğe erişen toplum ilerlemesi için gerekli ortamı bulmuş olacaktı. O'na göre, "Her ilerlemenin ve kurtuluşuna ana-sı özgürlüktü" (7).

Fransız devriminden ve kavramlarından esinlenen Atatürk, doğallıkla sınıfsal bir özgürlük düşünmüyordu. Ondaki özgürlük kavramı genel sisteminde olduğu gibi sınıflar üstüydü, ulusaldı. Atatürk sınıf olgusunu, ulus olgusu içerisinde eritiyordu. Bu durum Atatürk devriminin temel özelliği idi.

Üstyapı devrimiyle yetinen, altyapıya yeterince eğilemeyen ve altyapı devrimini sonraki kuşaklara bırakan Atatürk, yaptıklarını ve yapacaklarını açık kalplilikle söyleyebiliyordu. Hiçbir zaman devrimini olduğundan öte göstermiyordu. Bir aşama yarattığını açıkça belirtiyordu. Bu tutumuyla yapaylığı kaldırabilirdi. Ekonomik çözümü "yirmi yaşın Kemallerine" bıraktığını, Kemalist devrimin bunlarla tamamlanacağını iyi biliyordu. Bu tutumun gerçek Atatürkçülüğün gereği olduğunu söylüyordu. Şöyle ki, gerçek "Atatürkçülük; Atatürk yolunda ondan daha ileri gitmektir" onda. Kendini aşmakla gelecek kuşakları görevlendiriyordu. Devrimin koruyucuları ve geliştiricileri gençlik olacaktı. Bu isteğini "Bursa Söylevi"nde ve "Gençliğe Seslenişi"nde açıkça dile getirmişti (8),

(7) A.S.D., II/1.

(8) Bursa söylevi için bkz: Çetin Altan - Atatürk'ün Sosyal Görüşleri, s: 85 v.d.; Gençliğe söylevi için bkz: Söylev, II/656.

Atatürk'ün düşüncesinde özdekçiliğin (materyalizm) ve eytişimin (diyalektik) izlerine de rastlamak mümkün. Doğaya ve topluma eytişimsel açıdan bakıyordu. Evren- de devinimin varolduğunu, herşeyin özünün devinim ol- duğunu savunuyordu. Çağın ve insanlığın hızla geliştiği- nin bilincindeydi. "*Yerinde duran birşey geriye gidiyor, demektir*" (9) kanısındaydı. Hızlı değişme karşısında hızla ilerlemek gerektiğini vurguluyordu.

Lovaziye'nin özdekçi görüşünü paylaşan Atatürk, "*Doğada, bilirsiniz ki, hiçbir şey yok olmaz*", diyordu (10) Karlsbad'daki güncelerinde "*Sürekli değişim zorunlulu- ğunda olan evrende birşeyi sonuna kadar koruma*"nın mümkün olmayacağını yazıyordu. İnsanlarına inanıyordu (11). Düzenin değişmesinin doğal ve tarihsel zorunluluk olduğu kanısındaydı. "*Muhafazakâr değilim, çünkü eski- miş ve kırılmış olan bir alemi koruyamam*" diyordu (12). Belirttiği bu "âlem" şeri ilkeler üzerine kurulmuş Osmanlı toplum düzeniydi.

Tarihsel özdekçilik ilkelerinden yola çıkarak toplum- ların yükseliş ve çöküşlerini ekonomik nedenlere bağlı- yordu. Bu görüşünü Türk tarihine de uygulayarak, Türk tarihinin yükseliş ve çöküş nedenlerini saptamaya çalış- mıştı.

"Tarihsel olayların etmenleri başlıca siyasal, asker- sel, toplumsal ve ekonomik olabilir. Çoğunlukla bu et- menler karışık olarak etkilerini gösterir. Şüphe yok ki, bü- tün bu etmenler çok önemlidir. Fakat bence bir ulusun doğrudan doğruya yaşamıyla, yükselmesiyle, düşmesiyle-

(9) A.S.D., II/45.

(10) Prof. A. İnönü - M. Kemal Atatürk'ten Yazdıkları (1969), s: 51.

(11) Kendi açıklamaları için bkz: Prof. Afetinan - M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, TTK yay. Ank. 1983, s: 27.

(12) Prof. A. İnönü - Devletçilik İlkesi ve T. C. Birinci Sanayi Planı (1972), S0 20.

le ilgili olan en önemli etmen, ulusun ekonomisidir. Bu tarihin ve deneyimlerin saptadığı bir gerçektir. Bu gerçek bizim ulusal yaşamımızda ve ulusal tarihimizde de tümüyle görülmektedir" (13).

Atatürk'te uzak bir amaç olarak evrenselcilik de vardı. Savaşların toplumlardaki yarattığı yıkımı pek içten yaşayan Atatürk her türlü kinden, düşmanlıktan ve çıkar duygularından arınmış, sınırlarüstü bir kardeş devletler topluluğu tasarlıyordu. Fakat doğallıkla Atatürk'ün bu tasarımı marksçılıkta olduğu gibi sınıf ve devlet öğelerinin yokedilmesinden sonra oluşacak bir aşama değil, devletlerin iyi niyetli ve eğitilmiş bir bileşimiydi. Şunları söylüyordu: "Eğer sürekli barış isteniyorsa, yığınların durumlarını iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. İnsanlığın tümünün erinci (refah) açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları, kıskançlık, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak biçimde eğitilmelidir" (14).

Atatürk başından beri insanlığı huzursuz kılan etmenin emperyalizm olduğu bilincindeydi. Asıl savaşım emperyalizme karşı verilmeliydi. Emperyalizmin yokedilmesiyle insanlar evrensel ilkeler içerisinde yaşayabilirlerdi. Ona göre uyanacak olan sömürge ülkelerin emperyalizmi yoketmesi insanlığın evrenselliğini getirmektedir. Atatürk'ün zaten savaşımı da bu doğrultuydu. 1933'de M. Kemal insanlığa şunları söylüyordu:

"Şimdi doğacak olan güneşe bakınız. Bugün günün ağardığını nasıl görüyorsam, ulusların uyanışlarını öyle görüyorum. Bağımsızlık ve özgürlüğüne kavuşacak çok kardeş ulus vardır. Onların yeniden doğuşu, kuşkusuz ki ilerlemeye ve erince yönelmiş olacaktır. Bu uluslar bütün güçlülere ve bütün engellere karşın utkan (muzaffer) olacaklar ve kendilerini bekleyen geleceğe ulaşacaklar-

(13) Afet İnan (1969), s: 50.

(14) A.S.D., III/99.

dır. Sömürgecilik ve emperyalizm yer yüzünden yok olacak ve yerlerine uluslar arasında hiçbir renk, din ve ırk ayrımı gözetmeyen yeni bir düzen ve işbirliği çağı ege-men olacaktır. Size bu sözleri söyleyen Cumhurbaşkanı değil, yalnızca Türk ulusunun bir bireyi olarak Mustafa Kemal'dir" (15).

Atatürk'ün devriminde Fransız devriminin derin izleri vardır. Atatürk de Fransız Konvensiyon Meclisi türünde bir MeclisHükümeti kurmuştu (16). Fakat Fransız devrimi kadar kıyıcı olunmamıştı. Geniş yığınların desteği sağlanarak eyleme gidilmişti. Fransız devrim mahkemeleri 1793'de yalnızca Paris'te 2774 kişi olmak üzere tüm Fransa'da 17,000 kişiyi idam ettirmişti. Yargılamadan idam edilenlerle birlikte yaklaşık 40,000 kişi öldürülmüştü. Sovyet devrimindeyse sınıfsal amaç güdüldüğünden aristokrat ve kentsoylu sınıfı büyük kayıplara uğratılmış ve çoğu ortadan kaldırılmıştı. Oysa Türk devriminde İstiklâl Mahkemelerinin kararıyla üç yılda 1054 kişi asıldı (17). Duruma bakıldığında Atatürk devriminin oldukça kansız geçtiği görülür.

Batı teknolojik gelişmeleri, Fransız devrimi, Avrupa'da gelişen olgucu (pozitivist) düşünce, Rus devrimci hareketleri, Balkanlardaki siyasal gelişmeler, Yeni Osmanlı aydınları, Genç Türkler ile İttihat ve Terakki düşüncesi ve eylemleri Atatürk'ün düşünce yapısını oluşturarak, devrimci düşüncelerinin ve eylemlerinin doğmasına çeşni oldu (18). 18.y.yıldan itibaren dünyadaki gelişmelerle Tazminat sonrası Türkiye'deki gelişmelerin birikimi Atatürk devriminin temelini oluşturdu. Cumhuriyetin tabibleri, hukukçuları, tarihçileri, dilbilginleri, fen adamları Osmanlı

(15) Karal (1981), s: 19 v.d.

(16) Aybars (1975), s: 26; Tunaya (1981), s: 200, 209, 242.

(17) Aybars (1975), s: 228; Aybars (1982), s: 401; Ergil, s: 240 v.d.

(18) Doç. Emre Kongar - Atatürk ve Devrim Kuramları (1981), s: 33 v.d., 49, 51, 381.

aydın kadrolarından çıktığı gibi, Cumhuriyetin devrimci-leri de son yüzyılın çağdaşlaşma sancıları çeken Osmanlı toplumu içerisinde çıkmışlardı (19). Devrimin ve Cumhuriyetin seçkin kadrosunu bunlar oluşturacaklardır.

Atatürk, devrimine Ulusal Bağımsızlık Savaşı içerisinde varmıştı. Savaş olgusu, devrim olgusuna varmak için bir ortam, bir yol, bir araç olmuştu. Amaç devrimdi. Ama koşullar bir Kurtuluş Savaşı gerektiriyordu. Bu nedenle Türk Ulusal Bağımsızlık Savaşını askersel bir hareket olduğu kadar, onun boyutlarını oldukça aşan siyasal bir dönüşümün savaşını ile iç içe geçmişti. Bu nedenle çok boyutlu olan bu olayı "İstiklâl Savaşı", "Kurtuluş Savaşı" gibi adlar karşılamaktan uzak kalır. Çünkü bu olay boyutlarıyla bir "**Millî Mücadele**" ya da "Ulusal Savaşım"dı (20).

Atatürk birçok kaynaktan ve etmenden esinlenmesine karşın, kendine özgü bir sistem ortaya koymuştu. Türk toplumunun yapısına özgü bir sistemdi bu. Kısaca "**seçmeci (eklektik) bir sistem**" ortaya koymuştu (21). Ekonomik sistem olarak devletçiliğe ağırlık veren "**Karma Ekonomik Sistem**"i uyguladı (22). Ekonomik ve siyasal bakımdan tam bağımsız bir toplum tasarlıyordu. Az gelişmiş, yarı - sömürge ülkelerin kurtuluşu ve kalkınması modelinin yaratıcısı oldu. Doç. D. Ergil'e göre Atatürk'ün sistemi anti - teokratik (laik), anti - emperyalist ve anti - Bolşevikti. Anti - absolutist ya da mutlakîyetçiliğe karşıydı. Ulusal egemenliği temel alan meşrutiyeğe açık

(19) Doç. İlber Ortaylı - İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı (1983 b), s: 14.

(20) Ergil, s: 103 v.d.

(21) Rasih Nuri İleri - Atatürk ve Komünizm, s: 14, 16. Atatürk'te ekonomik sistem anlayışı ve uyguladığı ekonomik model için şu çalışmamıza bkz: Baki Öz - Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu, Can yay. İst. 1996, s: 199 - 214 arası.

(22) Karma Ekonomik Sistemin savunusu için bkz: Ökçün (1971), s: 262 (İktisat Bakanı M. Esat Bey'in konuşması).

bir siyasal sistem ortaya koymuştu (23). Prof. Yüksel Ülken Atatürk'ün kalkınma modelini şu anaçizgiler altında toplamaktadır: Müdahaleci, plancı, gerçekçi, seçmeci (eklektik), eşitlikçi, bağımsızlıkçı, açık rejimci, hümanist, içte ve dışta sömürüye karşı, uluslararası işbirliği ve dayanışma yanlısı, kalıcı, çağdaş ve dinamik.... (24).

II - YENİ KEMALİZM VE KADRO HAREKETİ:

Atatürk devrimi ve kurduğu rejim belli bir kuramın ürünü değildi. Başında kuramı saptanmamıştı. Tarihsel koşullar Atatürk'ü olayın içine çekti. Fakat belli bir tasarımı olan bu büyük dahi koşullar gereği hareket ederek devrimini yaptı. Yine koşullar ölçüsünde geliştirmeye çalıştı. Bir takım çabalarla devrimin ve sistemin ideolojisini üretmeye çalıştı. TTK, TDK- Halkevleri, CHF Atatürk devrim ideolojisini üreten kurumlardı. Ne var ki Atatürk'ün tasarladığı ölçüde devrim bir ideolog ve idologlar üretemedi. Atatürk'ün kişisel çabalarıyla belli ilkeler çerçevesinde kaldı.

Atatürk bir kuram (doktrin) adamı olmadığı gibi, kurduğu CHF'de bir kuram partisi değildi. Atatürk kuramsal bir parti kurulması durumunda devrim hareketinin "dondurulacağından" çekiniyordu (25). Aydemir'e göre, "Atatürk bir kuram adamı ve Halk Fırkası bir kuram partisi değildi. Ama Ulusal Kurtuluş Hareketinin; çağın akışından, Türkiye'nin yapısından gelen bir devrime (inkılaba) düşünsel temeller olabilecek ideolojik öğeleri vardı..." (26).

Atatürk devriminin düşünsel ve ideolojik gelişimi bir ölçüye dek "**Kadro Dergisi**"yle yapılmaya çalışıldı. Ş.S.

(23) Ergil, s: 198.

(24) Y. Ülken, s: 75 v.d., 280.

(25) Aydemir (1969), III/502 v.d.; Kongar (1981), s: 420 v.d.

(26) Aydemir (1969), III/439.

Aydemir, Y. K. Karaosmanoğlu, Burhan Belge, İ. H. Tökin... gibileri bu dergi çerçevesinde düşünsel önderlik yapıyorlardı.

Aydemir ve arkadaşları Kadro eylemi içerisinde Atatürk devrimine bir kuram yaratmaya çalışırken, Recep Peker de CHP içerisinde aynı çabayı sürdürüyordu. İki kesimde ayrı çizgiler peşindeydiler. Kadrocular sol bir çizgi izlerken, R. Peker CHP'yi ve Atatürkçülüğü faşizme çekmeye çalışıyordu. Bu nedenle iki çizgi arasında uzlaşmaz çelişkiler vardı. Peker'le Kadrocu grup birbirlerine düşmandılar (27). Kadroculara uzun bir yaşam hakkının tanınmamasında, "Kadro"nun kapatılarak, yazarlarının çeşitli görevlerle yurtdışına çıkarılmalarında R. Peker ve aynı görüşteki resmi çevrelerin rolü vardı. R. Peker'in Atatürk devrimini ve CHP'yi faşizme çekme çalışmaları bizzat Atatürkçe benimsenmeyerek Peker parti Genel Yazmanlığı görevinden alınarak, bu çabalar durdurulmaya çalışılmıştı. Çalışma olanağı tanınmayan bu iki çizginin yerine bizzat iktidarca Atatürkçülük "**altı ok**" biçiminde sunulmuş ve güncel gerekler ideolojiye üstün tutulmuştu. "Altı ok"la dünya siyasal tarihine bir katkıda bulunulmuyor, Batı'nın ulaştığı düzeye daha çabuk ulaşmayı amaçlayan bir "kestirme yol reçetesi" sunuluyordu. Vedat Nedim Tör'ün belirttiği gibi, böylece Atatürkçülük "gerçek bir düşünce sistemi kuramadığı" gibi "törenselsel bir etiket olarak kaldı" (28).

Kadrocular Osmanlı Devleti'ni bir yarı - sömürge olarak niteliyorlardı (29). Yarı - sömürgeler için temel savaşımları sınıf savaşları değil de ulusal kurtuluş savaşlarını görüyorlardı (30). Dünya ülkelerinin çoğu kapitalizm ön-

(27) Kongar (1981), s: 421.

(28) Kongar (1981), s: 423.

(29) Doç. C. Alpar - "Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm", Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bank. yay. Ank. 1983, s: 707.

(30) Ş. S. Aydemir - İnkılap ve Kadro (1968), s: 53.

cesi, sömürge ve yarı - sömürge olarak yaşamaktaydılar. Böyle olunca dünya ölçüsünde bir sermayedar - proleter çelişkisi değil, sermayedar ülkeler - sermaye ve sanayiden yoksun ülkeler çelişkisi egemen olmaktadır (31). Bu olgu ulusal kurtuluş savaşlarını gerektirmekte, ulusal kurtuluş savaşları dünyaya yeni bir düzen kazandıracaklardır. Türkiye bu olguyu başlattı. Bu nedenle Türk Kurtuluş Savaşı bir ulusal savaşım olmakla birlikte bir anti - emperyalist savaştır da (32).

Yeni Türkiye siyasal bağımsızlıkla birlikte ekonomik bağımsızlığı da önkoşul olarak görmektedir. Kadroculara göre bu durum tam bağımsızlıktır. Cumhuriyet geçmişe tepki olarak doğdu. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan davacıdır. Onun borçlarını ödemesi gerekmez (33). Yarı - sömürge durumuna düşmüş bir ulusun başkaldırma eylemi olan Kemalizm, birçok savaşlardan farklı boyutta bir kurtuluş savaşı örneği vererek emperyalizmi yenmiştir. İç ve dış güçlere karşı kurtuluş savaşı verilmesinin yanısıra, barış masasına oturulurken de yenilen güçlerle değil, bu güçleri doğrudan destekleyen emperyalist devletlerle karşılaşmıştı. Savaşın yardımcı güçlere karşı kazanılması bu savaşa farklı bir anlam kazandırmıştı. Çünkü yardımcı güçler dış devletler olduğu gibi; İstanbul, Saray ve bizzat Meclis'in içinde de kişiler vardı. Bu ölçüde zor koşullar içerisinde savaş vererek sömürgecilikten kurtuluş Kadrocuları başka ülkeleri sömürge yapmama düşüncesine ulaştırmıştı. Öteki çağdaş siyasal sistemlerde görülmeyen bu olgu, Atatürk'e Anadolu hümanizminden geçen bir kalıt olarak değerlendirilmekteydi (34).

Yaratıcı düşünce adamlarının ortaya çıkmaması,

(31) Aydemir (1968), s: 53.

(32) Alpar, s: 709.

(33) Alpar, s: 709 v.d.

(34) Alpar, s: 713 v.d.

Kemalizmin bir takım beceriksiz ve arddüşünceli politikacıların elinden kalması sonucu; 1) "Evrense bir eylem olan M. Kemal eyleminin dünyada örnek olacak bir ideolojik çerçeveye oturtulmamış olması, bu yüzden emperyalizme karşı savaşılan ülkelere yeterince ışık tutulamamış, böylece Atatürk tarihte ve dünyada layık olduğu yere gereğince oturtulamamıştır". 2) V. N. Tör'ün deyimiyle beceriksiz politikacıların elinde "törenselle bir etiket"ten ileri geçemeyen Kemalizm, "bir türlü, toplumun toplumbilimsel anlamda 'seferber' edilebilmesi için yeterince kulanılamamıştır", Kemalizm topluma "eklektik ve güdük bir ideoloji" olarak sunulmuştur (35).

İşte bu aşamada Kadro eylemi devreye girerek Atatürkçülüğün; kuramını oluşturmaya çalışmakla birlikte, Kemalizm adı altında topluma sunulan eksik ideolojinin evrensel ve ulusal eksiklerini gidererek gerçek bir Atatürkçülük ideolojisi yaratmaya çalışmıştır. İdeolojiye toplumda gerekli değişim ve dönüşümleri, hareketlilikleri kazandırmıştı. Böylece bir "devrim ruhu" yaratılmakta ve Türk devrimine evrensel boyutlarda yorum kazandırılmaktaydı. Bu çalışmalar oldukça başarılıdır (36).

III - ATATÜRK DEVRİMİ AZGELİŞMİŞ, YARI - SÖMÜRGE VE MAZLUM ULUSLAR İÇİN BİR ÖRNEK:

Atatürk, azgelişmiş (37) ve yarı - sömürge Osmanlı devletinde devrim yaparak azgelişmiş ve mazlum uluslar için devrim yolunu açtı.

(35) Kongar (1981), s: 423.

(36) Kongar (1981), s: 424.

(37) "Azgelişmişlik" kavramı hakkında bilimsel çözümleme için bkz: Dr. Bahattin Akşit - "Toplumsal Değişme Kuramları ve 'Azgelişmişlik': Epistemolojik ve Kuramsal Bir İnceleme", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 9-10; s: 78 v.d. Atatürk'ün azgelişmiş ülkelere örnek oluşu ve ulusal bağımsızlığına götürtüşünü ayrıntılı ele alan şu çalışmamıza bakılabilir. Baki Öz - İslam Dünyası ve Kemalizm, Can yay. İst. 1996

Bilindiği gibi Osmanlı toplumu bir azgelişmiş toplumdur. Azgelişmişliğin ölçütleri olan; 1) Düşük ulusal gelir; 2) Eksik beslenme; 3) İlkel, geleneksel ve makineleşmemiş tarım; 4) Gücsüz bir altyapı; 5) Okuma - yazma düşüklüğü; 6) Düzensiz bir ticaret kesimi; 7) Tarımsal kesim ve tarımsal nüfusun çokluğu; 8) Gizli işsizlik; 9) Hızlı nüfus artışı v.s... (38) tüm yönleriyle Osmanlı toplumunda yaşanmaktaydı. Aynı zamanda Osmanlı toplumu kurumlarıyla siyasal varlığını sürdürüyordu, ama ekonomisiyle, siyasal eğilim ve yakınlıklarıyla bir ayrı - sömürgeydi. Atatürk karşı - emperyalizm bir savaşımı bu olguyu değiştirdi. Böylesi koşullarda bu durum bir örnek olaydı. Çoğunluğu gelişmemiş ve yarı - sömürge olan dünyada örnek bir çığır açılmıştı. Bunun yolu ulusal kurtuluştur. Böylece yeni bir çağ, ulusal kurtuluşlar çağı açılmış oluyordu. Bu onlar için kurtuluşun bir anahtarı oldu. Bu yönüyle Atatürk devrimi evrensel bir nitelik kazanmış oluyordu. Atatürkçülüğün çağdaş yorumcularından S.S. Aydemir Kadrocu çizgiden hareketle şunları söylüyordu:

"Batı'da makinelerin sanayie uygulanması, makineleri, yeni üretim araçlarını elinde toplayan sınıfla, bu araçlardan yoksun kılınan sınıf arasında ve sanayi yoğunluğunu elinde tutan ülkelere özgü bir çelişme doğurmuştur. Bu çelişme kesinleşmektedir. Fakat aynı biçimde bir takım ülkelerde gene makinelerin sanayie uygulanması ve sanayinin dünyanın belirli alanlarında yoğunlaşması, büyük üretim araçlarını elinde biriktiren ülkelerle, ulusal sanayiden yoksun kılınan ülkeler arasında başka bir çelişme doğurmuştur ve bu çelişme de gittikçe genişlemekte ve kesinleşmekte bulunmuştur. (...) Oysa devrimimiz (inkılabımız), dünya ölçüsünde olan bu çelişmelerin hem ürünü, hem düzenleyicisidir.

(38) Prof. Yüksel Ülken - Atatürk ve İktisat, s: 117.

Birinci çelişme tekniğin ileri ve yoğunlaşmış olduğu ülkelerin birbirlerine karşı olan iki sınıfı arasındadır. İkinci çelişme tekniğin yoğunlaşmış ve sanayiî ilerlemiş olduğu ülkelerle (metropollerle) eski sanayiîni yitiren, fakat onu yeniden ve bugünkü koşullara göre kurmak davasını güden sömürge ve yarı sömürgeler (yahut tarımcı ülkeler) arasındadır.

Bu çelişmelerden birincisi sınıf kavgası, ikincisi ulusal kurtuluş savaşımı biçiminde oluyor" (39).

Kadrocular "*merkez - çevre kuramına dayalı karşı - emperyalist devrim*"ın yalnız kuramını yapmakla kalmıyor, devrim sonrası uygulama için de yolgösteriyorlardı. Hüseyin Avni Şanda ve D. C. Blaisdell'in çalışmalarında bu durum görülmektedir.

Atatürkçülüğün "*merkez - çevre*" kuramı içerisinde son yıllardaki bir yorumu da "**Yön**" ve "**Devrim**" dergileri çerçevesinde gelişen düşünce ve eylemler oldu. "*Yeni Kemalizm*" akımının öncülüğünü yazar ve düşünür Doğan Avcıoğlu yapıyordu. Kalkınma yolu olarak Oscar Lange'den alınan "*Milli Devrimci Kalkınma Yolu*" öneriliyordu (40). Bir "*Yeni Kadro*" eylemi olan bu akım erkin ele geçirilmesinde sivil - asker bürokratların rolüne ağırlık veriyordu. Güncelliğini erken yitirmekle birlikte etkisi hâlâ sürmektedir.

"*Merkez - çevre*" veya "*merkez - kenar*" kuramı (41) Kadrocu çizginin geliştirilmiş biçimi olarak "*iç dinamik*" ve "*dış dinamik*"e önem verme olarak iki yoldan sürdürüldü. Prof. Şerif Mardin, Doç. M. Heper Osmanlı -

(39) Aydemir (1968), s: 44 v.d.

(40) Bu görüş için bkz: Avcıoğlu (1969), II/670 v.d.; Avcıoğlu (1974), III/1695 v.d.

(41) Doç. Metin Heper "*merkez-çevre*" yerine "*merkez-kenar*" deyimini uygun görüyorsa da içerik aynıdır. Bkz: M. Heper - "*Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez - Kenar İlişkisi*", Toplum ve Bilim Der. Sayı: 9-10, s: 3.

Türk siyasal ve toplumsal yapısını "iç dinamik" açısından bir "merkez" ile "çevre" sinin ilişkisi olarak değerlendirmişlerdir. S. Özkol, Ç. Keyder, S. Aksoy, H. Gülalp ve Y. Doğan'sa Türkiye'yi dünya sisteminin içinde, "dış dinamik" açısından bir "çevre" ülke olarak değerlendirip, çalışmalar sürdürmektedirler. Prof. E. Kongar da "merkez - çevre" kuramı doğrultusunda bakarak "dış dinamik"e ağırlık tanımaktadır. (42). "Sınıfsal yapı, teknoloji ve dış dünya gerek devletin gerekse toplumsal değişiminin tarihsel belirleyicileri olarak her zaman ağırlıklarını" (43) sürdürdükleri, "üretim biçimi" "teknolojik boyutun bir işlevi" olduğu, "toplumların teknolojileri farklı oldukları için üretim biçimlerinin de farklı olduğu", oysa "temel belirleyicinin teknoloji" olduğunu vurgulamaktadır (44).

Atatürk'ün şu sözleri "dış dinamik"i gözönüne alarak "merkez - çevre" kuramına dayalı "karşı - emperyalist devrim" açısından önemli modeldir.

"Anadolu bu savunmasıyla yalnız kendi yaşamına ait görevi yerine getirmiyor, belki tüm Doğu'ya yönelmiş saldırılara bir set çekiyor. Bu saldırılar elbette kırılacaktır. Bütün bu sataşmalar mutlaka son bulacaktır. İşte o zaman Batı'da, tüm dünyada gerçek huzur, gerçek mutluluk ve insanlık egemen olabilecektir (45).

Az gelişmiş, yarı - sömürge, kalkınmamış bir ülke- de örnek devrim yapan, kurtuluş ve kalkınma yollarını gösteren Atatürk; gelişmemiş ülkelerin kurtuluşunu bir bütün olarak görüyordu. Bireysel kurtulmak ve kalkınmak mümkün değildi. Gelişmemişlikten ve somürölmekten kurtuluş emperyalizmden kurtulmakla, emperyalizmin

(42) Emre Kongar - "Türkiye İçin Kısa Dönemleri Açıklayacak Bir Model Önerisi", Toplum ve Bilim Der. Sayı: 8, s: 54.

(43) Kongar, Sayı: 8, s: 52.

(44) Kongar, Sayı: 8, s: 54.

(45) A.S.D., II/21; Karal (1981), s: 17.

yokediliyle olanaklıydı. Aksi durumda emperyalizm varoldukça sömürgecilikte sürecek ve kalkınma yolunda olan ülkeler için bir tehdit ögesi olarak kalacaktı. Bu açıdan bakan M. Kemal tüm gelişmemiş ve sömürge ülkeler için, öte deyişle Doğu ulusları için savaşımında bulunuyordu. Atatürkçülüğü evrensel kılan da bu yanıydı. Şöyle diyor:

"Türkiye'nin bugünkü savaşımı yalnız kendi adına olsaydı belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve önemli bir çaba harcıyor. Çünkü savunduğu tüm mazlum ulusların, tüm Doğu'nun davasıdır ve bunu sonuçlandırıncaya dek Türkiye, kendisiyle birlikte olan Doğu uluslarının birlikte yürüyeceğine inanmaktadır (46).

Atatürk devrim ve kurtuluş kıvılcımını yaktığını, Doğu'da ve sömürgelerde emperyalizme karşı savaşımın başladığını, bunun sonucunda yeni bir düzene ulaşılabileceğini (47), bunda da Türkiye'nin payının büyük olduğunu (48) vurgulamaktadır.

Atatürk'ün yaktığı ışık tüm sömürülen, az gelişmiş, Doğu ve İslâm ülkelerini aydınlattı. Atatürk ve devriminin etkisinden kalındı. Kurtuluş ve kalkınma yolları arayan Doğu ve İslâm ulusları Atatürkçülüğü kılavuz olarak seçtiler. Bu alanda birçok örnek verilebilir:

Afgan kralının amcası Veli Han Atatürk'ü; "yalnız Türkiye'nin değil, tüm Doğu'nun Atası" olarak görüyordu (49). 1963'de Pandit Nehru M. Kemal'i kendisine örnek aldığını açıklıyordu. Tunus devlet başkanı Habib Burgiba 1965'de Sakarya Savaşı'ndan esinlendiğini, böylesi bir

(46) A.S.D., II/21; Karal (1981), s: 17.

(47) Karal (1981), s: 17 v.d.

(48) A.S.D., II/29.

(49) Kongar (1981), s: 108.

direnışı kendi ulusuna uygulamak istediğini söylüyordu. Cezayir askerleri kurtuluş savaşlarında ceplerinde M. Kemal'in resimlerini taşıyorlardı. Pakistan - Hindistan savaşında **"Kemal Atatürk Taburu"** kurulmuştu. Atatürk'ün ölümü üzerine bir Çin gazetesi şu gözlemde bulunuyordu: "Onun yüzündedir ki, Çin'den Tuna havzasına dek bütün uluslar, aynı ülkünün çevresinde kardeşçesine birleşmişlerdir. Bu ülkü şudur: Özgürlük ve ulusal bağımsızlık..."

Trablusgarb'ta yayınlanan **"Rakip"** gazetesi 4. 5. 1920 günkü sayısında; İslâm halkın İstanbul'u kurtarmak için savaşa hazırlandığını, Türk bağımsızlık hareketinin tüm müslümanlarca desteklendiğini, Türk ulusunun istekleri kabul edilmedikçe M. Kemal ordularının gerilemeyeceğini yazıyordu (50).

Hindistan İslâm Cemiyetinin Aralık 1938'deki toplantısında Kaidi Azam Cinnah Atatürk'ü "Müslüman Doğu'nun en önde gelen kişisi" olarak niteliyor, "Hindistan müslümanları önünde bir esin kaynağı" olarak görüyordu. Urdu dilinin büyük ozan Mevlana Hasret Mohani M. Kemal'de Türkiye'yle birlikte tüm Ortadoğu'yu kurtaracak güç görüyordu. 24. Kasım. 1920'de toplanan Hilafet Komitesi; kutsal İslâm yerlerini emperyalizmden kurtarmak, Ankara Hükümetinin Türkiye'deki dayanışmayı sağlamasına yardımcı olmak, İngilizler'in Sevr Antlaşması'nı Türkiye yararına değiştirmeleri için zorlamak, Rumlar'ın Anadolu kıyımlarını kınamak türünden kararlar almışlardı. Muhammed Ali Cinnah Türk direnişinin yanında olduklarını açıklıyordu. Mevlana Şevket Ali gönüllü bir askeri birlik kurulmasını savunmuş ve İngiltere'ye karşı *passif direnişi* önermişti. Emenullah Han Atatürk'ü esin kaynağı olarak görüyor ve Ona "ağabeyi" diyordu. Kaidi

(50) Zeki Sarıhan - Kurtuluş Savaşı Günlüğü (1986), III/30.

Azam Atatürk'ten esinlenmiş, Onun gibi "şaşkın bir müslüman halk kalabalığından bir ulus yaratmaya çalışmıştı". Pakistan, toplumu için uyguladığı düzeltimlerini Atatürk'ten almıştı. Pakistanlı ozan ve düşünür İkbâl M. Kemalî "kendi sorunlarını kendisi çözümleyebilmek için durup dinlenmeden savaşım veren bir hayat" olarak niteliyor, Atatürk'ün düşünceleriyle aydınlandığını belirtiyordu. Kısaca İkbâl, "Atatürk'ü karanlık sislerin arasında ışıltı veren ve bu müslümanlara, Pakistan adına ifadesini bulan yepyeni bir yazgının yolunu gösteren parlak bir yıldız" olarak görüyordu. İki ülke arasında imzalanan Sadabat Parkı ve sonraki antlaşmalar bu duyguların ürünüydü (51).

Hint lideri M. Gandi ve Hint halkı başından sonuna dek Türk Kurtuluş Hareketini desteklediler ve Türk devrimini kendilerine model almışlardı (52).

İran Şahı Rıza Şah Pehlevî'nin Atatürk'e saygısı vardı. "*Sen komutan ben leşkerin*" diyordu. 1925'den sonra uygulamalarında Atatürk'ü örnek almıştı.

Bilindiği gibi Atatürk Doğu ulusları, İslâm ulusları, kalkınmamış, gelişmemiş, sömürge, yarı sömürge, feodal, yarı-feodal uluslar için bir ışıktı, bir kurtuluş ve kalkınma modeliydi. Bu nedenle bu tür uluslar arasında Atatürk'e aşırı sevgi ve saygı vardı. Atatürk ortak ve evrensel önder olarak benimseniyordu. Atatürk'ün bu yanı Batılı bilginlerce de sezilmiş, emperyalizmin bağımlılığından sömürge ve yarı-sömürge ülkeler için bir kurtuluş yolu olarak yorumlanmıştır. Glasneck Atatürk için, "büyüklüğü tarih yapan insanlardır anlamında değil, yüzyılımızın üçte birinde dünyanın tarihsel gelişiminin gerek-

(51) Geniş açıklamalar için bkz: Prof. Hanif Fauk - "Atatürk ve Pakistan", Bildiriler ve Tartışmalar s: 605-629 arası. Ayrıca bkz: Baki Öz - İslam Dünyası ve Kemalizm, İst. 1996.

(52) Geniş bilgi için bkz: R. K. Sinha - Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi, Milliyet yay.

rini Asya ve Afrika'nın kentsoylu-ulusal kurtuluş hareketi-
nin öteki bütün önderlerinden daha iyi kavramış ve buna
göre davranmış olmasındandır" (53) derken bu yanını
vurgulamış oluyordu.

Türkiye'de çok iyi tanınan Prof. Duvarger Atatürk-
çülüğün "mazlum uluslar" için bir kurtuluş ve ekonomik
kalkınma yolu olduğunu açık bir biçimde ortaya koyan
bilginlerin başında gelmektedir. Saptaması şöyle:

"İkinci Dünya Savaşına dek M. Kemal'in yapıtı Tür-
kiye çapında değerlendirildi: Eski bir ülkenin çağdaş bir
ulus durumuna sokulması için harcanan çabayı takdir et-
meyen yoktur. Söz konusu yapıt, 1945'den bu yana bir
örnek değeri kazandı. Kemalizm, Türkiye tarihinin bir
sayfası olmaktan çıkıp siyasal bir sisteme örneklik etme-
ye başladı. Henüz iyicene tanımlanmadığı için bu siste-
min, komünistlik ya da Batı demokrasisi kadar kesin bir
şemasını vermek olanaksız: Bununla birlikte önemli bir
sistem olduğu da doğrudur; çünkü, yeryüzünde henüz
Moskova ya da Pekin etkisine girmemiş üçüncü çeşit
devletlere yol göstermektedir, bu sistem. Yarı gelişmiş
uluslar için marksçılığın karşısına dikilen ikinci bir seçe-
nektir, bu sistem. Batı Avrupa düzeni olsun, Latin Ameri-
ka düzeni olsun, bu ulusların işine gelmez de ondan"
(54).

Görüldüğü gibi Atatürkçülük, Üçüncü Dünya için
kurtuluş ve kalkınma yolu olarak belirmektedir.

IV - ATATÜRK DEVRİMİNDE ÖNCÜLÜK SORUNU:

1) Devrime Önderlik Eden Kadro'nun Toplumsal yapısı:

Şu çizelgeler bu alanda bir görüş verebilecek nite-
liktedir.

(53) J. Glasneck - Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, s: 307.

(54) Prof. M. Duvarger - "Kemalizm", Atatürk'e Saygı, s: 249.

ÇİZELGE: XXI. Ankara ve İstanbul Hükümetlerindeki üyelerin doğum yılları ve yerlerine göre dağılımı.

	Doğum yılları	Doğum yerleri (%)		
		Balkanlar	Öteki	
	(ortalama)	ve Trakya Anadolu bölgeler		
Ulusal savaşıma katılan paşalar (1919 - 22)	1880	68	32	0
İstanbul Hükümetine bağlı paşalar (1914-18)	1876	70	12	18
Ulusal Savaşım Bakanları (1920-23):				
Siviller	1880	22	78	0
Askerler	1881	89	11	0
Ortalama	1881	41	59	0
İstanbul Hükümetinin bakanları (1918-22):				
Siviller	1867	68	23	10
Askerler	1860	54	23	23
Ortalama	1864	62	24	14

Kaynak: Kurt Steinhaus - Atatürk Devrimi Sosyolojisi, s: 83.

Ulusal savaşıma katılan kadro özellikle orta yaşta. 40 yaşları dolayında. İstanbul Hükümetine bağlı kadro-
dan özellikli ortalama 15-16 yaş daha gençler. Çizelge-
nin sergilediği önemli bir sonuçta; Ulusal Kurtuluş Savaşı
Bakanlarının sivil olanlar (% 78) Anadolu, asker olanlar-
sa (% 89) Balkan ve Trakya kökenli. İstanbul Hükümeti
bakanlarının ortalama % 62'si Balkan ve Trakya, %
24'üyse Anadolu kökenli. Bir başka sonuçta şu: Ankara
hükümetinde görev alan bakanlar arasında Anadolu kö-
kenliler daha yoğun (% 59).

Ankara meclisinde mebusların öğrenim durumu da oldukça yüksekti. Yaklaşık olarak dörtte üçü Avrupa düzeyinde lise ya da üniversite öğrenimi görmüşlerdi ve yabancı dil biliyorlardı. Bakanlar Kurulu üyelerinin % 90'ı yüksek öğrenimi bitirmişti. O dönemler böyle bir toplumsal-kültürel ayrıcalığa sahip olan kişilerin tümünün genel nüfusa oranı % 1'di (55).

Erzurum ve Sivas Kongrelerinde bulunan delegele-
rin toplumsal yapısına bakıldığında Bürokrat-Asker-Feo-
dal üçlüsünü görüyoruz. Bürokrat çoğunlukta (% 45, 33).
Feodallar ikinci (% 22,61), Askerlerse üçüncü (% 15,46)
sırayı alıyorlardı (56).

Erzurum ve Sivas Kongrelerine katılan delegelerin
toplumsal yapısı benzer sonuçlar vermekteydi. Şöyle ki:

**ÇİZELGE: XXII. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile
Temsilci Kurulların Toplumsal
yapıları**

Kesim	Erzurum Kongresi				Sivas Kongresi				Erzurum-Sivas	
	Delege Tem. Kurul				Delege Tem. Kurul				delege ortalaması	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	%	
Bürokrat	27	46,55	1	20	15	44,11	8	50,00	- 2,41	
Asker	6	10,34	2	40	7	20,58	5	30,00	- 10,24	
Feodal	16	27,58	2	40	6	17,64	3	20,00	- 9,94	
Tüccar	9	15,51	-	-	6	17,94	-	-	+ 2,13	
Toplam	58	99,98	5	100	34	99,97	16	100,00		

Kaynak: Vehbi Cem Aşkun - Sivas Kongresi, s: 148 v.d.; M. Müfit Kansu - Erzurum'den Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, 1/78 v.d.; Selek, s: 271, 282, 289; Steinhaus, s: 85; Söylev, 1/48, 60. Çizelge, belirtilen kaynaklar taranarak hazırlandı. Hesaplamalar tarafımızdan yapıldı.

(55) Steinhaus, s: 84.

(56) Steinhaus, s: 85.

Ankara'da açılan ilk Meclise katılan 380 mebusun meslek ve toplumsal yapıları şöyle (57):

ÇİZELGE: XXIII. I. Dönem TBMM'nde yapısal durum.

Meslek	Sayı	%	Toplumsal Sınıflar	Sayı	%
Memur, Emekli	115	30,26	Bürokrat:		
Sarıklı hoca	61	16,05	(memur, emekli, avukat		
Komutan, subay	51	13,42	doktor, gazeteci		
Çiftçi	46	12,40	mühendis)	167	43,94
Tüccar	37	9,73	Asker (subay)	51	13,42
Avukat	29	7,63	Feodal:		
Doktor	15	3,94	(Sarıklı hoca,		
Aşiret başkanı, ağa	10	2,63	aşiret bşk. ağa,		
Tarikat şeyhi	8	2,10	tarikat şeyhi,		
Gazeteci	6	1,57	çiftçi)	125	32,87
Mühendis	2	0,52	Tüccar:	37	9,73
Toplam:	380	100,25		380	99,96

Kaynak: Aydemir (1971), II/353; Tunaya (1981), s: 212 v.d.; Erbil, s: 190'da hesaplandı.

Çizelge ilginç. I. Dönem TBMM'de mebuslar arasında bürokratlarla feodallar hemen hemen Meclisi bölüşmüş durumdalar. Bürokratlar % 43,94'le birinci sırayı, feodallar % 32,87'yle ikinci sırayı, askerse % 13,42'yle üçüncü sırayı alıyor. Katılma oranı en az olan % 9,73'le tüccar.

İlk Meclise katılan mebuslar 1908 öncesi ve sonrasında olaylarla dolu yıllarını yaşamış, Birakışmanın acılarını çekmiş kimselerdi. Aralarında II. Abdülhamit'e karşı savaşım vermiş Genç Türkler de vardı. 1919 ve 1920 seçimlerini geçirerek gelmişlerdi. İçlerinde Meşrutiyet yıllarının siyasal partilerinde görev almış olanlar vardı. İttihat ve Terakki (İ.T.) sorumlu yazmanı, Hürriyet ve İtilaf

(57) I. TBMM mebuslarının sayılarını, adlarını, yaşlarını, mesleklerini, seçim bölgelerini gösteren tam liste için bkz: Goloğlu (1970), s: 321-351 arası; "Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri", C.D.T. Ans. X/2683 v.d.

(H.İ.) kurucusu gibi. Bir takımıysa Bırakışma döneminin irili ufaklı partilerine girmişlerdi. Mecliste özellikle Çiftçiler Derneği, Milli Türk Fırkası, Türkiye Mesai Fırkası, Milli Ahrar - Ahali İktisat Fırkalarının ortak listelerine girmiş olanlar vardı. Bırakışma döneminin gizli İstanbul örgüt üyeleri ve bunların destekledikleri çoğunlukta idi. Anadolu ve Trakya'da örgütlenmiş Müdafaa-i Hukuk Örgütlerinde bu iki seçimde etkin olup birçok kişinin seçilip Meclise girmesine yardımcı olmuşlardı. Meclis üyelerinin çoğunluğu bu örgütün üyeleri idiler (58).

İlk Meclis Doç. Ergil'in adlandırdığı gibi bir "*Taktik mobilite*" örneği idi. Siyasal ve ideolojik hareketliliği olabilen, kolay örgütlenebilen, çıkarlarını kolayca ideolojik anlatıma aktarabilen, yönetim deneyimi ve eğitimi olan toplumsal sınıflar "ulusal koalisyonunda" yerlerini alarak bir seçkinler koalisyonu oluşturmuşlardı (59).

İlk Meclis geniş bir Sivas Kongresi niteliğindeydi. Müdafaa-i Hukuk'un eylemsellikten kurtulup yaşallığa kavuşturulmuş organı biçimindeydi. Meclise A. ve R.M.H. Derneği egemendi (60). İki seçim sonucu kurulmasıyla dünya anayasaları arasında ender bir olayla Türk devriminin organı Meclise bir gerçeklik kazandırıyordu (61).

Mecliste "Birinci" ve "İkinci Grup"lar biçiminde açık kümeleşmeler olmuştu. Bu bölünmenin temelinde siyasal rejim sorunu yatmaktaydı. İlk grubu M. Kemal "**Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu**" adıyla 10. Mayıs 1921'de kurmuştu. İkinci grup bundan sonra oluştu. Her iki grup da ülküsel (ideolojik) bir bütünlüğe sahip değillerdi. "Birinci Grup" genellikle M. Kemal'i sevenlerce

(58) Tunaya (1981), s: 213.

(59) Erbil, s: 190.

(60) Tunaya (1981), s: 68.

(61) Tunaya (1981), s: 211.

ve ona koşulsuz bağlı olanlarca oluşturulmuştu. "İkinci Grup"sa M. Kemal'in "diktatörlüğüne engel olmak", "ulusal egemenliği gerçekleştirmek" ve "özgürlükleri savunmak" gerekçesiyle ortaya çıkıyordu. Özünde gerici "**Muhafazai Mukaddesat Cemiyeti**"nin bir devamıydı (62).

Osmanlı Hükümeti olsun, Ankara Hükümeti olsun kendi bölgelerindeki egemen sınıfların temsilcileriydiler. Ne var ki İstanbul Hükümeti erperyalizmle işbirliği içerisinde ulusal olmayan bir komprodor-ticari kentsoyluluğun çıkarlarını yaşatmaya çalışırken, Ankara Hükümeti emperyalizme karşı savaşım veren, ulusal bir karakter taşıyan sınıfların temsilcisiydiler (63).

Birinci ve ikinci dönem Meclislerin yapısı ilginç sonuçlar verdiği gibi, yapısal değişme de ilginç biçimde geliyordu. Her iki dönemde de Bürokrat-kesim çoğunlukta idi. Birinci Meclis döneminde yaklaşık Meclisin yarısı dolaylarında Bürokratlarla feodallar Meclisi paylaşıyor, ikinci Meclis döneminde feodallar yerlerini askere bıraktı. Asker-bürokrat ikilisi Meclise seçilmeyi gettikçe tekellerine geçiriyor, tüccar kesim daim azınlıkta kalıyor ve gittikçe azalıyor. Ticaret alanında beşte iki, din alanında beşte üç oranında bir düşüş oldu. Eğitim, sağlık, teknik ve basın mesleklerinde % 75 oranında artış görüldü. Batı Anadolu kıyılarından gelen mebus oranında % 42 lik artışlar oldu. Kültürel düzeyde de artışlar görüldü. Yabancı dil bilenler oranı % 76'dan % 84'e çıkararak % 11 artış gösterdi.

(62) Sezgin, s: 53 v.d., 82 v.d.

(63) Taner Timur - Türk Devrimi ve Sonrası, s: 34.

ÇİZELGE: XXIV. TBMM'nin I. ve II. Dönem üyelerinin toplumsal yapıları (%).

Kesim	I. Dönem (1920-23)	II. Dönem (1923-27)	Değişme
Bürokrat	48	58	+ 10
Asker	15	20	+ 5
Feodal	23	13	- 10
Tüccar	13	8	- 5
	99	99	

Kaynak: Steinhaus, s: 111'de hesaplandı.

Mebusların meslek kesimlerinde de kimi değişmeler göze çarpar. Cumhuriyetin ilk yıllarında mebus seçilenler çoğunlukla devlet kesimindeydi. Daha sonraki dönemlerde devlet kesiminden gelen mebuslarda azalma görüldü. Özel girişime dayalı kesimden ve serbest mesleklerde oldukça artışlar oldu.

ÇİZELGE: XXV. Mebus mesleklerinin kesimlere göre dağılımı (1923-39) (%)

Meclis dönemi	Devlet kesimi	Özel girişim	Serbest meslek
1923-27	54	14	24
1935-38	48	19	29

Kaynak: Steinhaus, s: 166

Açıklamalardan sonra şu bulguları belirleyebiliriz: 1) Yönetici kadro orta yaş, yüksek öğrenimli ve seçkin bir kesim. 2) Atatürk devriminin öncü kadrosu bürokrat-feodal-asker üçlüsü. 3) Zamanla bürokratlar ve askerlerin çoğalmasına karşın, feodallarda azalma görüldü. 4) Tüccar kesim oldukça azınlık ve etkisiz. 5) Kadroda topraksız, az topraklı ve işçi kesimi kesinlikle yer almıyor. 6) Cumhuriyetin ilk yıllarında Meclis'te devlet kökenli (me-

mur)lilerin yarından çoğunu oluřturmasına karřın, bunların katılımı zamanla dūřtū. Őzel giriřimin temsilcileri ve serbest meslek sahipleri oranlarını artırarak etkinliklerini gūçlendirdiler.

2) Kadronun Esnekliği ve İçerdiği Çelişkiler:

Atatūrk'ūn çevresini oluřturan kadro esnekti. Bir takım kentsoyluca çeliřkileri ięeriyordu. Hepsi aynı gūdüye sahip deęillerdi. Hepsi ulusal kurtuluřa ve amaçladığı ereklere aynı gūçte inanmıyorlardı. Hepsinin ayrı ayrı kentsoyluca istekleri vardı. Bu istekler Ulusal Kurtuluřun amaçlarıyla çeliřebiliyordu.

Kurtuluř Savaşının ōn plandaki kişilerinden Rauf Bey ile Bekir Sami Bey padişahlık dūzenine yatkın, feodal nitelikleri ağır basan, tutucu Çerkes beyleriydi. Bunlar İngilizler'le uzlaşmadan yana, Saraya bağlı kişilerdi. Dūřman devletlerin eline tutsak dūřmūř padişahı kurtarmak ięin savaşıyorlardı (64). Rauf Bey "padişahlık ve halifelik orununa gönūl ve duyguyla bağlı" olduklarını, kanında "padişahın ekmeğinin dolaştığını", "padişaha bağlı kalmak borçları" olduğunu, Refet Bey se "padişahlıktan ve halifelikten başka bir yōnetim biğiminin sōz konusu olamayacağını" ağıklıyorlardı (65).

Karabekir Pařa, Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) Bey gibi Kurtuluř Savařında būyūk gōrevler yūklenen bu pařalar, daha sonra kurdukları "**Terakkiperver**" partisinde ortaya çıktığı gibi, tutucu eęilimliydiler. Refet Bey Atatūrk'ūn yōnetiminin ęıkar yol olduęuna inanmıyor, Atatūrk'e pek gūvenmiyordu. Őtekiler gibi gūdūm yanlısıydı. "Kurnazlık, Refet Pařa'nın pusulasıydı". "Tam anlamıyla oportūnist (dōnek) bir tipti". Eleřtirici, "ihtilālcı" ve oldukça da cesurdu. Dinsel-feodal ōęelerle ve kompro-

(64) Avcioğlu (1974), III/987.

(65) Sōylev, II/500 v.d., Arolav, s: 189, 222.

dor burjuvazinin temsilcileriyle bağları vardı. Sovyet Rusya'ya da düşmanca bakıyordu (66). Rauf ve Refet Beyler gibi ileri gelenler ülkenin kurtuluşunu Amerikan güdümünde bekliyorlardı. Erzurum ve Sivas kongrelerinde birçok kadrodan olan kişi M. Kemal'in başkan olmasını engellemeye çalışıyordu. Bekir Sami Bey, Rauf Bey, Kara Vasıf, İsmail Hami Beyler Bekir Sami Bey'in evinde toplanarak M. Kemal'in Sivas kongresine başkan seçilmemesi için karar dahi almışlardı. Hatta bu kararı Rauf Bey M. Kemal'e dahi açıklamıştı (67).

Kurtuluş Savaşının tüm Türkiye'yi kapsamasına karşın, K. Karabekir Paşa "Yüksek Kurulun değil Ankara'ya gitmek Sivas'ın batısına dahi geçmemesi düşüncesindeydi"di (68). Onun için Türkiye'nin değil, Doğu Anadolu'nun kurtuluşu önemliydi. Bu düşünceleriyle Erzurum Kongresi günlerinde M. Kemal'i oldukça yormuştu. Burada inanmış görünmesine karşın, sonradan yine aynı düşüncelerle ortaya çıktı. Karabekir Paşa siyasal yaşama hiçbir zaman uymadı. Bir kışla adamı olarak kaldı. Siyasal, ekonomik ve kültürel konularda, çağdaş ölçüleri kapsayan bir görüş derinliğinden çok, kendine özgü yüzeysellik gösteren safça heves ve inanışları vardı (69).

Bekir Sami Bey Fransız (11.3.1921) ve İtalyanlar'a (12.3.1921) ekonomik ayrıcalıklar verebilecek ölçüde, Hükümetten bağımsız davranabiliyor, Ulusal Kurtuluşun amaçladığı "tüm bağımsızlık" ilkesini tehlikeye sokacak biçimde tutum takınabiliyordu (70).

Ali Fuat (Cebesoy)'ın M. Kemal'e derin güveni vardı. Ulusal Savaş ileri gelenlerinden büyük bir rahatlıkla Atatürk'e ayak uyduran A. Fuat Paşa oldu. Ulusal Güçle-

(66) Selek, s: 145 v.d.; Adivar, s: 42; Aralov, s: 126.

(67) Söylev, I/62; Aydemir (1971), II/124; Avcioğlu (1969), I/209.

(69) Söylev, I/241.

(70) Söylev, II/432.

rin (Kuvayi Milliye) Orta Anadolu'da tek temsilcisi gibiydi (71).

Kadro içerisinde Fevzi Paşa (Çakmak)'nın da özgün bir niteliği vardı. Fevzi Paşa, tam bir Osmanlı paşasıydı. Çok bilgili, okumuş bir insandı. Fakat yeniliklere ve ileri düşüncelere yakınlık duymuyordu. Atatürk'e güvenmiyor ve inanmıyordu. İstanbul Hükümetinin tanınmasını istiyor, Anadolu'da gelişen ulusal harekete karşı tutum takınıyordu. Ona göre ulusal hareket bir "sergerdeler" hareketiydi. Nasıl ki bakanlık odasına dek İngiliz askerleri girdilerse, Fevzi Paşa ayıktı ve Ankara'ya giderek Ulusal Kurtuluşun içerisinde yerini aldı (72).

Kadro içerisinde M. Kemal'e en bağlı olanı İsmet Bey (İnönü)di. İnönü zeki, düzenli, maceradan, komitecilikten hoşlanmayan bir kişiydi. Doğası gereği bir düzen adamıydı. Atatürk'ün yanında ikinci yeri korudu. Bu durum kadro içerisinde zaman zaman kıskançlıklara, çekişmelere de yolaçtı (73).

Kadronun öte bir özelliği de karşı - sosyalist oluşlarıdır. Sovyet Rusya'ya düşman olmaları, yeni gelişmekte olan Sovyet dostluğunu bozmayı amaçlamalarıydı. K. Karabekir, Rauf, Refet Beyler ikiyüzlü davranıyorlardı. Dahası Ankara'da Sovyet elçilik binasının yakılmasında Rauf Bey'in parmağının olması olasılığı büyüktü (74).

Kadrodaki bu çelişkiler Meclise de yansıdı. Kümelenmeler doğdu (75). I. Dönem TBMM'de padişah yanlılarıyla M. Kemal yanlıları arasında çelişki doruğa çıktı. I. Dönem TBMM tarihini bu iki küme arasındaki çelişki

(71) Selek, s: 148 v.d.

(72) Selek, s: 160 v.d.

(73) Selek, s: 156 v.d.

(74) Ergil, s: 321; Arolav, s: 28, 126.

(75) Söylev, II/465.

kişmelerin tarihi olarak nitelemek yanlış olmasa gerek (76).

Atatürk'ün çevresindeki bu kadro, Atatürk'ün düzeyinde, Onun düşünsel yapısında ve Atatürk'ün o günkü planlarını paylaşacak düzeyde kişiler değillerdi. Ülkenin siyasal, toplumsal ve ekonomik kalkınmasında bunlara güvenilemezdi (77). Ama ne var ki elde başka bir kadro yoktu. Yeni bir kadro oluşuncaya dek bunlarla yetinilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Atatürk, devrimlerin bir kısmını ileriki aşamalara, "*yirmi yaşın Kemallerine*" bırakmıştı. Yoksa Atatürk bunların çağın toplumsal, ekonomik ve siyasal bilgileriyle donatılmadığını iyi biliyordu. Çağın kuramlarını, toplumsal sorunları ve ekonomi politiği yeterince bilmiyorlardı. Bu nedenle Atatürk ekonomik konularda "okulsuz" Mahmut Celal (Bayar)'a siyasal konularda da "kuramlardan habersiz" yetişmiş İsmet (İnönü)'e dayanıyordu (78). M. Kemal dahi siyasal akımları yeterince bilmediğini söylüyordu. Bir konferansında Suphi Nuri "en büyük şanssızlığımız Harp Okullarında ekonomi politik okunmayaşdır" diyerek haklı bir gerçeğe parmak basıyordu (79). Ali Fuat (Cebesoy)'ın Marks adlı birinin romanını Marks'ın "*Kapital*"i sanıp, okuduğunu Zinoviyef'e söyleyerek gülünç duruma düşmesi (80) kadronun toplumsal bilinç düzeyini sergilemesi bakımından güzel bir örnektir. Atatürk Cevat Dursunoğlu'na, "Tarih bizden iyi niyetli, vatansever insanlardı, fakat ekonomi bilmiyorlardı, diye sözedecek" (81) demesi o zamanki kadro gerçeğinin en güzel anlatımıdır.

(76) Kongar (1976), s: 88.

(77) Zekeriya Sertel - Hatırladıklarım, s: 120.

(78) İleri, s: 9.

(79) İleri, s: 16.

(80) Altan, s: 35.

(81) Ergil, s: 118.

Atatürk ve çevresinin oluşturduğu kadronun bir başka özelliği de İttihat ve Terakki Partisi kaynaklı olmalarıdır. Belirgin özelliği Alman yanlılığı olan bu parti, Türkiye'yi Almanya'nın yanı sıra I.D. Savaşına sokmuş ve sömürgeleşmesine neden olmuştu. İ.T.'in savaş sonrası dağılan kadrosu, Mondros Bırakışması sonrası, Ulusal Kurtuluş Savaşının belkemiğini oluşturan **"Müdafaai Hukuk"** örgütünde toplandı. Bu örgüt hiçbir zaman işçi, köylü ve küçük esnafı içine almadı. Genel olarak bu örgütün yapısı eşraf, asker, bürokrat ve feodallardan oluşuyordu. Geniş halk yığınlarını arkalarına takarak Ulusal Kurtuluş Savaşına bu örgütler önderlik etti. Tüm Kurtuluş Savaşı boyunca ve ondan sonraki uygulama dönemince İ.T. Partisinin ve bir bakıma onun uzantısı olan **"Müdafaai Hukuk"** örgütünün, aynı uzantıyla kurulan **"Halk Fırkası"** ve **"Cumhuriyet Halk Partisi"**nin sınıfsal etkinliği görüldü.

Bu kadro içerisinde Atatürk'ün önder olarak seçilişi doğallıkla O'nun; 1) Anadolu'da Cemal Paşa'nın dışında en kıdemli asker oluşu. Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidişiyle bu fark da kapanmıştı. 2) Saygın ve güvenilir bir geçmişinin oluşu (Özellikle Çanakkale'deki başarıları). 3) İ. T. den uzak oluşu. Çünkü o dönem bir İ. T. 'li önderliğe oynayamazdı. 4) Doğal önderlik ve siyasal taktisyenliğe sahip olması. 5) Kendine özgü bir karizmasının olmasıydı (82).

Bilindiği gibi Atatürk devrimci bir önderdi. Kendini yaratabilen koşulları doğru değerlendirebilen ve onları biçimlendirebilen kişiydi. Bu nitelik Atatürk'ün karizmatik liderliğinden ileri geliyordu. Toplumbilimci Weber karizmatik liderliği kendisine doğaüstü ve insanüstü nitelikler yakıştıran kişi olarak tanımlar. Atatürk'e de bu nitelikler

(82) Ergil, s: 118.

yüklenmişti. Halk ona "evliya" gözüyle bakıyordu. Öteki insanlardan farklı; etkileyici, yönlendirici bir yapısı vardı. Dirençli, cesur, korkusuz; iyi bir komutan ve konuşmacı; insanları çok iyi tanıyıp yerinde görevlendirmesini bilen; ilkeleri açısından sert, kişisel açıdan hoşgörölü ve bağışlayıcı; duruma göre esnek davranabilen; bulunduğu takıma her zaman ve her koşulda egemen olabilen; kişisel olarak oldukça dürüst; gözleri, sözleri ve davranışlarıyla etkileyici bir kişiliğe sahipti (83). Bu nitelikleriyle eyleme önder olması kaçınılmazdı. Ayrıca ilk girişimde bulunan da O oldu.

3) Bilinçli ve Yoğun Bir İşçi - Köylü Sınıfının Olmayaşı :

Ulusal Kurtuluş yıllarında Türkiye'de devrime önderlik edebilecek yoğunlukta (sayıda) ve bilinçte işçi - köylü yoktu. Bu nedenle devrimin öncülüğü kentsoyluluğun elinde kaldı. İşçi ve köylülük ulusal kentsoyluluğun (milli burjuvazi) önderliğindeki devrime katıldılar, kazanılmasında en ağır görevi yüklendiler. Ne var ki nicel azlıkları, örgütsüz ve bilinçsiz oluşları, yönetime katılamamaları... devrime öncülük edemeyişlerine neden oldu. Devrimin öncülüğünü ulusal kentsoyluluk üstlendi.

Ulusal Kurtuluş yıllarına ait sağlam bir istatistiksel sayımın yapılmayışı bu yıllardaki işçi kesimi hakkında değişik sayılar verilmesine yolaçmaktadır. Birçoğu olası nitelikli sayılardır. Devrimin verildiği yıllarda yaklaşık 76 bin dolayında işçi vardı (84). Bunun nicel azlığı açık olduğu gibi, nitel yetersizliği de bilinmektedir. İşçi ve köylü kesimi bilinçsiz ve örgütsüzdü.

(83) Kongar (1981), s: 147 v.d.

(84) Geniş bilgi için bkz: Yıldız Sertel, s: 17; Aydemir (1973), I/352; Emin Türk Eliçin - Kemalist Devrim İdeolojisi, s: 274; T.İ.S. Müc. Tarihi, s: 41; T.T.E.G. 50. Yılı, s: 41; Yerasimos (1976), III/1266.

Halk; Kurtuluşu Savaşı'nın başında, işgaller karşısında ilgisizdi. Ufak ve kişisel direnişlerse genel halk direnişi düzeyinde değildi. Yazgı başından kabulleniliyor, direnişten kaçınmakla işgalcilerin cezalandırmalarından kurtulunacağı düşünülüyordu. Batı'dan iç kesimlere göç ediliyordu. Aydın ve Bergama'dan 120' bin den çok insan göç etmişti. İşgale uğrayan bölgeler işgalin nedenini Ulusal Savaşımın başlamasında görüyorlardı. Uzun yıllar süren savaşlar sonucu halk subaylardan ve askerlerden (askeri giysililerden) nefret etmişti. Subaylara karşı büyük bir tepki olduğundan, halk başında subayların önderliğinde Ulusal Savaşıma katılmak istememişti. Çeteciliğe eğilim arttı. İşgallere karşı bile halk asker olarak savaşmak istemiyordu. Uzun zaman halk Osmanlı Devleti'ni yasal (meşru) gördü. Osmanlı Devleti Yunanlılar'a savaş açmadığından halk kararsızdı ve kendini sorumsuz görüyordu (85).

Eşraf, Ulusal Savaşıma mülkiyetini kaybetme korkusuyla karşı karşıya kalınca girdi. Efeler, subaylar ve sivil ulusçu bürokratlar arasında oluşan işbirliği yerel eşrafı tedirgin etmişti. Eşraf, kendilerini varlıksal olarak tehdit eden efeler karşısında bürokratları tuttu. Bu bağ Yunan saldırganlığı sürdükçe, sürdürüldü. Bu tehlikenin dışındakiler bağ kurmadıkları gibi, karşı tutum da takınmışlardı. Yunan yayılmacılığıyla birlikte 100 bin Rum'un yerleştirilmek için Anadolu'ya getirilişi eşrafın mülkiyetini tehlikeye soktu. Bu olgu eşrafı kurulan ulusal bağdaşmaya soktu. Bu işbirliği içerisinde eşraf Kuvayi Milliye'nin donatımı ve beslenmesini üstlendiği gibi, kendi adamları yoluyla "ulusal müfrezeler" kurarak savaştılar da (86).

Varlıklı kesimin savaşa geç katılmasının ulusal di-

(85) Aybars (1975), s: 21.

(86) Ergil, s: 93.

renişin sağlıklı yürümesinde olumsuz etkisi oldu. Halk savaşa giderken varlıklı kesim hâlâ zenginlik ve mülkiyet edinme peşindeydi. Bu durum halkın savaşa katılma isteğini kırıyordu. Bu nedenle askerden kaçmalar çoğalmaya başladı. Hükümet olgunun toplumsal içeriğini gerçekçi bir biçimde saptayarak önlemler alma yoluna gitti. Konya milletvekili Vehbi Bey olguyu şöyle değerlendiriyordu:

"Köylü yedi yıldır, yetmiş yıldır kasaba eşrafı adına öle öle usanmış, canı boğazına gelmiş. (...) Bu kez biz gazi, kasaba eşrafı şehit olsun diyorlar". Olayı önemli bir toplumsal devrim olarak niteleyen Karahisarı Sahip milletvekili Mehmet Şükrü Bey'se; "Ben senin adına ölemem" diyor. "Sen burada kal, tarlamı zaptet, servet ve saman sahibi ol, ben de öleyim, bu olmaz" diyor. "Bu önemli bir toplumsal devrimdir, özellikle kamu bunu anlamıştır", diyordu. İzmit milletvekili Hamdi Bey de askerden kaçmayı, savaşa halkın katılmamasını, "zengin çocuklarının soba başında, yoksul çocuklarının dağ başında" kalmalarına bağlıyor "bürolarda ve ev kapılarında emirber olarak alıkonulan" varlıklı çocuklarının herkesle birlikte "dağa çıkmak ve düşman karşısında" savaşmaması durumunda "askeri, cephede durdurma"nın olanak dışı olduğunu söylüyordu (87).

Hükümet savaşa katılanların geride bıraktıklarını ve mülklerini koruma önlemleri aldı. Askerlerin malı, çocukları ve eşlerine zarar verenlere önemli cezalar getirdi (88). Bununla birlikte ulusal sınırlar dışına çıkan Rum ve Ermeniler'in topraklarını Kurtuluş Savaşı'na katılan askerlere verilmesi önerildiyse de, Meclis'te büyük tepkiler doğdu ve öneri gerçekleşmedi (89).

(87) Meclisteki konuşmaların metinleri için bkz: Ergil, s: 221 v.d.

(88) Ergil, Bölüm: VII.; Aybars (1975), s: 39-68 Arası.

(89) Ergil, Bölüm: VII.; Aybars (1975), s: 39-68 arası.

Halkının % 75 - 80' i kırsal alanda yaşayan Türkiye'de Ulusal Savaşım yıllarında özerk bir köylü hareketi doğmadı. Bunun nedenlerini şöyle toparlayabiliriz:

Son dönem halk, on yıldır bizzat savaştaydı. 12 milyon olan Anadolu İslâm nüfusunun 1/5' i I. Dünya Savaşı için askere alınmış, bunun 4/5' i yok olmuştu. Geri dönenler her türlü bıkınlık içerisindeydiler. Hele kendilerine yarar yerine yük, kayıp getirebilecek bir savaşa kesinlikle girmek istemiyorlardı.

Geleneksel yapı içerisinde köylülüğün kurumsal bir bağımsızlığı ve önderliği yoktu. Küçük toprak sahipliği egemendi. Kötü geçen yıllarda küçük üreticiler büyük toprak sahiplerinin desteğine muhtaçtılar. Bu olgu köylü - ağa arasında ilişki kurulmasına neden olmuş, köylülüğün siyasal bağımsızlığını hazırlayacak toplumsal - siyasal bilince ulaşmalarını engellemiştir.

Siyasal önderlik edebilecek sanayi işçi kesimi az, bilinçsiz ve örgütsüz olmakla birlikte İstanbul, İzmir gibi işgal altındaki kentlerde bulunuyorlardı. Etkileri düşünülemez.

Osmanlı yönetimiyle Ankara yönetiminin üst katmanları varolan sosyo - ekonomik geleneksel kurumların sürdürülmesinden yanaydılar. Bu durum kırsal kesimin üst düzey katmanlarınca da korundu.

Rusya ve Çin'de olduğu gibi savaşla birlikte büyük toprak sahipleri topraklarını bırakarak kentlere taşınmışlardı. Böylece kırsal kesimde bir otorite boşalması olmadığından, yeni köylü örgütleri gibi bir durum gerekmemişti.

Kırsal yapıda pazar için üretim değil, tüketim için üretim egemendi. Ortakçılık, yarıcılık, murabaacılık gibi feodal, önkapitalist uygulamalar yürürlükteydi. Para - üç-

ret ilişkisinin zayıf olduğu bu üretim düzeninde ağa - köylü ilişkisi çatışma boyutlarına ulaşmamıştı. Mülkiyetini yitirme kaygısıyla karşılaşan eşrafın ulusal Hükümet yanında yer alması, Latin Amerika örneğinde görüldüğü biçimde köylülere önderlik ederek bağımsız bir eyleme gitme olgusunu ortadan kaldırmıştı.

Bu dönem olan ayaklanmalara birçok köylü katılmadığı gibi, katılanlar da kendilerine yeni bir dünya yaratma amaçını taşıyor; varolan düzeni, kurumsal yapıyı korumak için eyleme giriyorlardı. Bu ayaklanmalarda din ve halifelik ögesinin yanısıra İngiliz altınları da büyük rol oynamıştı.

Genellikle köylüler arasında çıkan efeler köylü kesiminin durumunu toplu ve kökten bir dönüşüme, düzenlemeye görecek tarihsel bir programın taşıyıcıları ve öncüleri değillerdi. Başkaldırmaları toplumsal olmakla birlikte, siyasal değildi. Tepkileri bireyseldi. Köylüleri değil, kendilerini kurtarmayı amaçlıyorlardı. Bağımsız bir köylü hareketinin öncüleri olamazlardı.

"Anadolu solu", Kuvayi Milliye çetelerinde halk hareketinin çekirdeğini görüp heveslenmişlerdi. Oysa bu güçler devrimci bir siyasal amaç taşımadıkları gibi, kendi başlarına siyasallaşarak devrimci bir akımın öncüleri olabilecek ideolojik ve örgütsel nitelikleri yoktu. Bu nitelik ancak dışarıdan yapılabiliyordu. O da yapılamadı. M. Kemal hiçbir sol akıma bu olanağı tanımadı. Siyasal gelişmeleri denetimine aldı.

1920'lerin Türkiye'sinde eğitim - öğretimin ve kültürün girmediği Türkiye köylüsünde siyasal bilinçlilik ve onlardan siyasal eğilimli düzen kurma doğrultusunda eylem beklemek saf dillilik olur. Türk köylülüğünün geleneksel toplumsal yapısı temel nitelikleriyle Cumhuriyet döne-

minde de sürdü. Savaş sonrası düzen kurma döneminde Türk köylülüğünden yer edinmek için büyük bir istek gelmedi (90).

Milli Mücadele ve Türk devrimi toplumun çeşitli kesimlerinin ve sınıflarının ittifakının ürünüdür.

Sonuç olarak şunu diyebiliriz. *Türk devrimi hiçbir zaman dışa bağımlı komprador burjuvazi, Türk büyük ticaret burjuvazisi, işçi sınıfının veya köylülüğün önderliğinde verilmedi. Devrim bürokrat, asker, sivil, eşraf, tüccar ve feodalları kapsayan, orta kesimin, yani öte deyişle ulusal burjuvazinin önderliğinde verildi. M. Kemal Atatürk de komprador burjuvazinin değil, ulusal burjuvazinin temsilcisiydi. Ulusal burjuvazi işçi ve geniş köylü kesimlerini arkasına alarak devrimini yaptı* (91).

(90) Geniş bilgi için bkz: Ergil, s: 302 v.d.

(91) Geniş bilgi için bkz: Doç. Mete Tuncay - Türkiye'de Sol Akımlar (1978), 28 v.d., 376; Yerasimos (1976), III/1189; Kongar (1976), s: v.d.; İleri, s: 339.

BÖLÜM : - IV -

ATATÜRKÇÜLÜĞÜN ÇAĞDAŞ SİYASAL SİSTEMLER İÇERİSİNDEKİ YERİ

Atatürk başından beri siyasi sistemlere kuşkuyla baktı. Zaten emperyalist - kapitalist dünyaya karşı doğru-
dan savaş veriyordu. Doğrudan bir kapitalist sistemi uy-
gulaması olanaksızdı. Yarı - feodal bir Osmanlı toplumu-
nu üstlenmişti. Sanayi ve sermaye yoktu. Feodal ve yarı -
feodal yapının değişmesi zaman gerektirmekteydi. İtal-
ya'da ve Almanya'da gelişen faşizm zaten Atatürk'ün ka-
çındığı bir sistemdi. Sosyalizm içinse tek bir uygulama
olarak Sovyetler Birliği örneği vardı. Ordaysa uygulama
daha yeniydi. Sistem olarak sosyalizm rayına oturma-
mıştı. Kuruluş dönemini yaşıyordu. Ayrıca Sovyetler Bir-
liği bir ekonomik bunalım geçiriyordu. Kıtık ve açlık var-
dı. Kısaca o günlük durumuyla Sovyetler sistemi örnek
olacak durumda değildi. Öte bir etmen, Türkiye' de sos-
yalizmi yaratacak ekonomik koşullar olmadığı gibi, sos-
yalizmi isteyen, onun için savaşan, bu düzeni kuracak bi-
linçli bir kesim de yoktu. Bu koşullar içerisinde Atatürk,
karma ekonomiye dayanan, kendine özgü bir sistem uy-
gulamasına gitti.

I - ATATÜRK VE SOSYALİZM :

I) Atatürk Sosyalizme Karşı mıydı? (Belgeler) :

Atatürk'ün kendi dönemi boyunca sosyalist sistemle
yoğun ilişkileri oldu. En büyük desteği bu sistemde gör-
dü. Koşulların gelişmesiyle Atatürk de dönüşümler çizdi.
Fakat genelinde Sovyetler Birliğiyle dost kaldı. Doğallıkla
burada Sovyetler'in dostça davranışının büyük payı var-
dı. Şimdi Atatürk'ün sosyalizme karşıtlığını belgeleyecek
alıntılar sergileyelim:

23.6.1919'da Amerika' lı general Harbord'a verilen
muhtıradan;

"Bizim ülkemizde Bolşeviklik öğretisinin hiçbir bi-

çimde bir yeri olamaz. Dinimiz, göreneklerimiz ve aynı zamanda toplumsal yapımız, böyle bir düşüncenin yerleşmesine elverişli değildir. Türkiye' de ne büyük kapitalistler, ne de milyonlarca zenaatkâr ve işçi vardır. Öte yandan tarımsal bir sorunumuz yoktur. Son olarak, toplumsal bakımdan, dinsel inançlarımız Bolşevizmi benimsemekten bizi uzak tutmaktadır. Türk ulusunun bu öğretiye karşı hiçbir eğilimi olmadığını ve hatta gerektiğinde savaşıma hazır olduğunun en iyi kanıtı, Ferit Paşa'nın Bolşevizmin ülkeyi kapladığı ve kaplamak üzere olduğu yolundaki asılsız söylentilerine karşı ulusun duyduğu dehşet duygusudur. (...)"(1).

5.2.1920'de.

"Bolşeviklerle ilişki kuran her ulus, toplumsal ya da siyasal bir eylem birliğine girişmek, ya da onun seline silahla karşı çıkmak zorunda kalmıştır"(2).

24.4.1920. Gizli Oturum, birleşim: 2, oturum: 4.

"Bildiğiniz gibi Bolşeviklerin kendilerine özgü bir takım kuralları, özellikleri vardır. Ben kişisel olarak tüm açıklığıyla ve ayrıntılarıyla bunları bilmiyorum. Ve yakın zamanlara kadar Bolşevikler nereye değinirse, nereye gelirse sürekli kendi kurallarını kabul ettirmek çabasındaydılar. Her ne olursa olsun (...), ulusumuzun kendine özgü bir takım kuralları vardır. (...) Ulusumuzun töresi, dinsel gerekleri ve ülkemizin gerekimi vardır ki, biz her ne yaparsak kendimizi, kendi töremizi, dinsel gereklerimizi gözönünde tutmak, ona göre kendimize özgü kurallar koymak zorundayız"(3).

29.5.1920. Birleşim: 21.

"Biri, Bolşevik olmak; öteki Bolşevik Rusya'yla bir-

(1) A.S.D., IV/78, 82; İleri, s: 231; G. Harris - Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, s: 5.

(2) A.S.D., IV/181.

(3) Sadi Borak (Haz.) - Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları, s: 17.

leşmek. Biz, Yürütme Kurulunca (İcra Heyeti) Bolşevik Rusya'yla birlikten sözediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan sözetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir konudur. Böyle bir konu ile bizim uğraşmamıza gerek yoktur. Fakat birlik (ittifak) konusu dikkatlice ve önemlice izlenmektedir ve başaracağımıza umudumuz tamdır" (4).

3.7.1920. Gizli oturum.

"Bizim için, ulusumuz için Bolşevik olalım, olmayalım konusu sorun değildir. İlla Bolşevik olmak için bir konu yoktur. Yine bu konuda kraldan çok kral yanlısı olanlar da var. Görüyorum ki kimi arkadaşlar 'illa Bolşevik olalım' gibi bir görüşteler. Biz bir ulusuz, kendimize özgü geleneğimiz vardır, ilkelerimiz vardır ve biz bunlara bağlıyız. Biz, Bolşeviklerden sözettiğimiz zaman bir Bolşevik Rusya'sı, Sovyet Cumhuriyeti var, ve onların araçları var, kaynakları var ve bizim düşmanımızın düşmanıdır. Biz kendi amacımızı kurtarmak için bunlarla birleşiriz. Yoksa kendi amacımızı bırakıpta onlara tutsak olalım sorunu söz konusu değildir" (5).

14.8.1920'de

"Bizim görüşümüz, bizim ilkelerimiz herkesce bilinir ki, Bolşevik ilkeleri değildir ve Bolşevik ilkelerini ulusumuza kabul ettirmek için de şimdiye dek hiç düşünmedik ve girişimde bulunmadık. Bizim inancımıza göre, ulusumuzun yaşamını sağlaması ve yücelmesi kendi yetenekleriyle uyuşan özellikleridir. Fakat temelde bakılırsa bizim görüşümüz - ki halkçılıktır - gücün, yeteneğin, egemenliğin, yönetimin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine kuşku yok ki, bu dünyanın en güçlü bir gerçekliği, bir ilkesidir. Elbette böyle bir ilke Bolşevik ilkeleriyle çatışmaz. Bize

(4) Borak, s: 89 v.d.

(5) Borak, s: 106.

ulussever (milliyetperver) derler. Fakat biz öyle ulusseveriz ki, bizimle ilişki kuran bütün uluslara saygı (gösterir) ve uyarız. Onların bütün ulusluklarının gerekimlerini tanırız. Bizim ulusseverliğimiz her durumda bencilce ve gururlu bir ulusseverlik değildir ve bu nedenle biz İslâm olduğumuz için, İslâmiyet noktalarında bizim ümmetçiliğimiz vardır ki, ulusseverliğin çizmiş olduğu sınırları sonsuz bir alana koyar ve bu nedenle de bu görüşlerden bizim gidişimizde Bolşevik yöntemi görülebilir. Bu nedenle Bolşevizm ulus içinde kıyılan bir sınıf halkı gözönüne alır. Bizim ulusumuz ise geneliyle kıyılmış ve yok-suldur. Bu bakımda dahi bizim ulusumuz insanlığı kurtaracak girişimleri olan güçlerce korunması gerekir" (6).

Atatürk'ün Ali Fuat Paşa'ya ekim 1920'de çektiği telden

"Komünizm ülkemizde değil, Rusya'da bile henüz uygulanabilme yeteneği hakkında açık kanılar oluşmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte içten ve dıştan çeşitli ereklele bu akımların ülkemiz içine girmekte olduğu ve buna karşı usa uygun önlemler alınmadığı takdirde, ulusun oldukça gereksime duyduğu birlik ve sessizliği bozacak durumların meydana gelmesi olanak içerisinde görülmüştür. En usal ve doğal önlem olarak, akli başında arkadaşlardan, Hükümetin bilgisi içerisinde bir Türkiye Komünist Partisi kurmak olduğu düşünüldü. (...) Sosyalizm ve komünizm ilkelerinden hangileri ve ne ölçüye dek uygulanma olanağı, bulacağı, benimseneceği ve kabul görüleceği Türkiye Komünist Partisinin propagandasına karşılık, ulusun düşünsel karşılayışı zamanla anlaşılabacaktır. (...) Komünizm akımı sonunda ordunun en büyük komutanlarında kalmalıdır" (7).

3.1.1921' de.

(6) A.S.D., I/101.

(7) Aydemir (1971), II/371 v.d.

"Biz Rus Bolşevik Hükümetinin bize karşı olan duygularına güvenmek isteriz. Bu güvenimiz hayallere, sanılara ve güzel sözlere aldanmaya bağlı değildir. Tümüyle maddiyata dayanmaktadır. Fakat bunun ne olduğunu açıklamayacağım. (...) Komünizmin gelişmesi sorununa gelince kendileri buyurdular ki, istense de istenmese de bu bir mikroptur. Girer. O durumda çaresi yok demektir. Madem ki özdeksel önlemlerle önüne geçmek olanağı olmayan bir etkilemedir. Bu saltlıkla gerçekleşecektir. (...) Komünizme karşı çare vardır. Komünizm ilkelilerinin, kurallarının ülkemizde ve halkımız arasında uygulayabilme olanağını anlamak veyahut anlayabilenlerimiz yoluyla bütün ülkeye ve bütün ulusa anlatmaktır. Eğer bu gerçekler ulusumuzun çoğunluğunca tümüyle anlaşılmış olursa, ya yeteneğimiz vardır, yaparız, veyahut uygulayabilme olanağı yoktur, anlarız. Korkarız, yapmayız. Ancak bu gerçeğe karşı da uygulayabilme olanağı olmadığına göre ve hatta uygulamaya kalkışanlara karşı hükümet her türlü yolu kullanmada kendisini oldukça yasal görür. (...) Komünizm doğallıkla sınır tanımaz. Oysa biz bir ulusal sınır kabul ediyoruz. Sonra tüm bağımsızlıktan söz ediyoruz. Olasılıkla komünizm koşulsuz serbestliği gerektirir. Biz de bunu kabul edemeyiz" (8) .

6.2.1921' de.

"Komünizm toplumsal bir sorundur. Ülkemizin durumu, ülkemizin toplumsal yasaları, dinsel ve ulusal geleneklerinin gücü Rusya'daki komünizmin bize uygulanmasına uygun olmadığı kanısını sağlamlaştırır bir niteliktedir. Son zamanlarda ülkemizde komünizm temeli üzerine kurulan partiler de bu gerçeği deneyip anlayarak, çalışmalarını bırakmanın gereğine inanmışlardır.

(8) A.S.D., I/135 v.d.

Hatta bizzat Ruslar'ın düşünürleri dahi bizim için bu gerçeğin doğruluğunu söylüyorlar. Dolayısıyla bizim Ruslar'la olan ilişki ve anlaşmalarımız ancak iki bağımsız devletin birlik ve beraberlik kurallarıyla ilgilidir" (9).

2.11.1922' de.

"Şurasını unutmamalı ki, bu yönetim biçimi, bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü, biz ne Bolşevikiz, ne de Komünist; ne biri, ne öteki olamayız. Çünkü biz ulussever ve dinimize bağlıyız. Kısaca bizim hükümet biçimiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve dilimizde bu hükümet 'halk hükümeti' diye anılır" (10).

27-29. Eylül. 1932'de.

"Bugün Avrupa'nın doğusunda bütün uygarlığı ve hatta, bütün insanlığı tendit eden yeni bir güç belirmiştir. Bütün özdeksel ve tinsel olanaklarını, tüm bir biçimde, dünya devrimi amacı uğruna yönelten bu korkunç güç, üstelik Avrupalılar ve Amerikalılarca henüz bilinmeyen yepyeni siyasal yöntemler uygulanmakta ve karşıtlarının en küçük yanlışlarından bile yetkince yararlanmasını bilmektedir. Avrupa'da olacak bir savaşın başlıca yeneni ne İngiltere, ne Fransa, ne de Almanya'dır. Yalnızca Bolşevizmdir. Rusya'nın yakın komşusu ve bu ülkeyle en çok savaşmış bir ulus olarak, biz Türkler, orada olan olayları yakından izliyor ve tehlikeyi tüm çıplaklığıyla görüyoruz. Uyanan Doğu uluslarının düşüncelerini yetkince sürdüren, onların ulusal istençlerini okşayan ve kinleri kışkırtmasını bilen Bolşevikler, yalnız Avrupa'yı değil, Asya'yı da sıkıştıran başlıca güç duruma gelmişlerdir" (11).

(9) A.S.D., III/20.

(10) A.S.D., III/51.

(11) A.S.D., III/94 v.d.

21.6.1935'de.

"Türkiye'de Bolşeviklik olmayacaktır. Çünkü, Türk Hükümetinin ilk amacı, halka özgürlük ve mutluluk vermek, askerlerimize olduğu kadar, sivil halkımıza da iyi bakmaktır. Türkiye'de işsizlik yoktur. Ulusumuz bireyleri boş zamanlarında sağlıklı dinlenme olanaklarına sahiptir" (12).

"Bizim izlenmesini uygun gördüğümüz devletçilik ilkesi, bütün üretim ve dağıtım araçlarını bireylerden alarak, ulusu tümüyle başka ilkeler içerisinde düzenlemek ereğini izleyen sosyalizm ilkesine dayanan kollektivizm yahut komünizm gibi özel ve bireysel ekonomik girişim ve işleve olanak tanımayan bir sistem değildir" (13).

"Demokrasi'ye karşı çağdaş akımlar (...).

1) Bolşevik görüşü.

2) Devrimci siyasal sendikalizm görüşü,

3) Çıkarların temsili görüşü (...).

1) Bolşevik görüşünün Rusya'da uygulanmış biçimine bakalım. Bütün Rus ulusu içinden işçi, deniz ve kara güçlerinden oluşan bir azınlık, ekonomik temele dayanan, komünist partisi adı altında birleşerek, bir diktatörlük kurmuşlardır. Amaçlarında, ulusal değildirler. Bireysel özgürlük ve eşitlik tanımazlar. Halk egemenliğine bağlılıkları yoktur. İçte çoğunlukla zor ve baskı ile görüşlerine uymaya zorunlu tutarlar. Dışta propaganda ve devrim örgütü ile, bütün dünya uluslarına kendi ilkelerini yaymaya çalışırlar.

Oysa, hükümet kurulmasında amaç, öncelikle bireysel özgürlüğün sağlanmasıdır. Bolşevik biçimi hükümetinde baskı (istipdat) özelliği görülmektedir. Bir toplu-

(12) A.S.D., III/99.

(13) Afetinan (1969), s: 19; Afetinan - Medeni Bilgiler (1969 a), s: 449.

mun, bir kısım insanların, görüşlerinin, zorla, tutsağı ve düşünce yaşatmak biçiminde de, doğal ve usa uygun bir hükümet sistemi görüşüyle bakılamaz (...)" (14).

* * *

Derlediğimiz belgelerde görüldüğü gibi Atatürk sosyalist değildi. Sosyalis ekonomik ve toplumsal düzeni ülkesinde uygulamayı düşünmüyordu. Bu düşüncesini (belgelerde olduğu gibi) Atatürk, konuşmalarıyla kesinlikle belirliyor. Yalnız şu bir gerçek; sürekli olarak sosyalist sisteme karşı dikkatle davranmış, uluslararası siyasasını sarsıcı herhangi bir davranıştan kaçınmıştır. Özellikle Sovyet Rusya'ya karşı oldukça ölçülüdür. Dost bir ülke olarak nitelemiş, emperyalizme karşı birlikte savaştıklarını getirmiş, siyasal sistemlerine saygısı olduğunu, fakat, ne var ki bu sistemin ülkesinde uygulanma olanaklarının pek olmadığını vurgulayarak Sovyetler Birliği'ni elde tutmaya özen göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin Türkiye elçisi Aralov'un Atatürk'le karşılaşmalarında, Atatürk'ün kendisine söylediği şu sözler konu açısından ilginçtir.

"Ortaklaşa amacımız; emperyalizmle savaşmak, Doğu halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmaktır, dedi. Ortak çabalarımızda başarıya ulaşacağımıza inanıyorum. Rusya'nın ve büyük önder Lenin'in Türkiye'ye yaptığı yardımlar için teşekkür ederim (...).

- Biz subaylar, hatta değil yalnız subaylar, bütün ilerici aydınlarımız, büyük Ekim devriminin ilk günlerinden beri bolşeviklerin izledikleri siyasaya büyük bir ilgi gösterdik. Biz Lenin'in, Rusya'nın ezilmiş halklarının kurtuluşunu sağlayacak bir siyasa götüğünü biliyorduk. Zaten onun büyük gücü buradadır. Umutlarımız doğru çıktı. Beyaz orduların iç savaşta yenileceğine inanıyorduk. Buna neden inanıyorduk? Çünkü, Bolşeviklerin Derebey

(14) Afetinan (1969), s: 25; Afetinan (1969 a), s: 420.

topraklarını köylülere verdiğini, bütün emekçi halkın Bolşeviklerden yana olduğunu, Lenin'in barış için savaştığını biliyorduk. Bolşeviklerin kusursuz önderliği ve disiplini altındaki yüzelli milyonluk bir halk yığınının, hiçbir istilacı ordusunun yenemeyeceği bir güç olduğunu da biliyorduk" (15).

Belgelerin ışığında şuna da bakmak gerek. Atatürk'ün sosyalist olmadığı açık. Ama sosyalist olsaydı, acaba sosyalizmi uygulayabilir miydi? Önemli bir soru. Yetkili araştırmacılar genellikle şu kanıdalar. Ş. S. Aydemir "Hayır" yanıtını veriyor ve gerekçesini de şöyle açıklıyor. "M. Kemal sol mihvere kaysaydı; insiyatifi, yani girişim gücünü saltlıkla yitirirdi. Öncelikle geri plana itilir, sonra silinebilirdi" (16). Aydemir bu durumun Atatürk'ü korkuttuğunu, yönetimi sürekli elinde tutmak için sola kaymadığını savunur. D. Avcıoğlu, Atatürk isteseydi de sosyalist bir devrim yapamazdı. Değil sosyalist devrim, antifeodal bir toprak devrimi dahi feodal öğelere dayanan bir ulusal savaşımında olanaksızdı. Bunları gerçekleştirmeye kalkışmak, ulusal başarısızlığa götürebilirdi. Kısaca Kurtuluş Savaşı koşullarında toplumsal devrimciliğin Türkiye'de kendi iç güçleriyle uygulanabilme olanağı yoktur..." (17). Sadi Koçtaş'ta başka bir yaklaşımla, "Atatürk markist sosyalist bir devrimi, Türk toplumunun gerçeklerine uymadığı için yapmadığı" kanısında (18). S. Selek'te başka bir açıdan yaklaşıyor konuya. Atatürk'ün ilk zamanlar yakınlık duyduğunu, fakat "sosyalist veya komünist sistemin, kuramda çekici görünüşüne karşın, uygulamada başarılı olabileceği hakkında M. Kemal Paşa'ya tam bir güven gelmediğinden" sola açık kapılarını

(15) Aralov, s: 75.

(16) Aydemir (1969), III/532 v.d.

(17) Avcıoğlu (1974) II/742.

(18) Sadi Koçtaş - Atatürk'tan 12 Mart'a, I/224.

kapadığını yazar. Eğer "sosyalist hareketin önüne düşenler, M. Kemal Paşa'ya güven verecek, ölçülü, bilgili ve Türkiye gerçeklerinin idrakine varmış kimseler olsaydılar, kurulmakta olan Yeni Türkiye Devleti, hiç kuşkusuz sosyalist bir anlam kazanabilirdi" diyor (19) Rasih Nuri İleri'de ayrı bir yaklaşım var. O, "Atatürk'ün tutumunu öğretti açısından değil de, tam bağımsız Türkiye için savaşan büyük bir gerçekçi lider" olarak değerlendirilmesini istiyor ve şöyle belirliyor. "Siyasal sezileri çok keskin, fakat toplumsal görüşü bulunmayan ve bu alanda seçmecilikle yetinen bir lider..." (20).

Atatürk'ün 1920 koşullarında sosyalizmi uygulaması olanaksızdı. Çünkü;

1) Sosyalist bilinçle yoğrulmuş, örgütlü bir işçi sınıfı yoktu. Bu dönem Türkiye'de 70-80 bin dolayında örgütsüz, bilinçsiz işçi vardı.

2) İşçi kesimi sınıfsal karakterini kazanmamıştı.

3) Ülkede siyasal çalışma yapan, geniş halk yığınlarına önderlik eden bir komünist partisi yoktu.

4) Sosyalist yönetime bilinçli inanmış, sosyalist kuramı işlemiş bir aydın kadrosu yoktu. Kadro bürokrat, asker ve feodallardan oluşmuş kentsoylu özlüydü.

5) Ulusal Kurtuluş Savaşının önderi M. Kemal sosyalist değildi, sosyalizme inanmıyor ve yeterince sosyalizmi bilmedikleri, tanımadıkları inancındaydı. Sosyalist kuramla da yeterince ilgilenmemişti.

Fakat, daha ileriki aşamalarda sosyalizmi uygulayabilir miydi? sorusu sorulabilir. Uygulanabilirdi doğallıkla. Bilinçli bir işçi-köylü sınıfı yaratılabilirdi. Ülke ekonomisi hazırlanabilirdi. Kadro oluşturulabilirdi. Fakat bunlar ol-

(19) Selek, s: 588, 591.

(20) İleri, s: 14, 16.

madı. Çünkü Atatürk istemiyordu. İşçi örgütlenmesinin, sol kadronun oluşmasının üzerine gitti, zaman zaman. Sosyalist örgütlemeye olanak tanımadı. Bu nedenle ileri aşamalarda, örneğin 1930'lardan sonra sosyalizmi uygulayabilir miydi? sorusu biraz da havada kalıyor. Çünkü, Atatürk sosyalist olmadığı gibi, sosyalizmin uygulanmasını da istemiyordu. Buna doğru ekonomik, toplumsal ve kuramsal bir hazırlığı olmadı. Sosyalizmin ekonomik ve toplumsal koşullarını yaratacak bir yöntem izlemedi.

Yalnız şu var. Atatürk sosyalizm düşüncesine, kuramına genelinde karşı değildi. Atatürk'ün karşı olduğu sosyalizmin aşırı biçimi, komünizmdi. Yoksa "ılımlı" olarak nitelediği sosyalizmi zararlı bulmuyordu.

Prof. İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre; "Atatürk'e sosyalist denebilir. Ancak onun sosyalizmi herhangi sosyalizm değildi. Atatürk'ün rejimi bireyciliği tümüyle ortadan kaldırmayan, ulusal bir sosyalizm, sosyalizm yolunda bir devletçilikti. Onun için devletçiliği ilkeleri arasına koymuştur. Böyle olmakla birlikte, rejimine geliş güzel sosyalizm demek yine de zararlı olabilir" (21).

Bilindiği gibi Atatürk, Türkiye'nin ekonomik yapısı için sistem belirlerken "*ılımlı (mutedil) devletçilik*"ı öneriyordu (22). Sosyalizm içinde yine "ılımlı" sosyalizm düşüncesini kabul ediyor (23), "aşırı sosyalizm" veya "komünizm"le arasında fark görüyor, sosyalizmin "ılımlı" biçimine karşı çıkmıyordu.

"İlimli devletçilik" olarak belirlenen temel ekonomik sisteme İsmet İnönü de katılmaktaydı. İsmet Paşa 31.8.1930'da demiryolunun Sivas'a ulaşması üzerine yaptığı bir konuşmasında "liberalizm kuramı, bu ülkenin

(21) İsmail Hakkı Baltacıoğlu - Atatürk (Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri), s: 84.

(22) Afetinan (1969 a), s: 449.

(23) A.S.D., I/101, 137 v.d.

güç anlayabileceği bir şey. Biz, ekonomide, gerçekten ılımlı devletçiyiz" (24) diyebiliyordu. Özel girişimciyi koruyan ve geliştiren bir devletçilik uygulaması vardı. İnönü'ya göre Atatürk, "Başından itibaren özel girişimi esas tutmuş ve ölünceye dek bu ilkeyi uygulamıştı" (25). Böylece katı devletçilik önlenmeye çalışılıyordu (26). Kısaca *Atatürk özel girişimciliğe yer veren ılımlı devletçiydi. Aşırısı sosyalizme karşıydı. Atatürk'ü sağda görmeye olanak yoktur. Solda yer almıştı. Ama solun ucunda da kesinlikle değildi* (27).

Türkiye'de Atatürk'ün düşüncelerine besin olabilecek köklü ve sistemli bir sol düşünce akımı da yoktu. 1871-1923 yılları arasında sosyalist düşünce ve örgütlenmenin çekirdeği vardıysa da bu sol oldukça ilkel. Tanzimat geleneği nedeniyle Batı öykünmeciliği biçiminde doğdu ve sürdü. Marksçı düşüncülerden çok, sosyal demokrat olan kentsoylu aydınların kuramlarından esinlenmişlerdi. Türkiyeli ilk sosyalistler üzerinde O. Comte'un, E. Durkheim'in, J. Jaurès'in ve H. Barbusse'un etkileri oldukça büyüktü. Esin kaynakları özellikle bu kentsoylu aydınlardı. 1920'lere dek ki sol akım II. Enternasyonal revizyonistlerin "davulunu çalıyordu".

Bu genel nitelikte birlikte, Türk solunun bir başka niteliği de; Rumeli'ndeki sol, Balkan komünist partilerinin etkisindeydi. Özellikle Rum, Ermeni, Yahudi gibi Türk olmayan öğeleri içeriyordu. İstanbul ve Anadolu'daki solsa genelinde sosyalizmle İslâmsal ilkeleri kaynaştırarak bir "İslâmsal sosyalizm" karmaşası tasarlıyorlardı.

(24) Doç. Çetin Yetkin - Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1983), s: 94.

(25) Abdi İpekçi - İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, s: 36.

(26) Atatürk'ün özel girişimi koruyan devletçilikle ilgili görüşleri için bkz: Afetinan (1969), s: 15; İsmet Paşa'nın aynı yöllu konuşmaları için bkz: Yetkin (1983), s: 107 v.d.

(27) Y. Ülken, s: 61 v.d.

Bu dönemde yeterli bir kuram (teori) henüz oluşturulamamıştı. Dünya geneli ve Türkiye koşulları saptanarak sosyalist bir yöntem yaratılamamıştı. Bilimsel sosyalizm ve savunucuları aydınlarca bile yeterince bilinmiyordu. Solcu geçinenlerin birçoğu özentiyile solcu olmuştu. "Kızıl" renge bürünerek sosyalist olacaklarını sanıyorlardı. Kuram yeterince yığınlara verilmemişti. Devrimcilik yalnızca aydın kesim arasındaydı.

Atatürk'ün sosyalizmi günün koşulları içerisinde ve gününün solcuları düzeyinde tanıma ve öğrenme olanağı vardı. Selanik gibi devrimci düşüncelerin kaynaştığı bir ortamın çocuğuydu. Gençliği ve yükseköğrenimi İstanbul'da geçmişti. Yanıbaşında Rusya'da kimi kımıldanmalar oluyor, bu kımıldanmalar dalgalar biçiminde Türkiye'ye dek uzanıyordu. Cılız da olsa işçi örgütleri ve sosyalist partiler kuruluyorlardı. Az da olsa dünya yönetimleri eleştiriliyor, sosyalizmin ilkeleri açıklanıyordu.

Durum böyle olmasına karşın, nedense Atatürk sosyalizme ilgi duymadı. Kendisinde ta 1906' larda kimi siyasal tasarımlar belirmişti. Fakat bu tasarımlar içerisinde sosyalist ilkelere yer vermemiş, düşündükleri cumhuriyet yönetimi ve kimi üstyapı düzeltimleriydi. Siyasal düşüncelerinin çekirdeğini İ. T. Partisindeki esinlenmeleri oluşturuyordu.

Atatürk'ün Selanik'teki sol gelişmelerin dışında kalması, pek yakınlık duymamasında, Selanik'teki solun azınlıkların tekelinde olmasının etkisi düşünülebilir. Fakat İstanbul'daki ve Anadolu'daki solda ise böyle bir özellik yoktu. Sosyalist düşüncenin sistemsel bir birikime ulaşmaması, Atatürk'ün sol karşısında kuşkulu ve ürkek davranmasına neden olmuştu. Varolan birikimden yararlanmasını bildi, devrimine engel olunacağını sezdiği an, gelişmeleri güdümüne almıştır. Çerkes Ethem olayı, res-

mi TKP kurması bu tür örneklerdendir.

Solla ilişkilerinde dış siyasanın büyük yeri vardı. Sola karşı tutumuyla Sovyet Rusya'ya ve emperyalist ülkelere karşı tutumunda bir koşutluk (paralellik) görülüyordu. Emperyalistlerle durumu düzelttiğinde hem sola, hem de Sovyetler'e karşı durum takınmıştı.

Atatürk'ün sosyalizme ilgi duymamasında, Türkiye'deki sosyalist hareketin yeterli bir kurama ve bilinçli yığınlara sahip olmamasının payı büyüktü. Türkiye'de ne sağlam bir kuram, ne de bilinçli yığınlar vardı. Sol hareket bir aydınlar hareketi biçimindeydi. Ama durum ne olursa olsun, Atatürk uygulamak için hiçbir zaman sosyalizmi düşünmedi. Onun uygulamak istediği -yıllardan beri kafasından beslediği-, günü geldiğinde açıkladığı cumhuriyet rejimiydi.

2) Atatürk, Komünizmi "Türk Aleminin En Büyük Düşmanı" Olarak mı Görüyordu ? :

Atatürk'ten sonra, birçok düşünce ve davranışlar Atatürk'e çeşitli amaçlarla yüklendi. Asıl bir Atatürkçülük'ten çok, saptırılmış bir Atatürkçülük yaratılmak istendi. Direkt olarak Atatürkçülüğün yokedilemeyeceği anlaşıncı, Atatürk'ün olmayan birçok düşünce ve davranışlar O' na mal edilerek, kendi içerisinde belli bir tutarlılığı olan bu sistem bozularak yok edilmek isteniyordu. Kimi ard düşünceler, böylece filizlenebilmek için Atatürk'ün bağrında çatlaklıklar yaratıp, bu çatlaklıkları zemin olarak kullanmak istiyorlardı. Bu ard düşünceler özellikle Atatürk'ü bir "komünizm düşmanı" olarak göstermek istiyorlardı. Örneğin şu söz:

"Şurası unutulmamalıdır ki Türk aleminin en Büyük düşmanı komünistliktir... Her görüldüğü yerde ezilmeli..."

Bu sözü Atatürk'ün el yazısından fotokopi olarak ilk

kez sağıcı bir tarihçi olan Cemal Kutay, 15.5.1947 tarihli ve 67 sayılı "**Millet Dergisi**" nde yayınladı. Daha sonraları bu klişeyi aynı dergi 1948 ve 1950 yıllarında yeniden temcit pilavı gibi pişirip pişirip kamuoyuna sundu. Güya Atatürk bu sözü bir kitabın son sayfasına yazmıştı. Altında imza ve tarih yoktu.

Cemal Kutay'a sorulduğunda belgenin Türk Tarih Kurumu arşivinde olduğunu söyler. Konuyla ilgilenen Çetin Altan ararsa da bulamaz. "Millet Dergisi"nde çalışan bir gazetecinin Murat Sertoğlu'na bu el yazılarını Münir Hayri Egeli'nin taklit ettiğini söyler. Bunun üzerine yazar Ç. Altan, Atatürk'ün el yazılarıyla İsmet İnönü'ye yazdığı bir mektubun fotokopisi ile "Millet Dergisi"nde Atatürk'e ait olarak yayınlanan yazıyı "**İsveç Devlet Kriminoloji Enstitüsü**" ne incelenmek için gönderir. Kurum, bu yazının Atatürk'e ait olmadığı yargısındadır. Kuruma göre; "

"Eğer bu mektup adı geçen satırların yazıldığı tarihte, Atatürk'ün el yazısına iyi bir örnek oluyorsa, yaptığımız araştırmalar sonucunda adı geçen satırların onun tarafından yazılmadığı belirlenmiştir" (28) .

Söz, özel olarak uydurulmuştur. Bu sözdeki düşünce Atatürk'ün genel düşüncesine ters düşmektedir. "Türk alemi" Atatürk'ün değil, Turancıların görüşüne yakışıyor. Ulusal And' ın savunucusu olan bir kimse böyle bir şey söyleyemez. Tümüyle sağıcı bir uydurmasıdır (29)

Oysa genelinde, Atatürk dönemi Türk - Sovyet ilişkilerine, Atatürk'ün Sovyetler hakkında dediklerine bakıldığında hiçbir zaman Sovyet düşmanlığı, komünizm düşmanlığı görülmez. Gerçi sistem olarak kimi nedenlerle sosyalizm uygulanmamıştır. Sol istekler karşısında verdiği demeçlerle karşı - sosyalist bir tutuma bürünmüştür.

(28) Raporun metni ve açıklamalar için bkz: Altan, s: 58 v.d.

(29) İleri, s: 358 v.d.

Ama hiçbir zaman da sosyalist dünya görüşünü Türk ulusunun - her görüldüğü yerde ezilecek ölçüde - düşmanı olduğunu düşünmemiştir, söylememiştir. Buna karşın sürekli olarak Sovyet Rusya'yı yanında görmüş, onlarla birlikte ortak düşmana karşı savaştığını ileri sürmüştür. En dayanılacak dost ülke olarak Sovyet Rusya'yı nitelemiştir. Komünizmi komşu, dost bir ülke olan Sovyet Rusya'nın kendi iç sorunu biçiminde görerek, ilişkilerinin bu yanını ikinci plana düşürmüştür. Şu sözler belgeler nitelikte:

29.5.1920. Gizli oturum, birleşim: 21.

"Biri, Bolşevik olmak; öteki Bolşevik Rusya'yla birlikte olmak (ittifak). Biz, Yürütme Kuruluna Bolşevik Rusya'yla birlik olmaktan söz ediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan sözetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir sorundur. Böyle bir sorunla bizim uğraşmaya gereksinimiz yoktur. Fakat birlik (ittifak) sorunu, oldukça ciddi ve önemle izlenmektedir ve başaracağımıza umutluyuz. (30.).

3.1.1921 Meclis konuşmasından;

"Bizim Ruslar'la olan ilişkilerimizde temel olarak kapitalizm aleyhine, yani komünizm özüne değinme dahi olmamıştır. Görüşebilmek için komünist olunuz veyahut olmaya zorunlusunuz diye kimse bize birşey demediği gibi, sizinle dost olabilmek için komünist olmağa karar verdik dememiştir. Yalnız Rus Bolşevik Hükümeti komünisttir. Ve temel amacı budur. Bütün uluslara bu düşüncüyü, bu toplumsal temel kuralları geçerli kılmak ister. Şunu belirtmek isterim ki, biz buna engel olacağız, veyahut bu yapmayacaksınız demek Rusya Bolşevik Hükümetinin varlığını tanımamak ve onu yadsımak demektir ki bunu da yapamayız. Yalnız ülkemize ve ulusu-

(30) Borak, s: 89, 91.

muza zarar verebilecek biçime gelmesine karşı kesin önlemler almak zorundayız ve bu önlem alışıta onlar elbette bize karşı olamaz" (31) . Atatürk'ün komünizmi ve komünist Rusya'yı öven şu sözleri de konumuz açısından ilginç:

"Herkesce bilinir ki I. Dünya Savaşının son yıllarında Rusya içinde patlayan devrim, insanların salt çoğunluğunu oluşturan yoksul halk içinde, bilhassa bu halkın en çok eza, cefa ve ıstıraba uğramış olan işçi sınıfı içinde, eskiden buyana varolan gerçek amaç ve bu amacı sosyalistliği ilan etti. Daha açık, daha belirli ve ve daha şiddetli bir surette ilan etti. Ve bütün insanlığın emperyalist ve kapitalist yönetimlerin zalim, baskı ve sömürücülüğünden kurtarılmasını bir erek gösterdi ve son gerçekleştirme noktası da bu ereğe bütün insanlığı kavuşturmak için girişmesi idi. (...) İslâmiyetin en yüksek kural ve yasalarını içeren Bolşevizm bizim dahi varlığımıza kasdetmiş olan ortak düşman karşısında, bugün kazanmış olduğu zafer, bizim için de teşekkür değer bir sonuçtur" (32).

3) Atatürk'ün Mustafa Suphi Olayıyla İlgisi Var mı?:

1883 Giresun doğumlu olan Mustafa Suphi Sorbon Üniversitesinde toplumbilim dalında doktorasını yaptı. Meşrutiyetin ilanı üzerine Türkiye'ye döndü ve gazetecilik yaptı. Bu dönem pozitivism yanlısı Satı Beyle aynı görüşteydi (33). Sinop'ta tutukluluk günlerinde İslamcı ve ulusçu masonluğa eğilim duydu (34). Burada Hürriyet ve

(31) A.S.D., I/138.

(32) A.S.D., I/95.

(33) İsmet Bozdağ - Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü, Emre yay. İst. 1992, s: 10.

(34) Bozdağ, s: 12; Ahmet Bedevi Kuran - İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki, İst. 1948, s: 290.

İtilaf Partisi'nin önderi ve Melami şeyhi olan Terlikçi Salih'in etkisinde kalarak Melamilîği benimsedi (35). Bunlar onun İttihatçılığa cephe almasına yol açmıştı.

1915'de Uralsk'da "Sosyal Demokrat (Bolşevik)" partisine girer. Oradan Kazan'a geçer ve kazanlı komünistlerle ilişki kurar. Tatar Başkırt komünistleriyle çalışan Suphi Stalin'in desteğiyle lider durumuna gelir. Türk tutsakları ve toplulukları içerisinde Bolşevik propagandası yapar. Sultan Galiyef'in yakın dostu olur. Kırım'da "**Yeni Dünya**" gazetesini yayınlar. Burada İttihatçılık karşıtı bir tutum sergiler. Türkiye'ye yardım işini üstlenir. 1920'de Bakü'ya taşınır. İttihatçıların elindeki "**Türk Komünist Partisi**"ni feshederek, kendi yönetiminde yeni bir komünist partisi kurar (36).

Rusya'daki sol, anavatanındaki Ulusal Kurtuluş Hareketinin yanındaydı. Sonuna dek desteklediler. Bu nedenle ülkede emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı verilirken, kendileri ülke dışında salt kuramla uğraşmak istemiyorlardı. Türkiye'nin bu sıkıntılı gününde M. Suphi çeşitli çevrelerle ilişki kurarak silah, para ve asker yardımı sağlamıştı. Rusya'daki TKP örgütü, Türkiye'ye götürmek için Bakü'de 50 top, 70 makinalı tüfek, 17 bin tüfek ve yeteri kadar da cephane hazırlamışlardı. Ayrıca Sovyet Hükümetinde de para sözü almışlardı. Azerbaycan'da bir "**Türk Kızıl Alayı**" hazırlanmıştı (37). Bunlar Mehmet Emin'in yönetiminde Kazım Karabekir Paşa'nın buyruğuna gönderilmişti (38).

(35) Abidin Nesimi - Yılların İçinden, Gözlem yay. İst. 1977, s: 193.

(36) Bozdağ, s: 13 v.d.

(37) Cebesoy'dan aktaran; Doğan Avcıoğlu - Milli Kurtuluş Tarihi, II/624.

(38) Bkz: M. Suphi'nin M. Kemal'e gönderdiği Kasım 1920 tarihli mektubun tam metni. Rasih Nuri İleri - Atatürk ve Komünizm, s: 202-206; Mete Tuncay - Türkiye'de Sol Akımlar, s: 231-233; Türkiye'nin Mazlum Amele ve Rençberlerine, s: 43-47.

Mustafa Suphi Türkiye'ye gitme hazırlıklarını yaparken Süleyman Sami'yi 15 Haziran 1920 tarihli bir mektupla birlikte Mustafa Kemal'e gönderdi (39). Temmuz ortalarında da Yusuf Ziya (Talipzade) aracılığıyla Kazım Karabekir'e bir mektup göndermişti. Bu aralar merkez kurulu üyelerinden Salih Zeki'yi (eski Zor mutasarrıfı) kişisel ilişkiler kurmak için Türkiye'ye gönderdi. Salih Zeki Erzurum'da Kazım Karabekir'le görüştü ve TKP'nin amaçlarını açıklayan bir mektubu Ankara'ya gönderdikten sonra Bakü Kurultayı'na yetişmek için Azerbaycan'a döndü (40). Kasım 1920'de de gönderilen bir mektupda da; Anadolu ulusçularının doğu cephesindeki başarılarının Rusya'da olumlu etki yaptığı, Stalin'in Anadolu'daki bu ayaklanmaya "Doğu ulusları için uyulacak bir örnek olarak baktığını", Enver Paşa ve arkadaşlarının çalışmalarına Anadolu hareketine katılımları ölçüsünde destek olacaklarını, Dr. Fuat Sabit'in yanlış yolda olduğunu, Türkiye'deki durumu incelemek için Meldivani başkanlığında bir kurul gönderileceğini... ayrıntılarıyla belirtiyordu (41).

Mustafa Kemal bu başvurular üzerine TKP Başkanı M. Suphi'ye 13 Eylül 1920'de bir mektup yazarak (42); büyük çoğunluğu köylü ve çiftçi olan halkın Batı emperyalizmine karşı savaş verdiğini, TKP'nin aynı amaçlı çalışmasına sevindiğini, TBMM'nin dayandığı **"Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk"** örgütünün Sovyet yönetim örgütünden farksız olduğunu belirterek, işbirliği konusunda özellikle şu davranışı istedi:

"Aynı amaca yürüyen Türkiye İştirakuyyun Örgütüyle (TKP) birlikte çalışabilmek için, BMM açısından

(39) Mektubun tam metni için bkz: Ali Fuat Cebesoy - Moskova Hatıraları, s: 36-37.

(40) Tuncay (1978), s: 206.

(41) Bkz: Aynı mektup.

(42) Tam metin için bkz: Tuncay (1978), s: 229-230; Bozdağ, s: 50 v.d.

tam yetkili bir delege gönderiniz. BMM'nce hükümet delegesi olarak Bakü'ye gönderilmiş Memduh Şevket Beyle (Esental) ilişki kurup ve işbirliği ediniz..."

Bu mektupta anlatılanlara iki yan inanmasa da siyaset gereği kimi söz verilerde bulunmaktan kaçınmamışlardı. M. Kemal, Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelmesini istemediği halde, gelmeyin diyememişti. Açık bir reddedilişin olmayışı, Mustafa Suphiler'in Anadolu'ya geçmesine ne izin addedildi.

Aslında Atatürk kuşkuluydu. Suphiler'in Türkiye'ye gelmesini hiç istemiyordu. O, dizginlerin elinde olmasından yanaydı. M. Suphi'ye yazdığı sözlerin ("TBMM ile Sovyet yönetiminin aynılığı") de gerçek olmadığını iyi biliyordu. Bu mektuptan birgün sonra (14.9.1920), Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'dan bir şifre aldı. Cebesoy, "Burada Yeni Dünya adında bir bolşevik gazetesi yayınlanıyor. Bu gazete, TBMM'nde, başında sizin de bulunduğunuz bir Halk Partisi kurulduğunu yazıyor" diyor ve durumun aydınlatılmasını istiyordu. Atatürk'ün verdiği karşılık M. Suphiler'e ve Sovyet düzenine ne kadar kuşkulu baktığını kanıtlar.

"Açıklamamdan anlaşılmıştır ki, kayıtsız koşulsuz Rus bağımlılığı demek olan içerdeki komünizm örgütü, amaç olarak tümüyle bize karşıdır. Gizli komünist örgütünü her yolda durdurmak ve uzaklaştırmak zorundayız. (...) İngilizler nasıl iç propaganda ile ülkemizi kısmen ellerine geçirmişler ve geçirmek istiyorlarsa, Ruslar da her şeyden önce içeriden patlamalarla ülkemizi ellerine geçirmek istiyorlar. Gerek Batı'ya gerekse Doğu'ya karşı içeriden çöküntüye engel olarak Yunan saldırısını herhangi bir noktada durdurmayı başarabilirsek, davamızı

(43) Avcıoğlu (19747, II/639; Mahmut Goloğlu - Üçüncü Meşrutiyet, s: 272-273; Ali Fuat Cebesoy - Milli Mücadele Hatıraları, s: 475.

çözecek karar bağımsızlığını bulacağımız kesindir."
(43).

Atatürk'ün isteksiz kabullendiği bu devrimci grub, M. Suphi, eşi ve 17 arkadaşı, Türkiye'ye gelmekte olan Rusya'nın Ankara elçisi Gürcü Mareşal Budu Midivani başkanlığındaki elçilik memurlarıyla birlikte yola çıktılar. 28 Aralık 1920'de Kars'a gelindi. O sırada Moskova'ya gitmekte olan Ali Fuat (Cebesoy) da Kars'daydı. 20 Aralık'tan beri Moskova'daki barış anlaşmasını yürüten Türk delegelerinden Rıza Nur'la, Yusuf Kemal (Tengirşek)'i bekliyordu. M. Suphi ve arkadaşları Kars'ta resmi törenlerle karşılandı. Kazım Karabekir konukların onuruna ziyafet verdi. Tanıdık ve dostlara telgraflar çekilerek sevinçlerini bildirdiler. Yakında Ankara'ya ulaşacaklarını yazdılar. Durumun böyle gelişmesinde Suphiler'in gelişinde hükümetin bilgisi var demektir.

2 Ocak 1921'de M. Suphi A. Fuat Paşa'yı ziyaret ederek şunları söyledi:

"III. Enternasyonal Türkiye içerisinde saltlıkla komünizmin uygulanmasını kabul etmiş değildir. Türkiye'nin toplumsal geleceği kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin toplumsal bir devrim olmaktan çok, Türk ulusunun emperyalist düşmanlara karşı bağımsızlık ve özgürlüğünü kurtarmasından başka bir şey olmadığına inanıyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları kentsoylu (burjuvazi) sınıfından addetmiyoruz. Daha çok kamu yığınlarının en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini yönetenlerin ve özellikle Mustafa Kemal paşa'nın ilkelerini anlamaya çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi genel siyasa bakımından uygun görüyoruz" (44). TKP ve Suphi bu kadar açık ve bu kadar ölçülü bakıyordu Ankara

(44) A. F. Cebesoy- Moskova Hatıraları, s: 40 v.d.

hükümetine.

Mustafa Suphi Kars'tayken Dr. Tevfik Rüştü (Aras)'yle da görüştü. T. Rüştü Kars'ta kalın, beni bekleyin, sizi kabul etmez, biz Ankara komünistiyiz" (45) der. Fakat Ankara hükümetinin kuşkusunu dile getiren T. Rüştü'nün Mokova'dan dönüşü oldukça uzamıştır.

İlk Resmi törenler ve sevinçli günler bittikten sonra kimi kuşkular ortaya çıktı. Bu devrimci grubun saldırıya ve hakarete uğrayacağı söylendi. Bu ara Kazım Karabekir'le eski İttihatçı Erzurum Valisi Hamit Bey (Rodoslu Deli Hamit /Kapanlı) arasında kimi teller gitti geldi. Ağır ağır tuzaclar hazırlanıyordu.

2 Ocak 1921 de Erzurum Valisi Hamit Bey planını Kazım Karabekir Paşa'ya şöyle açıklar:

"Bilinen Parti (Resmi TKP, B.Ö.) dışındaki kişilerin girişim ve eylemleri, ülkede usa uygun ve iyi görülen komünistlik biçimine aykırı görülmektedir. Bunların bozguncu ve devrimci (ihtilalci) amaçlar güttüklerini düşünmek zorunlu bulunduğundan, işlevlerini önlemek ve kendilerini izlemek, doğal ve yasal işlerdendir. Bu yüzden bendenizce ülkedeki dayanışmayı ve uyumu bozmaya çalışacak bu kişilerin sınır dışı edilmesi zorunludur... Böyle olmakla Kars'ta Rusların gözlerinin önünde olması (sakıncalı) bulunduğu, durumun bendenize bırakılması (havale buyurulması) en iyi yoldur" (46).

M. Suphiler'e hazırlanan oyun ortada. Belgede açıkça söyleniyor. Sovyetler'le aranın bozulmasından da oldukça kaçınılıyor. Bu aralar bilindiği gibi Sovyetler'le iyi geçinilme zorunluğu var. Sovyet para ve silah yardımı ile sınırların düzenlenmesi gündemde. Sovyetlerle olan iliş-

(45) R. N. İleri - Atatürk ve Komünizm, s: 222.

(46) Bkz: R. N. İleri - Atatürk ve Komünizm, s: 223; Avcıoğlu (1974), II/640; Mahmut Goloğlu - Cumhuriyet Doğru, s: 36.

kilerimizin bozulması Atatürk'ün de hoşuna gitmeyecektir. Doğallıkla Atatürk'ün hışmını kimse üzerine çekmek istemez. Bu nedenle kurnazca bir oyun düşünülüp, gelen grubu komünizm karşıtlığı güçlü olan Erzurum'a çekmekti. Öyle de oldu.

Kazım Karabekir Paşa da 3 Ocak 1921 tarihli mektubunda Erzurum Valisi Hamit'i haklı buluyordu. Yalnız yapılacak hareketin Ruslar'la ilişkinin bozulmasına neden olmaması gerekiyordu. Plan oldukça kurnazca hazırlanmalıydı. Karabekir Paşa'nın mektubunda önerdiği plan şöyle:

"Girişilecek eylemde, Komünist Dünyası ile ilgi ve ilişki kurmuş olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınır dışına çıkarılmasında, özellikle Ruslara karşı kötü etki ve yoruma olanak vermemek Anadolu'daki devrime zararlı sayılan Mustafa Suphi ve yanındaki kişilere yönelmiş gösterilmesini bu yoldaki gösteri ve girişimlerin Komünist Devrim Dünyası'nı okşayacak biçimde yürütülmesine özen gösterilmesini önemli görmekteyim. Buna göre Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınır dışına çıkarılmasında aşağıdaki BİR TERTİBİN UYGULANMASI uygun görülür.

Sözügeçen ve arkadaşlarının Erzurum'a varır varmaz, gerek gazete yayınları, gerekse halkın uygun göreceği gösteri ve tepkilerle, daha içerilere gidebilmelerinin ve ülkede kalıp çalışmalarının olanaksızlığına inandırılmaya çalışılır. Bu durumda, halkın isteklerini karşılamak ve ülke birlik ve düzenini korumak amacıyla bunların sınır dışına çıkması gerektiği uygun biçimde, gerekirse resmen belirtilir. Sınır dışına çıkarılmaları için isterlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler. Şu durumda geçecekleri yerlerde ve Trabzon'da da aynı gösterilerin yapılması ve Erzurum hareketinin pekleştirilip birleştirilmesi uygundur. Özellikle Trabzon'da bolşeviklerin gözleri önün-

de sözü geçen gösterilerin, istenilen biçimde yönetilmesi ve bunun Bolşevik karşıtlığından çok, bu kişiler hakkında olduğunun belirtilmesini uygun buluyorum. III. Enternasyonal'a bağlılık görüşülmekte imiş. Bir komünist olan Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ülkeden sürülmesi nedeniyle dış komünist dünyada kırıngılık ve eleştiriye neden olunmaması için de sürme (tard) girişiminden sonra Mustafa Suphi ve arkadaşlarının halk gözünde KİŞİSEL OLARAK SUÇLU DURUMUNA SOKULMALARI-NA ve ülkede sessizlik ve birliğin korunması gereğine dayanarak halkın isteklerine boyun eğmek zorunluluğundan söz eden resmi bir bildirinin yayınlanıp, yerinde bir önlem olacağını sunarım" (47).

Bu yazışmalar olurken Kars'ta huzur kaçırıcı olaylarda oldu. M. Suphi'nin grubunda iki eski subay propaganda yaptıkları gerekçesiyle tutuklandılar. Suphi'ler olay üzerine kuşkulandılar (48). 11 Ocak 1921'de M. Suphi ve Ethem Nejat Kazım Karabekir'le görüşerek son durumu dile getirdiler ve grubun ikiye ayrılarak yolunu sürdürmesini, bir kısmının Erzurum üzerinden kendilerinin ise Tiflis üzerinden Trabzon'a gitmeleri için izin istediler. K. Karabekir ayrı yollardan gitmelerini uygun bulmadı. Tasarladıkları gizli planın uygulanabilmesi için tümünün Erzurum üzerinden gitmeleri gerekiyordu. Son anda Kazım Karabekir'in baskısıyla bütün grup birlikte yola çıktı (49). Mustafa Suphi, eşi ve arkadaşlarının oluşturduğu 19 kişilik grup; Prof. Y. Hikmet Bayur'a dayanan Stefanos Yerasimos'a göre 14 Ocak'ta (50) M. Goloğlu'na göreyse 15 ya da 16 Ocak'ta (51), Rus elçilik kurulundan ayrılarak Kars'tan Erzurum'a hareket ettiler.

(47) R. N. İleri - Atatürk ve Komünizm, s: 224.

(48) Tuncay (1978), s: 234.

(49) Kazım Karabekir - İstiklâl Harbimiz, s: 909 v.d.

(50) Stefanos Yerasimos - Türk-Sovyet İlişkileri, s: 28.

(51) Mahmut Goloğlu - Cumhuriyet Doğru, s: 37.

Hareketin bu biçimde olacağına Erzurum Valisi Hamit'in haberi olmadı. Çünkü Mustafa Kemal'e çektiği 16.1.1921 tarihli telde "Mustafa Suphi'nin yanındakilerden onaltı kişi Kars'tan hareket etmiştir. İki güne kadar buraya geleceklerdir. Bunlara ilişilmediği haberi alındıktan sonra kendileri (M. Suphi, eşi E. Nejat) hareket edecektir", deniyordu (52).

Suphilerin Türkiye'ye gelişine "hayır" diyemeyen Ankara Hükümeti peşin kuşklar da taşıyordu. M. Kemal'in, K. Karabekir Paşa'ya gönderdiği 25.12.1920 tarihli telyazısında şu sözleriyle kuşklarını dile getirir:

"Ankara'da Komünist akımlar istenmeyen ölçüdedir. Bakü, Türk Komünist Partisi başkanı Mustafa Suphi'nin bu akımları körüklemesinin sakıncalı olacağı akla geliyor. Bir kez kendisini gördükten sonra yüksek görüşlerinizin bildirilmesini rica ederim" (53).

Suphiler kars'a geldikten sonra Ankara Hükümeti'nin değişen koşullar karşısında sözlerinden dönüşleri daha belirginlik kazanır.

Kazım Karabekir'in Erzurum valisi Hamit Bey'e gönderdiği 2.1.1921 tarihli mektupta "M. Suphi ve arkadaşlarının **Ankara'ya gönderilmemesi isteği** BMM Başkanlığından ve Dışişleri Bakanlığından bildirilmiştir..." (54) deniyordu. Sonra gelişigüzel oluşan solu, dizginlemek ve dizginlerini eline almak isteyen Atatürk resmi TKP'yi kurduktan sonra, bunun ötesindeki tüm TKP'li olduğunu iddia edenlerin tanınmamasını istemişti. Hükümetin tutumu açık. Yayınlanan bildiride şöyle deniliyordu:

(52) R. N. İleri - Atatürk ve Komünizm, s: 225.

(53) Bozdağ, s: 66, 94.

(54) Rasih Nuri İleri - Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik, Anadolu yay. İst. 1976, s: 45.

"Sevgili yoldaş! Doğrudan doğruya III. Enternasyonal'a bağlı ve onun temel programına dayalı bir Türk Komünist Partisi kurularak... Hükümeğe de onaylanmıştır. Parti resmen kurulmuş olup, çalışmalarını düzenlediğine ve önceden gizlice kurulmuş bulunan gizli Yeşil Ordu örgütü dahi partiye dönüştüğüne göre, artık bolşevizm, Komünizm görüş ve ilkeleri üzerinde hiçbir dernek, ya da kurulan, fotoğraflı kimlik kartı ve yetki belgesi olmaksızın kim olursa olsun bir kişinin çalışmada bulunmasına da izin verilmeyecektir" (55).

Erzurum Valisi Hamit 2.1.1921 tarihinde Kazım Karabekir'e yazdığı telde, hazırladığı planda hükümetin bu kararlarına dayanıyordu.

Ne var ki Ankara Hükümeti'nin Kars ve Erzurum'daki yetkilileri Mustafa Suphiler'e bu kararını bildirmediler (56). Sorunu kendi istekleri doğrultusunda çözme yoluna gittiler. Atatürk'e de sürekli yanlış bilgiler vererek gerçekleştirecekleri olayı haklı gösterme ortamı aradılar. Öyle ki Erzurum ve çevresinde olaylar başgöstermiş, sol propaganda yapılmış havası vererek bunlara karşı önlemler alındığını, Suphiler'in zararsız kılınacağı, halkın saldırılarına meydan vermeyerek sınırdışı edileceklerini Atatürk'e rapor ediyorlardı. Vali Hamit Bey'in Atatürk'e gönderdiği 16 Ocak 1921 tarihli telyazı şöyle:

"...Mustafa Suphi sorununa gelince, onun tutum ve eylemlerinin ve özel olduğunu ve hiçbir taraftan korunmadığını, Erzurum'a gelirse vereceği zararın karşılanması için her türlü önlemin alındığını bildirdim. (...) Kazım Paşa ile bu konuda sürdürülen yazışma sonunda karar verildiği üzere, kaynayan halkın saldırısına imkan vermeyerek Mustafa Suphi ve arkadaşlarını sınır dışına

(55) A.S.D. (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri), IV/358.

(56) S. Yerasimos - Türk-Sovyet İlişkileri, s: 207.

çıkarılmak üzere adamlı olarak Trabzon'a göndereceğim" (57). Atatürk de bu yanıltmalara kanarak önlemi olumlu bulur ve 18 Ocakta (varış 19 Ocak) çektiği telde "yüksek önlemleriniz yerindedir (tedabir-i aliyeleri musiptir)" der (58).

Bu belgelere göre Atatürk'ün M. Suphiler'i sınırdışı etme isteği gerçek. Yalnız anlaşıldığına göre öldürülmelerini istemesi doğrultusunda elde hiçbir belge yok. Bu nedenle de ölüm olayının Atatürk'ün buyruğu doğrultusunda olduğu biçiminde bir şey söyleyemeyiz. Çünkü bunu kanıtlayacak bir belge henüz yok. Yalnız şu bir gerçek ki K. Karabekir ve Vali Hamit olayı bir plan içerisinde yürütüyorlar. Sürekli olarak Atatürk'e verdikleri raporlarında yanıltıcı davranıyorlar. Sınırdışı edilmelerini zorunlu gösterdikleri gibi ölümlerini de haklı göstermeye ortam oluşturuyorlar.

R. N. İleri'ye göre 22 Ocakta (59) M. Goloğlu'na göreyse 18 Ocakta (60) Erzurum'a varan Suphiler, halkın saldıracağı korkusuyla trenden indirilmediler ve Erzurum'da bekletilmeyerek Ilıca'ya gönderildiler. Bu durum özünde bir düzendi (tertip). Tam o günlerde Erzurum Müdafaa-ı Hukuk (Hakların Savunması) Derneği toptan ayrılarak "**Muhafaza-ı Mukaddesat Cemiyeti**"ni kurmuştu. Bu derneğin arkasında Erzurum valisi Deli Hamit'le Doğu Cephesi komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın olduğu T.İ.T. Enstitüsü arşivlerinde bulunan bir takım tefraflardan anlaşılmaktadır. Bu kasıtlı kurulan gerici ve tutucu dernek, bildiriler dağıtarak halkı galeyana sürükledi. Tüm gerici çevreleri sokağa döktü. Halka "Kafkas'tan gelen Türk bolşeviklerinin amacı, dükkanları kapatmak,

(57) R. N. İleri - Atatürk ve Komünizm s: 225.

(58) A.S.D. (Atatürk'ün Tamim, Tel., Bey), IV/369.

(59) TKP Gerçeği ve Bilimsellik, s: 45.

(60) M. Goloğlu - Cumhuriyetle Doğru, s: 41.

evleri arayıp ne var ne yoksa el koyup, çapulculuk yapıp, kadınların yüzünü açıp sokağa çıkarmak, camileri kapatmaktır. Ey Muhammet ümmeti, gözlerinizi açınız. Bize bolşeviklik gerekli değildir. Bunlar eşkıyadırlar. Türkistan'ı, Buhara'yı, Azerbaycan'ı talan ettikten sonra Anadolu'yu da soymaya geliyorlar" diyorlardı (61).

İlca'da indirilen Suphiler Vali Hamit'in düzeni gereği karadan yola çıkarılarak Trabzon'a gönderildiler. Trabzon'a doğru yola çıkan kurulda iki kişi eksikti. Süleyman Sami ile Mehmet Emin birer bahane ile kuruldan ayrılıp Erzurum'da kalmışlardı. Aslında bu kişilerle Mustafa Suphiler arasında görüş ayrılıkları vardı. Bunlar özünde ittihatçıydılar. Bakü'de M. Suphi'nin TKP'yi bunların elinden alışı ve bu tür görüşte olanların partide soyutlanması, M. Suphi ve Ethem Nejatlar'a karşı ilk kinin başlangıcı olmuştu.

Vali Hamit'in Ankara'ya yanlış bilgi verme ve kendilerini haklı çıkarma çabaları verilen raporlarla sürdürüldü. Yol boyundaki kasabaları da ayarlamışlardı. Yolda Suphilere kimse yiyecek vermiyor, saldırılar düzenliyorlardı. Yöneticiler de bir bakıma tek merkezden buyruk alıyormuşçasına, Atatürk'e M. Suphileri halkın saldırılarından zor koruduklarını ve Trabzon'a gönderilmelerini sağladıklarını yazıyorlardı. 22 Ocak 1921'de vali hamit M. Kemal'e şu teli çeker.

"Mustafa Suphi onyediyi arkadaşıyla Erzurum'a gelmiş ise de istasyonda toplanan binlerce halk tarafından alçaltıldılar ve kovuldular. Öncelikle alınan güvenlik önlemleri sonucunda edimsel bir saldırı olmamış, onlar durmayarak yoluna devam etmeye zorunlu olmuşlardır. Trabzon yolunu izlemekte olup, duraklarda halk konak ve yiyecek vermemektedir" (62).

(61) A. Cevat Emre - Mustafa Suphi ve Yoldaşları, s: 37 v.d.

(62) R. N. İleri TKP Gerçeği ve Bilimsellik, s: 45 v.d.

Vali Hamit aynı tarihte Bayburt Kaymakamına da tel çekerek, planını adım adım gerçekleştirir. Bizzat halkın -öldürülmemeleri koşuluyla- Suphiler'e saldırmalarını, yemek ve yatak vermemelerini buyurur.

"Komünist adı altında ülkenin çıkarlarına aykırı ve başka bir hükümet hesabına hareket eden M. Suphi ve onyedeki kişiden oluşan arkadaşları bugün Erzurum'a gelmiş ise de halk tarafından kabul edilmeyerek kovulmuşlardır. Bunlar Trabzon yoluyla sınır dışına atılmak üzere güvencilerle o yana gönderildiler. Oraya vardıklarında hiç kimseyle ilişkilerine olanak tanınmayarak, yine güçlü güvenciler altında Gümüşhane'ye doğru gönderilmeleri ve *fiili saldırılarda bulunmak koşuluyla halkın bunlara yemek ve yatak vermemelerine ve hakarete bulunmalarına engel olunmaması* gerekir" (63).

Mustafa Kemal durumu merak eder. 25 Ocak 1921'de Erzurum Valisi Hamit'e tel çekerek durumu sorar. *"Mustafa Suphi Efendi'nin yanında kaç kişi olduğunu, onların da kendisiyle birlikte gönderilip gönderilmediğinin bildirilmesini"* ister (64). İşin ilginç yanı bu tel olaydan sonra (29 Ocakta) açılmıştır. M. Kemal istese de artık durumu değiştiremeyecektir.

Bayburt'tan itibaren düzenlemenin saldırı aşaması başladı. İki üye de burada ayrıldılar. Samsunlu Yüzbaşı Nedim Ağâh ile Yüzbaşı Yakup hastalandıkları gerekçesiyle kuruldan ayrılarak Bayburt'ta kaldılar. Maçka'ya varan kurul bir üyesini de burada bıraktı. Kars'tayken Trabzonlu Veteriner Yüzbaşı Abdulkadir, Trabzon'daki kardeşi Yunus Babanın Mehmet Efendi'ye bir telle geldiklerini bildirmişti. Mehmet Efendi dava vekiliydi ve kayıkçılar kahyası Yahya'nın genel vekiliydi. Yahya Kâhya durumu

(63) R. N. İleri - TKP Gerçeği ve Bilimsellik, s: 46.

(64) A.S.D. IV/370; R.N. İleri - Atatürk ve Komünizm., s: 228.

öğrenince genel vekiline "Mustafa Suphi ile arkadaşlarını ortadan kaldırmak için Ankara'dan mektup aldığını... Abdülkadir'in kaçırılıp kurtarılmasını" (65) söyler. Bunun üzerine Yüzbaşı Abdülkadir kardeşi yoluyla Maçka'da kuruldan uzaklaştırılır.

28 Ocak 1921'de Suphiler Trabzon'a vardılar. Kentte resmi tören hazırlanmıştı (66). Gelenlerin Trabzon'daki tanışları, arkadaşları ile Sovyet konsolosu karşılayıcılar arasındaydı. Fakat düzenleyiciler M. Suphi ve arkadaşlarını, Erzurum yolunun kıyıya vardığı yerde aldılar ve karşılayıcıların bekledikleri üst yoldan geçirmeyerek saldırı ve sövmelerle alt yoldan geçirip doğruca iskeleye götürdüler. Burada özellikle belirlenmiş kişiler toplanmıştı. Suphilere hakaretler yağıdırıyorlardı. Saldıranların başında bu tür işlerin adamı olan Faik vardı. Yahla Kâhya, bu kargaşalık içerisinde iskeleye getirdiği M. Suphi kurulumunu hazırlanmış bir motora bindirerek denize açıldı. Böylece M. Suphiler 28-29 Ocak 1921 gecesi Karadeniz'de boğularak, tarihin bilinmezleri arasına gömüldüler.

Mustafa Suphi olayında çeşitli kişilerin parmağı aranır. Prof. Y. Hikmet Bayur, M. Suphi ile Enveristler arasındaki karşıtlığı ve düşmanlığı gözönüne alarak, olayı ittihatçılara bağlar. Şevket Süreyya Aydemir`bu görüşe katılmaz. Bir kısım Müdafaa-i Hukuk üyeleri, asker ve sivil önemli kişilerin düzeni olarak görür. Doğan Avcıoğlu'na göre Mustafa Suphi kurulunun yurt dışına çıkarılmasını "Ankara'nın istediği ve onayladığı" kesin (67). R. Nuri İleri, bu olayda Mustafa Kemal'in "önceden haberdar olduğunu gösteren bir delil bulamadığını", yalnız "bu işte baş rolü oynayanlar Karabekir Paşa ve Erzurum Va-

(65) M. Goloğlu - Cum. Doğru, s: 43, 44, 396.

(66) Bkz: "Cumhuriyete Doğru" kitabında M. Goloğlu'nun verdiği "EK"ler. Bu kitapta olayı yaşamış birçok kişinin anıları yer alıyor.

(67) Doğan Avcıoğlu - Milli Kurtuluş Tarihi, II/643.

lisi Hamit Beyler" olduğunu yazar (68). Bu alanda araştırma yapıp, oldukça belge toplayan Mahmut Goloğlu olayda Atatürk'ün ilgisi hakkında kesin birşey söyleyememekle birlikte; Karabekir, vali Hamit, İttihatçılar ve Müdafaa-i Hukuk Derneğinin düzeni olarak görür (69). Ahmet Kemal Varınca ise "Trabzon oyunu Ankara'nın bilgisi dışında oynandığı" görüşündedir (70). Mete Tuncay, "Yahya'nın Suphi grubunu ortadan kaldırması için kimin buyruk verdiği kesinlikle belli değildir. Bu buyruğun Karabekir'den çıkmış olması olasıdır", kanısındadır (71). Türk solu üzerine araştırma yapan Aclan Sayılğan'sa Suphilerin ölümünü İttihatçılardan ve gericilerden arar (72). Araştırmacı İsmet Bozdağ ise birçok olasılık üzerinde durarak, en son topu Sovyetler'e atar. Suphiler'in ölümünde Sovyetler'in çıkarı olabileceğini savunur (73).

Eldeki varolan belgelerin ve verilerin taranmasından sonra Suphiler'in ölüm nedenini şöyle görüyoruz.

İlkin Suphiler Ankara'dan izin alarak geliyorlar. Fakat bu ara M. Kemal resmi TKP'yi kuruyor. Amacı Türkiye'deki solu güdümüne almaktır. İllere de bu yollu bildirimler gönderiyor. Suphiler bu ara Kars'a gelmiş oluyorlar. M. Kemal kuşkulandır ve verdiği izinden cayar. Suphiler'in sınır dışı edilmesini ister. Erzurum valisi Hamit ve Doğu orduları komutanı Kazım Karabekir için Atatürk'ün bu tutumu birer gerekçe olur. Hükümetin tutumu Suphiler'e bildirilmez. Bu gerekçeye dayanarak K. Karabekir'le Vali Hamit anlaşır, tuzaklarını hazırlarlar. İkisi de tutucudurlar. Sosyalizme karşıdır. Ayrıca Karabekir Atatürk'le

(68) R. N. İleri - Atatürk ve Komünizm, s: 25, 145.

(69) M. Goloğlu - Cum. Doğru, s: 35, 47.

(70) Meydan Dergisi, s: 55.

(71) Tuncay (1978), s: 239.

(72) Tuncay (1978), s: 163.

(73) Bozdağ, s: 80 v.d.

Lenin'in ilişkisini pek istememektedir. Bu olanağı değerlendirmek ister. Atatürk'le Lenin'in arasını açacağını hesaplayarak Suphiler'in ölümünü kararlaştırır (74).

Erzurum'daki "muhafaza-i Mukaddesat" derneği bu amaçla kurulur. Olayların gelişimini Sovyetler'in gözünden gizlemek istediklerinden Suphiler Erzurum'a gönderilerek olayı başlatırlar. Adigeçen bu gerici dernek Suphilerin dine ve mülkiyete karşı olduğunu, kadınların yüzünü açacağını, "Hürriyet ve İtilaf Partili" "İngiliz ajanı" (75) olduklarını yayarak olumsuz bir kamuoyu yaratırlar. Sürekli Atatürk'e de yanlış bilgiler vererek kendilerine haklı ortam oluşturmurlar. Bu süre içerisinde, grupta İttihatçı kanat ayrılır. Bilindiği gibi İttihatçıların TKP'de M. Suphi tarafından soyutlanması nedeniyle, İttihatçılar Suphi'ye oldukça düşmandırlar. Suphi'nin grubunda yer alan Çerkez Süleyman Sami ile Kafkasyalı Mehmet Emin daha Erzurum'dayken ayrılmışlardır. Mehmet Emin Enver Paşanın en iyi adamıdır. Hatta Bakü Kongresinde Enver'in söylevini Mehmet Emin okumuştur (76). Suphiler'i ihbarda Mehmet Emin'in parmağı olsa gerek.

Yahya Kâhya ise, Trabzon "Müdafaa-ı Hukuk" derneği başkanı Barutçuoğlu Ahmet Efendi (Faik Ahmet Barutçu'nun babası)nın buyruğunda, bir ulusal güç (Kuvayi Milliye) durumunda, Trabzon'da çetelik yaparak egemenliğini sürdüren birisi. Barutçuoğlu Ahmet Efendi dünya Türk ve İslam Birliği için Enver Paşa'nın kurduğu "Teşkilatı Mahsusa"nın Trabzon temsilcisidir. Suphi olayında baş rolü oynayan Vali Hamit'se bir kaç ay öncesi-ne dek Trabzon valisidir. İttihatçıdır. Barutçuoğlu Ahmet

(74) İbrahim Topçuoğlu - Neden 2 Sosyalist Partisi, s: 84; D. Şişmanov - Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, s: 112.

(75) R. N. İleri - Atatürk ve Komünizm., s: 226.

(76) Tuncay (1978), s: 215.

Efendi'nin yakın dostudur. Bu nedenle Trabzon milletvekili seçilmiştir. Kirli işlerinde araç olarak kullandığı Yahya Kâhya'yı çok iyi tanımaktadır.

Görüldüğü gibi zincirleme olarak olayın içine birçok kişi katılıyor. Olayda, Enver Paşa'nın parmağı var mı yok mu kesinlikle bilinmiyor. Fakat zincirin halkaları Mehmet Emin ve İttihatçılar yoluyla ve aralarındaki düşmanlık nedeniyle Enver Paşa'ya dek varıyor. Ne var ki bu güçlü bir olasılık, ama kanıtsız bir olasılık. Elde tutarlı bir belge yok. *Bu olayda kesin olan; Trabzon "Müdafaa-ı Hukuk"un, İttihatçıların, Kazım Karabekir ve Vali Hamit'in parmağının oluşudur. Özellikle olayı Kazım Karabekir'le Erzurum valisi Hamit Bey düzenlemişlerdir. Bunların ilgisini belgeler kanıtlıyor. İşlerini Trabzon "Müdafaa-i Hukuk" ile Trabzon İttihatçıları yoluyla Yahya kaptan ve Faik'i kullanarak yaptırırlar.*

Büyük bir olasılıkla bu olay Atatürk'ün bilgisi dışında gelişmiştir. Yurt dışına çıkarılmalarını istemiştir, ama öldürülmelerini istediğine ilişkin hiçbir kanıt ve belge yoktur.

Olay, bu durumuyla kalmaz. Tüm tanıklar ortadan kaldırılır. Yahya Kâhya tutuklanarak Sivas'a gönderilir. Askéri mahkemede yargılanır. Serbest bırakılır. "Daha çok sıkıştırırsanız herşeyi söyleyecektim" der. Trabzon'da kimlikleri henüz belirlenememiş kişilerce öldürülür. Faik'te bir suçtan ötürü yakalanır. Kaçmak isterken vurulur. Bir daha ortalıkta görülmez.

Mustafa Kemal, Yahya'nın öldürülmesinde Karabekir'i sorumlu tutar. O da mebus Ali Şükrü bey yoluyla katillerin Ankara'dan gelen **"Muhafız Birliği Komutanı"** Topal Osman Ağa'nın adamları olduğunu ileri sürer. Bilindiği gibi 1923'de Topal Osman, Ali Şükrü'yü öldürür. Askerler de onu öldürürler. Görüldüğü gibi Mustafa Sup-

hiler'den Topal Osman'a dek birbirine bağıntılı, bir sürü gizlilikleri taşıyan bir siyasal cinayet zinciri uzar.

Suphiler'in öldürülmesi Türk-Sovyet ilişkilerini pek etkilemez. O aralar hazırlıkları yapılan "dostluk antlaşması" iki yanca da onaylanır. Sovyet Rusya bu olayı Türkiye'nin iç sorunu olarak görür. Böyle değerlendirmek çıkarlarına uygun da düşüyordu. Suphiler'in Türkiye'de pek kitle tabanı da yoktu zaten. Sovyetler'in güney kantonlarının M. Kemal gibi gelecek vaadeden bir liderce korunmasını, İngiliz emperyalizminin bölgeden çıkarılmasını bu aşamada yeterli görüyorlardı. Atatürk'ten de bunu bekliyorlardı.

Türkiye bu aralar Batı'yla anlaşmalar düşünüyordu. İnönü Savaşı'ndan sonra Batı'da belli ölçülerde yumuşamalar olmuştu. Ankara Hükümeti resmen tanınarak Londra Konferansına çağırıldı. Bu nedenle Batı'ya hoş görünmek için Ankara Hükümeti'nin solu dizginleyici ölçüde darbeleri oldu. İşte Suphiler'in olayı da bu anlara rastladı. İçişleri Bakanı Adnan Adıvar'ın 3.2.1921'de Erzurum Valisi Hamit'e çektiği tel bu bakımdan anlamlıdır.

"Türkiye Komünist ve İştirakuyyun... kurulmuş olan partiler kendiliklerinden çalışmalarını bırakmışlardır... Hükümetin aldığı inanılır haberlere göre İngilizler'in bizi konferansa çağırmaya razı olmasında Doğu siyasamızın etkili gelişmesinin büyük rolü olduğu ortadadır" (77).

Mustafa Suphiler, Türkiye'nin Doğu/Batı politikalarını denkleştirmenin kurbanı olmuşlardır.

Komintern'in de olayı değerlendirişi ılımlıdır. Doğrudan Atatürk'ü suçlayamıyorlardı. Olayı, Türk burjuvazisinin bir ürünü olarak görüyorlardı. Sonradan Atatürk'ün yakınından yeralacak olan TKP Merkez Komitesi yurtdışı

(77) R. N. İleri- TKP Gerçeği ve Bilimsellik, s: 46.

üyesi Ahmet Cevat Emre Komintern'e 2.4.1921'de verdiği raporda, olayı bir hükümet düzeni (tertibi) olarak niteler (78). Olayın o günden bugüne dek bir türlü üzerindeki giz perdesi kaldırılamaz. Bu gizlerle (sır) dolu olay, bugüne dek gizini korumakla birlikte; varolan belgelerin ortaya koyduğu tarihsel sonuç bu, umarım.

4) Çerkez Ethem Olayının Niteliği ve TBMM Hükümeti :

Çerkez Ethem ve kardeşleri (Tevfik ve Reşit Beyler) tipik insanlardı. Kaba dayı karakterli, gururlu ve asiydiler. Kendilerini güçlü ve üstün görüyorlardı. Hiçbir güce boyun eğmeyen, oldukça serbest hareket edebilen insanlardı. M.Kemal bunların bu yönünü iyi değerlendirerek, yararlandı. Milis güçlerinden yararlanarak Batı Cephesinde Yunanlılar'ın ve ayaklanmaların bastırılmasında kullandı. Ne var ki Çerkez Ethem Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı küçümsüyor, ulusal güçlerinin İsmet Paşa'nın buyruğuna verilmelerini istemiyordu. Bunu kendisi için bir "aşağılık" olarak niteliyordu. Bu nedenle düzenli ordunun kurulmasına karşı çıkmıştı. M.Kemal'le ilk çelişkileri bu konuda keskinleşti.

Çerkez Ethem o dönem Anadolu'sundaki genel havaya bürünmüş, solcu olmuştu. "**Yeşil Ordu**"yla ilişkisi vardı. İslamcı sosyalist görünümünde olduğu gibi, aynı zamanda Çerkez milliyetçisiydi.

Kendi başına buyruk olan Çerkez Etem, tutarsız davranışlar içerisindeydi. Çetecilik anlayışıyla yaptığı davranışlarıyla Milli Mücadeleye zarar veriyordu. Sivri çıkışlarıyla düşman kazanıyordu. "*Ankara'ya geldiğimde Büyük Millet Meclisi başkanını Meclisin önünde asacağım*" diyordu. Bu uygunsuz sözleri oldukça yankı yaparak Atatürk'e ulaşıyordu. Batı'da savaşım başlamışken, o

(78) Türkiye Komünist ve İşçi Hareketleri, s: 52-55.

Ankara'ya gelerek silahlı adamlarıyla dolaşıyordu. Hatta bu biçimde M.Kemal'in odasına girerek korkulu anlar yaşatmıştı. Üç kardeş de söz geçirilmez olmuşlardı. M.Kemal'in gönderdiği öğüt kurullarını dinlememişlerdi. Sonunda Ankara Hükümeti'ne karşı ayaklandılar. 5.1.1921 de Yununlular'a sığındılar. Yununlular bunlardan aldıkları güçle bir gün sonra bütün cephede taarruza geçtiler. Ethem'ler Türkiye'nin en zayıf ve birleşik güç olmaya gereksinim duydukları anında düşmanla birleşip Türkiye'ye kurşun sıktılar. Emperyalizme karşı olmaları gerekirken, emperyalizmle birleşmiş oldular. Başta ulusal güç olarak emperyalizme savaşım içinde yola çıkan Çerkez Ethem ve kardeşleri, sonunda gericiliğin ve ülke düşmanlığının içine düştüler (79). "O tarihte tüfeğini istilacı emperyalistlere değil de, Kurtuluş Savaşı'nı yöneten Ankara'ya çeviren herkes Anzavur'ların, Damat Ferit'lerin çizgisine düşmeye zorunluydu" (80). Çerkez Ethem'ler de öyle oldu.

Çerket Ethem'in bu tutumu Milli Mücadele'nin yanında yer alan dönemin devrimcilerinin tepkisiyle karşılandı. Şefik Hüsnü Ethem'deki bu dönüşümü lanetledi. Şöyle yazıyordu:

"Çerkez Ethem hakkında beslenen umutlar yerini kısa zamanda derin bir hayal kırıklığına bıraktı. Olaylar kısa zamanda onun gerçekte alelade bir maceracı ve üstelik bir hain olduğunu kanıtladı. Ethem'in, her koşul altında, ülkenin emperyalist işgalden tam kurtuluşuna kadar milliyetçilerin safında kalması ve onlarla işbirliği et-

(79) Çerkez Ethem Olayı'na farklı bakılmaktadır. Z. Sarıhan Çerkez Ethem'in emperyalizme sığınarak ülkesine "ihanet ettiğini" yazarken, C. Şener solcu olduğunu, M. Kemal tarafından provokasyona getirilerek dışlandığını savunur. Olay hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz: Zeki Sarıhan - Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak yay. İst. 1984; Cemal Şener - Çerkez Ethem Olayı, Ant yay. İst. 1986; Doç. Yalçın Küçük - Türkiye Üzerine Tezler, Tekin yay. İst. 1979, II/620-713 arası.

(80) Doğu Perinçek - Kemalist Devrim, Aydınlık yay. İst. s: 46

mesi, aynı zamanda yoksul köylülüğün çıkarlarını savunması gerekirdi. Ama o, hareketin öteki önderleriyle bir anlaşma temeli arayacağına, Mustafa Kemal ile arasındaki ilk çatışmayı, yandaşlarının çoğunluğuyla birlikte düşman yanına geçmek için fırsat bildi ve biraz sonra silahlarını anti-emperyalist cepheye çevirdi" (81).

Çerkez Ethem'ler kendileriyle birlikte, bölgedeki Çerkezler'in de Yunanlılar'a katılmalarını sağlamaya çalışmışlardı. İzmir'de bir kongre düzenlenerek, Çerkezler'in Yunanistan koruyuculuğunda bir devlet kurmalarını kararlaştırmışlardı. Bu karara İstanbul ve Doğu'daki Çerkezler uymamış ve bu genel tavrı kınamışlardı (82).

Ethem'in uygunsuz ve tutarsız davranışları kendi başını yediği gibi, yeni filizlenmekte olan devrimci öğelerin de ezilmesine yol açtı. Henüz oluşmakta olan devrimci güçler bu yanlışlıklar içerisinde dağıldılar, yok edildiler. Ankara Hükümeti, olayın böyle gelişmesi üzerine muhalefetin, devrimci örgüt ve kuruluşların üzerine gitti. Türkiye Halk İştirakiyyun Partisi, Yeşil Ordu ve Türkiye Komünist Partisi kapatılarak devrimci birikim dağıtıldı. Türkiye'yi yönetmeye kalkışan (!) Çerkez Ethem Yunan'la birleşmekle en büyük kötülüğü Türk soluna ve Milli Mücadele hareketine yaptı.

5) Atatürk Döneminde Soldaki Tutuklamalar:

Atatürk yeni bir düzenin kurucusu olarak ortaya çıktı. Düzenini kurduğu dönem zor günlerin sancılarını çekiyordu. Merkez dışı bir takım düşünce ve hareketler endişe yaratıyordu. Bu nedenle solun dizginlerini eline alıyor, etkisiz ve güçsüz kılmaya çalışıyordu. Aynı politikayı sağa ve feodal çevrelere karşı da uyguluyordu. Döneminde soldaki tutuklamalar oldukça kısa sürmüş, genellikle tutuklular kısa sürelerle bırakılmışlardır. Şimdi kronolojik

(81) Şefik Hüsnü - Komintern Organındaki Yazı ve Konuşmaları, s: 113.

(82) Frunze'nin Türkiye Anıları, s: 99-142.

sıraya göre Atatürk döneminde soldaki tutuklamaları görelim:

1) 9.5.1921'de Tokat Mebusu Nazım, Zinetullah Nevşiran, Türkiye Halk İştirakiyyun Partisi kurucularından Affan Hikmet'ler 15 yıla kadar çeşitli hapis cezalarına çarptıldılar (83). Bu kişiler dört ay sonra 29.9.1921'de affa uğrayarak bırakıldılar (84).

2) Ekim 1922'de Nazım ve kimi arkadaşları tutuklandılar (85). 20.10.1922'de tutuklu bu devrimciler kefaletle bırakıldılar (86).

3) Mayıs 1923'de **Aydınlık Çevresi** ilk kez bir tutuklama geçirdi. TKP üyeleriyle birlikte, partinin gençlik kolu olan **"Türkiye Komünist Gençler Birliği"** üyeleri de tutuklandılar. Rumca bildiri dağıtmışlardı. 18'i tutuklandı, 21'i de mahkemeye verildi. Dr. Şefik Hüsnü de bunlar arasındaydı. **"Vatana İhanet Yasası"**na göre cezalandırılmaları istendi. Fakat yargılanacakları yasanın usulüne uygun yayınlanmadığına karşı çıktıklarından serbest bırakıldılar (87).

4) Haziran 1923'de Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu) tutuklandı. Temmuzda yargılanıp hüküm giymesine karşın, fazla tutulmayarak bırakıldı (88).

5) 1925 Şeyh Said ayaklanması gerekçesiyle çıkarılan 4.3.1925 tarihli ve 578 sayılı **"Takrir-i Sükun"** yasasıyla hükümet sol güçler üzerine daha kararlı gitti. Duru-

(83) Dimitir Şişmanof - Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi. Belge yay. İst. 1978, s: 86

(84) Rasih Nuri İleri - Atatürk ve Komünizm, Anadolu yay. İst. 1972, s: 364.

(85) Georgen Harris - Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, Boğaziçi yay. İst. 1975, s: 167.

(86) Türkiye Komünist ve İşçi Hareketleri, s: 99.

(87) Mete Tuncay - Türkiye'de Sol Akımlar, Bilgi yay. 1978, s: 325-330; Aclan Sayılğan - Türkiye'de Sol Hareketler, s: 116-118; Türkiye Komünist ve İşçi Hareketleri, s: 116.

(88) Harris, s: 183; Türkiye Kom. ve İşçi Hareketi, s: 108.

mu sezinleyen TKP'nin öncülerinden ve **Aydınlık** gazetesi yazarlarından Şefik Hüsnü Almanya'ya, Hasan Ali (Ediz) ve Nazım Hikmet Rusya'ya gittiler. 1.5.1925'de yayımladıkları bir bildiri üzerine Aydınlık çevresinin hemen hemen ileri gelenlerinin tümü, 38 kişi tutuklanarak Ankara'ya getirildiler. Orada "İstiklâl Mahkemesi"nde komünistlik suçundan yargılandılar. "**Orak-Çekiç**" ve "**Aydınlık**" gazeteleri kapatıldı. "**Yoldaş**" gazetesi sahibi İbrahim Hilmi, "**Amele Teali Cemiyeti**" üyeleri, "**Orak-Çekiç**" gazetesi müdürü eczacı Vasıf, Sadrettin Celal (Antel), askeri tıp öğrencilerinden Hüseyin Hikmet (Kıvılcım)'ler 10'ar yıla, Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Hasan Ali (Ediz)'lerse 15'er yıla hüküm giydiler. Bir bölümüyle serbest bırakıldı. 12.8.1925'de hüküm giyen TKP üyeleri 23.10.1926'da Cumhuriyet bayramında çıkarılan bir yasa değişikliğiyle serbest bırakıldılar (89).

6) Türk soluna indirilen en büyük darbelerden biri 1927 tutuklanmasıydı. 1925 tutuklamasından sonra Rusya'da toplanan TKP yöneticileri, partinin başında bulunan ve "**Menşevik Seka**" diye adlandırılan Merkez Komitesini etkinliğe çağırdı. Dr.Şefik Hüsnü'ler yeni oluşan partinin yönetimindeki Vedat Nedim (Tör), Şevket Süreyya (Aydemir)'lerden oluşan kadrosunu beğenmiyorlardı. Vedat Nedim merkezin buyruklarının dışında çalışıyor, etkinlik göstermiyordu. Bunun üzerine Şefik Hüsnü gizlice Türkiye'ye geldi. Vedat Nedim'leri yönetimden uzaklaştırarak, yeni bir kadro oluşturdu. Eylemlere girişildi. Vedat Nedim tutuklandı. Duruma kızan Vedat Nedim tüm parti evrağını ve Şefik Hüsnü'lerin yerini polise bildirdi. İstanbul grubundan 26, İzmir grubundan 7, Adana grubundan 14 kişi tutuklandı. 7 kişinin de gıyabı yargılanması yapıldı. 56 sanıktan 30'u tutuklandı. Şevket Sü-

(89) Tuncay (1978), s: 369-374; Sayılğan, s: 206 v.d.; İleri (1972), s: 364; İbrahim Topçuoğlu - Neden İki sosyalist Partisi, I/109 v.d.

reyya ile birlikte 25 kişi berat etti. Yalnızca şefik Hüsñü 18, diğerleriyse 2-3 ay gibi hafif cezalar aldılar. Daha sonraları bunlardan bir kısmı Ankara Hükümetinde görev aldılar. şefik Hüsñü tutukevinden çıktıktan sonra 8.7.1929'da yurt dışına çıktı (90).

7) 16.1.1928'de 57 kişi komünistlik suçuyla tutuklandı. Nazım Hikmet 3 ay hapis, 5 TL. para cezasına çarptırıldı (91).

8) 25.6.1929'da sona eren duruşma sonucunda 24 kişi hüküm giydi, 10 kişi berat etti. Cezalar 2 yıl ile 4 yıl 6 ay arasında değişiyordu. Dr. Hikmet Kıvılcımlı 4 yıl 6 ay ceza almıştı. N.Hikmet 1 ay yattıktan sonra berat etti. Cumhuriyetin 10. yılında çıkarılan afla hepsi bırakıldı (92).

9) 1930'da Hasan Ali (Ediz) "**Bütün Dünya İşçileri Birleşiniz!**" sözüyle biten bildiriler dağıttırmıştı. Polis 25 kişiyi tutukladı. Hasan Ali 4 yıla, diğerleri ise bir-iki aya çarptırıldılar (93).

10) 1.8.1931 tarihinde, 1. Ağustos "**Komünist Gençlik Birliği**" bayramı nedeniyle çeşitli illerdeki adreşlere bildiriler gönderilmişti. Bunun üzerine tutuklamalar yapılarak TKP'yi tutuklu olarak yöneten Hasan Ali'ye 7 yıl 6 ay, Celal Zühtü (Benneci)'ye 3 yıl 4 ay, diğerlerine ise bir-iki aylık cezalar verildi (94).

11) Mustafa Börklüce'nin anılarına dayanan İ.Topçuoğlu'na göre; 12.2.1932'de Edirne'de, 13 şubat'ta İz-

(90) 1927 Komünist Tevkifatı, M. Tuncay'ın önsözü, s: 23 v.d.; Topçuoğlu, I/119 v.d.; İleri (1972), s: 364; Sayılğan, s: 207-215; Abidin Nesimi - Yılların İçinden, Gözlem yay. İst. 1977, s: 163 v.d.

(91) Kemal Sülker - "Atatürk Döneminde...", Emek Dergisi, sayı: 9, s: 46-58.

(92) Kemal Sülker - a.g.m., s: 53; Topçuoğlu, I/126-132.

(93) Sayılğan, s: 227.

(94) Sayılğan, s: 228; Topçuoğlu, I/135.

mir'de, 15 Şubat'ta Adana'da, 18 Şubat'ta Aydın'da, 20 Şubat'ta Bursa'da, 22 Şubat'ta İstanbul'da, 5 Mart'ta yine Edirne'de, 6 Mart'ta Samsun'da birçok devrimci tutuklandı (95). İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi tutuklulara 3-7 yıl arası cezalar verdi. Bu tutukluluklar uzun sürmedi. 1933 yılında çıkarılan genel aflla tüm devrimciler bırakıldılar (96).

12) 1933 yılı başlarında Nazım Hikmet tutuklandı. 20 kişi Bursa Ağır Ceza Mahkemesinde yargılandı. 3-4 yıl dolayında cezalar alındı. Aynı yılın ekim ayında çıkan aflla hepsi bırakıldılar (97).

13) 1934 yılında Bursa Erkek Lisesi, Vefa Lisesi ve İstiklal Lisesi öğrencileri propoganda suçundan yargılanıp, birkaç ay cezalar aldılar (98).

14) 1935'de Hasan İzzettin Dinamo (Gazi Eğitim öğrencilerinden) ve kimi devrimciler 3-4 yıl cezalar aldılar (99).

15) 1936'da bildiri hazırlayan devrimci bir grup yakalandı. Bunlardan Remzi Zakof'a 1 yıl ceza verildi. "Orak-Çekiç" adlı bildiriyle yakalanan Boz Mehmet (Bozışık), marangoz Ali ve Efrahim 4 yıl; Jako'da 3 yıl ceza giydi (100). 1936'da ceza yasasının 141.-142. maddeleri çıktı. Eski maddeler kaldırılmış oldu. Bu nedenle dolaylı bir af özelliği taşıyan bu değişiklikle 1933-36 yılları arasında tutuklananlar bırakıldılar (101).

16) Atatürk döneminin soldaki en ağır tutuklaması

(95) Topçuoğlu, I/141.

(96) Sayılğan, I/232-235.

(97) Sayılğan, I/237 v.d.

(98) Sayılğan, I/242.

(99) Sayılğan, I/242.

(100) Sayılğan, I/244 v.d.

(101) İleri (1972), s: 364.

yaşamının son yılı olan 1938'e rastladı. Harp Okulu ve Donanma (Bahriye) davasında Nazım Hikmet tam 28 yıl 4 ay ağır hapis cezasına çarptırıldı. 17.1.1938'de tutuklanan Nazım ancak yaklaşık 13 yıl sonra, 15.7.1950'de kurtulabildi (102).

R.Nuri İleri bu ağır tutuklamayı Atatürk'ün ölüm döşğinde oluşuna bağlar (103).

Nazım'la birlikte Dr. Hikmet Kıvılcımlı, Kemal Tahir gibi birçok ileri gelen devrimciye ağır cezalar verildi. **"Yavuz Harp Gemisi"**, **"Reşit Paşa Gemisi"**, **"Pınar Su Gemisi"** ve **"Deniz Harp Okulu"** davalarında 6 ayla 18 yıl arasında cezalar verildi (104).

6) Atatürk'ün Sola Karşı Genel Tutumu:

Atatürk'ün sola karşı tutumunu, genel tutumu içerisinde görmek gerekir. Genç Türkiye'nin kuruluşunda, Atatürk için tek geçerli yöntem kendi yönetimdir. Kendi yönetim dışındaki yöntemleri hoş görmemiş, onlara karşı zaman zaman önlemler almıştı. Önleme amacıyla kimi-kez siyasal taktikler denenmişti. Buradaki biricik amacı kendisi dışındaki yöntem ve akımları güdük bırakmak, kendisine zararsız duruma sokmaktır. Bu nedenle kısa aralıklarla tutuklamalar ve yayınları yasaklamalar düzenleyerek solun gelişmesini ve güçlenmesini önledi. Bir görüş olarak varolmasına, fakat kendi sistemini etkilemeyecek ölçüde de güçsüz kalmasına özen gösterdi. Bu nedenle soldaki tutuklamalar, 1938 tutuklamasının dışında oldukça kısa süreli oldu. Tutuklananlar birkaç ay veya yıl ceza görüyor, çıkarılan yasa ve aflarla bırakılıyorlardı (105). Yayınlar da kısa dönemlerle yasaklanmalarına karşın,

(102) Vala Nureddin - Bu Dünyadan Nazım Geçti, Cem yay. İst. s: 354; Kemal Sülker - a.g.m., s: 9

(103) İleri (1972), s: 365.

(104) Sayılğan, s: 250 v.d.

(105) Sezgin, s: 45.

yeniden çıkabiliyor ve zayıf da olsa bir takım sol klasikler Türkçeye çevrilebiliyordu. Nazım Hikmet gibi sol ozan ve yazarların şiir ve yazıları sınırlı da olsa ders kitaplarında yeralabiliyordu (106).

Atatürk için sol baş çelişkiyi oluşturmuyordu. Atatürk için baş çelişki emperyalizm ve ülkedeki feodalizmdi. Atatürk gerçek savaşımını bunlara karşı veriyordu. Solla arasında düşünce ayrılığı vardı. Fakat Atatürk solu da içeren bir ulusal önderlik benimsemişti (107). Emperyalizme ve feodalizme düşmanlıkta, Sovyet dostluğunda, yabancı sermaye etkinliğinde kurtulma savaşında, bir ölçüye dek devletçilik uygulamasında, - yüzeysel bulmalarına karşın - devrimlerin desteklenmesinde... sol Atatürk'ün temel destekçisiydi. Yalnız aralarında düşünce ve yöntem farklılıkları vardı. Devrimleri yüzeysel buluyorlardı. Toprak sorununun üzerine gidilmeyiş, demokratik devrim aşamasına geçilemeyiş, solun eleştirdiği noktalar. Bu nedenle Atatürk'le sol arasında ikincil planda, yan çelişki vardı. Solun üzerine kökten gitmeyişi'nin nedenleri bunlardı. Yoksa emperyalist ve feodal öğeler üzerine daha kararlı, daha köktenci gitmişti. Atatürk'ün birer devrim mahkemeleri olan **"İstiklâl Mahkemeleri"** nin kararları bu bakımdan ilginçtir (108). Eski İttihatçılardan, sarıklı yobazlardan, devrime karşı gelenlerden asılanlar olmuştu. Albay (Ayıcı) Arif, Rüştü Paşa (Zorlu), vali Abdulkadir ve Cavit Bey bunlar arasındaydı. Fakat sol-

(106) İki karşıt görüş için bkz: İleri, s: 361, 368; Kemal Sülker - "Atatürk Döneminde Solun Durumu ve Nazım Hikmet'in Şiirleri İçin Açılan Davalara Bakış", Emek Dergisi, Sayı: 9, s: 46-58.

(107) Kongar (1981), s: 77.

(108) İstiklâl Mahkemeleri için bkz: Aybars (1975); Aybars (1982); Kılıç Ali - İstiklâl Mahkemesi Hattıraları, Sel yay.; Cemal Kutay - "Suphi İleri'nin Elazığ İstiklâl Mahkemesi Anıları", Bilinmeyen Tarihimiz, II/297-365; Doç. Mete Tuncay - "İstiklâl Mahkemeleri", C.D.T. Ans. IV/938-943; Tuncay (1981), s: 158 v.d.; Azmi Nihat Erman - İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri, Temel yay.

da ağır bir cezaya rastlanmadığı gibi (N. Hikmet'in dışında), idama da rastlanmıyor.

Yayınlardaki sansür Hükümetin genel düşüncesi içerisinde görülebilir. Kendilerine karşı gördükleri, zamansız buldukları her düşünceyi sınırlı da olsa kısıtlamaya gitmişlerdir. İsmet İnönü'nün İttihatçı sert dilli yazar H. Cahit Yalçın'a söylediği şu sözler konu açısından ilginçtir.

"Güçlü bir kalem, ateş püskürerek yazıyordu. Öyle bir sırada nereye doğru bizi götürdüğünü bilemediğimiz bu güçlü kalemi özgür bırakamazdık. Ama artık geçmiş silinmiştir. İstedığınız gibi çalışabiliriz. Hiçbir düşmanlıkla karşı karşıya değilsiniz" (109).

Mustafa Suphi olayında da sanıldığı gibi Atatürk'ün parmağı yok. Gerçi o anki siyasal dalgalanmalar gereği Atatürk Suphi ve arkadaşlarının yurda gelmelerini sakıncalı görmüş ve yeniden Rusya'ya gönderilmelerini istemiştir (110), ama öldürülmelerini istediğine dair hiçbir belge yoktur. Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi tasarısı ve uygulaması Kâzım Karabekir ile Erzurum valisi Hamit Bey'in ortak işidir (111). Kesin olarak bu olayda Trabzon "Müdafaai Hukuk" un, İttihatçıların, Kâzım Karabekir Paşa'nın ve vali Hamit Bey'in parmağı var. K. Karabekir Paşa ve vali (Deli) Hamit'teki sol düşmanlığıyla İttihatçıların Suphi düşmanlığı bu olayın ortak güdüsü olmuştur.

Aynı ödün vermez tutum Çerkes Ethem (112) ve Tokatlı Nazım Bey (113) olayında da gösterilmiştir.

(109) H. Cahit Yalçın - Siyasal Anılar, s: 285.

(110) Yerasimos (1976), s: 207.

(111) Belge ve açıklamalar için bkz: İleri, s: 223 v.d.; Goloğlu (1971), s: 36; Avcioğlu (1974), II/640.

(112) Çerkez Ethem olayı hakkında bkz: C. Şener - Çerkes Ethem Olayı, Ant yay.; Z. Sarıhan - Çerkes Ethem'in İhaneti (1984), Kaynak yay.; Doç. Yalçın Küçük - Türkiye Üzerine Tezler, II/620-713 arası.

(113) Söylev, II/370.

II - ATATÜRK'ÜN EMPERYALİZME, FAŞİZME VE GERİCİLİĞE KARŞI TUTUMU:

Atatürk, sola sınırlı olmak koşuluyla açık olmasına karşın; sağa, gericiliğe ve bunlara temellik eden emperyalizm ve faşizme tam olarak düşmandı ve bunlara karşı yaşamı boyunca savaşım verdi.

1) Emperyalizme Karşıtlık:

Atatürk, Ulusal Kurtuluş Savaşına "**tam bağımsızlık**" ilkesine sarılarak başladı. Savaşımını bu doğrultuda yürüttü. "Tam bağımsızlık"a ulaşıncaya dek de savaştı. Şunu düşünüyordu: "Bu ulusu ulus olarak, insan olarak, namus ve onuruyla yaşatmak istiyorsak kabul edeceğimiz nokta ve esas, varolan tüm güç ve araçlarımızı gereğine göre kullanarak bizi yoketmeye çalışan düşmanların düşmanca olan emellerini kurmaktır. - 24.4.1920 - " (114). Öyle de yaptı. Emperyalizmi ülkeden kovuncaya dek savaştı.

Atatürk'ün amacı emperyalizmi yoketmektir. Yoksa, kesinlikle, bir emperyalist ve yayılmacı amacı yoktu. Yer almak, toprak kazanmak, sınır işgalinde bulunmak gibi bir isteği kesinlikle yoktu. Zaten böylesi bir isteğe karşı savaşıyordu. Böyle bir amacı olsaydı kendi doğum yeri olan Selanik'i ülkesine katmak isterdi. "*Durulması gereken yerde, durulmalıdır*" ilkesini temel ilke edinmişti. Amacı, ülkenin asıl sınırlarına (Milli Misaka) ulaşmaktır. Savaşımında bunu amaçlamıştı. 1921'den beri M. Kemal "Sınırlarımızı bilelim" diyordu (115) . Bir Macar siyasisine "Ben bir Makedonyalıyım. Ama hiçbir toprak isteğinde bulunmuyorum" (116) diyerek ölçülü ve gerçekçi olduğu-

(114) Borak, s: 30.

(115) Kınross - "Atatürk, Bir Millet'in Doğuşu", Atatürk'e Saygı, s: 280.

(116) Kınross, s: 280.

nu ortaya koyuyordu. Atatürk'ün Dışişleri Bakanı şu ilkeyi savunuyordu: "Türkiye bir santim yabancı toprak istemez ama, kendi topraklarından da bir santim veremez" (117) ... 1928' de Atatürk' le görüşen Fransa Büyükelçisi Charles de Chambrun Atatürk'ün şu konuşmasını aktarır: "Benzetiş burada biter, - dedi - ; İskender dünyayı istilâ etti, bense böyle birşey yapmadım. İskender dünyayı istila ederken kendi vatanını unuttu, bense vatanımı hiçbir zaman unutmayacağım... " (118).

Atatürk için amaç "tam bağımsızlık"a ulaşip, savaşı biran önce bitirmek, uluslararası dostluğu sağlamak ve dünyada sömüren-sömürülen devlet/ülke bırakmamaktır. Onun "*Yurtta barış dünyada barış*" ilkesi bu amaçla söylenmişti. Atatürk emperyalizmi dünyada kaldırmayı amaç edinmiş evrensel bir liderdi.

2) Faşizme Karşıtlık:

Yerli ve Batılı yazarlar bu alanda olumlu - olumsuz birçok yargılarda bulunuyorlar. Atatürk için faşisttir, değildir veya faşizme karşıdır diyebilmek için öncelikle faşizmin ne olduğunu belirlemek gerek. Faşizm alanında uzmanlara göre; "faşizm finans kapitalin en gerici, en bağınaz ve en emperyalist öğelerin açık yıldırıcı diktatörlüğü" dür. Faşizm; 1) "Sermayenin halk yığınlarına yöneltebileceği en azgın saldırı", 2) "Dizginlenmemiş bir bağınazlık ve canavarca bir savaş", 3) "Kudurmuş bir gericilik ve karşı - devrim hareketi", 4) "Halk kesiminin en korkunç düşmanıdır" (119).

Öncelikle şuna bakalım. 1) Atatürk yönetimi böyle miydi?...2) Böylesi bir düzeni mi savunuyordu?...3) Böylesi bir düzene karşı mıydı?...

(117) Kınross, s: 280.

(118) C. de Chambrun - "Olağanüstü Bir İnsan", Atatürk'e Saygı, s: 240.

(119) G. Dimitrov - Faşizme Karşı Birleşik Cephe, s: 46 v.d.

Atatürkçülük emperyalizme karşı doğdu; dolayısıyla emperyalizmin bir ürünü olan faşizme de ... Çağın Batılı emperyalistlerine karşı amansız bir savaş vererek kovan ve onun yerli uzantılarını, zorbalıkla halkı yöneten padişahlığı ortadan kaldıran Atatürk'ü faşist kabul etmek olanaksız. Atatürk emperyalizmin meydana getirdiği sömürüyü, baskıyı, zorbalığı yoketmek için yola çıktı ve başardı da. Baskı ve zorbalık üzerine kurulan padişah ve halifeliği kaldırdı. Bu demektir ki Atatürk emperyalizmi ve faşizmi kaldırdı. Doğallıkla böylesi bir düzeni arzulamıyordu, savunmuyordu da. Karşıydı böylesi düzene. Döneminde faşist devletler kuran Mussolini'ye de, Hitler'e de karşıydı. Bunları, tutumlarıyla çıkacak olan yeni savaşın kaynağı olarak görüyordu. Atatürk 1932'de Mac-Arthur'a şunları söylemekteydi:

"Bence, dün olduğu gibi yarın da, Avrupa'nın geleceği Almanya'nın alacağı duruma bağlı bulunacaktır. Olağanüstü bir hareketliliğe sahip olan bu 70 milyonluk çalışkan ve disiplinli ulus, üstelik ulusal tutkularını kamçılayabilecek siyasal bir akıma kendisini kaptırdı mı, ergeç Versailles anlaşmasının düzeltilmesine yeltenecektir.(...) Eğer Mussolini, çıkacak bir savaşta, İtalya'nın dıştan güçlülük ve görkemini, savaş dışı kalmakla, gereği gibi sağlayabilirse, barış masasında başlıca rollerden birini oynayabilir. Fakat, korkarım ki, İtalya'nın bugünkü şefi, Sezar rolünü oynamak hevesinde kendini kurtaramayacak" (120).

Atatürk, II. Dünya Savaşının koşullarını hazırlayan Hitler ve Mussolini'yi "barış düşmanı" olarak niteliyordu. Bu alanda Ahmet E. Yalman'a bizzat şunları söylemişti.

"Yazık ki dünya yüzünde insanlık hesabına görev yapan bir adalet divanı yok. Olsaydı, onun jandarmaları,

Hitler ve Mussolini adlarını taşıyan barış ve huzur düşmanı şakileri derhal tevkif ederler, zindana tıkarlardı" (121).

Atatürk döneminde Türkiye'de faşizmi getirecek olan sınıf da henüz oluşmamıştı. Sınıf olarak ulusal kentsoyluluk vardı. Ulusal kentsoyluluğun emperyalizmle ilişkisi yoktu. Ülkeye faşizmi dışa bağıllık ve komprador burjuvazi getirir. Atatürk dönemindeyse göbeğinde emperyalizme ve dış sermayeye bağlı olan bu burjuvazi türü bizzat yokedilmiş ve ulusal burjuvazi yaratılmıştı. Türkiye bu döneminde feodalizmden kapitalizme yeni yeni geçiyordu. Faşizmi getiren öğeler yeterince yoktu. Fakat ne var ki, bu dönemde, Türkiye demokrasi çelişkilerini yaşıyordu. Birçok hak ve özgürlükler kısıtlanmıştı. İlerici ve devrimci birikimler engellenmek isteniliyordu. Yalnızca kentsoyluluk ve toprak ağalığının üzerine yeterince gidilmemişti. İçte uygulanmak istenen devlet kapitalizmi sistemiyle kentsoyluluk gittikçe güçleniyordu (122). Bunun yanı sıra "faşizmi tanımlayan özgül bileşim tek-parti Türkiye'sinde" de gerçekleşmemiştir (123).

Atatürk hiçbir zaman "diktatörlük" kavramını kabul etmemiştir. Kendisine yakıştırılmak istenen bu kavrama sürekli olarak karşı çıkmıştı. 21.6.1935'de G. Baker'e verdiği demecinde;

"Ben diktatör değilim. Benim gücüm olduğunu söylüyorlar; evet bu doğrudur. Benim isteyip de yapamayacağım hiçbir şey yoktur. Çünkü ben zoraki ve acımasızca hareket etmek bilmem. Bence diktatör, başkalarının istemine boyun eğendir. Ben, kalbleri kırarak değil, kalp-

(121) Ahmet Emin Yalman - Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, III/275.

(122) Yıldız Sertel, s: 40.

(123) Tuncay (1981), s: 329.

leri kazanarak egemen olmak isterim" (124) demektedir.

Atatürk'e diktatör denmesine birçok araştırmacılar da karşı. Çünkü Atatürk döneminin belli iki diktatörü vardır. Onlar da Hitler'le Mussolini. Bunlar da faşisttir. Atatürk'ü bunlarla aynı kefeye koymak oldukça haksızlık olacağı gibi, bilim dışıdır da. Sir Percy Loraine şu sözleriyle karşı çıkar böylesi saptamaya:

"Atatürk'ü diktatör sayanlar olmuştur. Bence bu hem yanlış hem de yanıltıcı bir görüştür. Kabul edelim ki, günümüzde 'diktatör' sözcüğünün yeterli bir tanımı yapılmış değildir. Ama Hitler'i, Mussolini'yi diktatör denmesine hiç kimsenin karşı çıkabileceğini sanmıyorum" (125).

Atatürk ya Mussolini ve Hitler gibi faşist - diktatör; ya da tarihte görüldüğü biçimiyle Sezar, Annibal, İskender, Cengiz Han gibi kral-diktatör; veya eski Yunan'da görüldüğü biçimiyle Trasibulus, Polikrates Pisistranos gibi tiran-diktatör; ya da Lenin, Stalin, Mao'da olduğu gibi proleter-diktatör görülmek isteniyor. Oysa Atatürk, bu tiplerin hiçbirinde değildi. Atatürk, yetkesi mutlak olan, "ben yasayım" demeyen, yasaların işlerliğinde ve devletin düzeninde, yasaların gücünü ortaya koymasını sağlayan yetkin bir yöneticiydi.

ABD Türkiye Büyükelçisi Sherril, "Türkler Rusya'daki Sovyet hükümet biçiminin ülkelerine girmesine kesinlikle izin vermemişlerdir. Aynı biçimde, İtalya'nın faşist sistemine de kesinlikle karşı çıkmışlardır" (126) demektedir. Atatürk faşist düşünceye kesinlikle yakınlık duymadığı gibi, bu düşüncenin altyapısının oluşmasına da kesinlikle önvermemiştir (127). Gerçi faşizmin kötülüklerini he-

(124) A.S.D., III/100.

(125) S. P. Loraine - "Olağanüstü Bir İnsan", Atatürk'e Saygı, s: 119.

(126) C. H. Sherrill - Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal, s: 119.

(127) Tuncay (1981), s: 296 v.d.

nüz görmemiş olan, onu bir kuram olarak çekici bulan Atatürk'ün çevresindeki bir takım yazar ve aydınlar faşizme yakınlık duyuyorlardı (128). Atatürk bu aydınları uyardığı gibi, gerekli önlemleri de aldı. Örneğin Türk ulusçuluğunun doğmasında ve gelişmesinde önemli ölçüde katkısı olan Türk Ocakları faşizme ilgi duymaya başlayınca, önce tüzüğü 1927'de değiştirilerek (2. mad) Ocakların etkinlik alanı Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına indirildi (129). Sonra da kapatılarak yerine Kemalist çizgiyi geliştirecek olan Halkevleri kuruldu (130). CHP genel yazmanlığı yapan Recep Peker tek-partililiğin özelliklerinden de yararlanarak parti içerisinde faşizmi geliştirmek, örgüt içerisinde yaymak, faşizmi "*Yeni Kemalizm*" olarak sunmak istemişse de (131), Peker'in bu parti-devlet kurma düşü Atatürk'ün karışmasıyla suya düştü (132). Böylece Atatürkçülük faşizme kaymayarak kendi özgüllüğünü korudu.

Ünlü siyasalbilimci Prof. Duvarger CHP'yi felsefesi ve yapısı bakımından totaliter olmayan (demokratik), çağdaşlaşmayı önleyen engellere (İslâmiyet) karşı batılaşmayı gerçekleştirmeye çalışan, özünde pragmatik bir tek parti olarak niteliyor. Kemalist rejimi faşist olmamakla birlikte yeterince demokratik de bulmuyor. Tek-parti uygulamalarını geçici bir zorunluluk olarak görüyor; tek-

(128) Falih Rıfkı'nın faşizme yakınlık duyduğu görüşleri için bkz: F. R. Atay - Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya, s: 8, 11 v.d., 17, 19, 21 v.d., 30 v.d., 45; Ayrıca F. Rıfkı, Y. K. Karaosmanoğlu, Zeki Mesut (Alsan), Y. Nadi (Abahoğlu), M. Nermi, S. Sırrı (Tarcan), K. Nami (Duru)'lerin faşizmi övücü yazıları için bkz: Yetkin (1983), s: 31 v.d.

(129) U. Heyd - Türk Ulusçuluğunun Temelleri, s: 151.

(130) Tuncay (1981), s: 295 v.d., Yetkin (1983), s: 52 v.d.

(131) Küçük, II/608 v.d.; Tuncay (1981), s: 318.

(132) Hasan Rıza Soyak - Atatürk'ten Hatıralar, s: 57 v.d.; Kongar (1981), s: 360, 403 v.d.

partinin bir öğretiye dayanmadığını, tekelci yönetimine resmi bir nitelik kazandırmadığını, bu uygulamaları düzeni kurabilmek için bir ara aşama gördüğünü, Türk demokrasisinde gelenekçiliğin ağır bastığını; Alman ve İtalyan örneklerinin tersine Sovyetler Birliği gibi Türkiye'de de tek-parti yönetiminin getirdiği yeni sistemin eskisinden daha demokratik olduğunu ileri sürüyordu (133).

3) Atatürk Ulusçuluğunun Niteliği:

Günümüzde ulusçuluk (milliyetçilik) oldukça bağnazlaştırıldı. İrk temeline; "*ırk üstünlüğü*", "*ulus üstünlüğü*" temeline dayandırılarak şovenleştirildi. İşin kötüsü, Atatürkçü ulusçuluğun da böylesi nitelikte olduğu yorumları yoğunlaştı. Bunda doğallıkla belli bir amaç var. Bir takım çıkarıcı çevrelerin kendi temelsiz görüşlerine temel aramaları isteği yatıyor.

Ulusçuluk, özünde herhangi bir ulusun ötekilere karşı üstünlüğü değildir. Öteki ulusları kendine bağımlı kılmak, sömürölüp ezilmelerini yasal göstermek de değildir. Ulusçuluk, Prof. H. Ülman'ın özlü tanımlamasıyla, "kendilerini aynı ulusun üyesi sayan kişilerin duydukları bir arada, aynı sınırlar içinde, bağımsız bir yaşam sürmek ve oluşturdıkları toplumu yüceltmek isteğidir" (134). Ulusçuluk, ırk temeline dayanmaz. Tarihsel süreç içerisinde biçimlenerek oluşmuş ulusun, bağımsızca, başka uluslar arasında yaşama isteğidir.

Atatürk de konuya aynı biçimde bakıyordu. Ulusal sınırlar içerisinde, özgürce, kalkınmış olarak yaşamayı savunuyordu. Onda, "ulus egemenliğine dayanan; kısın-

(133) M. Duvarger - Siyasal Partiler, s: 335 v.d., 359 v.d.; Tuncay (1981), s: 24 v.d.; Tunaya (1981), s: 94 v.d.

(134) Prof. Haluk Ülmen - "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir Deneme", Yüzüncü Yıl Armağanı, s: 319.

tısız-koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak"amaçtı (135). Sınırları zorlamak, toprak kazanmak gibi uluçuluğuna ters düşen bir isteğı yoktu. Bağımsızlık savaşına başlarken ulusal sınırları (hududu milli) amaçladı. Bu sınırlar Erzurum Kongresinde kararlaştırılıp Ulu-sal And'la yinelandığına göre; yeni Türkiye sınırları 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Bırakışmasının onaylandığı gün Osmanlı güçlerinin edimsel olarak egemen oldukları sınırlardı. Bu Türk ordusunun canı pahasına çizmiş oldu-ğu sınırlardı. Bunun dışında gözü yoktu, şunları diyordu:

"Biz kimseden çok bir şey istemiyoruz. Her uygar ulusun sahip olduğu şeylerden yoksun edilmemeliyiz. Haklarımız doğallıkla yasaldir, bize gerektir. Ne kadar hakli isek bunu savunma için de ülke ve ulusumuzun ye-tenek ve gücü de o kadardır" (136). "Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak var-lığımızı koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak, gelişigüzel, ulaşlamayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokma-mak; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışı-nı ve karşılıklı dostluğunu beklemektir" (137).

Atatürk, Turancılığa (panturanizm-pantürkizm) ve İslâmcılığa (panislâmizm) karşıydı (138). I. Dünya Sava-şına bu düşüncelerle girildiğini, Osmanlı Devletini yıkıma götürdüğünü bilecek ölçüde gerçekçi insandı. Bu neden-le böyle hayallere ve aşırı isteklere pabuç bırakacak devlet adamlarından değildi. O aşırı isteklerin açtığı za-rarları Türkiye halkıyla birlikte ödemişti. Bağnazlığı, şo-

(135) Söylev, I/9.

(136) Ökçün (1971), s: 254 (Atatürk'ün açış konuşması).

(137) Söylev, II/323.

(138) Atatürkçe bir "hayal" olarak kabul edilen Turan, "36. enlem dairesin-den, kuzeyin buzlu denizine, Kamçatka ve Pekin'den, Finlandiya ve İstan-bul'a kadar uzanan... 36,800,000 km²'lik... Rus Çarlığından büyük İngiliz İmparatorluğuna yakın" bir ülke olarak tasarlanıyordu. Bkz: Tunaya (1981), s: 140.

venizmi, ırkçılığı, ulus üstünlüğünü içeren Turancılığa ve İslâmcılığa düşmandı. Değerlendirmeyi kendisinden dinleyelim:

"...hiçbir sınır tanımayarak dünyadaki bütün Türkleri de bir devlet olarak birleştirmek, ulaşılamayacak bir amaçtır. Bu, yüzyılların ve yüzyıllarca yaşamakta olan insanların çok acı, çok kanlı olaylar ile ortaya koyduğu bir gerçektir.

İslâmcılık ve Turancılık siyasasının başarı kazandığına ve dünyayı uygulama alanı yapabildiğine tarihte rastlanamamaktadır. Soy ayrımı gözetmeksizin, bütün insanlığı kapsayan tek bir dünya devleti kurma hırslarının sonuçları da tarihte yazılıdır.

Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kafalarda ve ıralarda yerleştirdiği gerçekler karşısında düşücü olmak kadar büyük yanılgı olamaz. Tarihin dediği budur; bilimin, usun, mantığın dediği böyledir" (139).

Turancılık, İslâmcılık gibi görüşler özünde yabancı kökenliydi. Yayılmacı devletlerin, yayılmacılık heveslerini birlik kurdukları devletlere aşilayarak kendi emperyalist ülkülerine (ideoloji) alet etmek istiyorlardı. Öte bir deyişle savaş ve paylaşım güdüsü yaygınlaşmış oluyordu. K. Steinhaus'un şu yargısı oldukça yerinde:

"Alman Emperyalizminin savaş siyasası içinde Turancılığın ve İslâmcılığın bulunması, bu akımların yalnız Türkiye'nin kendi iç sorunları olmadığını, yabancı egemenlik ülkülerinin de bu konuda sözsahibi olduğunu gösterir. Bu ülkülerin gerçekleşmesi devletlerin, bağlaşıkların en güçsüzü olan Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki etkilerini daha da artıracak, giderek onların tam bir sömürgesi olmaya sürükleyecekti. Ulusal ülküler, ancak,

(139) Söylev, II/323.

Birinci Dünya Savaşına, bu hayallerin son gerçekleşme olanaklarını ortadan kaldırmasından sonra, Türkiye'de tutunmaya başlayabilmiştir" (140).

Görüldüğü gibi Atatürk, bu düşünceye karşı savaşmıştı. Elbet o düşünceden olamazdı. Atatürk'ün ulusçuluğunda ulus (millet) kavramı, ulusal sınırların içerisinde bulunan, tüm dini, dili, mezhebi, etniki, ırkı ayrı olan insan ve toplulukları kapsıyordu. Ulusal sınırlar içerisinde tüm bu halk topluluklarının birliğini, bütünlüğünü savunuyordu. Atatürkçülük, ulusal birlik ve ülke bütünlüğü üzerine kurulmuştu. 1.5.1920'de şunları söylemekte: "Burada amaçlanan ve Yüksek Meclisi oluşturan kişiler yalnız Türk değildir, yalnız Çerkes değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden oluşmuş İslâm öğeleridir, içtenlikli bir topluluktur. Dolayısıyla bu yüksek kurulun simgelediği, türesini, yaşamını, onur ve şanını kurtarmak için amaçladığımız erekler, yalnız bir İslâm öğelerini kapsar değildir. İslâm öğelerinden oluşmuş bir bütünlüğe aittir" (141). 28.12.1920'de de şunları söylüyordu: "Hepimiz bu devletin müslüman ve müslüman olmayan öğelerini kapsar olarak aynı yollu uyruklarıyız. Ve bu nedenle tümümüzün hakları birdir" (142). Atatürk, ülke içerisindeki toplulukların etniksel ayrılıklarını yadsımıyor, bunların tümünün oluşturduğu bir "kardeş" toplum, ulus düşünüyordu.

Atatürk'ün "*Ne mutlu Türküm diyene*" türünde söylediği sözler, kimilerince Atatürk'ün şovenist olduğu biçiminde yorumlanıyor. Oysa böyle bir yorum çıkarmak biraz da konuyu zorlama sonucu olsa gerek. Atatürk'ün bu

(140) Steinhaus, s: 105.

(141) A.S.D., I/73.

(142) A.S.D., II/12.

tür sözleri hiçbir zaman Onun şovenistliğini kanıtlamaz. Atatürk böylesi sözleriyle emperyalizme karşı Ulusal Bağımsızlık Savaşı verecek olan, yeni bir Türkiye'yi yaratacak olan Türkiye halkına yeni bir güdü, morel, cesaret, ulusal değerlere sahip çıkma, ulusal kimlik ve canlılık vermeyi amaçlıyordu ki, haklıydı. Çünkü E. T. Eliçin'in genel hatlarıyla çizdiği "İmparatorluğun kirli soykasından yeni Türkiye'ye kalan varlık" şöyleydi:

"42 bin köyü, 1000 kasabası ve 67 kenti ile yuvarlak 750 bin km. lik koskoca bir coğrafya parçasını kaplayan Türk yurdunda son ölçüde ilkel geçim koşulları içinde yaşayan 12 milyonluk bir halk oturmakta, daha bir 'mutlu azınlığı' bile yok, daha kötüsü, bölgeler, hatta birbirine yakın kentler bile birbirine bağlı değil, her yer daracak bir çevrede kapalı. Bir ulusal pazardan, bir ulusal ekonomiden eser bile yok. Ortak dili, öz yurdu, bağımsız devleti, bir tarih ve kültür geleneği olsa bile, ortadan daha batılı anlamda bir ulus (nation) yok.

Tandır çukurunda tezek yakan Orta Anadolu köylüsü Karadeniz kıyısında kömür yakıldığından nasıl habersiz ise Amerikan ve Romen buğdayı yiyen Karadeniz halkı dağların hemen arkasındaki Sivas'ın bir buğday ambarı olduğunu bilmemekte. Ekonomik ilişkiler bakımından İran ve Suriye, Erzurum'a İzmir'den çok daha yakın. Bir yerde kıtlık olur, halk acından ölür; başka bir yerde yiyecekler çürür, ya da hayvanlara yedirilir" (143).

Türkiye halkının ulusal benliğini ne ölçüde yitirdiğini, ulusal değerlere sahip çıkamaz duruma geldiğini, ulusal değer ve üretimlerini beğenemez, horlar durumda olduğunu, ne ölçüde aşağılık duygusu içine girdiğini H. V. Velidedeoğlu'nun anılarında ve gözlemlerinde görmek olanaklı:

"Birinci Dünya Savaşından bir yıl önce henüz küçük bir çocuk iken, Orta Anadolu'nun tren uğrağı olmayan bir kasabasında hergün babamın yanında, başımda kırmızı bir fes, elimdeki zembilimin içinde çarşıdan eve taşıdığım yiyeceklerin arasında, 'Amerikan unu', 'Rus külâh şekeri' bulunduğunu ve babamın, ayağıma ayakkabı, sırtıma çamaşır ve giyecek yaptırmak için, Fransız köselesi ve patiskası, -öteki kumaşlara kıyasla daha ucuza satılan- Alman kumaşı ve başımı kapamak için de Avusturya fesi aradığını anımsıyorum. Babam bunları arıyordu, çünkü bunların 'Türk' nitesi ile başlayanı yoktu da ondan. Daha sonraları ortaokul yaşamımdan anımsıyorum: Aramızda 'Almanlar daha uygardır; yok İngilizler veya Fransızlar daha uygardır; Fransız köselesinin, İngiliz kumaşının, Rus lastik pabuçlarının üstüne mal yoktur, gibi tartışmalar yapardık. Bizim eski uygarlığımızı, eski tekniğimizi, bizim de sağlam mallar yapabileceğimizi düşünemedik. Bunda özürlüydük. Çünkü bu olanaklar bizim çocuk kafalarımıza aşılarmıştı; büyük bir aşağılık duygusu içinde öğrenim görmüştük. Türklerin büyük tecim ve sanayi yatırımlarına girişebileceği usumuza gelmezdi. Çünkü küçük sanayi girişimleri bile Türk olmayanların elindeydi. Anadolu'nun ortasında Kızılırmak üzerine yapılacak 30-40 metrelik bir köprüyü yaptırmak için 3-4 bin kilometre uzaklıktaki Fransız'ların çağrıldığını görmüş-tük" (144).

Bu durum karşısında Türk halkına bir benlik kazandırmak gerekiyordu. Atatürk'n "Ne mutlu Türküm diyene" sözleri bu amaçla söylenmişti. Yoksa şovenist bir isteği yoktu. Türk ulusunun emperyalist sömürü ve horlama karşısında kendi özbenliğine dönmesi, dışalım karşısında kendi üretimini değerlendirmesi ve kullanması gereki-

(144) Prof. H. Veldet Velidedeoğlu - "Atatürk'te Ulusçuluk ve Ulusal Bağışsızlık Aşkı", Atatürk'e Saygı, s: 219 v.d.

yordu. Özellikle yüzyıllar boyu itildiği aşağılık duygusundan kurtulması zorunluluktan. Emperyalizme karşı köklü savaşımın yolu buydu. Atatürk böylesi sözleri ve tavırlarıyla Türk toplumunun bu aşağılık duygusunu yenişine önderlik etti.

Ulusçuluğunu "barış" ilkesi üzerine kuran Atatürk, barış, kalkınma ve huzur yanlısı bir evrenselciydi. İnsanlığın hepsini "bir vücut" olarak kabul ediyor, Türkiye'yi de bu vücudun "bir parçası" olarak görüyordu. Evrensel barış ve huzur için toplumları rahatsız eden "hastalık"ların üzerine varılmasını öneriyordu. Emperyalist isteklerin yok edilmesiyle evrensel barışın sağlanacağı umundaydı (145).

Toparlarsak, Atatürk ulusçuluğunun şöyle bir niteliğini görürüz. Bilindiği gibi iki tür ulusçuluk vardır. Birincisi, başka ulusları egemenliğine almak isteyen, kendi ulusunun üstünlüğünü savunan katı (=dar) ulusçuluk (şovenizm). İkincisiyse tüm ulusların özgürce gelişmelerini ve dünya ulusları arasında yerini almasını, kendi ülkesinin de bu çerçeve içerisinde gelişmesini isteyen ulusçuluk. İşte Atatürk'ünkü bu birincisi değil, ikincisiydi.

Aynı zamanda Atatürk ulusçuluğu bir tarihsel zorunluluğun ürünüydü. Osmanlı mozaik yapısı içerisinde kendilerini toplumun temel taşı kabul eden Türkler, en geç ulusçuluğa başlamışlardı. Öteki etnikler bağımsızlıklarına çoktan ulaşmışken, Türkler yeni uyanıyorlardı. Ulusal toplum ve ulusal devlet olmaları yolunda Atatürk'ün önderliğinde yürüyorlardı. İşte Atatürk ulusçuluğu bu oluşumun çimentosu olarak Türk ulusçuluğunu yarattı (146).

(145) A.S.D., II/124; A.S.D., III/99; Aydemir (1969), III/538 v.d.

(146) Türk ulusçuluğunun gelişimi ve Atatürk ulusçuluğu için bkz: Sina Akşin - "Türk Ulusçuluğu", C.D.T. Ans. VII/1941 v.d.; Gencay Şaylan - "Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği", C.D.T. Ans. VII/1943 v.d.; S. Akşin - "Bugünkü Türk Ulusçuluğu", Toplum ve Bilim Der. Sayı: 5, s: 58 v.d.

4) Gericiliğe, Tutuculuğa ve Gerici Kurumlara Karşıtlık:

Atatürk gerici-tutucu çevrelerin yaydığı gibi din düşmanı, dinsiz değildi. Gerçek ve samimi inancın yanındaydı. Gerçek inananlar O'nun için sorun değildi. O'nun için sorun olanlar gerçekten inanmayanlar, dini bir maske bir sömürü aracı yapanlardı. Dini yozlaştırarak kendi çıkarları doğrultusunda kullananlardı. Atatürk her türlü tehlikeyi bunlardan bekliyordu. Kendisi ve sistemi için bunları engel görüyordu. Emperyalizme karşı savaşımında, Atatürk'e ve Türkiye halkına arkadan vuranlar bunlardı. Emperyalizme teslim olmuş padişahlık ve halifelik kurumunu göstermelik olarak kullanıp, arkasına sığınan ve Ulusal Savaşımı baltalayan; Atatürk'e "gök gözlü deccal", "dinsiz", "imansız" diyerek savaşımı saptırmak isteyenler bunlardı. Padişahlığı mutlak kabul edip, onun ülke bağımsızlığını savunmayışını özür göremeyecek kadar afyonlaşmış... bunlardı. Atatürk için gericilik büyük bir sorundu. Zaman zaman üzerine gitti. Gericiliği ve yozlaşmış gerici kurumları kaldırdı. Dine laiklik açısından bakıyordu. Kaynağını feodaliteden ve emperyalizmden alan gericilikle Atatürk arasında temel çelişki vardı. Atatürk'ün gericiliğe bakışı şöyle:

"Hacı olsun, hoca olsun 'bu yapılan şey dine aykırıdır' demesi kadar küstahlık, dinsizlik, imansızlık olamaz (...). Bizi yanlış yola yönelten kötü ruhları bilirsiniz. Hemencecik din perdesine bürünmüşler, arı ve temiz halkımızı hep şeriat sözleriyle aldatagelmışlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz... görürsünüz ki, ulusu batıran, tutsak eden, bitik düşüren kötülükler hep din kisvesi altındaki küfür ve kötülükten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar (147).

(147) A.S.D., II/127.

Din adamı olarak geçinenlerin cahilliğini ve onlara karşı savaşımı şöyle dile getiriyor:

"Halkımız içinde gerçek din bilgini, din bilginlerimiz içinde halkımızın haklı olarak onur duyabileceği bilginlerimiz vardır. Fakat bunlara karşın bilim kisvesi altında gerçeği bilimden uzak, gereği kadar öğrenememiş, bilim yolunda yeterince ilerleyememiş hoca kılıklı cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız. (...) Artık bu halkın ne öyle hükümdarlar, ne öyle din bilginleri görmeye dayancı ve olanağı yoktur. Artık kimse öyle hoca kılıklı sahte din bilginlerinin yalan dolanına önem verecek değildir. En bilgisiz olanlar bile o gibi adamların niteliğini pek iyi anlamaktadır. (...) Ben şahsen onların düşmanıyım. Onların olumsuz yönde atacakları bir adım, yalnız benim kişisel imanıma değil, yalnız benim amacıma değil, o adım benim ulusumun yaşamıyla ilgili, o adım ulusumun varlığına karşı bir kasıd, o adım ulusumun kalbine yöneltilmiş zehirli bir hançerdir. Benim ve benimle ortak görüşlü arkadaşlarımin yapacağı şey mutlaka ve mutlaka o adımı atanı tepelemektir. (...) Kabul edelim ki eğer bunu sağlayacak yasalar olmasa, bunu sağlayacak Meclis olmasa, öyle olumsuz adım atanlar karşısında herkes çekilse ve ben kendi başıma yalnız kalsam, yine tepeler ve yine öldürürüm" (148).

Atatürk, halifelikle birlikte tüm gerici feodal ve din kurumlarının, emperyalistlerin etkinlik alanı olan azınlık kurumlarının da kaldırılmasını veya zararsız kılınmasını sağladı. Çünkü, "Hilafet, geçmişin bir rüyası olup zamanımızda etkin bir varlığı" artık kalmamıştır (149). Bilimi kendisine yol seçen Türkiye artık tekke ve zaviyeler gibi feodal kurumlardan yardım bekleyemezdi (150). Azınlık

(148) A.S.D., II/144 v.d.

(149) A.S.D., V/107.

(150) Atatürk Diyor ki, s: 43 v.d.

kurumlarıysa birer emperyalist ocaklar olduklarını gizleyemez duruma gelmişlerdi (151). Bağımsızlığa susamış Türkiye artık bunların çalışmasına izin veremezdi. Erek çağdaşlaşmaktı. Feodal ve dinsel bir takım kurumlarsa birer engeldi. M. Kemal'ce teker teker aşıldılar.

5) Atatürkçü Cumhuriyet Düzeni ve Demokratik Özü:

Atatürk, Afetinan'a sistemi hakkında şunları yazdırmıştı:

"Türkiye Cumhuriyeti, demokrasi temeline dayanan bir devlettir. Demokrasi ise, özü nedeniyle, siyasal niteliktedir. Düşünseldir; bireyseldir; eşitlikçidir".

"Bir ulusun, uygulamal olarak demokrasi ilkesini ilan etmesi, o ulusun çoğunluğunun toplumsal gücünün bir sonucudur".

"Bizim bildiğimiz, demokrasi siyasaldır, onun ereği, ulusun, yönetenler üzerindeki denetimi yüzünde, siyasal özgürlük sağlamaktır".

"Demokrasi özünde bireyseldir. Bu nitelik vatandaşın egemenliğine, insan nitesiyle katılmasıdır".

"Kuşkusuz bütün bireyler, aynı siyasal haklara sahip olmalıdırlar" (152).

Kendi elyazısıyla şu notunu görüyoruz:

"Türk ulusu, kamu yönetimi olan Cumhuriyetle yönetilir bir devlettir. Türk devleti laiktir. Her ergin dinini seçmede serbesttir" (153).

Bu araştırma ve incelemelerimize dayanarak Ata-

(151) A.S.D., V/104 v.d.

(152) Afetinan (1969), s: 15, 20, 22.

(153) Afetinan (1969 a), s: 352.

türkçü Cumhuriyet düzeninin genel niteliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1) Emperyalizme karşıtlık. Koşulsuz tam bağımsızlık. Ulusal tam bağımsızlıkta, hiçbir yabancı gücün etkisinin olmaması. Ulusal bağımsızlığı zedeleyecek her türlü etkene karşı direniş ...

2) Koşulsuz ulusal egemenlik. Sınıfsal değil, ulusal istemi egemen kılmak.

3) Ulusal sınırlar içerisinde ulusal vatan. Ulusal and kayıtları içerisinde ulus anlayışı. Sınırlarımız dışında kalan Türkler'e karşı dostluk sevgisi. Türk sınırları içinde kültür birliği, ulusal bütünlük.

4) Ulusal onurluluk. Öteki uluslar karşısında her türlü aşağılık duygusundan silkiniş.

5) Çağdaş uygarlığın yoksun olduğumuz değerlerine, teknik gücüne ve kurumlarına karşı hırsla yöneliş.

6) Dış sermayenin ekonomik ayrıcalık ve denetimlerine karşı koşulsuz direniş. Dünya ulusları arasında, ancak eşit koşullarda ekonomik işbirliği. Ayrıcalık (Kapütülasyon) ve Genel Borçlar (Duyunu Umumiye) gibi borçlandırma yoluyla ekonomik denetim biçimindeki her türlü bağımlılığa karşı direniş.

7) Siyasayı bir yaygaracılık olarak değil, bir program, kurum ve yapıcılık işi olarak yürütmek.

8) Din ve dinsel inançları, saltlıkla siyasa dışı bırakmak.

9) Her türlü dogmatizme ve gericiliğe karşı direniş. Görüşleri dondurmamak.

10) Söz değil, iş yapmayı amaçlamak.

M. Kemal düşündüğü ve yaptıklarıyla bir cumhuri-

yetciydi. Bunun ötesine de geçmedi. Bu aşamada kaldı. Ulusal kentsoylu devrimiyle bir adım atan M. Kemal, feodalitenin yarattığı sorunları tümüyle temizleyemedi. Bu nedenle feodal yapı sürdü. Böylece Atatürkçü cumhuriyetin demokratik özü kendisinden sonra istenilen gelişmeyi gösteremedi ve olduğu yerde takılıp kaldı. Yapının istenilen bir gelişme göstermemesi, varolan toplumsal yapının korunması, feodal yapıyı yürürlükte bıraktı. Yapılan düzeltimlerin (reform) yüzeysel kalmasına neden oldu. Temeldeki kentsoylu ilişkileri sürdü. Aslında toplumsal yapının böyle sürmesinde biraz da ulusal Kurtuluş Savaşının emperyalizme karşı olmasına rağmen, ittifak gereksinimi nedeniyle feodalizme yeterince karşı olmasından kaynaklanıyordu. Feodalizme yeterince karşı olmayışı Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da sürdü. Osmanlı derebeyleri çıkan yasalarla yasallık kazanarak ağalaştılar (154) . Toplumsal yapının gelişmesine ayakbağı oldular. Atatürk devriminin demokratik özünün zamanla kurummasının nedeni budur.

Atatürk özünde çok partili düzen yanlısıydı. Cumhuriyet anlayışı bu temel üzerine kuruluydu. Ne var ki bu durum belli gelişmeleri gerektiriyordu. Gerçekçi olan Atatürk bu alanda koşulların oluşmasını beklemekteydi. 1924' deki "**Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**" denemesi sonuçsuz kalınca 1930' larda da yeni bir denemeye, ulusun eğilimini ölçme yoluna gitmiş, "**Serbest Cumhuriyet Fırkası**" nı kurdurmuş, toplumsal koşulların oluşmadığını görünce tek - partiye dönmüştü. Fethi Bey' e göre Atatürk, çok - partili sistem hakkında şunları düşünüyordu:

"Bugünkü görünüm aşağı yukarı bir diktatör görünümüdür. Bir Meclis vardır. Fakat içte ve dışta bize dik-

(154) İsmail Beşikçi - Doğu Anadolu'nun Düzeni, s: 267.

tatör nazarıyla bakıyorlar. (...) Oysa ben Cumhuriyeti kişisel çıkarım için yapmadım. Hepimiz ölümlüyüz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak kurum bir baskı (istibdât) kurumudur. Ben ise ulusa miras olarak bir baskı kurumu bırakmak ve tarihe o biçimde geçmek istemiyorum. Bütün zorluklara katlanacağız. Sizin dostluğunuza, ahlâkınıza, bilginize güvenim var. Sorun, ülkede Cumhuriyetin kişilerin yaşamına bağlı kalmayarak kökleşmesidir. Siz bu işi üzerinize almalısınız"(155).

III - ATATÜRK'ÜN TASARLADIĞI VE UYGULADIĞI EKONOMİK DÜZEN:

1) Tasarlanan Düzen:

Atatürk, yer ve zamanı geldiğinde ekonomi anlayışını belirledi. O çağa "tümüyle bir ekonomi devri" (156) gözüyle bakıyordu. "Kılıçla fetih yapanlar, sabanla fetih yapanlara sonunda yerlerini bırakmaya zorunludur" (157). "Ulusal egemenlik, ulusal ekonomi ile sağlamlaştırılmalıdır" (158) ilkesinden yola çıkarak ekonominin temel yapı olduğunu savunuyordu. "Ulusal dönemin ulusal tarihini de yazabilmek için kalemler, sabanlar olacaktır" (159) diyerek üretimin değerini vurgulamıştı. Getirecekleri "halk devrinin, ekonomi devri kavramı ile anlatılacağını" (160) söylüyordu. Ona göre; "Ekonomi demek her şey demektir. Yaşamak için, mutlu olmak için, insanlığın varlığı için ne gerekse bunların tümü demektir, tarım demektir, ticaret demektir, emek demektir, her şey demektir" (161).

(155) Okyar, s: 392 v.d. Ayrıca Yetkin (1982), s: 68 v.d.

(156) Ökçün (1971), s: 244 (Kongrede Atatürk'ün Söylevi).

(157) Ökçün (1971), s: 246.

(158) Ökçün (1971), s: 251.

(159) Ökçün (1971), s: 251.

(160) Ökçün (1971), s: 251.

(161) Ökçün (1971), s: 254.

İzmir İktisat Kongresinde, Atatürk'ün ekonomi bakanı Mahmut Esat Bey, hükümetin ekonomi siyasasını şöyle belirtiyordu: *"Yeni Türkiye ekonomisi varolan ekonomi sistem ve siyasaların hiçbirinin aynı olamaz. Ülkemizin ekonomik anlam ve gerekimine, ekonomi tarihimizin ruhuna uygun başlı başına bir ekonomi siyasası izlemek zorundadır. Biz ekonomi meslekleri tarihinde varolan okullarından hiçbirine ait değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) okuluna, ne de sosyalist, komünist, etatist (devletçi) veya koruyucu okullarından değiliz. Bizim de, yeni Türkiye'nin yeni ekonomik anlamına göre yeni bir ekonomi okulumuz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye Ekonomi Okulu) diyorum. Yukarıda saydığım okullardan hiçbirine ait olmamakla birlikte ülkemizin gereksinmelerine göre bunlardan yararlanmayı da elden bırakmayacağız. Yeni Türkiye karma bir ekonomi izlemelidir. Ekonomik girişim kısmen devlet ve kısmen özel girişimce yapılmalıdır. Örneğin büyük kredi kurumlarını, sanayi girişimlerini v.s. devlet yönetecektir. Çünkü ülkemizin ekonomik durumu bunu gerektiriyor"* (162).

Görüldüğü gibi Atatürk ve yeni Türkiye'nin kurucuları özgün olduğunu niteleseler bile, özgün olmayan, Türkiye koşullarına uygun gördükleri, **seçmeci (eklektik) bir ekonomik model** tasarlıyorlardı (163). Ağırlığı devletin yükleneceği karışmacı (müdahaleci), koruyucu ve sınırlayıcı, özel ve devlet girişimlerinin kalkınmayı birlikte yükleneyeceği (164) bir **karma ekonomi sistemi** düşünüyorlardı (165). Bu düşünülen sistem 1923-29 yılları

(162) Ökçün (1971), s: 262 v.d. (İİK. de Mahmut Esat Bey'in konuşması).

(163) Y. Ülken, s: 75, 280, İleri, s: 14, 16

(164) Bkz: İpekçi, s: 36; Afetinan (1969), s: 15; Yetkin (1983), s: 107 v.d.; Y. Ülken, s: 56 v.d.

(165) Ekonomik uygulamanın "**Karma Ekonomik Sistem**" olduğunu en güzel biçimde Atatürk'ün İktisat Bakanı M. Esat Bey formüle eder. Açıklamaları için bkz: Ökçün (1971), s: 262 v.d.; Ayrıca bkz: Y. Ülken, s: 58, 226 v.d. 240.

arasında liberalizm özü yüklü olan "**Ulusal Ekonomi**" (Milli İktisat)" döneminde uygulanma olanağı buldu. 1929'dan sonra ağır ağır bırakıldı. "Ulusal Ekonomi", yani liberalizm 1931'lere dek sürdüyse de bu tarihten sonra bırakıldı. "**Devletçilik Dönemi**" başladı. Atatürk'ün ölümünden sonra da bir müddet bu uygulama sürdürüldü. Devletçiliğe geçiş genellikle;

1) Dünya Bunalımının serbest pazar ekonomisine duyulan güveni sarsması,

2) Koruyucu vergi tarifelerinin özel girişimcilerin üretimini yeterli ölçüde artırmaması,

3) Atatürk'ün Ekim 1930 - Mart 1931 tarihleri arasında yaptığı ülke gezisinde edindiği izlenimlerinde halkın geleneksel yoksulluğundan kurtulmayışını görmesi... sonuçları oldu (166).

2 - Ulusal Ekonomi ve Devletçilik Dönemlerinin Genel Nitelikleri:

a) Türk Devrimi Kapitalist Bir Yol İzledi?

Ulusal ekonomi (liberalizm) de olsun, devletçilik döneminde olsun Türkiye'de kurulan sistem devlet kapitalizmiydi. Öncülüğü yapan, devleti ve ekonomiyi elinde tutan ulusal kentsoyluydu. Devlet sermaye birikimi için elindeki erki (iktidarı) kullanıyordu. Bu yönüyle Kemalist devletçilik, doğrudan doğruya emperyalizmin karışması-na karşı kurulmuş bir savunma sistemi idi (167). Öte bir

(166) Devletçilik için bkz: K. Boratav - Türkiye'de Devletçilik , Gerçek yay. İst. 1974; Boratav - "Türkiye'de Devletçilik", C.D.T. Ans. II/412 v.d.; Dr. W. M. Hale - "Devletçiliğin Değerlendirilmesi, Kaynakları ve Amaçları", Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bank. Kültür yay. Ank. 1983, s: 677-699 arası.

(167) Devlet kapitalizmi olması hakkında bkz: Y. Sertel, s: 30; Doç. Çetin Yetkin - Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1983), s: 109

özelliği de halkın gücüne dayanarak kalkınmayı amaçlamasıydı. Halktan özveri ve tutumluluk bekleniyordu. Yabancı sermayeye kuşkuyla yer veriliyor, ulusal kaynakların ulusal sermayece işletilmesine özen gösteriliyordu.

Türkiye'de ulusal devrim neden kapitalist bir yol izledi? Bu soru kafaları kurcalayabilir. Bizce nedenleri şunlardı:

1) İşçi kesimi Türkiye'nin çeşitli yerlerinde dağınık bir biçimde bulunuyordu. Büyük bir kısmı da emperyalizmin işgali altındaki bölgelerde yaşıyordu. Bu yüzden aralarında bağlantı olmadığı gibi, bağlantı kurma olanakları da yoktu.

2) Ülkenin ve özellikle de işçi kesiminin geçmişinin yarattığı koşullar sonucunda, işçi kesimi zamanında örgütlenemedi, zamanında sınıf savaşımına atılamadı ve ulusal devrimin, ulusal kurtuluş niteliği yüzünden de kolaylıkla kentsoyluluğun kurnaz siyasasından etkilenebildi.

3) İşçilere önderlik edecek partiler henüz örgütlenmenin eşiğindeydi. Yığınlarla ilk bağları kurmuştu. Yığınları örgütlemeye, etkilemeye ve savaşım-lara önderlik etmeye daha yeni başlamıştı.

4) Uluslararası işçi hareketi o sıralarda karşı-emperyalist savaşım ve sömürgelerdeki kurtuluş savaşım-ları alanında hiçbir özlü deneyime sahip değildi.

5) Türk işçisinin uluslararası işçi kuruluşlarıyla bağ-ları yoktu.

6) Köylü yığınları içerisinde bir hareket olmakla birlikte, örgütlü hareket güçsüzdü. Dahası yer yer hiçbir örgütlenme yoktu.

7) Kentsoylu eski düzene (rejim) karşı uzun süren açık savaşımları sırasında ve hükümette yer alarak büyük deneyim kazanmıştı. Kentsoylu kendi sınıfının devrimci güçlerini ve Anadolu'nun kentsoylu sınıfını bünyesinde birleştirebildiği gibi, orduyu da arkasına aldı. Çok iyi örgütlenmiş ve çok güçlüydü.

8) Emperyalistler arasındaki çelişmeler, ulusal kentsoyluluğa sınıfına hızla zafer kazanma olanağını verdi. Kentsoylu sınıfı, halk kesimini geçici olarak etkisi altına alabilmeyi ve böylece kapitalist gelişmenin önündeki bütün engelleri ortadan kaldırabilmeyi başardı.

b) Sanayinin Ortaya Koyduğu Nitelik:

Türkiye'de 1923-31 arasında özel girişime dayalı bir sanayi siyasası izlendi. Bu dönemin siyasal atılımları arasında;

- a) İzmir İktisat Kongresi (1923),
- b) Ulusal sanayinin özendirilmesi,
- c) Sanayi birimlerine kredi sağlanması,
- d) Sanayi ve Madencilik Bankası (1925),

e) Teşviki Sanayi Yasası (1927) sayılabilir. 1932'den sonraysa bilindiği gibi devletçilik dönemi başladı. Bu dönemde ise kamusal kesime dayalı sanayileşme siyasası izlendi. Atatürk dönemine rastlayan Birinci Beş Yıllık Sanayileşme Planı (1933-38) bu dönemin atılımıdır (168)

Liberal dönemde özel girişimciliği özendiren ilk yasa, 19.4.1925 tarih ve 633 sayılı "**Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası**" yasasıydı. Bu bankanın sermayesi;

a) Genel bütçenin Ticaret Bakanlığı kısmında çeşitli giderlere ait, sanayi kurmak, kuruluşları özendirmek, bu

(168) Doç. B. Hamitoğulları - "Kamu Kesimi ve Sanayileşme", Cumhuriyetin 50 Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, s: 168 v.d.

alandaki çalışacak uzmanlara para ödemek üzere konulmuş ve konulacak ödenekler. 1925 bütçesinin bu özel bölümüne toplam 1,640,418 TL. ayrılmıştı. Bu para bugünkü değeriyle 100 - 150 milyon lira dolayındaydı.

b) Devletin bu ödeneklerle kurulmasına katıldığı ortaklıklardaki (şirket) pay senetleri.

c) Ulusal savunmanın olanlar dışında kalan Devlet Sanayi Kuruluşları ve bunların Döner Sermayelerinden oluşuyordu. Bankanın görevleri de şunlardı:

a) Kendisine aktarılmış sanayi kuruluşları, kurulacak ortaklıklar onları devir alana dek, yönetmek.

b) Katılım yoluyla sanayi kuruluşları kurmak.

c) Yalnız kendisince kurulup yönetilecek sanayi kuruluşları kurmak.

d) Kendi ve katılım yoluyla maden ayrıcalığı (hakkı) almak ve işletmek.

e) Kuruluş amacına aykırı düşmeyen her çeşit banka işlemleri yapmaktı (169).

Liberalist dönemde özel girişimcilik örnekleri veriliyordu. Bunlardan biri de Atatürk' tü. 1 milyon lira sermayeyle İş Bankasını 1924 yılında kurdular. 250 bin lira yatırılmış sermayesi vardı. Bu da Atatürk' ündü. Başına Mahmut Celâl (Bayar) getirilmişti. Üyeler Atatürk'ün çevresi olan kişilerdi. Atatürk örnek çiftçi, örnek bankacı, örnek sanayici oluyordu. Sonradan hazineye bıraktığı, kurmuş olduğu çiftlikler şunlardı: Ankara' da Orman Çiftliği, Yalova' da Millet ve Baltacı Çiftlikleri, Silifke' de Tekir ve Şövelye Çiftlikleri, Dört Yol' da portakal bahçesi ile Karabasmak Çiftliği ve Tarsus' ta Piloğlu Çiftliği. Atatürk' e ait bu çiftlikler 154, 129 dönümdü. Yerli sanayinin gelişme-

(169) Prof. B. Gürsoy - "Türkiye'de Sanayileşme ve Kamusal Kredi", ...Seminer s: 477 v.d.

sinde de öncülük ediyordu. Şöyleki; bira fabrikası, malt fabrikası, buz fabrikası, soda ve gazoz fabrikası, deri fabrikası, tarım aletleri ve demir fabrikası, iki süt fabrikası, iki yoğurt yapımevi, şarap yapımevi, iki taşlı elektrikle işler bir değirmen, iki peynir yapımevi, İstanbul' da bulunan bir çelik fabrikasının % 40 payı ... vardı. Bunların tümünü sonunda ulusuna bıraktı (170) .

Liberalist dönemin öncülüğünü yapan yatırımcı ve sermayedarlar, devlet desteğinde yararlanarak kişisel kalkınmalarını önplana alıyor, ülke kalkınması onlar için ikinci planda kalıyordu. Bu nedenle olanak buldukça işin vurgunculuğuna (spekülasyon) kaçıyorlardı. 1929 - 30 Dünya Bunalımında istenseydi ülke yararına yatırımlar olabilirdi. "Bunalım yıllarında Avrupa' da makinelerin bedeli, bir bakıma sıfıra inmişti. Çokca yeni denebilecek fabrika kuruluşları, Güney Amerika' ya, Balkanlar' a ve Uzakdoğu' ya, yok paahasına ve uzun vadelerle taşınıyordu. Bu büyük sorun ve koşullar içinde sanayimizi bedavaya kurabilirdik" (171) . "Bir defasında bir vapur dolusu makina, bir dokuma fabrikasının hemen hemen bütün tesisatı, boşaltılacağı Mersin limanının kapılarını günlerce aşındırdıktan sonra, küskün ve şaşkın, başka ülkelerin yoluna çekip gitmişti" (172) .

Devletin özendirmeyi amaçladığı özel girişimcilik 1927 tarihli "**Teşvik - i Sanayi Kanunu**" yla oldukça güvence altına alınmış, birçok olanaklar tanınmıştı. Kanı uyandırması bakımından yasayı özetleyerek verelim:

1) Belediye sınırları dışındaki arazi, işletme kuracaklara, devletçe parasız sağlanacaktır. Belediye sınırları içindeyse, uygun görülecek arazi bedeli on yılda ödenecektir.

(170) Avcioğlu (1969), I/446-449.

(171) Aydemir (1973), I/435.

(172) Ş. S. Aydemir - Suyu Arayan Adam (1967), s: 490.

2) Girişimler ve bunların bulundukları arazi, eklentileri ve kuruluşları, vakıf yapıları, arazi, kazanç; belli zam vergilerinden ve belli belediye izinlerinden bağıstıktır.

3) Yasadan yararlanan girişimlerin pay senetleri ve tahvilleri damga resminden bağıstıktır.

4) Girişimlerin kurulması ve genişletilmesi için gerekli yapı gereçleri, üretim için gerekli hammadde, araç ve yedek parçalar, girişimlere ait taşıma, yükleme, boşaltma, enerji üretim ve taşıma kuruluşları için gerekli araç, yurt içinde sağlanamıyorsa, dışalımında gümrük iç vergilerinden bağıstıktır.

5) Girişimlerin araç - gereçleri, makinaları, demiryolları ve denizyollarında % 30 indirimli taşınacaktır. Bakanlar Kurulu, hammadde ve yapılmış malların taşınmasında da indirim uygulayabilir.

6) Girişimlere, Bakanlar Kurulu kararı ile, ürettikleri yapılmış maddeler değeriinin % 10' u oranında pirim verilebilir.

7) Girişimin işlevi için gerekliyse, tuz, ispirto ve patlayıcı maddelerde, belli bir indirim uygulanabilir.

8) Devlet, özel idareler, belediyeler ve bunlara bağılı kurumlar ile "Teşvik - i Sanayi Kanunu" nda yararlanan girişimler, yerli malları, benzeri dışalım mallarından % 10 pahalı da olsa, öncelikle kullanmak zorundadırlar (173) .

Liberalist dönem, öte deyişle Ulusal Ekonomi Dönemi, savaştan çıkmışlığın ekonomik ve toplumsal sancılarını yansıtıyordu. Devletin olanakları oldukça sınırlıydı. Gümrük vergilerini arttırma yetkimiz yoktu. Lozan Antlaşmasıyla gümrük vergilerinin 1929 yılına dek, 1916 düzeyinde tutulması kabul edilmişti. Bu nedenle sanayi ciddi biçimde korunamadığı gibi, çoğu büyük kentlerdeki

(173) Avcioğlu (1969), I/253.

varlıkların tüketimine giden aşırı dışalım, ödeme dengesinde büyük açıklıklar yaratıyordu. Genç Türkiye uzun yıllar döviz kaynaklarının önemli kesimini Avrupa sanayisinin tüketim mallarına yatırırdı. 1927' de tüketim malları dışalımın % 70' ine ulaşıyordu. Ayrıca kambiyo denetiminin yokluğu, Türk parasının borsada spekülasyon konusu olmasına yol açıyordu. Sıkı bir kambiyo denetimi ve Merkez Bankası ancak 1930' dan sonra kurulabildi. Yetersiz bir bütçeyle işe giriliyor, oldukça zorluklar çekiliyordu. Savunma giderlerine oldukça ağırlık veriliyordu. 1930 bütçesinin % 28, 3' ü ulusal savunmaya ayrılmıştı. Osmanlılar'dan devralınan borçlar da bütçeyi oldukça sarsıyordu. 1930 yılı borç taksidi 32 milyon lirayla bütçenin % 14, 6' sını götürüyordu. Buna karşın bayındırlık işleri aksatılmadan yürütölmek isteniyordu. Bu nedenle bütçenin % 15, 2' si bayındırlık hizmetlerine ayrılmıştı. Bunların yanı sıra kimi kesimler zorunlu olarak savsaklanıyordu. Örneğin bu yıllarda İktisat, Ticaret ve Ziraat Bakanlıklarına ancak bütçenin % 3, 7' si ayrılmıştı. Kötü koşullar devleti dış borçlara yöneltiyordu. Devlet, istemeye istemeye dışardan borç alma yoluna gitti (174). Alınan bu borçlar kredi olarak özel kişilere verilerek ulusal kentsoylu yaratılmaya çalışılıyordu. Bunların yanı sıra ekonomide belli bir aşama da alınmıştı. Kimi sanayi ürünleri ve maden kömürü üretimi de oldukça artış gösteriyordu. 1924' de 70 ton olan pamuklu mensucat üretimi 1929' da 3, 773 tona; yünlü mensucat 1924' de 400 tonken, 1929' da 763 ton; Çimento üretimi 1924' de 24, 000 ton, 1929' da 72, 800 ton; maden kömürü üretimiyse 1924' de 700, 752 tonken, 1930'da 1, 595, 000 tona yükselmişti (175).

(174) Avcioğlu (1969), I/224 v.d.

(175) Prof. Z. Hatipoğlu - "Türkiye'nin Gelişmesinde Tarım ve Endüstri İlişkileri", ... Seminer, s: 1008 v.d.

1921 - 27 süresi içerisinde aynı bölgelerdeki sanayi kuruluşlarında % 30, işçi sayısında % 60 artış oldu. 1927 yılında dışsatımın % 90' ını sanayi ürünleri oluşturuyordu. Bunun içinde tüketim mallarının payı % 70, ara ve yatırım mallarının ise % 30' du. Aynı yıl sanayi üretiminin % 44, 3' ü besin, % 23, 83' ü dokuma ve giyimdi. Sanayileşmenin henüz başlangıcı sayılabilecek bir özellik gösteren bu dönemde ağır sanayi kurulamadığı gibi, ana tüketim malları dahi dışalım yoluyla karşılanıyordu. Düşük olan gelir düzeyi sanayi yatırım olanaklarını kısıtlıyor, alt yapı kuruluşlarının görece azlığı sanayi yatırımlarının kazançlı olmasını engelliyordu. Bütün bu olanaksızlıklardan özel sanayi yatırımları düşük düzeyde kaldı. İlk on yıllık dönem bir "kısır döngü" den öteye gidemedi (176).

1932 yılından sonra devletçiliğe geçildi. Devletçi dönemde kamusal yatırımlar hız kazandı. Sanayi planları hazırlandı. İlk Beş Yıllık Sanayi Planı döneminde 44 milyon lira harcama öngörülürken, 100 milyon dolayında harcama yapıldı. Devletçilik uygulaması başlıca dört dönemden oluştu:

a) Koruyucu yasaların arka arkaya çıktığı ve devlet kesiminin hızla yayıldığı 1932 yılı.

b) Özel kesimi güçlendirici önlemlerin alındığı 1932-34 arası.

c) Devlet koruyuculuğunun "planlı ekonomi" biçimi- ni alarak genişlediği 1935-37 yılları arası.

d) Devletçiliğin önemini yitirdiği 1937-38 yılları (177).

Önceden kurulan "**Sanayi ve Maadin Bankası**" nın tek başına sanayileşmeyi gerçekleştiremeyeceği an-

(176) Prof. Y. Kepenek - "Türk Sanayinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme", ... Seminer, s: 20 v.d.

(177) T.T.E.G. 50. Yılı, s: 53.

laşılınca; 3.7.1932 tarih ve 2058 sayılı yasayla **"Devlet Sanayi Ofisi"** kuruldu. Bu kuruluş 7.07.1932 tarih ve 2064 sayılı yasayla yerini **"Türkiye Sanayi Kredi Bankası"**na bıraktı. "Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası" elindeki fabrikaların tümünü "Devlet Sanayi Ofisi"ne bıraktı. Daha sonra 3.6.1933 tarih ve 2262 sayılı yasayla oluşturulan **"Sümerbank"**, "Devlet Sanayi Ofisi"yle "T. S. Kredi Bankası"nı borç ve alacaklarını tümüyle kapsamına aldı. Şu görevle yüklenmişti:

- a) Bankacılık yapmak,
- b) Kapsamına aldığı fabrikaları işletmek.
- c) Devlet eliyle kurulacak sanayinin etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurup yönetmek.
- d) Kurulmaları veya genişletilmeleri ülke için ekonomikmen verimli olan sanayi işlerine sermayesinin olanakları oranında katılmak..
- e) İşçi yetiştirmek.
- f) Sanayi kuruluşlarına kredi açmak.
- g) Ulusal sanayinin gelişmesi için önlemler almak.

2.6.1935'de **"Etibank"** yasası çıkarıldı. Aynı günde çıkarılan bir yasayla **"Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü"** kuruldu. MTA maden arayıp bulacak, Etibank da bunları işleyecekti. Ayrıca kamu ekonomik kuruluşları olarak; 1936'da **"Türkiye Emlak Kredi Bankası"**, 1937'de **"Denizbank"** ve 1938'de **"Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu"** kuruldu. 1937'de de **"T. C. Ziraat Bankası"**na yeni bir yön verildi. 17.6.1938 yılında çıkarılan 3460 sayılı yasa **"İktisadi Devlet Teşekkülleri"**nin devlet örgütü içindeki yerlerini belirledi. Sermayelerinin tümü devletçe karşılanan bu ekonomik kamu kuruluşları şunlardı:

- a) Sümerbank,

- b) Etibank,
- c) T. C. Ziraat Bankası,
- d) Toprak Mahsulleri Ofisi,
- e) Makina Kimya Enstitüsü Kurumu,
- f) PTT,
- g) TCDD,
- h) Devlet Malzeme Ofisi,
- i) Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri,
- j) Selüloz ve Kağıt Fabrikaları,
- k) Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (178).

Kamu yatırımlarıyla sanayileşmenin öncelik kazandığı 1933-40 yılları arasında yıllık sanayi yatırımı 27 milyon liraydı. Bunun yaklaşık 19 milyonu kamu, 8 milyonu da özel kesimce yatırım yapılmıştı. Sanayi yatırımları bu dönem toplam yatırımların (yılıda ortalama) % 30'unu oluşturarak yüksek bir oran düzeyine çıkmıştı. Yatırımların kesimsel dağılımı, devlet eliyle sanayileşmede gerçek amacın yerli hammaddeleri değerlendirerek dışalımında güçlük çekilen tüketim ve bir kısım ara malların elde edelmisini sağlamaktı. Hafif sanayi denilen tüketim malları üretimine öncelik verilmişti (179).

Bütün bu çabalar ekonomide az da olsa bir kıpırdanmaya neden oldu. Mal üretimlerinde artışlar görüldüğü gibi, toplumsal yaşantıda da gelişmeler görüldü. Genel bir ölçü olan ulusal gelir artışına bakarsak, olumlu gelişmeler sağlandığı görülür. 1927 ile II. Dünya Savaşı başına dek geçen dönemde; ulusal gelir yılda % 4, kişi başına düşen ulusal gelir ise % 2 oranında arttı. Tarımın payı da ulusal gelirde sanayie göre düşüyordu. Tarımın

(178) Hamitoğulları, s: 152-155; Gürsoy, s: 480 v.d.

(179) Kepenek - ...Seminer, s: 22-25.

payı, ulusal gelirden 1927'de % 67 iken 1938'de % 47'ye düşmüştü (180).

c) Yabancı Ortaklıkların Ulusallaştırılması:

1930'lara dek yabancı sermaye ulusal bir kılıf içerisinde, Türkiye ekonomisinde oldukça etkindi. Fakat bu tarihlerden sonra yabancı sermayenin elindeki işletme ayrıcalıkları, büyük ölçüde ulusallaştırıldı (millileştirildi). Bu siyaseti ulusal bağımsızlığın amacına ulaşması bakımından olumlu bir adım saymak gerek. Atatürk döneminde ulusallaştırılan yabancı işletmelerin bir listesini verelim:

1) Reji (tekeli), 40.000.000 Frank karşılığı 1.3.1925 tarihinde satın alındı.

2) Anadolu, Mersin-Tarsus-Adana demiryolları ve Haydarpaşa Liman Ortaklıklarının satın alınması: 31.1.1928 tarih ve 1375 sayılı yasayla devlet, demiryolları için 143 milyon, bir süre ödenmemiş faiz ve kazanç için 61 milyon lira olmak üzere 204 milyon İsviçre Frangı yüklenmiştir.

3) Mudanya-Bursa Demiryolu T.A.Ş.'nin satın alınması: 30.5.1931 tarih ve 1815 sayılı yasayla. Zararda olan bu hat, 50 bin TL karşılığı devlete geçti.

4) Adana-Fevzipaşa hattı 27.4.1933 yılında satın alındı.

5) İstanbul Türk Anonim Su Ortaklığının satın alınması: 20.5.1933 tarih ve 2198 sayılı yasayla. 1933 yılında başlayarak ayrıcalık süresinin sonuna dek yılda 1.300.183 Fransız Frangı ödeme koşuluyla, İstanbul belediyesine devredildi.

6) İzmir Rıhtım Ortaklığının satın alınması: 12.6.1933 tarih ve 2309 sayılı yasayla. İzmir rıhtımı ve

(180) Hatipoğlu - ... Seminer, s: 1010; Yerasimos (1976), III/1311 v.d.

rıhtımda işletilen tramvayı 7.827.690 Fransız Frangı karşılığı devlet aldı.

7) İzmir Kasaba ve Temdidi (İzmir-Afyon ve Manisa-Bandırma) hattının satın alınması: 31.5.1934 tarih ve 2487 sayılı yasayla. Satın alma bedeli 162.486.000 Fransız Frangıydı.

8) İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T.A.Ş.'nin satın alınması: 23.12.1934 tarih ve 2659 sayılı yasayla. Ortaklığa üç yılda ödenecek 1.400.000 Fransız Frangı ile 40 yılda % 7,5 faizle ödenecek 31.580.138 Fransız Frangı verilecekti.

9) Aydın Demiryolu Ortaklığının satın alınması: 30.5.1935 tarih ve 2475 sayılı yasayla. Satınalma bedeli 1.825.840 İngiliz Lirasıydı.

10) Ergani Bakır T.A.Ş.'nin satın alınması: 11.6.1936 tarih ve 3034 sayılı yasayla; 1,5 milyon liralık % 50 Alman sermayesi, 850.000 Türk Lirası karşılığında satın alındı.

11) İstanbul Telefon T.A.Ş.'nin satın alınması: 13.6.1936 tarih ve 3026 sayılı yasayla. 800.000 İngiliz Lirası karşılığında alındı.

12) Ereğli Ortaklığının satın alınması: 31.3.1937 tarih ve 3146 sayılı yasayla. Ortaklığın olan Ereğli Limanı, Zonguldak-Çatalağzı demiryolu hattı ve kömür maden işletmeleri 3.5 milyon lira karşılığı satın alındı.

13) Şark Demiryolları T.A.Ş.'nin satın alınması: 26.4.1937 tarih ve 3156 sayılı yasayla. Ortaklık 20.760.000 İsviçre Frangına satın alındı.

14) İzmir Telefon T.A.Ş.'nin satın alınması: 25.4.1938 tarih ve 3375 sayılı yasayla. Ortaklık haklarını 1.200.000 Lira karşılığında Türkiye'ye bıraktı.

15) Üsküdar ve Kadıköy T.A.Ş.'nin satın alınması:

1.4.1938 tarih ve 3359 sayılı yasayla. Ortaklık hakları 400.000 liraya satın alındı.

16) İstanbul Türk Anonim Elektrik Ortaklığının satın alınması: 22.4.1938 tarih ve 3480 sayılı yasayla. Ortaklık 1.873.000 İngiliz lirasına satın alındı (181).

Yabancı işletmelerin ve ayrıcalıkların ulusallaştırılmasında göze çarpan nokta, özellikle devletçilik döneminde, yani 1930'lardan sonra büyük çapta böyle bir yola gidilmesidir. Liberalist dönemde yalnızca 240 milyon İsviçre Frangı karşılığında bir ulusallaştırma gerçekleştirilmişti. Atatürk'ten sonra da aynı akım sürdürüldü. Fakat ulusallaştırmanın oldukça yüklü bir bölümü Atatürk döneminde olmuştur. Öte bir nokta da satın almalarda genellikle yabancı paralarla ödeme yapılmıştır. 16 yıl süren ulusallaştırma hareketi sonucunda tüm yabancı ortaklıklara tazminat olarak 236,5 milyon İsviçre Frangı, 204,5 milyon Fransız Frangı, 34,8 milyon İngiliz Sterlini ve 10,7 milyon Türk Lirası ödenmiştir (182).

Kısaca 1923'den 1938'lere dek Türkiye ekonomisi hemen hemen genel hatlarıyla benzeşik. 1930'lara dek belirgince süren özel girişimciliği özendirme ve destekleme bu tarihten sonra da sürdü. Aslında Genç Türkiye'nin ekonomi siyasası baştan beri bir ölçüye dek devletçiydi. Çünkü kuruluş döneminde hemen hemen hiçbir kaynak yoktu. Bu nedenle devlet işe karışma gereğini duydu. Fakat değişik bir devletçilik anlayışı vardı, Türkiye'nin. Amaç, ulusal kentsoyluluğu yaratmak olduğundan, bütün ekonomik etkinlikler özel girişimcileri desteklemeye yönelikti. Fakat yine de 1930 öncesiyle sonrası arasında önemli tutum, uygulama ve başarı farkı vardır. 1930'lara

(181) Bkz: Avcıoğlu (1969), I/296; Sadi Koçaş, I/221 v.d.; Parvus-Sencer, s: 205; Aydemir (1973), I/430; Boratav - C.D.T. Ans. II/415.

(182) Cem Alpar - "Yabancı Sermaye", C.D.T. Ans. II/509.

dek başarı gösterilmemesine karşın, bu tarihten sonra ekonomideki gelişmeler kayda değer oldu.

3) Sanayi Kesiminde Durum:

Atatürk dönemi sanayisinde hafif sanayi ve madencilik önplanda geliyordu. 1939'da Türkiye'nin 331 milyon liralık sanayi üretimi vardı. Bunun 279 milyon lirası hafif sanayi, 52 milyon lirasıysa ağır sanayi ürünlerini oluştuyordu. Öte bir deyişle sanayi üretiminin % 15,5'i ağır, % 84,5'i hafif sanayi üretimiydi. 1923-33 arası açılan küçükü büyüklü fabrika sayısı 1087'ydi. Genel işçi sayısı ise 1921'de 76.216 iken 1938'e de 3,5 kat artarak 266.000'e yükseldi (183).

1930-39 döneminde devletin sanayi ve maden işletmeciliği anlayışı oldukça gelişti. MTA ve Etibank kuruldu. Yalnız bu dönem özel sanayi kesiminde pek bir ilerleme görülemedi. Buna neden yatırım darlıkları ve kimi yasa yetersizliği idi. 1938'lerde ülkedeki sanayinin genel durumu oldukça acıktı. 1394 kuruluş, 100.596 çalışan işçisiyle 285.008.000 lira üretim değeri ortaya koymaktaydı (184). 1933-41 arası özel girişimin elindeki kuruluşlar gittikçe azaldı. 1933'de 1937 işletmesi varken bu sayı 1941'e dek 1052'ye indi. Fakat şu var ki güçsüz olanlar dağılmış, geriye güçlüleri ve büyükleri kalmıştı. 1933'de bu kuruluşlar, 154 milyon TL. lik üretim yaparken, 1941'de 502 milyon TL sına yükseldi (185).

"Teşvik-i Sanayi Kanunu"nda yararlanan işyerlerinin 1932'ye dek sanayi gruplarındaki sayıları da şöyle bir dağılma gösteriyordu: Madencilikte 17, tarım, evcil hayvanlar ve ev ürünleri alanında 651, dokumada 351, ağaç ürünlerinde 134, kağıtta 41, maden ürünlerinde 85, bina

(183) Yıldız Sertel, s: 44.

(184) Aydemir (1973), I/443.

(185) Yıldız Sertel, s: 45.

yapımcılığında 31, kimyada 76, ötekilerde 48, türü bulunmayan 39, genel toplam olarak 1473 sanayi kuruluşu vardı (186).

4) Tarım Kesiminde Durum:

Atatürk döneminde çok sınırlı olarak toprak dağıtımı yapıldı. 1923-34 yılları arasında 678.000 hektar, 1934-38 arasındaysa 88.695 aileye 30.000 hektar toprak dağıtıldı (187). 1927 Tarım Bakanlığı yaylığına göre Türkiye topraklarının % 31'i ekilebiliyor, % 38'i mera, % 18'i orman ve % 15'i taşlık v.s. idi. Yine 1927 hesaplarına göre: 30.000.000 dönüm toprakta 2.400.000 ton tahıl, 1.740.000 dönümde 100.000 ton baklagil, 2.804.000 dönümdeyse 163.000 ton sanayi bitkileri ürünü alınıyordu (188). 1923-35 yılları arası 1.800.000 yoksul ekici vardı. 1927 sayımına göre tüm Türkiye tarımında 15.711 tane tarım makinası vardı. Tarımsal üretimin % 75,6 sını buğday üretimi oluşturuyordu. 1927'de nüfusun % 83,9'sının oluşturduğu 11.412.185, 1935'deyse nüfusun % 83,4'ünün oluşturduğu 13.473.821 kişi kırsal kesimde yaşıyordu. 1.751.329 çiftçi ailesi vardı. Bunlar nüfus olarak 9.415.000 kadardı (189). Birçok olanaksızlıklar ve ilkel çalışmayla bu yoğun insan yığınları yaşam kavgası

(186) T.T.E.G. 50 yılı, s: 166; Prof. Y. Kepenek - "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", C.D.T. Ans. VII/1768.

(187) Yerasimos (1976), III/1310; Prof. Reşat Aktan'a dayanan D. Avcıoğlu daha farklı rakamlar verir. Avcıoğlu'na göre; "1923-1934 döneminde, göçmen ve mubadillere 6 milyon dönümden çok; topraksız ya da az topraklı çiftçiye 731 bin dönüm devlet arazisi dağıtılmıştır. 1934-38 döneminde de dağıtılan 3 milyon dönüm devlet arazisinden, 1,5 milyon dönümü muhtaç çiftçilere verilmiştir". Avcıoğlu (1969), I/313. Veriler arasında fark olsa da yetersizliği ortada. Ne var ki Herschlag'ın ve Avcıoğlu'nun dayandığı bu veriler kuşku taşımaktadır. Tuncay (1981), s: 191.

(188) Aydemir (1969), III/352 v.d.

(189) Baki Öz - Türkiye'de Göç Olgusu, Sorunları ve Çözümü (1978), s: 9; Tuncay (1981), s: 189 v.d.; Prof. G. Kazgan - "Tarım", C.D.T. Ans. IX/2413.

veriyorlardı. Yöntemin ilkilliği, motorizenin kıtlığı, teknik becerinin yokluğu üretimin düzeyini oldukça düşürüyordu.

Toprakta dengesiz bir biçimde küçük üretimcilik egemen olmasına karşın, toprak belli ellerde toplanmıştı. 1913'de çiftçilerin % 1'i tarım arazisinin % 39'una; 1938 yılındaysı çiftçilerin % 25'i ekilebilir arazinin % 14'üne sahiptiler. 1923 yılında Doğu Anadolu'da tarım arazisinin Bitlis'te % 38'ini, Diyarbakır'da ise % 47'sini 51 hektardan büyük mülkler meydana getiriyordu. Adana ile Aydın'da bu oran % 46'ydı. 1938'de ekilebilen arazinin % 14'ü çiftçilerin en çok dörtte birinin elindeydi. 1938'de elinde 500 dönümden çok arazi bulunduran 6182 aile vardı. Bunlar toplam 2.600.000 dönüm araziye sahiptiler. Bu ailelerin toplam ailelere oranı % 0,25'di. Ellerindeki arazinin ise toplam işlenen alana oranı % 14'dü (190).

Devlet tarım siyasetiyle, özellikle sanayie ham madde sağlayan büyük toprak sahiplerine, Ziraat Bankası ve kooperatifler yoluyla yardım ediyordu. **"Toprak Mahsulleri Ofisi"**nin 1929'da kurulmasıyla tarım ürünlerinin alım-satımı düzene girdi. Ayrıca tarım ürünleri için ulaşım fiyatları düşürüldü. 1932 tarih ve 2056 sayılı yasayla buğday fiyatı korundu. 1933 yılında **"Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü"**, birkaç tarım istasyonu ve örnek çiftlikler (Atatürk'ün çiftlikleri gibi) kuruldu. Bütün bunlar buğday üretimini artırdı. Buğday üretimi 1928'de 1.5 milyon tonken, 1935'de 2.5 milyon tona yükseldi. Bu çabalarla buğday satın alan Türkiye; 1934'de 87.000 ton buğday satışıyla satar duruma geldi. Tarım ürünlerinin sabit fiyat değerleri 1929-39 arası % 20 arttı. Fakat bu gelişmeler makinalaşmanın olmayışı, toprak dağılışının denge-

(190) Geniş bilgi ve istatistikler için bkz: T.T.E.G. 50 Yılı, s: 29, 134; Yerasimos (1976), III/254 v.d.; Y. Ülken, s: 16.

sizliğı, küçük üretimciliğın egemenliğı, feodal yapının korunması, kırsal bölgelerdeki aşırı nüfus artışı ...gibi nedenlerle tarımcının yaşamına büyük bir değışiklik getirmedi. Çiftçinin ezikliğı ve sömürölmesi sürdü. "Tarımda asıl korunan tabakalar büyük toprak sahipleri; yarı-feodal ağalar, çiftlik beyleri ve eşraf oldu. Yarı-feodal üretim ilişkileri korunduğı gibi, Anadolu'nun önemli bir kısmında küçük üretim biçimi de yaygındı. Buralarda üretim hâlâ Orta Çağ tekniğıyle, en ilkel araçlarla yapılıyordu" (191).

Cumhuriyet döneminde yeterli bir kooperatifleşme de sağlanamadı. çıkarılan kooperatif yasaları varlıklılara ve mülkiyet sahiplerine kredi sağlamayı amaçlıyordu. 1923'de **"İstihsal (üretim), Alım ve Satım Kooperatifleri Nizamnamesi (tüzüğü)"** yürürlüğe girdi. 1924 tarih ve 498 sayılı yasayla **"İtibari Zirai Birlikler Kanunu"** çıkarılarak; çiftliklerin kredilendirilmesi, alım-satım işleriyle uğraşacak kooperatifler kurulması öngöröldü. 1926 yılında bu yasanın ilkelerine dayanan 58 maddelik bir kararname çıkarıldı. Bu yasayla kurulan kooperatifler sonrada **"Tarım Kredi Kooperatifleri"** biçiminde varlıklarını sürdürdüler. "İtibari Zirai Birlikleri Kanunu" sonuçsuz kalınca 1929 tarih ve 1470 sayılı yasayla **"Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu"** Atatürk'ün onayıyla kabul edildi. Bugünkü Tarım Kredi Kooperatiflerinin başlangıcı bu yasayla oluştu. 1930'da 550 köyde 29.170 ortağın katılımıyla 191 kooperatif kuruldu. 1935 yılında yürürlüğe giren **"Tarım Satış Kooperatifleri"** yasasıyla kooperatifleşme cılız bir biçimde sürdü (192). 1935 yılı sonuna dek 2977 köye ve 67.332 ortağa hizmet götüren 668 "Zirai Kredi Kooperatifi" kurulmuş oldu (193). 1937 yılındaysa yalnız

(191) Yıldız Sertel, s: 48.

(192) Cumhuriyetin 50. Yılında Köylerimiz, s: 79 v.d.; Nabi Dinçer - "Türkiye'de Kooperatifçilik", C.D.T. Ans. V/1277 v.d.

(193) Doç. Ayhan Çıkın- "Atatürk Döneminde Gelişen Kooperatifçilik", Cumhuriyet, 24.12.1981.

86.631 üyeli 650 kredi kooperatifi ve 18.000 üyeli 15 satış kooperatifi vardı (194).

Devlet kapitalizmi güçlenip ülkede geliştikçe, sermaye de büyük toprak sahiplerinin elinde birikiyordu. Küçük toprak parçaları, büyük toprak sahiplerinin karşısında varlığını koruyamıyor, büyük toprak sahiplerinin tekelinde yoğunlaşıyordu. Böylece ülkede büyük çapta topraksızlaşma doğdu. Kefilli kredi verme siyaseti az topraklı ve topraksız köylünün aleyhine çalıştı. Küçük çiftçinin zincirleme kefillikle aldığı borçlar, 1928 yılında 2 milyonken, 1931'de 12.700.000 Liraya yükseldi. 1931'de köylünün ipotekle yaptığı borçlar 12.900.000 liraydı. Bu borçların 5.800.000 Lirası topraklarını karşılık göstermek yoluyla 500 liraya dek borçlanmış küçük çiftliklere aitti (195).

Atatürk dönemi boyunca toprak reformu da yapılmadı. Bu durum feodal yapının çözülmemesine yol açtığı gibi, kırsal kesim insanının yaşantısını düzeltmemesine de neden oldu. 1927 ve 1929'da toprağın dağıtımını amaçlayan birer yasa çıkarıldıysa da, toprak dağıtımı gerçekleştirilemedi. Hükümet olan, yönetici olan kentsoyluluk ve toprak ağaları buna izin vermiyordu. 1937'de yeniden Atatürk'ün zorlamasıyla bir toprak reformu tasarısı hazırlandı. Meclis, Hükümete toprak ağalarının toprağını satın alma yetkisi tanıyordu. Bu toprak reformu da gerçekleştirilemedi. Köylü yığınlarının siyasal bilince bürünmüş bir güç durumuna gelememesi, feodaliteye karşı bilinçli ve örgütlü savaşı verememesi, ulusal kentsoyluluğun toprak ağalarıyla birlikte yönetimde olmaları ve köylülüğe karşı birlik içine girmeleri... toprak reformunun çıkmamasına, kırsal bölgelerin sorunlarının çözülme-

(194) Steinhaus, s: 145.

(195) Yıldız Sertel, s: 49.

sine neden oldu (196). Kentsoyluluk ve toprak ağalığının karşı koyuşuyla "toprak reformu defteri kapandı" (197). Ancak vakıflara, Ermenilere, Rumlara ve Kürtlere ait topraklar özellikle Balkanlar'dan gelen göçmenlere dağıtılmıştı (198). Türkiye'ye 1923-38 arası 801.818 göçmen, mubadil, mülteci gelmiş, bunlara toplam 33.885.000 TL harcanmıştı (199). Ayrıca bunlara yaklaşık 7,5 milyon dönüm toprak dağıtılmıştı. Bu dağıtım yerli çiftçilerle kıyaslanmayacak ölçüde idi (200).

Doğu'daki feodal yapıyı çözümlemek, toprak ağalığının etkinliğini kırabilmek için 1097 sayılı 19.6.1927 tarihli **"Bazı Kişilerin Doğu Yöresinden Batı İllerine Gönderilmesi"** yasası çıkarıldı. Kürtler'in asıl göçürülmesi 14.6.1934 tarih ve 2510 sayılı **"İskân Yasası"**yla oldu (201). 500 kadar Ağa ve Şeyh aileleriyle birlikte Batı illerine göçürüldü. Toprak verilerek yerleştirilmeye çalışıldı. Bunların toprakları dağıtılacaktı. Fakat dağıtılmadı. 1934'den sonra zaman zaman geriye dönen Ağa ve Şeyhler topraklarına yerleştiler. Feodalite pek de darbe yemedi (202).

Hükümet 17.2.1925 tarihinde 151 lehte ve 1 aleyhte oyla "aşar"ı kaldırdı. Doç. Y. Küçük bu olayı feodalitenin yararına yorumlar. Üzerinde vergi yükünün kalktığını ve siyasal iktidarla bağlaşıklığının sağlanması için bu yola gidildiğini savunursa da (203), Doç. M. Tuncay'a bu görüş çekici gelmemektedir (204). Ne olursa olsun özel-

(196) Küçük, I/92.

(197) Sabiha Sertel- Roman Gibi, s: 70.

(198) Steinhaus, s: 145.

(199) Prof. Gülten Kazgan- "Milli türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", C.D.T. Ans. VI/1557.

(200) Avcıoğlu (1969), s: I/313.

(201) Tuncay (1981), s: 173 v.d.

(202) Aydemir (1973), III/314.

(203) Küçük, I/94 v.d.

(204) Tuncay (1981), s: 192.

likle küçük üretici ağır vergi yükünden kurtulmuş oluyordu. Genelinde bu tutum tarıma yarar sağlayacak nitelikteydi (205).

Aslında Cumhuriyetin ilk dönemlerinde toprak bolluğu vardı. Rumlar'dan kalan arazi ekilebilen toplam arazinin % 15'i kadardı. Doğu ve Güneydoğu'da Ermeniler'den de boşalan oldukça geniş ve verimli topraklar vardı (206). Ne var ki 1924 Anayasasının 74. maddesi toprak reformunun yolunu kapıyordu (207). Toprak ağaları ve eşraf boşalan topraklara elkoymuş ve koymaya devam ediyordu. M. Kemal'in de birçok kez toprak reformunu dile getirmesine karşın (208), kertsöylülük ve feodalitenin karşı çıkmasıyla askıya alınmıştı (209). Ta Kurtuluş Savaşı yıllarında savaşa katılan askerlere Ermeni ve Rumlar'dan toprağın verilmesi istendiğinde de Meclis'te yer yerinden oynamıştı (210). Toprak reformunun yapılmayışı bu dönem belli bir toprak darlığının olmasından kaynaklandığı gibi (211), azınlıklardan boşalan topraklara elkonulması, çeşitli bölgelerde bu konudaki gereksinmeyi bir noktaya dek azaltmış, köktenci çözümleri acil olmaktan çıkarmıştı (212). Feodalitenin üzerine gidememiş, geniş köylü yığınlarının kaderinin pek değişmemesine neden oldu. Bu durum Türk devriminin eksik yanlarından biridir.

(205) Tuncay (1981), s: 192

(206) Tuncay (1981), s: 191.

(207) Avcioğlu (1969), I/319 v.d.; Avcioğlu (1974), III/1371.

(208) A.S.D., I/389, 394; Y. Ülken, s: 248.

(209) İnönü "üzerinde kuramsal olarak durulduğunu" ama yapılan işin "derecesi ve sınırının" ortada olduğunu belirtiyor. "Toprak reformunun bugünden daha kolay gerçekleştirilir mi?" sorusuna "Belli değil.." yanıtını veriyor. "Neden" diye sorulduğunda "Biz buna dokunmadık, dokunduktan sonra anlaşılır böyle şeyler" diyerek sorunun altındaki asıl gerçeğe politik bir yanıt vermiş olur. İpekçi, s: 39 v.d.

(210) Ergil, BölümX VIII; Aybars (1975), s: 39-68 arası.

(211) S. Koçuş, I/223.

(212) Tuncay (1981), s: 191.

5) Ticaret Kesiminde Durum:

a) Genel Gelişme.

ÇİZELGE: XXVI . Atatürk dönemi Türk dış ticareti (1923-38) (milyon TL.)

Yıllar	Dışalım	Dışsatım	Fark
1923	144,8	84,7	- 60,1
1924	193,6	158,9	- 34,7
1925	241,6	192,4	- 49,2
1926	234,7	186,4	- 48,3
1927	211,4	158,4	- 53,0
1928	223,5	173,5	- 50,0
1929	256,3	155,2	- 101,1
1930	147,5	151,5	+ 3,9
1931	126,7	127,3	+ 0,6
1932	86,0	101,3	+ 15,3
1933	74,7	96,2	+ 21,5
1934	86,8	92,1	+ 5,3
1935	88,8	95,9	+ 7,1
1936	92,5	117,7	+ 25,2
1937	114,4	138,0	+ 23,6
1938	149,8	144,9	- 4,9

Kaynak: Doç. Necdet Serin - Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, s: 20.

Çizelgede görüldüğü gibi, Cumhuriyet dönemine ticari dengesizlikle girildi. Daha ilk yılda 60 milyon açık vardı. Dış ticaret 1925'e dek hızlı bir artış gösterdi. 1926, 1927 yıllarında gerileme oldu. 1928'de yeniden ticari gelişme başladı. 1929'da Lozan'la konan gümrük tutsaklığı kalktı. 1929'dan 1935'e dek dışalımımızda büyüme olmasına karşın, dışsatımımızda gerileme oldu. Dışalım-daki gerileme ise 1930'dan 1936'ya dek sürdü. 1931'deki düzeyin üzerine ancak 1938'de çıkılabildi. 1939'da 9,2 milyon farkla dışsatım dışalımını geçti.

Bu dönem içerisinde ticaretimizi etkileyen iki olumsuz öge vardı. Birincisi; 1929'a dek süren gümrük tarifelerinin artırılabilmesi, 1916 yılının düzeyinde tutulma zorunluluğu. İkincisiyse, 1929-30 Dünya Ekonomik Bunalımı...

b) Dış Ticaretin Yapısı:

Dışalımın Yapısı: 1923 yılında toplam dışalımın % 57'si tüketim malları, % 31,2'si hammadde ve % 11,8'i yatırım mallarından oluşuyordu. 1938'e dek olumlu bir gelişme göstererek, tüketim malları dışalımı % 20,3'e düştü. Hammadde alımında yükselme görüldü. Bu oran olumsuz gelişme göstererek % 49,9'a çıktı. Yatırım mallarının alımında % 29,8'e çıkışla oldukça büyük bir yükselme oldu. Türkiye sanayisinin gelişmesi bakımından olumlu bir gelişmeydi bu durum (213).

Dışsatımın Yapısı: 1923'de dışsatım maddeleri arasında birinciliği % 57,6'yla sanayi hammaddeleri ve bitkileri oluşturuyordu. Fakat Atatürk dönemi boyunca Türk sanayisinin kurulmasına koşut olarak azalma gösterdi. 1938'de % 43,1'e düştü. Tahıl ve tahılsal maddeler 1923'de % 1,0'ken 1938'de % 10,9'a yükseldi. Atatürk dönemi boyunca dışsatımı gittikçe artan ürünler sebze ve meyvelerle, madenler oldu (214).

Dışsatım ürünlerinin kazançlarında da belli bir yükselme görüldü. 1923'de tahıl ürünlerinin dışsatımında 874.000 lira alınmışken, bu rakam 1938'de 11.774.000 TL sine yükseldi. Sanayi maddeleri ve bitkileri satımındaki gelirden de % 50 bir artış oldu. Yapılı ve yarı yapılı malların satımında zaman zaman yükselmeler olduysa da, sonradan aynı düzeyde kaldı. Fakat genel olarak, dışsatımda Atatürk döneminde yarı yarıya bir artış oldu.

(213) Serin (1975), s: 25.

(214) Serin (1975), s: 30.

1923'de dışsatımda 84.651.000 TL kazanılmışken, 1938'de 144.947.000 TL sı alındı (215).

c) Dış Ticaret Hadleri:

1953 = 100 olmak üzere yapılan hesaplamalara göre, 1923-39 arası, dış ticaret hadleri yalnızca 1925 ve 1937'de 100 oldu. Öteki yıllar hep 100'ün altında kaldı. Ticaret haddinin 65 olduğu 1923 sayılmazsa, en düşük düzeyine 69 olarak 1933'de indi. Dönem içerisinde dış ticaret haddinin 96 puanla en yüksek yılı 1936 oldu. Ticaret hadlerinin olumsuz bir süreç izlediği 1930-39 döneminde Türkiye dışsatım fazlası vermekle birlikte, dış ticaretten zararlı çıktı. Öte bir deyişle, dışsatımın gerçek satınalma gücü, yapılan dışsatım değerinin altında kaldı. Buna karşılık dışalım ödediği para, dışalımın gerçek değerinin üstünde oldu (216).

d) Türkiye'nin Dünya Ticareti İçindeki Yeri:

Atatürk döneminin son yılına ait bir takım verilere rastlayabiliyoruz. Türkiye'nin dünya ticareti içerisindeki yeri oldukça küçüktür. 1938'de dünya ticaret hacmi 49 milyar dolar, Türkiye'nin dış ticaret hacmi ise 234 milyon dolar ve dünya ticareti içindeki payı % 0,48'di. Aynı dönem Türkiye'nin dışalımının, dünya dışalımına (25.4 milyar dolar) oranı % 0,47, dışsatımına (dünya dışsatım hacmi 23,5 milyar dolar) oranıysa % 0,49'du (217).

e) Türkiye'de Kişi Başına Dış Ticaret Değeri:

Türkiye'de kişi başına düşen dış ticaret değeri dalgalı bir süreç izledi. 1927'de de 1938'de de kişi başına düşen dış ticaret değeri 14 dolardı. 1927'de kişi başına dışalım değeri 8 dolarken 1938'de 7 dolara düştü. Yine

(215) Serin (1975), s: 29.

(216) Serin (1975), s: 58.

(217) T.T.E.G. 50 Yılı, s: 313-125; Doç. Necdet Serin- Kalkınma ve Dış Ticaret (1972), s: 144 v.d.

1927'de kişi başına dışsatım değeri 6 dolarken 1938'de 7 dolara ıktı. Kısaca Atatürk döneminde az da olsa kişi başına dışalım değerinde dışme olurken, dışsatım değerinde yükselme oldu (146)

f) Ticaret Yapılan lkeler:

1935-39 yılları arasında Türkiye'nin ticaretinde en önemli yeri Almanya alıyordu. 1936'da Türkiye dışalımı-
nın % 45'i, dışsatımının % 51'i Almanya'yla yapılıyordu. Bundan sonra önemli sırayı Amerika, İngiltere, Sovyetler Birliği ve İtalya almaktaydı. 1938'den sonra emperyalist devletlerle kredi yoluyla ticaret yapmaya daha geniş yer verildi. Celal Bayar Almanya'yla 150 milyon liralık bir kredi anlaşması onayladı. Bu aralar Türkiye ticareti için İngiliz-Alman yarışı başlamıştı. İngiltere'den 1937'de 3 milyon sterling borç alındı. 1938'de onaylanan ticaret ve silah anlaşmasıyla 16 milyon İngiliz lirası kredi alınmıştı (219).

6) Atatürk Döneminde Vergilendirme Sistemi:

Cumhuriyet döneminde ilk dolaysız vergiler olarak Kazanç Vergisi, Yapı Vergisi, Arazi Vergisi, Hayvan Vergisi, Veraset (kalıt) ve İntikal (geçiş) Vergisi, zel Ormanlar Rsumu ve Madenler Rsumuydu. Kazanç Vergisi 1926'da uygulanmaya kondu ve 1934 yılında yeniden düzenlendi. 1931'den bu yana aylık ve ücretler üzerinde kazanç vergisiyle birlikte, ekonomik bunalım, denge ve Hava Kuvvetlerine yardım vergileri de alındı. Bu durum aylık ve ücretleri oldukça zor durumda bıraktı.

1925'de Aşar Vergisi kaldırıldı. Bunun zerine 1926'da Arazi Vergisi kondu. Yapı Vergisi de 1931'de yürürlüğe girdi. Bu vergiler 2871 sayılı 30.12.1935 tarihli

(218) T.T.E.G. 50 Yılı, s: 334; Serin (1972), s: 147.

(219) Yıldız Sertel, ř: 46 v.d.; Y. lken, s: 112.

yasayla "İl Özel İdareleri"ne bırakıldı. Hayvan vergisi 1931'de değişikliğe uğratılarak sürdürüldü.

Cumhuriyetin ilk yıllarında dolaylı vergi olarak Gümrük Vergisi, Muamele (işlem) Vergisi ile bir takım tüketim vergileri kondu. 1926'da yayılı biçimde konan "Umumi İstihkak (genel tüketim)" Vergisi, yayılı tüketim vergisinin güçlülüğü anlaşıldığından, 1927'de tüm tecimsel ve ekonomik işlevleri kapsayan, ürünlerin satışında alınacak muamele Vergisi durumuna getirildi. 1931'de en az beş beygir hareketli güç kullanan sanayi verginin kapsamına alındı. Ayrıca vergi 10.000 TL lık işlem ölçüsüne dayandırılarak küçük sanat bağıışıklığı getirildi. Dışsatımda tahıl ürünlerinin vergilendirilmesinde olan ayrıcalık sonradan kaldırıldı. Yerli malları işleyen kuruluşlara bağıışıklık tanındı. Fakat 1934'de birçok bağıışıklıklar kaldırılarak vergi alanı genişletildi. 1926'da sinema, tiyatro gibi eğlence yerleri, 1930'da şeker ve daha birçok içki türü maddeler dolaylı vergi içerisine alındı (220).

Atatürk dönemi boyunca vergi yükünde de belli bir gelişme oldu. Dönem boyunca bu yük hemen hemen katına yaklaştı. 1926'da 148,4 milyon olan vergi 1938'de 243,1 milyona yükseldi. Vergi endeksi 1926'da 100'ken 1938'de 163,8'e çıktı (221).

Kişi başına düşen vergi yükü aynı düzeyde kalamadı. Örneğin, 1927'de kişi başına 11 TL. sı vergi düşerken, 1929'da 14, 1932'de 9.5, 1938'de 14,3 TL. sı düştü (222).

7) Denk Bütçe ve Enflasyonsuz Para Siyaseti:

Atatürk Sofya'da Askeri Ateşe iken ekonomik sis-

(220) Doç. H. Üren Arsan - Vergi Yüğü Üzerinde Bir İnceleme, s: 170-175.

(221) Arsan, s: 108; Ayrıca bkz: Bülent Soylan - "Türk Vergi Sistemi", C.D.T. Ans, X/2802.

(222) Aysan, s: 145.

temleri incelemişti. Ekonomik planlama düşüncesinden de ilk kez 1922'de (223) söz etmiş, 1923'de ilk planlı kalkınma denemesine girmiş, bu ilk planı yüzde yüz gerçekleştirmişti. İlk sanayi planı 1933'de uygulamaya konuldu. *Özel girişimciliğin egemen olduğu demokratik kalkınma planı uygulamasının dünyadaki ilk örneği*ydi. 1937'de ise İkinci Sanayi Planını yaptırmış, fakat uygulamaya ömrü yetmemişti. Demokratik ülkelerdeki plan uygulaması genellikle İkinci Dünya Savaşından sonra başlamaktadır. Yalnız Sovyetler Birliği dünyada ilk kez 1928'de sosyalist ekonomik kalkınma planını uyguladı. Bu durumda *ekonomik plan uygulaması ilk kez Türkiye'de uygulanmıştır, denebilir* (224).

Atatürk planlı bir para politikası izledi. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde çok çeşitli para dolaşımdaydı (225). Yeni Türkiye öncelikle bunun önüne geçti. Cumhuriyetin kurucuları, 1919'da Osmanlı devletinden altın ve yabancı paralar karşısında değeri kuşkulu 158.748.563 Türk Lirası kağıt para devralmışlardı. Bu banknotlar 1930'da Merkez Bankasına devredildi. Merkez Bankası kağıt para çıkarımını ölçülü kullanmasına karşın sterling karşısındaki Türk Lirasının değeri 1930'lara dek düştü. Atatürk savaş yıllarında bile, savaş giderlerinin para basarak karşılanmasına izin vermemişti. 1929'da ortaya çıkan Türk Lirası üzerindeki baskı karşısında hükümeti uyarmış (226), alınan önlemlerle Türk Lirasının değeri 1931'den başlayarak sürekli artmıştı. Sterling karşısındaki TL, değeri 1921'de 605, 1938'de 616 kuruş düzeyinde kalmıştı. *1919'dan beri ülkeyi enflasyonsuz yöneterek 1931'lere getiren Atatürk, o tarihten sonra da*

(223) A.S.D., I/227.

(224) Aysan, s: 29, 89, 98.

(225) Toprak (1982), s: 126, 235, 245; Çavdar (1982), s: 43.

(226) A.S.D., I/364.

emisyonun bir finansman aracı olmasına izin vermemişti. 1919'da 158 milyon TL. sı olan dolaşımdaki banknotlar, 1938'de 194 milyon TL. sına yükselmişti. Görüldüğü gibi yirmi yıllık artış çok düşük tutulmuş oluyordu (227).

Bir ülke için enflasyonu büyük tehlike olarak gören Atatürk bu tehlikelinin bilincini taşımış, enflasyona karşı oldukça duyarlı davranmış, bunun kaynağı olan emisyonlardan sürekli kaçınmıştı. Bu bilincin sonucu olarak Türk Bağımsızlık Savaşı dahi enflasyonsuz yürütülmüştü.

Atatürk döneminde unflasyonuz ve emisjonsuz para siyasası yanında, bu siyasayla birbirlerini tamamlayacak olan "denk bütçe", "düzgün ödeme" ilkeleri uygulanı. Savaş yılları bütçelerini bir yana bırakırsak 1.3.1924 tarihinde yürürlüğe giren ilk resmi cumhuriyet bütçesinden 1938'e dek yapılan 15 bütçenin 11'i denk, 3'ü bütçe fazlası vermekte, yalnız 1924 bütçesi 11 milyon TL. (bütçe gider toplamının % 8'i) tutarında bir açık oluşturmaktadır. 1924-34 yılları için elde edilebilen 11 yılın kesin hesap sonuçları, denk bütçe siyasasının gerçekten uygulandığını, bu uğurda gösterilen özenin başarısını göstermektedir (228).

Bu özenli çalışmalar sonucu T. C. Merkez Bankası elindeki altın 1931'de 6,127 kilodan 1939'da 26.190 kiloya ulaşmış, bankalardaki mevduat 58 kat artmış, ulusal bankaların toplam mevduattaki payı % 32'den % 81'e yükselmiş, yabancı bankaların payı % 68'den % 19'a düşmüştü (229). Böylece Türkiye'nin elinde 26 ton altın, 36 milyon döviz toplanmıştı. Tasarruf mevduatı 110,4 milyona, ticari mevduat 180 milyona, bütçe 303 milyona kavuşmuştu (230).

(227) Geniş bilgi için bkz: Aysan, s: 41 v.d.; Y. Ülken, s: 38 v.d.

(228) Geniş bilgi için bkz: Aysan, s: 34 v.d., 105; Y. Ülken, s: 40 v.d.

(229) Aysan, s: 59 v.d.

(230) Y. Ülken, s: 112.

8) Atatürk Döneminde Bayındırlık Çalışmaları:

Cumhuriyet dönemine girildiğinde her yönüyle harap, bakımsız bir ülke devralınmıştı. Ülke yolsuz, susuz, enerjisiz, sağlıksız ve eğitimsizdi. Yeni yöneticileri zorlu bir çalışma bekliyordu. Lozan'la 4072 km. uzunluğunda demiryolu hattı alındı. O da genellikle yabancı sermayenin elindeydi. Bu uzunluk 1940'a kadar 7381 km. ye çıkarıldı. Özellikle 1930'lardan sonra demiryolu yapımına ağırlık verilerek devlet siyaseti durumuna getirildi (231). Aynı yoğun çalışma öteki bayındırlık alanlarında da sürdürüldü. 1923'de 18,335 km. olan karayolu 1938'de iki katını aşarak 40,235 km. ye ulaştı (232). Cumhuriyetin ilk yıllarında 214 büyük köprü yapıldı (233). 1923'de 254.000 yolcu 54.000 ton yük taşıyan denizyolları ulaşım araçları 1938'de 879.000 yolcu 336.000 ton yük taşıma kapasiteye getirildi (234). Aynı artışlar havayollarında da izlendi. 1933'de 5 ton yük 460 yolcu taşıyacak kadar ilkel olmasına karşın, 1938'de yük olarak 90 tona, yolcu sayısı olarak da 2877'ye çıkıldı (235).

Eğitime de hız verildi. Toplum okur-yazar kılınmak istendi. 1928-35 arası 1.354.255 kişi "**Millet Mektepleri**"nde okutuldu. 1934-39 arası 291.710 kişi "**Halk Ders-haneleri**"nde diploma aldı. 1923'de % 10 olan okur-yazar oranı 1935'de % 18,7'ye yükseldi. 1923-39 arası okullaşma ve öğrenci sayısında yüzde yüzden fazla artışlar görülmektedir (236).

1926'da 442 sayılı yasayla çıkarılan "**Köy Kanunu**" içme sularını köy tüzel kişiliklerine bırakarak, ilk kez

(231) T.T.E.G. 50 Yılı, s: 407; Steinhaus, s: 146.

(232) T.T.E.G. 50 Yılı, s: 412; Steinhaus, s: 146.

(233) Cum. 50. Yılında Köylerimiz, s: 36.

(234) T.T.E.G. 50 yılı, s: 419.

(235) T.T.E.G. 50 yılı, s: 421.

(236) T.T.E.G. 50 yılı, s: 452-454.

yasaya ulaşmasını sağladı. Sorunun çözümü 1938'de Bayındırlık Bakanlığı "**Yapı İşleri Dairesi Başkanlığı**"na bırakıldı (237). Köy içme suları sorunu doğallıkla bu aşamada çözülemedi.

1.9.1929 tarihinde Bayındırlık (Nafia) Bakanlığına bağlı "**Sular Umum (genel) Müdürlüğü**" kuruldu. Bu müdürlük sulama, kanalizasyon, bent ve baraj işlerini üstlendi. 1923-33 arası su işlerine 5,5 milyon lira harcandı. 1929'da ödenek 2 milyon dolayındaydı. Bu müdürlük 1927'de "**Su İşleri Reisliği (başkanlığı)**"ne dönüştürüldü. 19.2.1937 tarih ve 3132 sayılı yasayla yeniden yapılacak su işlerine 31 milyon lira ödenek ayrıldı. Yıllık ödeme miktarı 6 milyon olarak kararlaştırıldı. Programda Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgesindeki su işlerine öncelik verilmişti (238).

Atatürk döneminde sınırlı da olsa bir elektrifikasyon çalışmaları yapıldı. Cumhuriyet ilan edildiği zaman, yalnız İstanbul, Tarsus, Adapazarı kentleri elektrikten yararlanabiliyordu. Bu kentlerin nüfusu o zamanki nüfusun % 6'sı dolayındaydı. Demek ki 1923 yılında yurdun % 94'ü elektriksizdi. Cumhuriyetin ilk on yılı içerisinde elektrikli kent ve belde sayısı 105'e yükseldi (239). 1923'de elektrik santrallerinin sayısı 10, üretimi 50 milyon Gwh olmasına karşın, 1935'de santrallerin sayısı 157'ye elektrik üretimi de 212,9 milyon Gwh'ye yükseldi (240). Kişi başına düşen elektrik enerjisi 1923'de 5 Gwh'ken % 100 artarak on yıl sonra, 1933'de 10 Gwh'ye yükseldi (241).

Türkiye'de köyü elektrikleştirme çalışmaları Atatürk

(237) C. 50. Y. Köylerimiz, s: 43.

(238) 50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, s: 124-138.

(239) ... En ve Doğ. Kaynaklarımız, s: 95 v.d.

(240) ... En ve Doğ. Kaynaklarımız, s: 105; 50. Yıl Türkiye Elektrik Kurumu, s: 102.

(241) ... En ve Doğ. Kaynaklarımız, s: 103.

döneminde hiç yapılmadı. Köy elektrifikasyonu II. Dünya Savaşını izleyen yıllarda, özellikle 1963 yılından sonra başladı (242).

Bayındırlık çalışmalarının tümü kentten köye doğru yürütüldü. Kırsal kesime uzun zaman el atılamadı. Dönem boyunca hemen hemen her alana el atıldıysa da, çözüm haliyle bu dönemi aşıyordu.

9) Kalkınmanın veya Kalkınamamanın Ölçüsü:

Cumhuriyet Türkiye'si kalkınma işine sıfırdan başladı. Önünde önemli darboğazlar vardı. Bunları aşması gerekiyordu. Bu nedenle kalkınma olgusunu yalnızca sayılarla göstermek tam anlamıyla gerçeği yansıtmaz. Ne var ki ölçüyü belirleyebilmek için yine de sayılara başvurmayı gerekli gördük.

Coşkulu bir atılımla yeni sanayi kuruldu. Kamu iktisadi kesiminin yarattığı sabit sermaye oluşumu önemli ölçüde sıçrama gösterdi. Bu sermaye 1926'da GSMH'ya olan % 2'lik oranını 1939'da % 6'ya çıkardı. Oluşturulan sabit sermaye 1936'de imalat ve madencilik kesimlerinde % 50'ye ulaştı. Bu dönem sanayi yatırımları, toplam yatırımların % 30'u düzeyine çıktı. 1939'larda Türkiye sanayi üretiminde Sovyetler ve Japonya'dan sonra üçüncü sıraya ulaşmıştı. 1939'lara dek son on yılda dünyadaki gelişme 119 olmasına karşın, Türkiye 196'lık bir gelişme göstermişti (243). 1939'larda Türkiye şeker, çimento, kereste, kauçuk, deri ürünleri alanında gereksinimini karşılayabilecek düzeye gelmişti. Kendi gereksinimini pamuklu kumaşlarda % 43, yünülerde % 83, kağıt ve mukavada % 32, kükürtte % 70, cam eşyada % 63 oranında karşılayabiliyordu. Artık bakır almadığı gibi, kromda üretici ve satıcı olarak dünyada ikinci sırayı almıştı. Dış ticaret açığı kapanmış, dışsatım fazlası bile doğmaya başla-

(242) 50. Yıl T. E. Kurumu, s: 77.

mişti. Ulusal gelirden başat olan tarım dönemi sonunda % 50'nin altına düşürülmüştü. Tahıl ürünleri alınırken, satılır duruma gelinmişti. Dönem içerisinde ulusal gelir % 4-6 arasında artırılmış, Osmanlı borçlarından 86 milyon altın lira ödenmişti. Önemli bir biçimde ulusallaştırmalara gidilmiş; birçok ortaklık, demiryolu, liman, maden... satın alınmış, ulaşım ağı yaygınlaştırılmıştı.

Dünyada ilk kalkınma planı uygulanmış, İktisadi Devlet Teşekkülleri uygulamaya konularak ülkenin sanayileşmesine hız verilmiş, böylece birçok darboğazlar aşılmıştı (244). Fakat bunların yanı sıra Atatürk'ün öngördüğü biçimde tam bir kalkınma sağlanamamıştır. Nedenleri şunlar olsa gerek:

Ulusal girişimciler kendilerinden beklenen Batı kentsoyluluğunun tarihte oynadığı rolü yerine getiremediler. Yenilikçi, atılımcı, gelenekleri parçalayıcı çağ açıcı rolü oynayamadılar. Gümrüklerin 1929'a dek tam anlamıyla denetimimize girmeyişi de rol oynadı, bunda. Ulusal girişimciler devletten sağladıkları ayrıcalık ve komisyonculuklarla yetindiler. Batı sermayesiyle yarışabilecek sanayi kuramadılar. Onların yarattığı bu boşluğu devlet; "devletçilik", "korumacılık" yoluyla kapatmaya çalıştı.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Türkiye'nin amaçlanan kalkınma düzeyine ulaşamamasında önemli etken oldu. "Merkez" ekonomiler bunalıma girince "Çevre" bir ülke olan Türkiye'nin bu bunalımdan kurtulması olanaksızdı.

Dünyadaki gelişmeler genellikle tarımdaki artan ve ek kaynakların sanayie aktarılmasıyla olmuştu. Türkiye ise toprak ağalığının üzerine gitmeyerek kendi doğal gelişmesine bırakmış, atılımın onlardan gelmesini bekle-

(243) Prof. S. Kili - Atatürk Devrimi s: 264.

(244) Geniş yorum için bkz: Y. Ülken, s: 273 v.d.; Steinhaus, s: 146.

mişti. Bu atılım gelmeyince tarım kesimi verimli olmadığı gibi, tarım geliri sanayiye de akamamıştı.

II. Dünya Savaşı süreci içerisinde bir takım ödünler verildi. Savaş sonrası Türkiye ekonomik sisteminin "merkez-çevre" ilişkisi içerisinde "çevresel" yerini aldı. Bu durum Atatürk'ün bağımsızlık anlayışından uzaklaşmayı doğurdu.

Atatürk'ün amaçladığı batılılaşma ve çağdaşlaşma düşündüğü ölçüde gerçekleşmedi. Ekonomik ve toplumsal gelişme yeterince sağlanamadı. Bunun sonucu olarak korunan geleneksel-toplumsal yapı çağdaşlaşmacı yapıyı ortadan kaldırmaya başladı. Bugün bunun savaşı veriliyor (245).

(245) Geniş yorum için bkz: Ergil, s: 400 v.d.

BÖLÜM : -V- "ATATÜRK DEVRİMLERİ" VE TOPLUMSAL ETKİNLİKLERİ

"Atatürk devrimleri" kendini kültürde, geleneklerde, hukukta ve ekonomide gösterdi. Ekonomideki değişiklikleri daha önce işlediğimizden burada yer verilmedi. Fakat, yalnız şu kadarını söylemek gerekir ki, ekonomik gelişme için gerekli olan birçok atılım Atatürk döneminde yapıldı. Temel oluşturuldu. Eğer aynı hız sürdürülseydi, bugünkü Türkiye'nin durumu çok daha başka olurdu.

I - GELENEKLERDE DEĞİŞİKLİKLER VE LAİKLİK:

Atatürk'ün en çok üzerinde durduğu nokta buydu. Çünkü en büyük sıkıntıyı geleneklerden, dinsel dokularla işlenmiş kurumlardan görmüştü. Her an için teokraside kaynağını alan bu tür anlayış, padişah ve halifeliğin çürüklüğünü göremeyerek Atatürk'ün karşısına dikiliyordu. Atatürk çeşitli taktiklere başvurarak bunların zararından kendini koruyabilmiş, Ulusal Kurtuluş Savaşını verebilmişti. 13.3.1909 Derviş Vahdeti'nin "**31 Mart Olayı**", Şeyhülislâm Dürrizade Abdullah'ın Anadolu hareketine karşı yayınladıkları "fetva" lar, 11.2.1925 "**Şeyh Said Olayı**", 23.12.1930 "**Menemen Olayı**" hep aynı kaynaktan, gerici, dinsel dokularla örülmüş kurumlardan geliyordu. Bu nedenle bu tür kurumların kaldırılması, dinin bireylerin gönüllerine çekilmesi gerekiyordu. Dinin devlet üzerindeki denetiminin kalkması, yetki ve kapsam alanlarının ayrılması zorunluydu.

Atatürk'ün çalışmaları bu doğrultuda oldu. Zaten düşünce alanında öteden beri laiklik savunuluyordu. Örneğin Z. Gökalp "**Meşihat**" adlı şiirinde; "*İlmi Darülfünuna bırak, hukuku devlete/Çalış yalnız yaymaya dindarlığı!*" diyerek laikliğin çığırını açmıştı (1). Gökalp, ayrıca Şeyhülislâmın Bakanlar Kurulundan çıkmasını, hukuk ve

fıkıh işlerinin ayrılmasını, Türkçe ezan ve Türkçe Kuran'ın kabulünü, yargı ve bütçe birliğini, üniversite özerkliğini... savunuyordu. Ne var ki Gökalp' in İttihatçılığı, Enver Paşa'ya hayranlığı ve Turancılığı nedeniyle Atatürk' ün pek ilgisini çekmiyordu (2).

Atatürk bu gelişmelerden yararlanarak teokratik Osmanlı anlayışından demokratik yeni Türkiye anlayışına geçişi sağlayacak laiklik ilkesini adım adım uyguladı. Yapılacak iş din kurumunun elinden siyasal gücü almaktı. Fakat bu da doğallıkla yeterli değildi. Hukuk, düşünce, bilim, sanat kendi özgürlüklerini kazanmalıydılar. Öte deyişle toplumsal yaşamın her yanında dinin karışmacılığını ve denetimini kaldırmak gerekiyordu (3). Devlet - din, din - eğitim işleri ayrılmalıydı. Atatürk' ün amaçladığı laiklik buydu.

Atatürk' ün özünde "dinin tümüyle kaldırılması" diye bir savı (iddiası) yoktu. Bunu Atatürk' e gericiler, dinde çıkarı olanlar yüklüyorlardı. Atatürk dinci gericilere, din yobazlarına, dini maske olarak kullanıp çıkar aracı edenlere, "*din aktörlerine*" karşıydı ve bunların yokedilmesini amaçlıyordu. Dinin araçlar elinde kişiyi köleleştiren; siyasal çıkar güçlerinin sömüren bir araç olma niteliğinin kaldırılmasını düşünüyor ve savunuyordu. Uygulamada da bunların üzerine gidildi.

İlk önce bunlara temellik eden teokratik sistemin temsilcileri olan saltanatın ve halifeliğin üzerine gidildi. 1 Kasım 1922'de saltanat ve 3 Mart 1924'de de halifelik kaldırıldı. Yine 3 Mart 1924'de Şeyhülislamlık ve Şeriye Bakanlığı kaldırıldı. Yine aynı tarihte din devletinin son izleri, "*Türkiye devletinin dini islâmdır*" maddesi Anaya-

(1) Prof. G. Jaeschke - Yeni Türkiye'de İslâmlık (1977), s: 96.

(2) Aydemir (1969), III/176.

(3) Prof. Bahri Savcı- "Cumhuriyetin Tehlikede Kurumu: Laiklik", Yüzüncü Yıl Armağanı, s: 191 v.d.

sadan çıkarıldı. 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı "**Tevhidi Tedrisat Kanunu** (eğitimin tekleştirilmesi)"yla dinin eğitimdeki etkinliği kaldırılarak yetki alanı belirlendi. 8 Nisan 1924'de Şeriye mahkemeleri, 8 Nisan 1928'de de dinsel yemin kaldırıldı.

Atatürk Ortaçağ kalıntıları üzerine gitti. "Ölülerden yardım beklemenin uygar bir toplum için yüzkarası olduğunu", Türkiye Cumhuriyetinin "şeyhler, dervişler ve tarikat üyeleri ülkesi" olmayacağını, Tekkelerin amacının "halkı uyuşturmak ve aptallaştırmak" olduğunu belirterek (4), 2 Eylül 1925 tarihinde tekke, zaviye ve türbeler tümüyle kapatıldı. Din propagandası yapma amacıyla siyasal parti kurulması yasa dışı sayıldı. 1926 tarihli TCK'nin 163. maddesiyle dini siyasa aracı olarak kullanma eylemi, 241. maddesiyle de din görevlilerinin devlete ve yasalara karşı konuşmaları yasaklandı.

Laiklik 9 Eylül 1923'de kurulan CHP'nin tüzüğüne girdi. 2 Eylül 1925 tarihli bir Bakanlar Kurulu kararnamesiyle uygar dünyanın kılık ve giyinişi zorunlu tutuldu. Atatürk ilk kez Kastamonu'da halkın karşısına şapkaıyla çıktı. Bunlardaki amacı halkın değişikliklere karşı davranışını ölçmektir. 28 Kasım 1925'de şapka yasası yürürlüğe girdi. 5 Aralık 1934'de çıkarılan yasayla din görevlilerinin dinsel giysilerle tapınç yerlerinin dışına çıkmaları, halk arasında bu giysilerle dolaşmaları yasaklandı. Kadınların peçe takmaları 1935 CHP kurultayında konu edildi ve bunun belediyelere bırakılması kararlaştırıldı.

Çağdaşlaşma akımı gereği 1926'da Batı takvimi kabul edildi. Hafta tatili 1924'de Cuma günü, 1935'de de Pazar günü olarak belirlendi. Bunda Batı'yla olan ilişkimizin rolü vardı. İlişkilerin düzenli yürüyebilmesi için Batı'da kullanılan ölçüler uygulandı. Aynı anlayışla tartı ve uzunluk birimleri de düzeltildi. Türkiye'nin çağdaş

uluslar arasına girebilmesinin yoluydu bunlar. Uluslararası ilişkiler ve dünya pazarı bunu gerektiriyordu.

28 Haziran 1934 tarihli soyadı yasasıyla herkese bir soyadı verilmesi uygulamasına gidildi. Bey, efendi, paşa gibi sanlar kaldırıldı. Feodoliteyi yıkmak amaçlanıyordu. Ne var ki feodalite kalkmadığı için bunların toplumsal konumları sürmekteydi.

II - HUKUKTA DEĞİŞİKLİKLER:

Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma yönündeki en önemli devrimsel değiştirmeler hukuk alanında oldu. II. Mahmut ve Tanzimat'tan beri gelen yasalastırma (kodifikasyon) hareketini Cumhuriyet tersine çevirerek uygulamaya soktu (5). 1923-24 yıllarında bütün yasaları ve tüzce (adalet) kurallarını Batı yörüngesinde birleştirmek ve bütünleştirmek görüşü yaygınlık kazandı. 25 Ekim 1925'de Ankara'da Hukuk Fakültesi açıldı. Atatürk açılış konuşmasında "artık devrimin hukuk temellerini atmak; devrimimizin düşün biçimine ve gereklerine uygun hukukçular yetiştirmek zamanı gelmiştir", diyordu (6).

Ülkenin çağdaşlaşabilmesi için Yurttaşlık Yasasının (Medeni Kanun) değiştirilmesi gerekiyordu. 17 Şubat 1926'da İsviçre Yurttaşlık Yasasından uygulanan yasa tasarısı BMM'ce onandı. Yurttaşlık Yasasının değiştirilişindeki güdülen amaç, halkın yurttaşlık ilişkilerini geleneklere, alışkıllara ve dinsel kurallara uygun yolda düzenlemek değil; bunun tersine, bu tür ilişkileri olması gerekene göre yeniden düzenlemektir. Şeriat mahkemelerinin kaldırılmasındaki amaç da buydu. Yurttaşlık Yasası bir ulusun siyasal ve toplumsal varlığının tümünü kapsayan bir kurallar sistemi olmakla birlikte, toplumsal yaşama yeni bir düzen kazandırmakta büyük etkendi de (7).

(5) Prof. Niyazi Berkes - Türkiye'de Çağdaşlaşma, s: 466.

(6) A.S.D., II/237.

(7) Berkes, s: 470 v.d.

Zamanın Adalet Bakanı Seyyid Bey 1924 yılında İsviçre Yurttaşlık Yasası üzerinde durmuş, biraz değişikliğe uğratılmış bir denemeye Atatürk'ün karşısına çıkmış, fakat kabul ettirememiştir. 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giren bu yasa İsviçre aslında pek az noktadan ayrılıyordu. Şeriat ve geleneklere yer vermiyordu. Şeriatın ayrıldığı en keskin noktalar şunlardı: Şeriatın tersine müslüman olmayan bir erkek vatandaş sayılıyor ve müslüman bir kadınla evlenebiliyor, 18 yaşını geçmiş kişiler ergin sayılıyor ve istediği dini seçebiliyordu. Ayrıca bu yasa, boşanmaya yeni bir içerik kazandırıyor, kadına da boşanabilme hakkı tanıyor, çokeşli evliliği kaldırıyor (8). Kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanındı. İlk kadın milletvekili Satı Kadın 1935'de parlamentoya girdi.

Ceza Yasası da İtalya'dan alındı. 1889 tarihli İtalyan Ceza Yasası 1 Temmuz 1926'da Türkiye'de kabul edilerek yürürlüğe girdi. Bu yasa kimi düzenlemeler getirmekle birlikte 141 ve 142. maddeleriyle Türkiye'de bir takım toplumsal ve siyasal gelişmeleri sınırlayıcı önlemler getiriyordu.

III - KÜLTÜREL DEĞİŞMELER:

Atatürk'ün bu alandaki amacı eğitimi laiklik ilkeleri doğrultusunda düzenlemektir. Bu nedenle eğitimi birleştirdi ve tekleştirdi. Müslüman halkın eğitimindeki ikiliği kaldırdı. Özellikle müslüman ve müslüman olmayanların ilk eğitimi devlet yetkisi alanı içine alarak, ulusal eğitim kavramını gerçekleştirdi. Dinin eğitimdeki etkinliği, düzenleyiciliği ve denetimi kaldırılarak her ikisinin de alanları belirlendi.

Ulusal eğitimin birleştirilmesi sorunu 1923'deki seçim kampanyasında ele alındı. Bunun yasallaşması 1924'de "Tevhidi Tedrisat (eğitimin birleştirilmesi,

(8) Jaeschke (1972), s: 23 v.d.

tekleştirilmesi) Kanunu"yla sağlandı. Bu yasayla tüm eğitim, eğitim bakanlığının yetkisi altına alındı. Medreseler ve yabancı okullar kaldırıldı. Onun yerine Milli Eğitim Bakanlığına bağlı İmam ve Hatip okulları, İstanbul Üniversitesi içerisinde İlahiyat Fakültesi açıldı. Zorunlu din öğrenimi 1930'da kent okullarında, 1933'de de köy okullarında kaldırıldı. 1933'de eğitim yasalarında din öğretimiyle ilgili maddeler çıkarıldı. 1928'de Arapça ve Farsça dersleri kaldırılarak, bu dillerin öğretimi üniversite düzeyinde bilimsel araştırma için okutulması biçimine sokuldu (9). 1923'den itibaren İslâmlık bir bilimsel araştırma konusu biçimine dönüştürülerek, gerekli çalışmalar yapıldı.

Cumhuriyet döneminde dil, anlam, düşün ve ekinç (kültür) yoluyla bir çağdaşlaşma izlenerek bir kültür devrimi yaratıldı. Sistemini kabul ettirmeyi amaçlayan her önderin başvurduğu bu yola Atatürk de başvurdu. Atatürk'ün kültür devrimi hâlâ günümüze dek sürmektedir. Birçok bayramların kutlanmasındaki amaç budur.

Atatürk kültür devrimi çalışmalarında -genel devrim çalışmalarının tersine- İslâmcıları değil, Türkçüleri buldu. En çok yenmekten zorluk çektiği günün toplumbiliminde önemli bir yetke olan Ziya Gökalp'ti.

1927 sonlarına doğru Latin yazısını Türkçeye uygulama denemeleri başladı. Latin yazısının alınması Atatürk'ün de görüşü olduğundan bir an önce sonuçlandı. 9 Ağustos 1928'de açılan kampanya 3 Kasım 1928'de bir yasayla sonuçlandı (10). Aynı yılın 1 Aralık tarihinden sonra Latin yazısının Türkçeye uygulanmış resmi Türk yazısı oldu. Bu başarı Atatürk'ün devrimcilik önderliğinde ulaştığı belki en yüksek doruktu. Atatürk yeni yazının getirilişindeki amacı şöyle açıklıyordu:

(9) Berkes, s: 472.

(10) M. Şakir Ülkütaşır - Cumhuriyetin 50. Yılında Atatürk ve Harf Devrimi, s: 79 v.d.

"Güzel dilimizi anlatabilmek için Yeni Türk Harflerini kabul ediyoruz. Bizim güzel, uyumlu, zengin dilimiz, yeni Türk Harfleriyle kendini gösterecektir. Yüzyıllardan bu yana kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu gerçeği anlamak zorundayız. Dilimizi saltlıkla anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle umarım pek çabuk bir zamanda yeterli olarak anlayacağız. Anladığımızın ürününe yakın zamanda bütün dünya tanık olacaktır. Ben buna kesinlikle inanıyorum, siz de inanınız" (11).

Bilindiği gibi Atatürk, "tam bğımsızlık" ilkesinde yola çıkmıştı. Kültürel alandaki eskinin yıkılması da "tam bğımsızlık" düşüncesinin sonucuydu. İslâmiyetle birlikte Arap ve Fars kültürünün etkisinden kalınmıştı. Türk kültürünün ve dilinin güdük kalışında İslâmlığın etkisi büyüktü. Gerici, körinanççı (fanatik) ve yazgıcı (kaderci) Doğu düşüncesiyle örülmüş Osmanlı kültürü ve Arapça, Farsça, Türkçe karışımı oluşmuş kırık ve ağır bir Osmanlıca... İşte İslâmlığın Türk kültüründe oluşturduğu yapı. Atatürk kültür devriminde bu kısırlığı ve yozluğu, kültür sömürsünü kaldırmayı amaçlıyordu. Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Halkevlerinin kuruluşlarındaki amaç da buydu. Hatta bu olgu gözönüne alınarak Kuran Türkçe'ye çevrildi ve ezan Türkçe okundu (12).

Atatürk, eğitim-öğretimin birleştirilmesi (tekleştirilmesi) ve kültür devrimiyle Tanzimattan beri üretilmeye çalışılan üçlü kafa yapısını (yabancı okullar -mahalle mektepleri- çağdaş okullar) ortadan kaldırmak, ortak düşünce çerçevesinde birleşen Türk ulusunu yaratabilmek ve ulusal birliği sağlamayı amaçlamaktaydı.

(11) Ülkütaşır, s: 64.

(12) Cevdet Perin - Atatürk Kültür Devrimi, s: 69 v.d.

IV - GENEL NİTELİKLER:

1920'lerden sonra Türkiye'nin toplumsal-ekonomik yapısındaki değişimler "Atatürk devrimleri" biçiminde adlandırılır. Türkiye toplumunda belli bir değişimin ve gelişmenin olduğu hiç kimsece yadsınmaz. Türkiye'deki değişimler, Osmanlı toplumuna göre gözle görülür gerçeklerdir. Atatürk devrimiyle birlikte, II. Mahmut'lardan beri düşünülen, fakat sistemli olarak gerçekleştirilemeyen, Prof. N. Berkes'in deyimiyle "**çağdaşlaşma**", ancak gerçekleştirilme olanağı bulmuştur.

"Atatürk devrimleri" deyişi biraz da yanlış kullanılmış olsa gerek. Çünkü devrim bir bütündür. Bir toplumun toplumsal-ekonomik yapısının toptan değiştirilmesini içerir. Alt ve üstyapıdaki değişiklikler bir bütünlük gösterir. Fakat ne var ki "Atatürk devrimleri" böylesi bir özellik göstermedi. Altyapıdan üstyapıya doğru gelişen bir değişme değil de, üstyapıdan altyapıya doğru gelişen bir değiştirme yolu izlendi. Bu nedenle bir kentsoylu devrimi olarak kaldı. Kendi özgül koşulları içerisinde bir devrim örneği verdi. Dr. A. Yücekök'ün yargısında olduğu gibi; "Kemalist devrim, ancak bir kentsoylu düzeninin üstyapısını oluşturan parlamenter rejimi gerçekleştirdiği ve devrimden sonra kentsoyluluğun gelişme ortamını sağladığı anlamlarda bir kentsoylu devrimidir" (13).

Bir toplumun yapısını değiştirmek, o toplumun toplumsal-ekonomik durumudur. Eğer yapılan devrim bir toplumun üretim ilişkilerine, üretici güçlerine değinmiyorsa, bunun sonucunda bir üretim biçimi değişikliği, öte deyişle toplumsal-ekonomik değişiklik beklemek yanlıgı olur.

Üretim ilişkileri gözardı edilerek yalnızca hukuku, kültürü ve gelenekleri amaçlayan bir değiştirme ancak yüzeyde kalır, yüzeysel bir değiştirmedir. Paslanmış, es-

(13) Dr. Ahmet Yücekök - Türkiye'de Din ve Siyaset, s. 79.

ki, işlemez toplumsal-ekonomik mekanizmaya cıvalı bir kılıf geçirmeden öte bir şey değildir. Üretim biçimi, -neyse artık-, yürürlüktedir. Yalnız görünümü, kimi tanıtımlarla değişik gösterilme istenmiştir, o kadar.

"Atatürk devrimleri" de böyle. Toplumun toplumsal-ekonomik yapısını değiştirecek üretim ilişkileri ele alınmadı. Mülkiyet olduğu biçimiyle korundu. Bu nedenle Türkiye toplumunda bir yapısal değişiklik yeterli ölçüde gerçekleşmedi. Yapılan şeyler toplumun pek alt katmanlarına inemedi. Üstyapıdaki değişmelere altyapıdaki değişmezlik karşı koydu. "Devrimler"e karşı çıkışın nedeni buydu. Korunan feodal ve yarı-feodal öğeler kendine karşıt olan gelişmeleri benimseyemedi ve tepki gösterdi. Feodal ve yarı-feodallığı yokedecek olan toprak sorununun çözümü yoluna gidilmeden, laikliğin, kültür değişikliklerinin, hukuk değişikliklerinin yukarıdan aşağı şırınga edilmesi bir zorlamadan öteye gidemedi. Oysa "Atatürk devrimleri"nin önünde feodal yapı duruyordu. Asıl bunun değiştirilmesi gerekiyordu. Atatürk devriminin özgül koşulları bunu önliyordu. "Atatürk devrimleri"ni gerçekleştiren kesimin içinde feodal ve eşraf oldukça yoğundu. Bu nedenle altyapı değişikliği zamana bırakıldı.

Atatürk devriminin, "Atatürk devrimleri" biçiminde çoğul olarak adlandırılması da belli bir yanlgı taşır. Devrim çoğul değil, tekildir. Bir toplumda "devrimler" diye bir şey olmaz. "Devrim" olur. Devrim, bir toplumun belli bir aşamasında sahip olduğu üretim biçiminin zaman içerisinde değiştirilmesidir. Yalnız düzeltimler (yenileştirme=reform) çoğulluk taşır. Çünkü düzeltimler bir toplumun yapısında aksayan kimi yanların parça parça düzeltilmesi, değiştirilmesidir. Bu da toptan bir yapısal değişikliği sağlamaz. Eskimiş öğelerle, konulan yeni öğeler sürekli çelişik durumdadırlar. Uzlaşmaz çelişkisi sürer.

"Atatürk devrimleri" adlandırması görüldüğü gibi bir

devrimden çok, bir düzeltmeye (reform) uyuyor. "Atatürk Devrimleri" denemez, ama "Atatürk düzeltimleri (reformları)" denebilir. Fakat Atatürk'ün Osmanlı padişahlığı gibi bir mutlakîyet (sultanlık = hükümdarlık = monarşi) sistemini kökünden yıkmayı, onun yerine Cumhuriyeti getirmesi gözardı edilemez. Bu bir devrimdir, hem de dalıyla-budağıyla bin yıllık bir oluşumun kökten yıkıldığı bir devrimdir. Atatürk'ün devriminin temeli budur. Atatürk devrimi, varolan sistemin yıkılması olgusunda bir devrimdir. Yıkma görevini yapmıştır. Yerine yeni bir siyasal düzeni, yani cumhuriyeti getirmiştir. İkinci aşamada Cumhuriyet düzeninin üstyapı kurumlarıyla yetinildi. Bu kurumlar Cumhuriyeti tamamlayıcı öğelerdi. Koşullar gereği devrim yerini düzeltimlere bıraktı. "Atatürk'ün devrimleri" olarak nitelendirdiklerimiz; yani kılıkta, ölçüde, tartıda, kültürde... değişiklikler birer devrim değil, düzeltimlerdir. Bu düzeltimlerin altyapısı, yani toplumsal-ekonomik yapısı yeterince oluşturulamadı. Bu nedenle Atatürk'ten sonra devrimin hızı erken kesildi.

Atatürk'ün devrimi olan Cumhuriyet korunmalı, yaşatılmalı ve geliştirilmelidir. Atatürk bu görevi kendisinden sonraki kuşaklara vermiştir. Aksatan sonraki kuşaklar olmuştur.

Atatürk'te "devrim" batılılaşmak, çağdaşlaşmak, "çağdaş uygarlıklar düzeyine" çıkmaktı. Doğulu olan, Osmanlı'dan kalan, geleneğin damgasını taşıyan her şeyi değiştirmek demektir. "Devrimler" bu amacın ve bu düşüncenin anlatımıydı. Tümöyle bir yeniye yöneliştir.

Atatürkçülük bir bağımsızlık ülküsüydü. Amaçladığı "ulusal tam bağımsızlık" ve Ulusal Kurtuluş Savaşı Türkiye halkının devrimci tarihinin bir parçasıdır. Türkiye halkına bıraktığı en büyük mirastır, işte bu savunulabilir ve savunmalıdır da.

BÖLÜM: - VI -

ATATÜRKÇÜ DIŞ SİYASANIN TEMEL İLKELERİ

1 - Giriş:

Yeni Türkiye'nin temellerini atan M. Kemal Atatürk, dış siyasa alanında yeni bir çağır açtı. Osmanlı dış siyaseti tümüyle kaldırılarak yeni ilkeler belirlendi. Bu ilkeler Atatürkçülüğün temel felsefesi üzerinde kurulmuştu. Kesindi, belirleyiciydi, açık ve netti. Dürüstlük kuralları içerisinde, uluslararası dostça ilişkiler temel alınmıştı. Hiçbir önyargı düşünülmeden, geçmiş ilişkileri bireysel kin düzeyine düşürmeden ilişki kurmak temel ilkesiydi. Gerçekçiliği amaç edinen Atatürk, uluslararası ilişkide de temel olark almıştı. Uluslararası temel ilişkilerinde bu ilke onun temel ölçütüydü. Atatürk'ü hayalcilikten ve aşırılıktan ayıran bu yanıydı. Özgür ve bağımsız ulus olma düşüncesi onun dış siyasasını temelinden belirliyordu. Tarihsel koşulların yarattığı Atatürk, yine tarihsel koşulları göz önüne alarak ve çok iyi değerlendirerek dış siyasasını belirlemişti. Böylece Türkiye'de ilk ulusal dış siyasa Atatürk'le başlatılmış oluyordu.

Atatürk, olağanüstü bir dönemde işe başlamıştı. O nedenle aldığı kararlar, takındığı tutumlar da olağanüstü-lük taşıyordu. Yıkılmış bir İmparatorluğun yıkıntıları üzerinde yeni bir ulus yaratmaya çalışıyordu. Atatürk'ün başta iç ve dış siyasasını bu öğeler belirledi. Erzurum ve Sivas Kongresi ile Ulusal Ant (Milli Misak) kararlarında Atatürk'ün kesin, açık ve ulusal bağımsızcı dış siyasa ilkelerini buluruz.

2 - Atatürk'ün Dış Siyasetinde

İki Temel Dönem:

Atatürk, 1919 koşullarında "ulus egemenliğine dayanan, kısıntısız, koşulsuz, bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak" (1) amacıyla ilk dış siyasasına başladı. Bu

(1) M.K. Atatürk - Söylev (Nutuk), I/9.

dış siyasa Atatürk'ün aynı zamanda iç siyasasının da temeliydi. Çünkü dış siyasasını iki döneme ayırmış, eşdeyişle iki ilke temeli üzerine kurmuştu. Birinci ilke veyahut birinci dönem ulusal bağımsızlığın sağlanması; ikinci ilke veyahut dönemse uluslararası dostluklar kurma, barışçıl dünyaya ulaşmaydı (2). Bu iki dönemi Lozan Antlaşması birbirinden ayırıyordu. Birinci dönem Ulusal Kurtuluş Savaşıyla gerçekleşti. Bu dönemin temel ilkesi "devletin iç ve dış bağımsızlığının" kabul edilmesi, "her ulusun kendi yazgısına egemen olması", "hakkımızın kesinlikle tanınması" idi (3). Kurtuluş Savaşı yurdu savunmaya yönelikti. Yoksa "dış siyasamızda başka bir devletin haklarına saldırı yoktur. Ancak hakkımızı, varlığımızı, ülkemizi, namusumuzu savunuyoruz" (4) diyordu, Atatürk. Bağımsızlığı elinden alınan her ülke bizim yapmamız gerekeni yapıyor ve yapması da gerekiyordu. Bir takım evrensel bildiriler insanlara bu hakları tanıtmıştı. A.B.D.'nin kurulmasında temel olan "İnsan Hakları Bildirisi", Fransız Devrimi ilkeleri, A.B.D. Cumhurbaşkanı Wilson'un yayınladığı ünlü on dört maddelik bildiri tüm uluslara "kendi geleceklerini belirleme" hakkını veriyordu. Türkiye'nin yapmak istediği de buydu: Kendi ulusal geleceğini belirleyebilmek... İstanbul'un işgali ve Osmanlı Mebuslar Meclisinin dağıtılması üzerine Atatürk dünya parlamentolarına yol-ladığı protestoda Türk ulusunun savunucusu olarak ulusal haklarımızı şöyle bildiriyordu:

"Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz savaşın kutsallığına ve hiçbir gücün bir ulusu yaşamak hakkından yoksun bırakamayacağına inanıyoruz. Tarihin bugüne dek yazmadığı nitelikte bir kıyım olan ve Wilson ilkelerine göre düzenlenmiş bir

(2) Doç. Emre Kongar - Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, s: 293.

(3) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I/31, 236 (A.S.D.) ve Sivas kongresi bildirisi (mad. 8).

(4) A.S.D. I/336,

Ateşkes Antlaşması ile ulusumuzun savunma araçlarından yoksun etmek gibi bir düzene dayanılarak yapıldığı için, ilgili ulusların şeref ve onurlarıyla da bağdaşmayan bu davranış üzerinde yargıya varmayı, resmi Avrupa ve Amerika'nın değil, bilim, kültür ve uygarlık Avrupa ve Amerika'sının vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihsel sorumluluğa son olarak bir daha dünyanın dikkatini çekeriz" (5). Ayrıca 24.4.1920'de aynı doğrultuda şunları söylüyordu:

"Sorunumuzun yasallığı ve bütün ulus ve kavimlerin insancıl ve tüzegen olan yüreklerinin bizimle ortak ve bize yardımcı olduğuna güvenimiz tamdır. Başarı umutlarımızın kalblerimizde bir an bile kuşkuya düşmemesini sağlayacak sonsuz güçleridir" (6) bunlar, diyordu. Haklı olduğumuzu savunuyor, haklılığımızı benimseyip, yanımızdan yer alanlarla almayanları birbirinden ayırıyor; açıkca dost ve düşmanlarımız belirlenmiş oluyordu.

3 - "Tam Bağımsızlık"çı Dış Siyasa:

Atatürk, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile "Ulusal Ant"ta dış siyasasını daha somut olarak belirliyordu. "Türk ulusunun onurlu ve şerefli bir ulus olarak yaşaması, (...) ancak tam bağımsız olmakla" sağlanabilirdi. "Yabancı bir devletin koruyuculuğunu istemek (se) insanlık niteliklerinden yoksunluğu, güçsüzlüğü ve beceriksizliği" getiriyordu. Ona göre tek yol "*ya bağımsızlık, ya ölüm*"dü (7). "Ulusal sınırlar içinde bulunan yurt parçalarının, bir bütün" olduğu, "birbirinden ayrılamayacağı", hangi koşullarda olursa olsun "yabancıların topraklarımızı girmesine ve işlerimize karışmasına" izin verilmeyeceği, "yabancı devletlerin güdüm ve koruyuculuğu"nun

(5) Söylev, I/302 v.d.

(6) A.S.D., I/60.

(7) Söylev, I/10.

kesinlikle kabul edilmeyeceği (8) dış siyasamızda temel ilke durumuna getiriliyordu. Bekir Sami Bey'in Londra görüşmelerine gönderildiğinde Atatürkçe verilen yönerge de aynı doğrultuda kesinlik ve açıklık taşıyordu. 19.5.1921 tarihli yönergede şöyle deniyordu:

"Bilinen ulusal sınırlarımız içinde ülkemizin bütünlüğünü ve tam bağımsızlığını sağlamak" (9).

4 - Dost ve Düşman Devletlerin Belirlenışı:

28.1.1920 tarihinde Ulusal Ant (Misak-ı Milli), öte deyişle ulusal sınırlarımız İstanbul Hükümetince Atatürk'ün yönlendirişi doğrultusunda kabul edilmiş ve tüm dünyaya duyurulmuştu. Böylece bağımsızlık savaşı veren Türkiye'nin amaçları ve ilkeleri belirlenmiş, erek saptanmıştı: Belirlenen ulusal sınırlara ulaşmak, ulusal sınırlar içerisindeki işgalci güçleri kovmak, siyasal ve ekonomik tam bağımsızlığı olan yeni bir Türk devleti kurmak...Ulusal sınırlarımızı kabul edenler dost devletler olacaklardır. Bilindiği gibi hemen Afganistan (1.3.1921) ve Sovyet Rusya (16.3.1921) gibi devletler yeni Türkiye'yi tanıdılar (10). Tanımayanlar ve ulusal sınırlarımız içerisindeki ülkemizi boşaltıp gitmeyenlerse düşman devletlerdi. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan bunların başından geliyordu. 1.3.1922'de Atatürk şunları söylüyordu:

"İç siyasamızda olduğu gibi dış siyasamızda da temel ilkemiz Ulusal Ant'tır. Ulusal Ant'ı kabul etmek, maddi ve manevi alanda tam bağımsızlığımızı onaylayanları hemen dost sayıyoruz. Tam ve gerçek bağımsızlığımızı açıkça ve içtenlikle en önce vererek bize dostluk elini

(8) Söylev, I/47; Prof. Fahir Armaoğlu - Siyasi Tarih, s: 622; Prof. Mehmet Gönlübol - Dr. Cem Sar- Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası, s: 6 v.d. (Ayrıca Erzurum, Sivas Kongre ve Ulusal Ant Bildirileri)

(9) Söylev, II/433.

(10) Sabahattin Selek - Anadolu İhtilali, s: 552 v.d.; Prof. Suna Kili - Türk Devrim Tarihi, s: 94.

uzatan Sovyetler Birliği'yle kardeşçe ilişkilerimizin güçlendirilmesi dış siyasetimizin temelidir" (11). Dosta dost düşmana düşman olmasını bilen M. Kemal; "Hiç kimse-den olduğundan çok şey istemiyoruz. Dünyanın her uygar ulusunun doğallıkla sahip olduğu şeylerden bizi yoksun bırakmamalıdır ve haklarımızı vermelidirler. Çünkü hakkımız doğaldır, yasaldır, usa uygundur ve bize gereklidir. Biz bu hakkımızdan vaz geçmeyeceğiz ve ne ölçüde haklı isek bu hakkımızı savunma ve koruma için de ülkemizin yetenek ve gücü o kadardır" (12), diyordu. Atatürk, bu uğurda kararlıydı. Kararlılığıyla emperyalist güçleri yendi. Bu kararlılık karşısında Gürcüler, Ermeniler, İtalyan ve Fransızlar uzlaşmak ve anlaşıp çekilmek zorundan kalacaklardır. Yine bu kararlılık karşısında Afyon'dan başlayan savaş İzmir'den sona erecektir. Yine bu kararlılık Lozan günlerinde de kendini ortaya koyacak, altıyüz yılın hesaplarının görüşülmesinde yüzlerinin aklıyla çıkacaklardır. Kısaca emperyalizm Atatürk'ün kararlılığı karşısında yenilecektir.

5 - İç Ve Dış Siyasa Arasında Uyum:

Emperyalist güçler Türkiye'yi Paris, San Remo, Sevr gibi gizli-açık antlaşmalarla paylaşırken, Türkiye de Atatürk'ün önderliğinde varoluş çalışmalarını sürdürüyordu. Ankara Hükümetinin kuruluş çalışmaları bugünlere rastlamaktaydı (13). Ankara Hükümetinin iki yönlü bir çalışması vardı: 1) Ulusal birliği kurmak, ulusal devlet olmak. 2) Ulusal ve bağımsız bir dış siyaset yürütmek. Ankara Hükümetinin bu zor yanı, en bunalımlı günlerde yaratılmaya çalışılıyordu. Kısaca Ankara uluslaşmayı yaratıyordu.

(11) A.S.D. I/235

(12) "Atatürk" mad. İslam Ans. I/793.

(13) Gönülöl - Sar, s 10 v.d.,

Uluslaşma, özünde tüm yirminci yüzyılın sorunuydu. Türkiye ümmet toplumdan yeni kopmaya başlamış, ulus olma savaşımını veriyordu ki, Avrupa bu aşamasını çoktan tamamlamıştı. Uluslaşmaktan geç kalmış Türkiye'nin bu çabasını engellemeyi çıkarlarına uygun görüyorlardı. Türkiye'nin bu uluslaşma eylemi iç oluşumuyla dış siyaseti arasında zorunlu bir uyum gerektiriyordu. Özünde bu iki durum birbirini bütünlüyordu. Atatürk'ün kurup ve geliştirdiği ulusal siyaset içinde uluslaşmayı yürütürken, dışta da bağımsızlaşmayı yaratıyordu. Ulusal siyaset, ulusal ve bağımsız bir devletin tek yolu idi. Atatürk bu siyasetini genel çizgilerle şöyle belirliyor:

"Dış siyasetin en çok ilgilendiği ve dayandığı nokta, devletin iç örgütüdür. Dış siyasetin iç örgütlenme ile uyumlu olması gerekir. Batıda ve Doğuda başka başka doğallığa, kültüre (ekin) ve isteklere sahip, çeşitli öğeleri toplayan bir devletin iç örgütü doğallıkla temelsiz ve çürük olur. Bu durumda dış siyaseti de bir temel oluşturmaz. Böyle bir devletin iç örgütü, ulusal olmaktan uzak olduğu gibi, siyaset yöntemi de ulusal (milli) olamaz. Buna karşın Osmanlı devletinin siyaseti ulusal değil; bireysel, kapalı ve kararsızdır" (14).

6) Osmanlı Dış Siyasetiyle Yeni Türk Dış Siyasetinin Ayrıldığı Temel Noktalar:

Osmanlı dış siyasetiyle yeni Türkiye'nin siyaseti arasında kesin yöntem ayrılıkları olduğunu vurgulayan Atatürk, Osmanlı yönetimine göre ayrıldıkları temel ilkeleri kesin çizgileriyle şöyle açıklıyor:

"...Görkemli, güçlü padişahlar izledikleri dış siyasette kendi sonsuz isteklerine dayanmışlardır. (...) İç kurumlarını ve siyasetlerini bu sonsuz isteklerinin sonucu olan dış siyasetlerine göre ayarlamak zorunda kalmışlardır. Oysa dış siyaseti iç kuruluşa ve siyasete dayamak

(14) Söylev, II/322; "Atatürk" - İslam Ans. I/793.

zorunludur. Yani dış siyasa, iç kuruluşun dayanmayacağı ölçüde bir genişlikte olmamalıdır. Yoksa düşsel dış siyasalar peşinde koşanlar, dayanak noktalarını kendiliğinden yitirirler. Dolayısıyla Osmanlı padişahları temel olan noktayı unuttular. Duyguları ve istekleri üzerine büyük eylemler ortaya koydular. İç kuruluşu dış siyasalarına uydurmak zorunda kalınca aldıkları ülkelerde bütün öğeleri; dilleri, dinleri, gelenekleri, herşeyi başka başka olan ve birçok uluslardan oluşmuş bu öğeleri, olduğu gibi korumaya kalkıştılar. Ve onlara bütün bu şeyleri, koruyacakları ayrıcalıklar sundular. Buna karşın temel öğe; yani Türk halkı uzun savaşlar yapmakla, savaş alanlarında ölmekle, alınan ülkelerin kendisini ve halkını beslemekle ve onlara bekçilik etmekle, kendi kendini bitiriyordu. Bu nedenle ulus, devletin gerçek ögesi, kendi evinde kendi yurdunda ve kendi gerçek yaşamını üretmek için çalışmaktan tümüyle yoksun bir biçimde bulunuyorlardı. Bu hükümdarlar, halkı böyle bucak bucak dolaştırmakla, onlara kendi yurtlarını düşünme olanağı vermemekle de yetinmiyorlardı. Belki savaşlarla alınan yerlerden gelen halkı bağlayabilmek (memnun edebilmek) için, sonra yabancıları hoş tutabilmek için, doğrudan doğruya, ulusun haklarından ve yaşamının özünden, ekonomisinden birçok şeyleri bağış olarak, armağan olarak onlara sunuyorlardı" (15).

7 - Ulusal Siyasa:

Türkiye koşullarında uygulanabilir siyasa olarak "ulusal siyasa"yı benimseyen Atatürk; "Bizim aydınlık ve uygulanabilir gördüğümüz siyasal yöntem 'ulusal siyasadır'. Dünyanın bugünkü genel koşulları ve yüzyılların kâfalarıda ve kişiliklerde yerleştirdiği gerçekler karşısında düşücü olmak kadar büyük yanılgı olamaz. Tarihin dediği

budur; bilimin, aklın, mantığın dediği böyledir. (...) Ulusal siyasa demekle anlatmak istediğim şudur: Ulusal sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi gücümüze dayanarak varlığımızı koruyup ulusun ve yurdun gerçek mutluluğuna ve bayındırlığına çalışmak; gelişi güzel, ulaşılamayacak istekler peşinde ulusu uğraştırmamak ve zarara sokmamak; uygarlık dünyasının uygarca ve insanca davranışını ve karşılıklı dostluğunu beklemektir" (16).

8 - Temel İlke; Savaş Değil, Barış:

Atatürk, kesinlikle savaş karşıtı biriydi. Savaşı yaşamış, ne olduğunu bilen biriydi. O nedenle, zorunlu kalmadıkça savaştan sürekli olarak kaçınıyor ve ülkemizi savaş dışında tutmaya çalışıyordu. Savaşın yıkım, kıyım, ölüm getirdiğini yaşayan biri olarak biliyordu. Bu nedenle barışı yaymak ve genelleştirmek temel amaçlarındandı. "Yurta ve dünyüdü barış" ilkesini bu nedenle koymuştu. Ona göre savaş haklı gerçeklere dayanmalıydı. Haklı gerçeklerse, Atatürk'ün anlayışında ulusun ve ülkenin korunması, savunulmasıydı. Saldırganlık Atatürk'ün düşman olduğu bir tutumdur. Yıkım getiren savaşlar yerine mutluluk, kalkınma ve uygarlık getiren barış ortamları Atatürk'ün temel amacıydı. Bu da genelinde bir eğitim sorunuydu. Kişilerin ve toplumların barışçıl düşünceler doğrultusunda eğitilmeleri gerekiyordu. Şunları düşünüyordu:

"Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu yüksek ülkü yolcularının çoğalmasıyla olanak bulacaktı" (17) diyor ve şunu vurguluyordu:

"Eğer sürekli barış isteniyorsa, yığınların durumunu iyileştirecek uluslararası önlemler alınmalıdır. İnsanlığın mutluluğu, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya

(16) Söylev, II/323.

(17) A.S.D. II/273.

vatandaşları, kıskançlık, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak biçimde eğitilmelidir" (18). Bu aşamalardan sonra artık barış beklenebilirdi.

"Barış ulusları erince ve mutluluğa erıştiren en iyi yoldur. Fakat bu bir kez ele geçirilince sürekli bir bakım ve her ulusun ayrı ayrı hazırlığını ister" (18). Uluslararası ilişkilerde barış temeldir. Barışın olanaksız olduğu zamanlarda, ancak bir zorunluluk olarak savaş düşünülebilir. "Dürüst ve açık olan dış siyasamız özellikle barış düşüncesine dayanır. Uluslararası herhangi bir sorunumuzu barış yoluyla çözmeyi aramak bizim çıkar ve anlayışımıza uyan bir yoldur. Bu yol dışında bir öneri karşısından kalmamak içindir ki, güvenlik ilkesine ve onun yollarına çok önem veriyoruz" (19).

9 - Savaşı Uzaklaştırmak Gerçekçi Olmaya Bağlı:

Barış, bir eğitim işi olduğu kadar; bir bakış, bir anlayıştır da. Dürüstlük kadar, gerçekliği de gerektirir. Aşırı istekler ve sağlam düşünmemek savaşların kaynağıdır. Turancıların ve İslambirlikçilerin yanılırları gerçekçi ve sağlam düşünmemelerinden ileri gelmektedir. Düşsel düşünceler savaş düşüncelerini filizlediği gibi, emperyalizmin de ekmeğine yağ sürer. Atatürk bu gerçeği çok iyi bilen biri olarak şöyle değerlendiriyordu:

"Büyük düşler peşinde koşan, yapamayacağımız şeyleri yapar gibi görünen sahtekâr insanlardan değiliz. Büyük ve hayali şeyleri yapmadan yapmış gibi görünmek yüzünden bütün dünyanın düşmanlığını, kinini ülkenin ve bu ulusun üstüne çektik. Biz panislamizm yapmadık. Belki 'yapıyoruz, yapacağız' dedik. Düşmanlarda 'yaptırmamak için bir an önce öldürelim' dediler. Panturanizm yapmadık. 'Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız

(18) A.S.D. I/412.

(19) A.S.D. I/361.

dedik ve yine 'öldürelim' dediler. Bütün sorun bundan oluşmaktadır. (...) Ölçümüzü bilelim. Biz yaşam ve bağımsızlık isteyen ulusuz. Yalnız ve ancak bunun için yaşamamızı veririz" (20).

Atatürk, durulması gerektiği yerde durmasını bilen biriydi. Savaşlara ve barışlara karar verişinde ölçüsü buydu. Yer kazanmak gibi Osmanlı'dan kalma bir hevesi yoktu. Ulusal topraklar üzerinde bağımsız bir devlet düşünüyordu. Bu nedenle kendi doğum yeri olan Selanik'in alınmasına dahi kalkışmamıştı. Şunu söylüyordu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ulusaldır. Çalışmaları somuttur. Gerçekçidir. Soyut ülküler arkasında o ülkelere ulaşmak için değil, fakat ulaştırmak düşleriyle ulusu kayalara çarparak, bataklıklara batırarak, sonunda kurban ederek yoketmek gibi cinayetler kaçınan bir hükümdür" (22).

10 - Barış ve Güvenlik Uygarlığın Kaynağıdır:

Savaşçı değil, barışçı bir ulus olduğumuzu ve barış çığırını açtığımızı vurgulayan Atatürk; uygar uluslar arasında eşitçe yer almamızı, buna olanak tanınmasını istiyordu:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti uşak uygulamasına dayanamaz. Her uygar ulus ve hükümet gibi varlığının, özgürlük ve bağımsızlığının tanınması isteminde direnmektedir. Tüm sorunu da budur. Biz savaşçı değiliz, barış yanlısıyız. Bir an önce barışın kurulmasını görmek, ona yardım ve hizmet etmek isteriz" (23). *"Biz ulusal sınırlarımız içerisinde özgür ve bağımsız yaşamaktan öte bir şey istemiyoruz. Biz Avrupa'nın öteki uluslarından esirgenmeyen, haklarımıza saldırılmaması-*

(20) A.S.D. I/201. Ayrıca aynı doğrultuda görüşler için bkz: Söylev, II/323.

(21) Doğan Avcıoğlu - Milli Kurtuluş Tarihi, III/1416.

(22) "Atatürk" - İslam Ans. I/793.

(23) A.S.D. I/186.

nı istiyoruz" (24).

Açıkça kimsenin topraklarından gözümüz olmadığını, kimsenin de topraklarımıza göz koymamasını istiyordu. Bu belirleme Atatürk'ün uluslararası barış anlayışının özüydü. "Dış siyasamızda herhangi bir devletin haklarına saldırı yoktur. Ancak hakkımızı, namusumuzu savunuyoruz ve savunacağız", diyordu. Savaş isteminin ölçüsünü de şu ilkeyle belirliyordu. *"Benim ulusumu tutsak etmek isteyen bir ulusun, bu isteğinden vaz geçinceye dek amansız düşmanıyım"* (25). Savaş, savunmanın gerektirdiği durumlarda zorunluluktur. Bunun ötesi Atatürk'e göre başvurulacak bir yol değildir. Kimseye düşmanlık beslemediği gibi, düşmanlık da beklemiyordu. "Tüm uygar ulusların dostu" olduğumuzu (26) açıklıkla vurguluyordu. "Uluslararası ilişkilerde karşılıklı güvenlik ve uyumu amaçlayan açık ve içtenlikli siyasanın en ateşli yandaşı" (27), dış siyasamızda "dürüst", "ülkemizin güvenliğine ve gelişmesinin dokunulmazlığına dikkat" (28) edilmesini ilke edinmişti.

11 - Barışa, Dünya Barışıyla Birlikte Varılır:

Yeni Türkiye bağlantısız ve yansız bir siyasa izliyordu. Ulusal siyasanın özü buydu. Yanlı davranmanın sonuçları yaşanmıştı. 18.y.yıldan bu yana Osmanlı İmparatorluğu bunun en açık örneğini vermiş ve cezasını da halkıyla birlikte ödemişti. Artık bu dönem kapanıyordu. Yeni dönem için; "güvenmeye değer olan siyasa, yalnız kendi varlığımıza dayanmak" (29) olacaktı. Savaş bitiyor, barış dönemi başlıyordu. Atatürk'ün amaçladığı zaten buydu, Barış dünyasında gerekli yerini almaktı. Ne

(24) A.S.D. I/184.

(25) "Atatürk" - İ. Ans. I/794.

(26) "Atatürk" - İ. Ans. I/794.

(27) A.S.D. I/349.

(28) A.S.D. I/356.

var ki barışa yalnız, tek başına gidilmiyordu. Çevrenin de aynı şeyleri düşünmesi ve yapması gerekiyordu. Kısaca Atatürk, evrensel bir barış ortamı tasarlıyordu. Üzerinde bulunduğumuz ortam, kıta, dahası dünya barışa kavuşmazsa, Türkiye de barışa ulaşamazdı. Bu nedenle Türkiye'yle birlikte dünyayı da barışa götürmek gerekiyordu. Barışa zarar verici düşünce ve tutumlar yok edilmeliydi. Dünyanın neresinden olursa olsun bir savaş ögesi varsa; geçikilmeden tüm barışçı uluslarla birlikte üzerine gidilmesi, yok edilmeliydi. İşte evrensel barışa ancak böyle ulaşılabilecekti. Gerçekten Atatürk'ün açtığı bu çıkış 1. Dünya Savaşı sonrası barış ortamını hazırladı. Getirdiği evrensel barış ilkelerini kendisinden dinleyelim:

"Uluslar kapladıkları toprağın öz sahibi olmakla, insanlığın vekilleri olarak da o toprakta bulunurlar. O toprağın zenginlik kaynaklarından, hem kendileri yararlanırlar ve dolayısıyla de tüm insanlığı yararlandırmak zorundadırlar".

"Barışa ulusun ve ülkenin gereksinimi olduğu kadar bütün dünya uygarlığının da kesinlikle gereksinimi vardır" (30).

"Bugün bütün dünya ulusları aşağı yukarı akraba olmuşlardır ve olmağa çalışmaktadırlar. Bu nedenle insan ait olduğu ulusun varlığını ve mutluluğunu düşündüğü kadar, bütün dünya uluslarının erincini de düşünmeli ve kendi ulusunun mutluluğuna ne ölçüde değer veriyorsa, bütün dünya uluslarının mutluluğuna da elinden geldiği kadar çalışmalıdır. (...) Dünyada ve dünya uluslarının arasında düzen ve iyi geçim olmazsa, bir ulus kendisi için ne yaparsa yapsın erinçten yoksundur. (...) En uzakta sandığımız bir olayın bir gün bizi etkilemeyeceğini bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir vücut ve

(29) Prof. Enver Ziya Karal (Der.) - Atatürk'ten Düşünceler, s: 129.

(30) "Atatürk" - İ. Ans. I/795.

bir ulusu bunun bir parçası saymak gerekir. (...) Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan öteki tüm parçalar etkilenirler. (...) Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa, bana ne demeyiniz. Böyle bir rahatsızlık varsa tıpkı kendi aramızda olmuş gibi onunla ilgilenmeliyiz. Olay ne ölçüde uzak olursa olsun bu temelden ayrılmamak gerekir. İşte bu düşünüş ulusları bencillikten kurtarır. Bencillik kişisel olsun, ulusal olsun sürekli kötü olduğu düşünülmelidir" (31).

Savaşı hazırlayan önderler için de şunları söylüyordu:

"Savaşın önemini göz önüne almayan kimi içtenlik-siz önderler, saldırganlığın araçları, ajanları olmuşlardır. Denetimleri altındaki uluslara ulusçuluğu ve gelenekleri yanlış bir biçimde göstererek ve çiğneyerek aldatılmışlardır. Bu bunalımlı anlarda karışıklığa engel olmak için yığınların kendilerinin karar vermeleri ve sorumluluk mevkiini yüksek karakterli ve moralli, vicdanlı insanların eline bırakmaları zamanı gelmiştir. Bu gecikmeden yapılmalıdır" (32).

Savaşın çıkması durumunda tüm barış yanlısı insanlığın saldırganın karşısında yer almasını öneriyor ve bu tutumların savaşların çıkmasını önlemede etken olacağını vurguluyordu.

"Eğer savaş bir bomba patlaması gibi birdenbire karşsa uluslar savaşa engel olmak için silahlı ve mali güçlerini saldırgana karşı birleştirmekte kuşkuya düşmemelidirler. En çabuk, en etkin önlem saldırgana, saldırısının ona kazanç sağlamayacağını anlatmaktır" (33).

12 - Barış, Emperyalizmin Yokedilmesine Bağlı:

Türkiye'yi savaş ortamından alıp barışa adım adım

(31) A.S.D. II/282; Mustafa Baydar (Der.) - Atatürk'le Konuşmalar, s: 102.

(32) Karal, s: 136.

(33) Karal, s: 137; A.S.D. III/97.

götüren Atatürk, 20.yıl başlarının en süper emperyalistlerine karşı savaşım verdi. Emperyalizm karşısında deneyimler kazandı. Emperyalist bloku bölmesini ve aralarındaki çatlaklıklardan yararlanmasını bildi. Yararlanılması gereken güçlerle birleşti. Oldukça düşman kesimini daralttı ve dost kesimini genişletti. Emperyalizmi böyle yendi (34). Lozan Antlaşmasıyla barış ortamına girildi. Evrensel barışın başlatıcısı ve yayıcısı oldu. Gerikalmış ülkelerin geleceğini buna bağlı görüyordu. Komşu devletlerle ikili antlaşmalara girdi ve Türkiye'yi bir "barış adacığı" durumuna getirdi. Ülkenin çağdaşlaşması artık bundan sonra başlayabilecekti. İlke ve tutumuyla gerikalmış, bağımlı ve yarı-bağımlı ülkelere ışık saçı. Aydınlık ve kurtuluş yolunu gösterdi. Atatürkçü çizgiyi izleyen gerikalmış Doğu ülkeleri bağımsızlık savaşlarını verdiler. Atatürkçülük artık ağır ağır gerikalmışlıktan kurtuluşun felsefesi ve yolu oluyor ve evrenselliğin temellerini atıyordu (35).

Ulusal Ant'la belirlenen, Lozan Barış Antlaşmasıyla ulusal sınırları perçinlenen Türkiye, Kurtuluş döneminde oluşturduğu dış siyasasını Cumhuriyet döneminde de temel kıldı. "Yurtta ve dünyada barış" Atatürkçü dış siyasasının temelini oluşturuyordu. Atatürkçü dış siyasayla ulusçuluk; saldırgan, başkalarının toprağından gözü olan, dünyada karışıklıklar çıkarmaya yönelik bir siyasa, bir ilke değildi. Atatürkçü dış siyasada ulusçuluk; insan sevgisi, barış, mutluluk, erdemlik, ulusların birbirine saygı duyması, onurla yaşama ilkelerini içeriyordu. Atatürk-

(34) Aynı kanı için bkz: Gönübol - Sarı, s: 51.

(35) Atatürk'ün bu alandaki görüşleri için bkz: A.S.D. II/29-40; Karal s: 17. Bir takım Batılı tanınmış bilim adamları da Atatürkçülüğün geri kalmış ülkeler için bir kurtuluş ve kalkınma yolu olduğu kanısındadırlar. Bkz: M. Duverger - "Kemaliz" - Atatürk'e Saygı, s: 249 v.d.; G. Duhamel - "Düşünce Devrimi" - Atatürk'e Saygı, s: 246 v.d.

çü dış siyasa saldırganlığa, silahlanmaya, savaşa yönelik antlaşmalara, sömürüye, yayılmacılığa olanak tanııyordu. Atatürkçü dış siyasa tüm insanların barış ortamı içerisinde, kardeşçe, mutlu ve karşılıklı saygı-sevgi içerisinde yaşamayı özlüyordu. Bu nedenledir ki, Yunanlılar'la barışıldı. Dostluk antlaşması yapıldı. Milletler Cemiyetine girildi. Balkan ve Sadabad paktları yapıldı. Türkiye her yandan barış ortamıyla çevrilerek "barış adacığı" durumuna getirildi. Boğazlar sorunu çözülerek Sovyetler Birliği'yle dostluk sürdürüldü. Hatay sorunu çözüme kavuşturuldu. Çıkacak olan II. Dünya Savaşı karşısında kesin ve kararlı davranılacak önerilerde bulunuldu (36).

13 - Barış İçin Önemli Bir Etmen; Silahsızlanma:

Günümüzdeki aşırı silahlanmaya karşı Atatürk ta o günlerde karşı çıkıyor, silahlanmanın kısıtlanmasını ve sınırlandırılmasını insanlığın yararına buluyordu. 1933'de şunları söylüyordu:

"En geniş anlamıyla saldırı silahlarının tümüyle kaldırılması başlangıçtan beri bağılı bulunduğumuz bir ilkedir. (...) Bundan başka bir genel saldırmazlık andının ve bir silahları sınırlandırma ve indirme kararının oldukça yararlı olacağında tümüyle aynı görüşteyiz" (37).

14 - Barış İçin Ülke ve Bölge Jeopolitiğini Gözönüne Alarak Davranma:

Atatürk, çağı ve ulusların gelişmelerini özenle izliyor ve değerlendiriyordu. 20.y.yılın ilk çeyreğinden sonra çağın süper devletleri olan İngiltere ve Fransa'nın yıldızının söndüğünü, Sovyetler Birliği'yle Amerika'nın yıldızının parladığını biliyordu. Artık uluslararası düzeyde İngiltere'yle Fransa'nın yerini Sovyetler'le Amerika alıyordu. İkisi de güçlü ve hırslıydılar. İkisi de Önasya'yla yakından ilgileniyorlardı. İkisinin de Doğu Akdeniz ve çevresi-

(36) Aynı kanılar için bkz: Kili, s: 181 v.d.

(37) A.S.D. IV/556, 557.

ne yakın ilgileri vardı. Sıcak denizlere açılmak ikisinin de tarihsel misyonuydu. Gelişen iki süper devletin yarışı alanı böylece Türkiye ve çevresiydi. Bu koşulları çok iyi değerlendiren Atatürk, Sovyetler'le 1925 dostluk antlaşmasını, Montrö Boğazlar Sözleşmesini yaptı ve Birleşmiş Milletlere girerek ülkesini güvence altına almaya ve bu yarışının dışında tutmaya çalıştı.

Balkanlarda olsun Ortadoğu'da olsun güçlü, dirençli, uluslararası gelişmeleri herhangi bir yana dayanmadan göğüsleyebilecek, gelişen savaş olasılıklarını bölgenin dışında tutabilecek güçte ve anlayışta bir devlet yoktu. Batımız ve doğumuzdaki en esen yele göre yönelen tipten devletlerdi. Bunların bu gevşek ve dağınık tutumları bölgenin gerektiğinde doğacak olan bir savaşın dışında tutulmasına engeldi. Atatürk bunların hiçbirine güvenmiyor, geleceğe ve barışa yönelik bir siyasa izleyebileceklerinden güvenmiyor, geleceğe ve barışa yönelik bir siyasa izleyebileceklerinden kuşkulanıyordu. Dolayısıyla Balkan ve Sadabad paktlarının yapılmasındaki amaç bu nedenleydi. Doğumuz ve batımızdaki devletleri bir pakt içerisinde toplamak, onları barış doğrultusunda yönlendirmek, bölgeyi savaş olasılığından korumak, bölgeye zarar vermeyecek bir dış siyasa yürütmelerini sağlamak, doğacak olan savaş, bölgenin dışında tutmaktı. Sonraki gelişmeler Atatürk'ün bu uzak görüşlülüğünü doğruladı.

KAYNAKÇA

ABALIOĞLU, YUNUS NADİ - Kurtuluş Savaşı Anıları, Çağdaş yay. 1978 İst.

ADIVAR, HALDE EDİP - Türk'ün Ateşle İmtihanı, Atlas yay. 1975, İst. 4. baskı.

AFETİNAN, PROF. A. - M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım, 1969, Ank.

AFETİNAN, PROF. A. - Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, TTK Lal. 1969 (a), Ank.

AFETİNAN, PROF. A. - Devletçilik İlkesi ve T. C. Birinci Sanayi Planı (1972), TTK yay. Ank.

AFETİNAN, Prof. A. - M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, TTK yay. 1983, Ank.

AKŞİN, Doç. SİNA - İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cem yay. 1983, İst.

AKŞİN, Doç. SİNA - "Türk Ulusçuluğu", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans. C: I, İletişim yay.

AKŞİN, Doç. SİNA - "Bugünkü Türk Ulusçuluğu", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 5.

AKŞİT, Dr. BAHATTİN - "Toplumsal Değişme Kuramları ve 'Azgelişmişlik': Epistemolojik ve Kuramsal Bir İnceleme", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 9-10.

AKYÜZ, Prof. YAHYA - "Atatürk'ü Yetiştiren Öğretmenler", Milli Eğitim Dergisi, sayı: 55.

ALPER, Doç. CEM - "Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm", Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bank. yay. 1983, Ank.

- ALTAN, ÇETİN** - Atatürk'ün Sosyal Görüşleri, Dönem yay. 1965, İst.
- ALPAR, Doç. CEM** - "Yabancı Sermaye", Cum. Dön. Türkiye Ans. C: II, İletişim yay.
- ALKİN, Prof. ERDOĞAN** - "Dış Ticaret" Cum. Dön. Türkiye Ans. C: II, İletişim yay.
- ARALOV, S. İ.** - Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları, Çev: H. Ali Ediz, Burçak yay. 1967, İst.
- ARMAOĞLU, Prof. FAHİR** - Siyasi Tarih, SBF yay. 1973, Ank.
- AŞKUN, VEHBİ CEM** - Sivas Kongresi, İnkılap ve Aka Kitabevi, 1963, İst.
- ARSAN, Doç. H. ÜREN** - Vergi Yüğü Üzerinde Bir İnceleme, SBF yay. 1975, Ank.
- ARSAN, Doç. H. ÜREN** - Türkiye Cumhuriyeti Devrinde İç Devlet Borçları, SBF yay. 1961, Ank.
- AVCIOĞLU, DOĞAN** - Türkiye'nin Düzeni, C: I, II, Bilgi yay. 1969.
- AVCIOĞLU, DOĞAN** - Milli Kurtuluş Tarihi, C: I, II, III. İstanbul, 1974.
- ATATÜRK, M. KEMAL** - Söylev, C: I, II, TDK yay. 1966 Ank. 3. baskı.
- ATATÜRK, M. KEMAL** - Nutuk (Vesikalar), C: III, K. Devrim Tarihi Ens, yay. 1973, İst. 14. baskı.
- ATATÜRK, M. KEMAL** - Söylev ve Demeçler, C: I (1961), II (1959), III (1961), IV (1964), V (1972), Türk İnk. Tarihi Ens. yay, Ank.

AYSAN, Prof. MUSTAFA A. - Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Sermet mat. 1981, Vize.

AYBARS, Doç. ERGUN - İstiklâl Mahkemeleri, Bilgi yay. 1975.

AYBARS, Doç. ERGUN - İstiklâl Mahkemeleri, (1923-1927), Kültür ve Turizm Bak. yay. 1982, Ank.

AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA - Tek Adam, C: I (1969), II (1971), III (1969), Remzi Kitabevi, İstanbul.

AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA - İkinci Adam, C: I (1973), II (1968), III (1968), Remzi Kitabevi, İst.

AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA - Suyu Arayan Adam, Remzi Kitabevi, 1967, İst.

AYDEMİR, ŞEVKET SÜREYYA - İnkılap ve Kadro, Bilgi yay. 1968.

AYNİ, HASAN TAHSİN - "Maliye Sistemimiz ve Vergi Usullerimiz", Yüzüncü Yıl Armağanı, SBF yay. 1959, Ank.

ATAY, FALİH RIFKI - Çankaya, Bates yay. 1980, İst.

ATAY, FALİH RIFKI - Faşist Roma, Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makedonya, Hakimiyeti Milliye Matbaası.

BALTACIOĞLU, Prof. İSMAİL HAKKI - Atatürk (Yetişmesi, Kişiliği, Devrimleri), Atatürk Üniversitesi yay. 1973, Erzurum.

BAYUR, Prof. YUSUF HİKMET - Türk İnkılâbı Tarihi, C: II, K: 4 (1952), C: III, K: 4 (1983) TTK yay. Ank.

BERKES, Prof. NİYAZİ - Türkiye'de Çağdaşlaşma, Bilgi yay. 1973.

BERKES, Prof. NİYAZİ - Tük İktisat Tarihi, C: I (1972), II (1975), Gerçek yay. İst.

BESİKÇİ, Dr. İSMAİL - Doğu Anadolu'nun Düzeni, E yay. 1969, İst.

BORATAV, Doç. KORKUT - Türkiye'de Devletçilik, Gerçek yay. 1974, İst.

BORATAV, Doç. KORKUT - "Türkiye'de Devletçilik", Cum. Dön. Türkiye Ans. C: II, İletişim yay.

BORATAV, Prof. PERTEV NAİLİ - "Halk Geleneğinde Atatürk ve Atatürk Devrimleri", SBF Dergisi, Atatürk Özel sayısı, C: 36. Ocak, Aralık- 1981.

BORAK, SADİ (Haz.) - Gizli Oturumlarda Atatürk'ün Konuşmaları, Çağdaş yay. 1977, İst.

BOZARSLAN, MEHMET EMİN - Hilafet ve Ümmetçilik Sorunu, Ant yay. 1969 İst.

BOZDAĞ, İSMET - Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü, Emre yay. İst. 1992.

CEBESoy, ALİ FUAT - Milli Mücadele Hatıraları, İst. 1953.

CEBESoy, ALİ FUAT - Moskova Hatıraları, İst. 1955.

CEM, İSMAİL - Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem yay. 1971, İst. 2. bası.

CHAMBRUN, C DE - "Olağanüstü Bir İnsan", Atatürk'e Saygı, TDK yay. 1969 Ank.

ÇAVDAR, TEVFİK - Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, Ant yay. 1970, İst.

ÇAVDAR, TEVFİK - Milli Mücadelenin Kökenleri, Kız yay. 1974, İst.

ÇAVDAR, TEVFİK - Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu, Uygarlık yay. 1982, İst.

ÇAVDAR, TEVFİK - "Devralınan İktisadi Miras", Cum. Dön. Türkiye Ans. C: IV. İletişim yay.

ÇIKIN, Doç. AYHAN - "Atatürk Döneminde Gelişen Atatürkçülük", 24.12.1981 - Cumhuriyet Gazetesi.

DEĞMER, ŞEFİK HÜSNÜ - Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmaları, Aydınlık yay.

DERSİMİ, Vet. Dr. NURİ - Kürdistan Tarihinde Dersim, Dilan yay. 1992, Diyarbakır.

DUVARGER, Prof. M. - Siyasal Partiler, Çev.: Ergun Özbudun, S. Bil. Fak. yay. 1970.

DUVARGER, Prof. M. - "Kemalizm", Atatürk'e Saygı, TDK yay. 1969, Ank.

DİMİTROV, G. - Faşizme Karşı Birleşik Cephe, Aydınlık yay. İst.

DİNÇER, NABİ - "Türkiye'de Kooperatifçilik", Cum. Dön. Türkiye Ans. C: V. İletişim yay.

DUMONT, P. - "20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayınlanmamış Kaynaklar", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 3.

ELİÇİN, EMİN TÜRK - Kemalist Devrim İdeolojisi, Ant. yay. 1970 İst.

ER, ALEV - "Milli Mücadelede Siyasal Kuruluşlar", Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ans. C: IV. İletişim yay.

ELDEM, VEDAT - Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir tetkik, T. İş Ban. yay. 1970.

ELDEM, VEDAT - "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Emonomik Sorunları", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Ün. yay, 1975 Ank.

ERGİL, Doç. DOĞU - Milli Mücadelenin Sosyal Tarihi, Turhan Kitapevi, 1981 Ank.

ERMAN, AZMİ NİHAT - İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri, Temel yay. 1971, İst.

EROĞLU, Prof. HAMZA - Devrim Tarihi, YYK yay. 1977, Ank.

EROĞLU, Prof. HAMZA - Milletlerarası Antlaşmalara Göre Ermeni Sorunu (Teksir).

ESENGİN, KENAN - Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar, Ağrı yay. 1975, İst.

EVANS, Prof. LAURANCE - Türkiye'nin Paylaşılması, Milliyet yay. 1972, İst.

FAROQUHİ, Dr. SURAIYA - "15-18. Yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh Ailesi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Ün. yay. 1975.

FAUK, Prof. HANİF - "Atatürk ve Pakistan", Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bank. yay. 1983, Ank.

FIRAT, MEHMET ŞERİF - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, 1970, Ank.

FRUNZE, M. V. - Frunze'nin Türkiye Anıları, Cem yay. 1978, İst.

GLASNECK, JOHANNES - Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye, Çev.: Arif Gelen, Onur yay. 1976, Ank.

GÜRSEL, SEYFETTİN - "Osmanlı Dış Borçları", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: III. İletişim yay.

GÜRSEL, SEYFETTİN - "Dış Borçlar", Cum. Dön. Türkiye Ans. C: II, İletişim yay.

GÜRSEL, SEYFETTİN - "1938 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: III, İletişim yay.

GOLOĞLU, MAHMUT - Erzurum Kongresi, 1968 Ank.

GOLOĞLU, MAHMUT - Sivas Kongresi, 1969 Ank.

GOLOĞLU, MAHMUT - Üçüncü Meşrutiyet, 1970 Ank.

GOLOĞLU, MAHMUT - Cumhuriyete Doğru, 1971 Ank.

GÖKBİLGİN, Prof. TAYYİB - Milli Mücadele Başlarken, C: I (1959), II (1965), T. İş Bankası yay. Ank.

GÖNLÜBOL, Prof. MEHMET - SAR, Dr. CEM - Atatürk ve Türk Dış Politikası (1919-1938), Milli Eğ. Basımevi, 1973, Ank. 2. baskı.

GÜRÜN, KAMURAN - Ermeni Dosyası, TTK yay. 1983, Ank.

GÜLMEZ, Doç. MURAT - "Tanzimattan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: III. İletişim yay.

GÜZEL, Doç. ŞEHMUS - "Tanzimattan Cumhuriyete İşçi Hareketleri ve Grevler", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: III. İletişim yay.

GÜRSOY, Prof. BEDRİ - "Türkiye'de Sanayileşme ve Kamusal Kredi", Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'de Sanayi ve Sorunları Semineri, SBF yay. 1975, Ank.

HALE, Dr. W. M. - "Devletçiliğin Değerlendirilmesi, Kaynakları ve Amaçları", Bildiriler ve Tartışmalar, Türkiye İş Bank. Kültür yay. 1983, Ank.

HAMİTOĞULLARI, Doç. BEŞİR - "Kamu Kesimi ve Sanayileşme", Cum. 50. Y. Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF yay. 1975, Ank.

HARRİS, GEORGEN - Türkiye'de Komünizmin Kaynakları, Çev.: Enis Yedek, Boğaziçi yay. 1975 İst. 3. baskı.

HAUPT, G. - DUMONT, P. - Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketler, Gözlem yay. İst.

HATİPOĞLU, Prof. ZEYYAT - "Türkiye'nin Gelişmesinde Tarım ve Endüstri İlişkileri", Cum. 50. Y. T. Sanayileşme ve Sorunları Semineri, SBF yay. 1975, Ank.

HEPER, METİN "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez - Kenar İlişkisi", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 9-10.

HEYD, Dr. URİEL - Türk Ulusculuğunun Temelleri, Çev.: Kadir Günay, Kültür Bak. yay. 1979, Ank.

HOCAOĞLU, MEHMET - Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, 1976, İst.

İLERİ, RASİH NURİ - Atatürk ve Komünizm, Anadolu yay. 1970, İst.

İLERİ, R. NURİ - Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik, Anadolu yay. İst. 1976.

İPEKÇİ, ABDİ - İnönü Atatürk'ü Anlatıyor, Cem yay. 1968, İst.

JAESCHKE, Prof. GOTHARD - Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, TTK yay. 1971, Ank.

JAESCHKE, Prof. GOTHARD - Yeni Türkiye'de İslamlık, çev.: Hayrullah Örs, Bilgi yay. 1972.

KARAL, Prof. ENVER ZİYA - Osmanlı Tarihi, C: V, TTK yay. 1970, Ank.

- KARAL, Prof. ENVER ZİYA** - Atatürk'ten Düşünceler, M. Eğ. Bas. 1981, Ank.
- KANSU, MAZHAR MÜFİT** - Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C: I (1966), II (1968), TTK yay. Ank.
- KAZGAN, Prof. HAYDAR** - "Duyun-ı Umumiye", Tan. C. Türkiye Ans. C: III, İletişim yay.
- KAZGAN, Prof. GÜLTEN** - "Tarım", Cum. D. Türkiye Ans. C: IX. İletişim yay.
- KAZGAN, Prof. GÜLTEN** - "Milli Türk Devletinin Kuruluşu ve Göçler", Cum. D. Türkiye Ans. C: VI, İletişim yay.
- KÂZİM KARABEKİR** - İstiklâl Harbimizin Esasları, Sinan Mat. neşriyatı, 1951.
- KÂZİM KARABEKİR** - İstiklâl Harbimiz, Türkiye yay. 1969, İst. 2. baskı.
- KEYDER, Dr. ÇAĞLAR** - "Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: III, İletişim yay.
- KEPENEK, Prof. YAKUP** - "Türk Sanayiinde Yatırımlar Üzerine Bir Deneme" Cum. 50. Y.T.S. ve Sorunları Semineri, SBF yay. 1975 Ank.
- KEPENEK, Prof. YAKUP** - "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", C. D. Türkiye Ans. C: VII. İletişim yay.
- KINROSS, LORD** - Atatürk (Bir Milletin Yeniden Doğuşu), Çev.: A. Tezel, Sandar yay. 1978, İst. 7. baskı.
- KINROSS, LORD** - "Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu", Atatürk'e Saygı, TDK yay. 1969 Ank.

KILIÇ ALİ - İstiklâl Mahkemesi Hatıraları, Sel yay. 1955, İst.

KIRZIOĞLU, Doç. FAHRETTİN - "Amerikan Mandasını Kimler İstiyor ve Nasıl Öneriyorlardı" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı: 67-68.

KİLİ, Prof. SUNA - Türk Devrim Tarihi, Tekin yay. 1982, İst.

KİLİ, Prof. SUNA - Atatürk Devrimi, Türkiye İş Bankası yay. Ank. 1981, 2. baskı.

KOÇAK, CEMİL - "Tanzimattan sonra Özel ve Yabancı Okullar", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: II, İletişim yay.

KOÇAŞ, SADİ - Atatürk'ten 12 Mart'a, C: I, II, III, IV, 1977, İst.

KOCABAŞOĞLU, UYGUR - "Amerikan Okulları", Tan. C. Türkiye Ans. CV: II, İletişim yay.

KONGAR, Doç. EMRE - Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Cem yay. 1976, İst.

KONGAR, Doç. EMRE - Atatürk ve Devrim Kuramları, T. İş Bahk. yay. 1981, Ank.

KONGAR, Doç. EMRE - "Türkiye İçin Kısa Dönemleri Açıklayacak Bir Model Önerisi", Toplum ve Bilim Dergisi, s: 8.

KURDAKUL, NECDET - "Ticaret Antlaşmaları", Tan. C. Türkiye Ans. C: III, İletişim yay.

KURAN, A. BEDEVİ - İnkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki, İst. 1948.

KURAT, Prof. AKDES NİMET - Birinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Bulunan Generallerin Raporları, Türk Kültürü Araştırma Ens. yay. 1966, Ank.

KURMUŞ, ORHAN - Emperyalizmin Türkiye'ye Giriş, Bilim yay. 1977, İst. 2. baskı.

KUTAY, CEMAL - Türk Milli Mücadelesinde Amerika, Boğaziçi yay. 1979, İst.

KUTAY, CEMAL - "Suphi Nuri İleri'nin Elazığ İstiklâl Mahkemesi Anıları", Bilinmeyen Tarihimiz, C: II, 1974, İst.

KÜÇÜK, Doç. YALÇIN - Türkiye Üzerine Tezler, C: I (1980), II (1979), Tekin yay. İst.

LORAİNE, S. P. - "Olağanüstü Bir İnsan", Atatürk'e Saygı, TDK yay. 1969, Ank.

MOLTKE, H. VON - Türkiye Mektupları, Remzi Kitabevi, 1969, İst.

MERAM, A. KEMAL - Türk-Rus İlişkileri Tarihi, Kitap yay. 1969, İst.

MUMCU, Prof. AHMET - Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılâp yay. 1984, İst.9. baskı.

NESİMİ, ABİDİN - Yılların İçinden, Gözlem yay. İst. 1977.

NOYAN, Doç. BEDRİ - "Bektaşilik-Alevilik Nedir?" serisinde "İstiklâl Savaşında Bektaşiler", No: 16, Günaydın gazetesi, Ocak-1977.

ORTAYLI, Doç. İLBER - Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, Kaynak yay. (1983 (a), İst.

ORTAYLI, Doç. İLBER - İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil yay. 1983 (b), İst.

OKYAR, FETHİ - Üç Devirde Bir Adam, Tercüman yay. 1980, İst.

ÖKÇÜN, Prof. GÜNDÜZ - İzmir İktisat Kongresi, SBF yay. 1971, Ank.

ÖKÇÜN, Prof. GÜNDÜZ - Osmanlı Sanayi (1913-1915), SBF yay. 1971, Ank. 2. baskı.

ÖKÇÜN, Prof. GÜNDÜZ - "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Ün. yay. 1975, Ank.

ÖKÇÜN, Prof. GÜNDÜZ - 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, 1971, Ank.

ÖKE, Doç. MİM KEMAL - "Hilafet Meselesi", Tercüman gazetesi, Nisan-1987.

ÖZ, BAKİ - Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İçyüzü, Okan yay. 1987, İst. 2. baskı, Can yay. 1995.

ÖZ, BAKİ - Kurtuluş Savaşında Alevi-Bektaşiler, Can yay. 1990, İst.

ÖZ, BAKİ - Türkiye'de Göç Olgusu, Sorunları ve Çözümü, 1978, İst.

ÖZ, BAKİ - "Ulusal Bağımsızlık Savaşımızda Öğretmenlerin Etkinliği", Öğretmen Dünyası Dergisi, sayı: 23, Kasım-1981.

ÖZ, BAKİ - "Osmanlılarda Emperyalist Eğitimin Etkinliği", Öğretmen Dünyası Dergisi, sayı: 32, Ağustos-1982.

ÖZ, BAKİ - Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu, Can yay. 1996, İst.

ÖZ, BAKİ - İslam Dünyası ve Kemalizm, Can yay. 1996, İst.

- ÖZTOPRAK, Dr. İZZET** - Kurtuluş Savaşında Türk Basını, T. İş Bank. yay. 1981, Ank.
- PAMUK, Doç. ŞEVKET** - "19. y.y.'da Osmanlı Dış Ticareti", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: III, İletişim yay.
- PERİN, CEVDET** - Atatürk ve Kültür Devrimi, İnkılap ve Aka yay. 1981, İst.
- PERİNÇEK, DOĞU** - Kemalist Devrim, Aydınlık yay. İst. 1975.
- SARIHAN, ZEKİ** - Kurtuluş Savaşı Günlüğü, C: I (1982), II (1984), III, (1986), Öğretmen Dünyası yay. Ank.
- SARIHAN, ZEKİ** - Çerkez Ethem'in İhaneti, Kaynak yay. 1984, İst.
- SAVCI, Prof. BAHRİ** - "Cumhuriyetin Tehlikede Kurumu: Laiklik", Yüzüncü Yıl Armağanı, SBF yay. 1959, Ank.
- SAYILGAN, ACLAN** - Türkiye'de Sol Hareket, İst. 1973.
- SELEK, SABAHATTİN** - Anadolu İhtilali, Burçak yay. 1968, İst.
- SENCER, MUZAFFER** - Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, Geçiş yay. 1971, İst.
- SENCER, MUAMMER** - Parvus Ef. - Türkiye'nin Mali Tut-saklığı, May yay. 1977, İst.
- SERTEL, SABİHA** - Roman Gibi, Cem yay. 1978, İst.
- SERTEL, ZEKERİYA** - Hatırladıklarım, Gözlem yay. 1977, İst.
- SERTEL, YILDIZ** - Türkiye'de İlerici Akımlar - Ant yay. 1969, İst.
- SERİN, Doç. NECDET** - Kalkınma ve Dış Ticaret, SBF yay. 1972, Ank.

SERİN, Doç. NECDET - Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası, SBF yay. 1975, Ank.

SEZGİN, Doç. ÖMÜR - Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Birey ve Toplum yay. 1984, İst.

SİLİER, Dr. OYA - "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", Türk İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Ün. yay. 1975, Ank.

SİNHA, R. K. - Mustafa Kemal ve Mahatma Gandi, Milliyet yay. 1972, İst.

SHERRİLL, C. H. - Bir Elçiden Gazi Mustafa Kemal, Tercüman yay. İst.

SOYLAN, BÜLENT - "Türk Vergi Sistemi", Cum. D. Türkiye Ans. C: X, İletişim yay.

SOYAK, HASAN RIZA - Atatürk'ten Hatıralar, Yapı Kredi Bank. yay. 1973, İst.

SONYEL, Dr. R. SALAHİ - Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C: I, TTK yay. 1973, Ank.

SÖNMEZOĞLU, FARUK - "Milli Mücadele ve Dış Dünya", Tan. C. Türkiye Ans C: V, İletişim yay.

SÜLKER, KEMAL - Türkiye'de İşçi Hareketleri, Gerçek yay. 1976, İst. 3. baskı.

SÜLKER, KEMAL - "Atatürk Döneminde Solun Durumu ve Nazım Hikmet'in Şiirleri İçin Açılan Davalara Bakış", Emek Dergisi, sayı: 9.

STEINHAUS, KURT - Atatürk Devrimi Sosyolojisi, Sander yay. 1973, İst.

ŞAPOLYO, ENVER BEHNAN - Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi, Türkiye yay. 1964, İst.

ŞAYLAN, GENÇAY - "Milliyetçilik İdeolojisi ve Türk Milliyetçiliği", Cum. D. Türkiye Ans. C: VIII, İletişim yay.

ŞEFİK HÜSNÜ - Komintern Organındaki Yazı ve Konuşmaları, Aydınlık yay. İst. 1975.

ŞENER, CEMAL - Çerkes Ethem Olayı, Okan yay. 1982, İst.

ŞİŞMANOV, DİMİTR - Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi, Belge yay. İst. 1978.

ŞNUROV - Türkiye Proletaryası, İst. 1970.

TAÇALAN, NURDOĞAN - Ege'de Kurtuluş Savaşı Başları, Milliyet yay. 1970.

TANİLLİ, Doç. SERVER - Anayasalar ve Siyasal Belgeler, 1976, İst.

TANSEL, Dr. SELAHATTİN - Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, C: I, M. Eğ. Bas. 1977, Ank.

TANSU, SAMİH NAFİZ - İki Devrin Perde Arkası, Ararat yay. 1969, İst.

TEKELİ, İLHAN - ŞAYLAN, GENÇAY - "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 6-7.

TEKELİ, İLHAN - "Türkiye'de Halkçılık", Cum. D. Türkiye Ans. C: VII, İletişim yay.

TİMUR, TANER - Türk Devrimi ve Sonrası, Doğan yay. 1971, Ank.

THOBIE, JACQUES - "Osmanlı Devletinde Yabancı Sermaye", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: III, İletişim yay.

TOPÇUOĞLU, İBRAHİM - Neden 2 Sosyalist Partisi, C: I, II, İst. 1976.

TOPRAK, Doç. ZAFER - Türkiye'de "Milli İktisat", Yurt yay. 1982, Ank.

TOPRAK, Doç. ZAFER - "II. Meşrutiyet ve Osmanlı Sanayi", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: V, İletişim yay.

TUNAYA, Prof. TARIK ZAFER - Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Turhan Kitapevi, 1981, Ank. 2. baskı.

TUNCAY, Doç. METE - Türkiye'de Sol Akımlar, Bilgi yay. 1978.

TUNCAY, Doç. METE - Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Yurt yay. 1981, Ank.

TUNCAY, Doç. METE - "Siyasal Miras", Cum. D. Türkiye Ans. C: VII, İletişim yay.

TUNCAY, Doç. METE - "İstiklal Mahkemeleri". Cum. D. Türkiye Ans. C: VII, İletişim yay.

TÜFEKÇİ, GÜNDÜZ - Atatürk'ün Düşünce Yapısı, Aydın mat. 1981. 2. baskı.

ULUBELEN, EROL - İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Çağdaş yay. 1982 İst.

ULUGAY, OSMAN (der.) Amerikan Basınında Türk Milli Kurtuluş Savaşı, 1974, İst.

ÜLKEN, Prof. YÜKSEL - Atatürk ve İktisat (İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model") T. İş Bank. yay. 1981, Ank.

ÜLKÜTAŞIR, M. ŞAKİR - Atatürk ve Harf Devrimi, TDK yay. 1973 Ank.

ÜLMAN, Prof. HALÜK - "Tanzimattan Cumhuriyete Dış Politika ve Doğu Sorunu", Tan. Cum. Türkiye Ans. C: I, İletişim yay.

ÜLMAN, Prof. HALÜK - "Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir Deneme", Yüzüncü Yıl Anırmağarı, SBF yay. 1959 Ank.

VALA NUREDDİN - Bu Dünyadan Nazım Geçti, Cem yay. İst. 1979.

VELİDEDEOĞLU, Prof. HIFZI VELDET - "Atatürk'te Ulusçuluk ve Ulusal Bağımsızlık Aşkı", Atatürk'e Saygı, TDK yay. 1969, Ank.

YALÇIN, HÜSEYİN CAHİT - Siyasi Anılar, T. İş Bank. Yay. 1976, Ank.

YALMAN, AHMET EMİN - Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944), C: III. Yenilik basımevi, 1970.

YERASİMOS, STEFANOS - Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye. C: I (1975), II (1975), III (1976), Gözlem yay. İst.

YERASİMOS, STEFANOS - Türk-Sovyet İlişkileri, Gözlem yay. İst.

YETKİN, Doç. ÇETİN - Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Karacan yay, 1982.

YETKİN, Doç. ÇETİN - Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, Altın Kitaplar yay. 1983.

YÜCEKÖK, Dr. AHMET - Türkiye'de Din ve Siyaset, Gerçek yay. 1971, İst.

YÜZGÜN, Dr. ARSLAN - "Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi", Cum. D. Türkiye Ans. C: I, İletişim yay.

Türkiye'nin Toplumsal ve Ekonomik Gelişmesinin 50 Yılı,
DİE yay. 1973, Ank.

Lozan Barış Konferansı - Çev.: Prof. Seha L. Meray, SBF
yay. 1969-1973 (8 kitap),

Atatürk'ün Milli Dış Politikası, C: I, II. Kültür Bak. yay. 1981,
Ank.

Yakın Tarihimiz, Milliyet gazetesi yay.

Türkiye Üzerine, Aydınlık yay.

Türkiye Komünist ve İşçi Hareketleri, Aydınlık yay. İst. 1975.

Türkiye İşçi Sınıfı Mücadeleleri Tarihi, Türkiye İktisatçılar
Birliği yay. 1976, Ank.

Atatürk Diyor ki.

Cumhuriyetin 50. Yılında Köylerimiz (1923-1973), Köy İşleri
Bak. yay. 1973, Ank.

50. Yılda Yurdumuzun Enerji ve Doğal Kaynakları, En. ve T.
Kay. Bak. yay. 1973, Ank.

Türk İstiklâl Harbi, İdari Faaliyetler, C: VII, 1971, Ank.

50. Yıl Türkiye Elektrik Kurumu.

"Türkiye'de kurulmak İstenen Amerikan Mandası", Belgelerle
Türk Tarihi Dergisi, sayı: 33.

"Ellinci Yıl Özel Eki", 28 Ekim - 4 Kasım 1973, Milliyet eki.

"Bankacılık", Türkiye Ansiklopedisi (1923-1973), C: I, Kay-
nak yay. İst.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeleri", Cum. D. Türkiye
Ans. C: X, İletişim yay.

"Atatürk" (Haz. Komisyon), İslam Ansiklopedisi, C: I, Milli
Eğ. Bak. yay.

Adil Ali Atalay'ın
CAN YAYINLARI Okurlarına
Sunmuş Olduğu Kitaplar

- 1 - **Ehl-i Beyt'in Mucizeleri**
(Geliştirilmiş 3. Baskı 320 s. 1995) (Adil Ali Atalay)
- 2 - **Anadolum - Anadolum** (Şiir 192 s. 1975) Tükendi
- 3 - **Seyyid Nizamoğlu Divanı** (3. Baskı 302 s. 1990)
- 4 - **Kerbelâ ve Matem** (Yazı ve Şiir İlâveli 5. Baskı 384 s. 1993) (Adil Ali Atalay)
- 5 - **Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi**
(İlâveli 7. Baskı 192 s. 1996) (Adil Ali Atalay)
- 6 - **İnsanlığın Kemâlet Turu** (Levha)
- 7 - **Aşık Demani Baba Hayatı ve Şiirleri**
(64 s. 1982) Tükendi (Adil Ali Atalay)
- 8 - **Gülzar-ı Hasaneyn / Fazlullah Rahimi**
(3. Baskı 464 s. 1994)
- 9 - **Gel Kendine Deli Gönül / A.A. Atalay**
(4. Baskı 240 s. 1996)
- 10 - **Kurtuluş Savaşında Alevi -Bektaşiler / Baki Öz**
(Geliştirilmiş 7. Baskı 144 s. 1996)

- 11 - **Kur'anda Hikmet ve Tarihte Hakikat**
Kur'anda Hikmet İncil'de Hakikat
Halil Öztoprak'ın Toplu Eserleri (192 s. 1990)
- 12 - **Şah İsmail Hatai** / Nejat Birdoğan (496 s. 1991)
- 13 - **Amasyalı Fedayî Baba Divanı** / Abdullah Çelebi
(488 s. 1991)
- 14 - **Usul-u Kâfi** / Tacettin Uluç (272 s. 1994)
- 15 - **Faziletname** / Yemini (9. Baskı 160 s. 1996)
- 16 - **Yanık Bir Türküdür Sevdam** / Metin Şimşek
(144 s. 1992)
- 17 - **Bir Tohum** / Muharrem Atalay / Şiir 1992
- 18 - **Noksani Baba** / (Adil Ali Atalay)
(2. Baskı 144 s. 1995)
- 19 - **Kenzül - Mesaib KUMRU** (3. Baskı 416 s. 1995)
- 20 - **Tam Hüsnîye** / A. A. Atalay (5. Baskı 192 s. 1996)
- 21 - **Veli Baba Menakıbnamesi** / Bedri Noyan
(Dede Baba) (2. Baskı 304 s. 1995)
- 22 - **Gezdim** / Erzurumlu Aşık Garip Bektaş
(144 s. 1993)
- 23 - **İnançta Devrim** / Mehmet Dişkiran
(2. Baskı 240 s. 1995)
- 24 - **Kerbelâ'nın İntikamı Müseyib Gazi**
(2. Baskı 224 s. 1995)
- 25 - **...Ve Hidayete Erdim** / Dr. M. Et/Ticani
(2. Baskı 208 s. 1995)

- 26 - **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu** / A. A. Atalay
(5. Baskı 288 s. 1996)
- 27 - **Hanedan-ı Ehlibeyt Neden Hor Görüldü?**
Ali Ağa Varlık (3. Baskı 240 s. 1995)
- 28 - **Binboğalı Kökçüler** / Batasica Hektor /
Süleyman Çiltaş (736 s. 19993)
- 29 - **Gölgesiz Işıklar I- Alevilik ve Öncesi** /
Mahmut Reyhani (2. Baskı 176 s. 1995)
- 30 - **Ehl-i Beyt'ten Bir Deste Gül** / Gürcü ve Erdal Doğan
(272. 1994)
- 31 - **Cabbar Kulu** (Adil Ali Atalay)
(2. Baskı 96 s. 1995)
- 32 - **Gönlün Dili Bahçenin Gülü/Durmuş Günel**
(160 s. 1995)
- 33 - **Gölgesiz Işıklar II - Tarihte Aleviler** (192 s. 1995)
- 34 - **Dede Korkut ve Ahmet Yesevi'den Günümüze**
Ünlü Alevi Ozanlar / Mehmet Şimşek (240 s. 1995)
- 35 - **Binbir Çiçek Mozaigi Alevilik** / Lütfi Kaleli
(448 s. 1995)
- 36 - **Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İçyüzü**
Baki Öz (176 s. 1995)
- 37 - **Bektaşilik Alevilik Nedir?/ Doç. Dr. Bedri Noyan**
(640 s. 1995)
- 38 - **Alevilik İle İlgili Osmanlı Belgeleri** /
Baki Öz (1995) (304 s. 1995)
- 39 - **Kul Himmet Üstadım** / İbrahim Aslanoğlu
(176 s. 1995)

- 40 - **Allah Hedef Can Nokta / Ali Ağa Varlık**
(160 s. 1995)
- 41 - **Eba Müslüm'ün Tabutu / A. Mesruri Geda**
(184 s. 1995)
- 42 - **Hız. Betül Fatıma Anamız / A. A. Atalay**
(272 s. 1996)
- 43 - **Hacı Bektaş Veli FEVAİD (Yararlı Öğütler)/**
Baki Öz (96 s. 1996)
- 44 - **Tanrı İnsan/ Lütü Kaleli** (240 s. 1996)
- 45 - **Atatürk'ün Düşünce Yapısının Oluşumu/ Baki Öz**
(304 s, 1996)
- 46 - **İslam Dünyası ve Kemalizm / Baki Öz**
(160 s. 1996)
- 47 - **Lâ Feta İllâ Ali Lâ Seyfe İllâ Zülfikar /**
Mehmet Diskıran (144 s. 1996)
- 48 - **Atatürk'ün Düzeni / Baki Öz** (320 s. 1996)
- 49 - **Hülya ile Yedigâr - Sıla mı Gurbet, Gurbet mi Sıla**
A. A. Atalay (80 s. 1996)
- 50 - **Kur'andaki Sünnet Ehl-i Beyte**
Gönül Verenlerin Yoludur
Dr. Muhammed Et-Tiycani Es-Semavi (240 s. 1996)
- 51 - **İlk Alevi Kimdir? - Nasreddin Eskiocak** (64 s. 1996)
- 52 - **Demir Baba Vilâyetnamesi - Doç. Dr. Bedri Noyan**
(176 s. 1996)